॥ श्री वर्द्धमानस्वामिने नमः ॥

॥ श्री गौतमस्वामिने नमः ॥ ॥ श्री सुधर्मस्वामिने नमः ॥

ध्यानस्थ स्व. पू. આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવ
શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વર ભગવંતના
તાત્ત્વિક આગમિક સાહિત્ય
ના સંગ્રહ સ્વરૂપ.

આગમ જ્યોત

(પ્રથમ વર્ષ)

॥ आगमपर्यालोचनप्राणाः सुसाधवः ॥

: પ્રકાશક :
શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાલા

: કાર્યવાહક :
રમણલાલ જેચંદભાઈ શાહ
કપડવંજ

आ. श्री कैलाससागर सूरि ज्ञान मंदिर
श्री महावीर जैन आराधना केन्द्र, कोबा

વીર સં. ૨૪૯૩
વિ. સં. ૨૦૨૩
કિં. પાંચ રૂપીયા

આશાતનાથી બચતા રહી
ગુરૂગમથી આ પુસ્તક વાંચવું.

આગમો. સં. ૧૭
ઈસ્વીસન ૧૯૬૭
પ્રથમાવૃત્તિ ૫૦૦

શ્ર દ્ધાં જ લિ

પરમહિતકારિણી જિનવાણીનો રસાસ્વાદ કરાવનાર

આગમિક તત્ત્વથી ભરપૂર

આ ગ મ જ્યો ત ની

તાત્ત્વિક સામગ્રીના

પ્રણેતા.

પૂ. આગમોદ્ધારક શ્રી છે.

શ્રી આગમોદ્ધારક શ્રી એટલે :—

- આગમ વાચનાઓ આપનાર
- આગમોનું સંપાદન કરનાર
- આગમોને શિલા અને તામ્રપત્રમાં કોતરાવી ચિરંજીવ કરનાર
- આગમાનુસારી તલસ્પર્શી ઝીણવટભરી દેશના આપનાર
- આગમ પુરુષની આકૃતિને ઓળખાવનાર
- આગમોમાં જણાવાયેલ શ્રી અરિહંત પ્રભુની મહાગોપ આદિ ઉપમાઓને સાકાર બનાવનાર
- ૭૫ વર્ષની અતિવૃદ્ધવયે પણ ૧૫ દિવસ લાગલાગટ અર્ધ પદ્માસને બેસી સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગે સંચરનાર.

આવા અવર્ણ્ય ગુણગૌરવશાળી મહા પુરુષના ચરણોમાં

ભાવભરી શ્રદ્ધાંજલિ.

પ્રકાશકીય નિવેદન

વિ. સં. ૨૦૧૦માં પરમ પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ પૂ. આચાર્ય દેવશ્રી માણિક્યસાગરસૂરીશ્વરની નિશ્રામાં વિદ્વદ્વર્ય મુનિ શ્રી સૂર્યોદયસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી આ ગ્રંથમાળાની સ્થાપના થઈ હતી.

પૂ. ગચ્છાધિપતિની દેખરેખ નીચે પૂ. આગમો. શ્રીના રચેલા લગભગ તમામ ગ્રંથો પ્રકાશિત કરવાનું સૌભાગ્ય અમોને સાંપડયું તે અમારા પરમ આનંદની વાત છે.

છેવટે શિખર ઉપર કળશ ચઢાવવાની જેમ વિ. સં. ૨૦૨૧ના ચોમાસામાં પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્ય ભગવંતના અપ્રકાશિત વ્યાખ્યાનોને વ્યવસ્થિત કરી પ્રકાશિત કરવા માટે **"આગમ જ્યોત"** [ત્રૈમાસિક]ની યોજના એ રૂપ લીધું અને દેવગુરૂ કૃપાએ પ્રથમ વર્ષના ચાર પુસ્તકો વિવેકી વાચકોના હાથમાં રજુ કર્યા.

તે જ ચાર અંકો સંયુક્ત સ્વરૂપમાં પુસ્તકાકારે પ્રકાશિત કરીએ છીએ. જેથી વિવેકી વાચકો પૂ. આગમો. શ્રીના તાત્ત્વિક લખાણને વ્યવસ્થિત રીતે સળંગ વાંચી શકે.

પૂ. ગચ્છાધિપતિની આજ્ઞાથી પૂ. આગમો શ્રીના પરમવિનેય વિદ્વદ્વર્ય **પૂ. મુનિશ્રી સૂર્યોદયસાગરજી મ.** અને શાસન સુભટ પૂ. ઉપાધ્યાયજી **શ્રી ધર્મસાગરજી મ.** ના શિષ્ય પૂ. **મુનિશ્રી અભયસાગરજીએ** ખૂબ જ જહેમત ઉઠાવી પ્રસ્તુત પ્રકાશન વ્યવસ્થિત રીતે સંપાદિત કરી આપ્યું છે. તે બદલ અમે તેમના ઋણી છીએ.

તેમજ પૂ. આગમો.શ્રીના તલસ્પર્શી તાત્ત્વિક લખાણને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપે રજુ કરવા માટે અનેક ઉપયોગી સૂચનો કરી આત્મીયતા દાખવનાર પૂ. ગણિવર્ય **શ્રી કંચનસાગરજી મ.,** પૂ. આ.

શ્રી કૈલાસસાગરસૂરીશ્વરજી મ.ના શિષ્ય પૂ. મુનિશ્રી ક્ષમાસાગરજી મ., તથા પૂ. સંપાદકશ્રીના વિનયી શિષ્યરત્ન પૂ. મુનિશ્રી અશોકસાગરજી મ. તથા કાળી પેન્સિલથી લખાયેલા વેરવિખેર લખાણોને વ્યવસ્થિત કરી સંપાદનમાં સુગમતા કરી આપનાર **પૂ. મુનિશ્રી નિરૂપમસાગરજી મ.** તથા વિવિધ પ્રેસકોપી કરવા આદિ કાર્યમાં સહયોગ આપનાર **પૂ. મુનિશ્રી કલ્યાણ સાગરજી મ.** આદિ મુનિ ભગવંતોના ચરણોમાં શ્રદ્ધાવનત અમારૂં મસ્તક મુકે છે.

તથા પ્રસ્તુત પ્રકાશનને ખૂબજ વ્યવસ્થિતરીતે છપાવવા અદિના પ્રયત્નમાં નિઃસ્વાર્થ ભાવે સેવા આપનાર ધર્મસ્નેહી શ્રી **સારાભાઇ પોપટલાલ ગજરાવાલા** (નીલધારા, એલીસબ્રીજ, અમદાવાદ.૬.) ધર્મપ્રેમી **શ્રી લાલભાઈ L. પરીખ** C. A. (પરીખ બિલ્ડીંગ, એલીસબ્રીજ, અમદાવાદ ૬.) તથા અહીંની પાઠશાળાના શિક્ષક **શ્રી હરગોવનદાસ S. શાહ** તથા આર્થિક સહયોગ આપનાર પુણ્યાત્માઓના ધર્મપ્રેમની ભૂરિભૂરિ અનુમોદના કરીએ છીએ.

છેવટે દષ્ટિદોષ કે છદ્મસ્થસુલભ કોઈ ક્ષતિઓ આ પ્રકાશનમાં રહી હોય તે બદલ ક્ષમાપ્રાર્થીએ છીએ.

મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદની પેઢી
પરબડી સામે · કાપડ બજાર
મુ. કપડવંજ
વાયા નડીઆદ જી. ખેડા

લિ. કાર્યવાહક
શ્રી આગમોદ્ધારક જૈન ગ્રંથમાળા
રમણલાલ જેચંદભાઇ

શ્રુત જ્ઞાનની મહત્તા

શ્રુતજ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક છે, તેના આધારે શાસનની સ્થાપના, પ્રવૃત્તિ અને સ્થિતિ હોય છે સાપેક્ષ રીતે શ્રુતજ્ઞાન સર્વજ્ઞાનમાં શ્રેષ્ઠ છે. તેના અદ્દભુત રહસ્યો ગુરૂગમથી સમજવા જરૂરી છે.

જેઓએ ૭૫ વર્ષની વૃદ્ધવયે કોઇપણ જાતના ટેકા વિના રોગગ્રસ્ત દશામાં પણ છેલ્લા ૧૫ દિવસ અર્ધપદ્માસને કાઉસગ્ગ મુદ્રાએ રહી પૂર્વકાલીન અનશન સમાધિ મરણની ઝાંખી કરાવી.

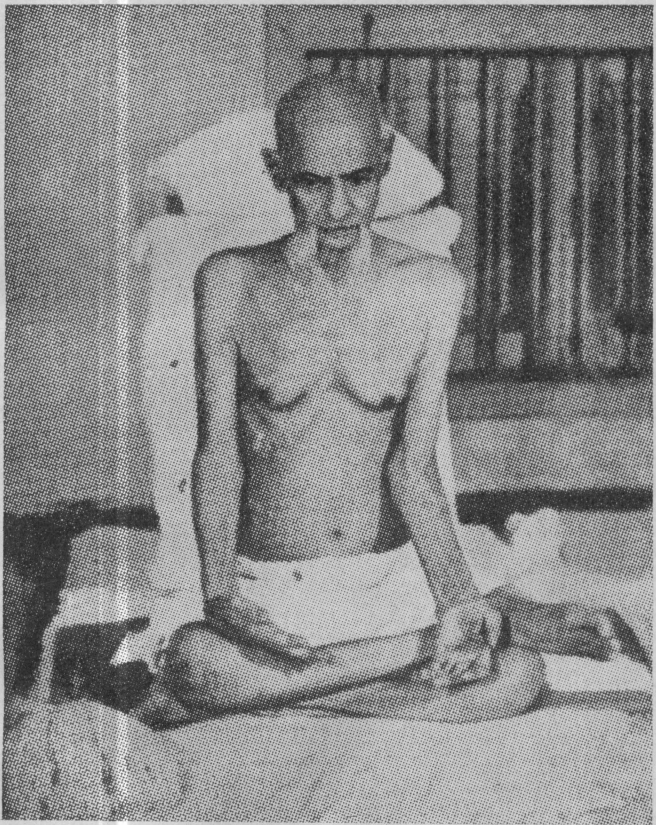

આગમસમ્રાટ્ આગમજ્યોતિર્ધર બહુશ્રુત સૂરિપુરંદર
ગીતાર્થ સાર્વભૌમ ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત

પૂ. આ. શ્રી આનંદસાગર સૂરિશ્વરજી મહારાજ

શ્રી આગમજ્યોત—પુ. ૧ થી ૪નું
વિષયદર્શન

પ્રથમ પુસ્તક

પાનું	વિષય
૧–૨	વિશ્વવત્સલ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનો સર્વહિતકર ઉપદેશ
૩	પૂ૦ ગચ્છાધિપતિશ્રી નો મંગળ આશીર્વાદ
૪	પ્રકાશકીય નિવેદન
૫ થી ૭૭	**આગમ રહસ્ય**
૫	નંદીની મહત્તા
૫	નંદી શબ્દાર્થ
૬	'નંદીસૂત્ર' નામનું રહસ્ય
૬	નંદી એ સૂત્ર કે અધ્યયન
૬	નંદીનો વિષય
૮	નિક્ષેપાદ્વારા ભેદોની જરૂરીયાત
૯	નામ નિક્ષેપ સ્વરુપ
૧૦	'સ્થાપના' નિક્ષેપનું મહત્વ
૧૧	સ્થાપનાની સાબીતી
૧૧	સ્થાપનાનો પ્રતિપક્ષી તર્ક
૧૨	અદ્‌ભુત સમાધાન
૧૨	સ્થાપનાનું વ્યાવહારિક મહત્વ
૧૩	સ્થાપનાની પૂજનીયતા
૧૩	જૈનેતરોની દૃષ્ટિયે સ્થાપના
૧૪	અન્યદર્શનીયોના મતે સ્થાપનાનું મહત્વ
૧૫	મુસ્લિમોના મતે સ્થાપનાનું મહત્વ
૧૫	વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિની પૂજ્યતા
૧૫	સ્થાપનાની પૂજ્યતા માટે અદ્‌ભૂત તર્ક
૧૭	સ્થાપનાની પૂજ્યતા માટે સચોટ દલીલ
૧૭	દેવગુરુની ઉપાસનાની સફળતાનો મર્મ
૧૮	ચૈત્યોની અનાવશ્યકતા (પૂર્વપક્ષ)
૧૯	ચૈત્યોથી સાધુ સમાગમની સુલભતા

પાનું	વિષય
૨૦	સાધુ સમાગમ કરતાં પણ ચૈત્યોનું સાપેક્ષિક મહત્વ
૨૧	પ્રભુ–પૂજામાં સમર્પણ બુદ્ધિ–ત્યાગનું મહત્વ
૨૨	પ્રભુ–ભક્તિમાં થતા ધન-વ્યયનું અદ્ભુત ફળ
૨૨	પ્રભુ ભક્તિમાં વપરાતી સામગ્રીની જ સફળતા
૨૩	દ્રવ્ય--પૂજાની સાવદ્યતા (પૂર્વપક્ષ)
૨૪	દ્રવ્ય–પૂજાની નિરવદ્યતા (ઉત્તરપક્ષ)
૨૪	હિંસા એટલે ?
૨૪	વિહિત પ્રવૃત્તિમાં થતી હિંસાનું સ્વરૂપ
૨૫	હિંસાનો સંબંધ પ્રમત્ત-યોગ સાથે હોવામાં અકાટ્ય તર્કો.
૨૬	જિન–પૂજા સાધુ કેમ ન કરે ? નો સચોટ જવાબ
૨૭	સ્વરુપ હિંસા સાવદ્ય કે નિરવદ્ય ? નો યથાર્થ ખુલાસો
૨૭	દ્રવ્યપૂજામાં અલ્પ પણ પાપ છે જ નહિં.
૨૯	સ્થાપનાનો પ્રતિપક્ષી કુતર્ક
૨૯	કુતર્કનું સચોટ નિરસન
૩૦	દ્રવ્યપૂજાનું રહસ્ય
૩૦	દ્રવ્યપૂજાનો આશય
૩૧	‘દ્રવ્ય’ શબ્દનો મર્મ
૩૧	દ્રવ્યપૂજામાં સર્વ વિરતિનું લક્ષ્ય
૩૧	પૂજાથી વિરતિ–પ્રાપ્તિનો મર્મ.
૩૨	ગુણાનુરાગ દ્વારા પૂજાની સફળતા
૩૩	અધિકાર–ભેદે ફળભેદ
૩૩	સાધુ–શ્રાવકને પૂજાથી લાભહાનિના ભિન્ન પ્રકારો
૩૪	વ્યાખ્યાનના દૃષ્ટાંતથી પૂજાથી લાભહાનિનું રહસ્ય
૩૫	સર્વજ્ઞ પ્રભુએ દ્રવ્યપૂજા કેમ ઉપદેશી ?
૩૬	તીર્થંકરો પૂજા–પ્રવર્તક ખરા ?
૩૬	વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંતોથી તીર્થંકરોની પૂજાપ્રવર્તકતા
૩૮	નદી ઉતરવાના દૃષ્ટાંતે પણ દ્રવ્યપૂજામાં હિંસા નથી.
૩૯	પૂજકની ઉચિત મર્યાદાનું મહત્વ
૩૯	દ્રવ્યપૂજામાં થતો પાપનો ડર અજ્ઞાન મૂલક છે.
૪૦	સંસારની પ્રવૃત્તિઓમાં નિઃશંક રહેનારાઓની દયનીય દશા

પાનું	વિષય
૪૦	અપવાદ પદે સ્વરૂપ હિંસા
૪૧	પ્રભુપૂજા અને યજ્ઞ–હિંસાની વિષમતા
૪૧	નદીના દૃષ્ટાંતે પ્રભુપૂજાની મહત્તા
૪૨	ભાવદયાની દૃષ્ટિએ જિન-પૂજાનું મહત્વ
૪૨	જિનપૂજામાં દયાના સ્વરુપ-ની જાણકારીનું મહત્વ
૪૩	દ્રવ્યદયાની માર્મિક વ્યાખ્યા.
૪૩	દ્રવ્યદયાની અશકયતા (પૂર્વપક્ષ)
૪૪	દ્રવ્યદયાની વિધેયતા (ઉતરપક્ષ)
૪૪	છદ્મસ્થો માટે દ્રવ્યદયા જરૂરી
૪૫	ઉપક્રમનું સ્વરુપ
૪૫	બચવાનું ન માને તે પાંચ મહાવ્રતને માનતો નથી
૪૬	દ્રવ્યદયાનો મર્મ
૪૬	દ્રવ્યદયા કરતાં ભાવદયાનું સાપેક્ષ મહત્વ
૪૭	ભાવદયાનો ઉપક્રમ
૪૭	સિદ્ધોમાં જીવત્વ
૪૮	ત્રૈકાલિક જીવન જીવનાર જીવ
૪૮	ભાવદયાનું વૈશિષ્ટ્ય
૪૯	કેવળજ્ઞાનના સ્વભાવવાળા સર્વ જીવો છે
૪૯	સર્વજીવો જ્ઞાનાદિ ગુણ-મય છે જ.
૫૦	જ્ઞાનમય આત્માને સ્વી-કારવાની જરૂર
૫૦	શિક્ષકના દૃષ્ટાંતથી આત્માની જ્ઞાનમયતાની સિદ્ધિ
૫૦	'જ્ઞાન અભિવ્યંગ્ય છે. ઉત્પાદ્ય નથી'ની સાબીતીઓ
૫૧	જ્ઞાનની જેમ દર્શન આદિ ગુણોની સ્વાભાવિકતાની સિદ્ધિ
૫૨	ભાવદયાની અનંતગુણી અધિકતા
૫૨	ભવ–મોચકોનો વિષમ કુતર્ક
૫૩	ભવ–મોચકોના કુતર્કનો સચોટ રદીયો
૫૪	દ્રવ્યદયાનો ભાવદયા સાથે સંબંધ
૫૪	ભાવદયાનું સ્વરુપ
૫૫	જ્ઞાનાદિગુણોનો વિકાસ
૫૫	ભાવદયામાં અધિકપણું
૫૬	ભાવદયાનું વિશિષ્ટ સ્વરુપ
૫૭	ભાવદયામાં મર્યાદાનું પ્રાધાન્ય

પાનું	વિષય
૫૭	ઉપસંહાર
૫૮	અરુપી જ્ઞાનરૂપ નંદીની સ્થાપના શી રીતે ?
૫૯	સદ્ભાવ–અસદ્ભાવ સ્થાપનાની સાચી વ્યાખ્યા.
૬૦	જ્ઞાનપંચક સ્થાપના–નંદીપણાનો મર્મ.
૬૦	અક્ષમાં કરાતી સ્થાપનાનું રહસ્ય.
૬૧	સ્થાપના નંદીનો નિષ્કર્ષ.
૬૧	સ્થાપના સત્ય એટલે ?
૬૨	સ્થાપના સત્યનું મહત્વ.
૬૩	સ્થાપના સત્યની સાપેક્ષ પૂજ્યતા–અપૂજ્યતા.
૬૪	સ્થાપના નંદી નિષ્કર્ષ.
૬૪	દ્રવ્ય નિક્ષેપનો ઉપક્રમ.
૬૫	દ્રવ્યનું મહત્વ.
૬૫	દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ.
૬૬	દ્રવ્યશબ્દની કૃદંત વ્યુત્પત્તિનું મહત્વ.
૬૭	દ્રવ્ય શબ્દના અપ્રધાન અર્થની સંગતિ.
૬૭	દ્રવ્ય આરાધન એટલે ?
૬૮	દ્રવ્ય–નિક્ષેપામાં દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ કયો ?

પાનું	વિષય
૬૮	નિક્ષેપાના અધિકારમાં દ્રવ્યની મહત્તા.
૬૯	દ્રવ્યની સાપેક્ષ મહત્તા.
૬૯	દ્રવ્યની મહત્તાથી સમવાય સંબંધનું નિરસન.
૭૦	સદસત્ કાર્યવાદની અપેક્ષાયે દ્રવ્યનું મહત્વ.
૭૧	એક ભવિકાદિ ત્રણ ભેદોની અપેક્ષાયે દ્રવ્યનું મહત્વ.
૭૧	અતીતપર્યાયની દ્રષ્ટિયે દ્રવ્યપણાની સાબીતીનો પ્રબળતર્ક.
૭૨	**લોગસ્સ** સૂત્રથી દ્રવ્ય નિક્ષેપનું મહત્વ.
૭૨	નામ અને અપ્રધાન દ્રવ્યની ભિન્નતા.
૭૩	અસદ્ભાવ સ્થાપના અને પ્રધાનદ્રવ્ય વચ્ચે તફાવત.
૭૪	ભાવ નિક્ષેપ ઉપક્રમ.
૭૪	ભાવ નિક્ષેપ વ્યાખ્યા.
૭૫	અનુભવ ક્રિયાત્મક ભાવના કારણ તરીકે દ્રવ્યના અવાંતર ભેદો.
૭૬	ભાવ અવસ્થાનું નિયતીકરણ.
૭૭	ભાવનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ.

દ્વિતીય પુસ્તક

પાનું	વિષય
૧-૩	જગવત્સલ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનો સર્વ હિતકર ઉપદેશ.
૪	શ્રી નમ૦ મહામંત્રનો મહિમા.
	શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનાં વ્યાખ્યાનો પા. ૫ થી ૮૮
	પ્રથમ વ્યાખ્યાન ૫ થી ૧૧
૬	પાંચમા અધ્યયનની ક્રમ-સંગતિ.
૬	આંગળીના દૃષ્ટાન્તે ૪-૫ અધ્યયનના સંબંધનું નિરૂપણ.
૭	ચોથા-પાંચમા અધ્ય૦ના પેટા વિષયોનું મહત્વ.
૭	આકાશચંદન ન્યાયની સંગતિ.
૮	પચ્ચક્ખાણના મહત્ત્વ વિષે ચોરનું દૃષ્ટાન્ત.
૮	ચોરના દૃષ્ટાન્તની સંગતિ
૯	શ્રી પ્રભવસ્વામીના દૃષ્ટાંતથી અવિરતિનો વિચાર.
૯	પાપ ક્યારે લાગે? તે બાબત જૈન-જૈનેતરની માન્યતાનું રહસ્ય.
૧૦	એકેન્દ્રિય જીવોના દૃષ્ટાન્તે જૈનેતરોની માન્યતાની અપૂર્ણતા.
૧૦	અજવાળાના દૃષ્ટાન્તે સૂક્ષ્મ એકે૦ જીવોની અપ્રતિઘાત દશા.
૧૧	સૂક્ષ્મ એકે૦ જીવોના દૃષ્ટાન્તથી "વિરમે તે બચે"નું મહત્ત્વ.
	દ્વિતીય વ્યાખ્યાન ૧૧ થી ૨૪
૧૨	અક્ષરોના યોગ્ય સંબંધના દૃષ્ટાંતે અધ્ય૦ સંબંધનું મહત્વ.
૧૨	કરશે તે ભોગવશે તે સિદ્ધાંત સાર્વત્રિક **નથી.**
૧૩	રાજીનામું દેનાર મુનિમના દૃષ્ટાંતે વિરતિનું મહત્વ.
૧૩	રાજીનામું કે રજા?
૧૪	સ્વેચ્છાએ છોડાતું નથી માટે કર્મસત્તા હેરાન કરે છે.
૧૪	ગુમડાના દૃષ્ટાંતથી અવિરતિની માર્મિકતા.
૧૫	મિથ્યાત્વના લક્ષણનો પ્રાસંગિક સૂક્ષ્મ વિચાર.

પાનું	વિષય
૧૬	તત્ત્વની અપ્રતીતિ તે મિથ્યાત્વ.
૧૬	તત્ત્વ–પ્રતીતિ રૂપ સમ્યક્ત્વની સમજુતી.
૧૭	અવિરતિમાં બળીયાના ડાઘાનું દૃષ્ટાંત.
૧૭	વ્યવહારુ દૃષ્ટાંતથી પચ્ચક્ખાણનું મહત્વ.
૧૮	કોર્ટના દૃષ્ટાંતથી પચ્ચક્ખાણનું મહત્વ.
૧૮	પ્રતિજ્ઞાના ભેદોનું વ્યાવહારિક સ્વરુપ.
૧૯	મૂળ–ઉત્તર ગુણના ભેદથી પચ્ચક્ખાણના સ્વરુપનું માર્મિક વર્ણન.
૨૦	પચ્ચ૦ કે પ્રતિજ્ઞા બાબત અનુચિત બેદરકારી.
૨૦	પચ્ચક્ખાણ કે વિરતિ પર જૈનત્ત્વનો આધાર.
૨૧	પચ્ચક્ખાણના અધિકારનું નિરૂપણ.
૨૧	દંડ વડે પણ પચ્ચક્ખાણ લેવાતા નથી.
૨૨	પચ્ચક્ખાણના અધિકારી તરીકે શ્રીકૃષ્ણમહારાજાની સુંદર મનોદશાનું વર્ણન.
૨૩	પચ્ચક્ખાણની પ્રાપ્તિ માટે આચાર શુદ્ધિની જરૂર.

પાનું	વિષય
	તૃતીય વ્યાખ્યાન ૨૪ થી ૪૩
૨૪	જૈનોની દૃષ્ટિએ પ્રતિજ્ઞાનું મહત્વ.
૨૫	પચ્ચક્ખાણ આત્માનો મૌલિક સ્વભાવ છે.
૨૫	નવ તત્ત્વોની જૈન માન્યતાનો મર્મ.
૨૬	જૈન અને જૈનેતરોની જીવ સંબંધી માન્યતા.
૨૭	જીવની સ્વાભાવિક શુદ્ધિ.
૨૭	જીવ પાપ કેમ કરે છે?
૩૩	'पढमं णाणं'નું ગૂઢ રહસ્ય.
૩૪	જૈનેતરોના સંસ્કારની છાપથી પચ્ચક્ખાણના પાયાની ઢીલાશ.
૩૫	દુઃ પચ્ચક્ખાણ એટલે.
૩૬	પચ્ચક્ખાણમાં જ્ઞાનાચાર દર્શનાચારનું મહત્વ.
૩૭	પચ્ચક્ખાણમાં ચારિત્રાચારનું મહત્વ.
૩૮	પૂ૦ આ૦ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ના શબ્દોમાં શ્રાવકપણું એટલે ?
૩૯	શ્રાવકની પાપ જુગુપ્સાનો ચિતાર.
૪૦	શ્રાવકને અર્થ દંડની છૂટ છે? એ કુતર્કનો ખુલાસો.

પાનું	વિષય
૪૧	પચ્ચ૦માં ચારિત્રાચારની મહત્તાનો ઉપસંહાર.
૪૧	પચ્ચક્ખાણમાં તપાચારનું મહત્વ.
૪૧	તપાચારનો માર્મિક અર્થ.
૪૨	કોઇપણ વ્રત નિયમમાં દૃઢતાની જરૂર.
૪૩	પચ્ચક્ખાણમાં પાંચે આચારની સંગતિ.
ચતુર્થ વ્યાખ્યાન ૪૪થી ૬૯	
૪૪	આચારશુદ્ધિની મહત્તાનું રહસ્ય.
૪૫	અહિંસા આદિ પાંચે બાબતો નાસ્તિકને પણ માન્ય છે.
૪૫	વ્યવહારમાં પણ સજાના ભયથી પાપો અકરણીય છે.
૪૭	ઇજ્જતની બેપરવાઇવાળા માટે ટૂંકું દૃષ્ટાંત
૪૮	ગુન્હો અટકે ક્યારે ?
૪૯	ધર્મની દૃષ્ટિએ ગુન્હાની અટકાયત.
૪૯	પચ્ચ૦ના પાલન માટે પાપ-ભીરૂતાની મહત્તા.
૫૦	પાપમાંથી પાછા ફરવા માટે ધર્મ નીતિની પદ્ધતિ.
૫૧	આસ્તિક-નાસ્તિકમાં ફરક શો ?
૫૨	આસ્તિક-નાસ્તિકની માન્યતા.
૫૨	જૈન-જૈનેતરોની પાપની માન્યતામાં ફરક
૫૩	જૈનેતરો કરતાં જૈનોની પાપની વ્યાખ્યાનું માર્મિક રહસ્ય
૫૪	જૈન-જૈનેતરોની પાપની વ્યાખ્યામાં તાત્વિક ફરક
૫૪	ઉપસંહાર
૫૫	ચારિત્રની સંવરરૂપતા
૫૫	અવિરતિની ભયંકરતા
૫૬	જિનશાસનમાં ત્યાગની પ્રધાનતાવાળા મહાવ્રતો
૫૬	**वेरमणं** શબ્દનું રહસ્ય
૫૭	નિષેધમુખે અહિંસાદિનું મહત્ત્વ
૫૭	અહિંસા આદિરૂપ ધર્મ મંગળ છે તેનું રહસ્ય
૫૮	હિંસા આદિના ત્યાગમાં જૈનો અને જૈનેતરોની ધારણાનું અંતર
૫૯	જિનશાસનમાં સંવરનું મહત્વ
૫૯	પચ્ચક્ખાણ બાબત મૌલિક ધારણા
૬૦	વિરતિનું સ્વરુપ

પાનું	વિષય
૬૦	પચ્ચક્ખાણમાં પાપ તરીકેનીકબુલાતનું મહત્વ
૬૦	પચ્ચક્ખાણમાં ગુરુની સાક્ષીનું મહત્વ
૬૧	મૂળગુણ પચ્ચક્ખાણ ગુરુ-મુખે જ લેવાય
૬૧	પુંડરીક રાજાનું દૃષ્ટાંત
૬૪	મૂળગુણને ઉત્તર ગુણના પચ્ચક્ખાણમાં વિશિષ્ટ શબ્દ રચના
૬૫	પચ્ચક્ખાણમાં સાચી સમજણની જરૂર છે
૬૫	પચ્ચક્ખાણની યોગ્યતા માટે જરૂરી શું
૬૬	આચાર શુદ્ધિ સામે આજ્ઞા બાબતના સતતોપયોગનું મહત્વ
૬૭	**સતતઃ** પદનું રહસ્ય
૬૭	ચાંલ્લાનું બંધારણીય મહત્વ
૬૭	પચ્ચક્ખાણની આચરણા માટે **સતતઃ** પદનું બંધારણીય મહત્વ
૬૮	**આરંભે શૂરાઃ** ની વૃત્તિનો આજ્ઞાના સતતોપયોગથી નિગ્રહ
૬૯	ઉપયોગની સતત જાગૃતિનું મહત્વ
૬૯	ઉપસંહાર

પાનું	વિષય

પંચમ વ્યાખ્યાન ૭૦ થી ૮૮

પાનું	વિષય
૭૦	મહાવ્રતો-યમોમાં શબ્દ ભેદનો ઝઘડો કેમ (પૂર્વપક્ષ)
૭૧	દૃષ્ટિ સંમોહ દોષ
૭૨	મહાવ્રતો-યમોમાં મૌલિક ભેદ (સમાધાન)
૭૨	જૈનેતરોમાં યમનિયમો મૌલિક નથી
૭૩	જૈન-જૈનેતરો વચ્ચે પાયાનો જ ફરક
૭૩	જીવના લક્ષણ ઉપરથી જૈનેતરોની માન્યતાની ચકાસણી
૭૪	જૈનેતરોની યમનિયમની વાત માત્ર શાબ્દિક છે.
૭૪	મહાવ્રતો આત્મધર્મ છે.
૭૪	કર્મગ્રંથની દૃષ્ટિયે વિરતિ એ આત્માનો ગુણ છે.
૭૫	અહિંસા આદિના પાલન માટે વિરતિનું અનિવાર્ય મહત્વ
૭૫	મહાવ્રતો-યમ નિયમોમાં મૌલિક સ્વરુપ ભેદ છે.
૭૬	જૈનેતરોના યમ-નિયમોની માન્યતા પોકળ છે.
૭૬	સર્વધર્મ-સમભાવની વાવ અજ્ઞાન પૂર્વક છે.

પાનું	વિષય
૭૭	વ્રતપચ્ચક્ખાણ આત્માના સ્વભાવ રૂપ છે.
૭૭	વ્રત-પચ્ચ. આત્માના સ્વભાવ રૂપ છે.
૭૭	પચ્ચક્ખાણ કોને અને ક્યારે હોય ?
૭૮	આચારની મર્યાદાની સતત જાળવણી સૂચવનાર **फासियं** આદિ પદો.
૭૯	**बहुवेल**ના આદેશનું રહસ્ય.
૭૯	સંયમ શુદ્ધિ માટે **बहुवेल** ના આદેશનું મહત્વ.
૮૦	ટીકામાં આપેલ **सततः** પદનું રહસ્ય.
૮૦	પાંચમા અધ્ય૦ના નામનું રહસ્ય.
૮૧	પચ્ચક્ખાણ શુદ્ધિ માટે આચારની કારણતા વિષે કુતર્ક (પૂર્વપક્ષ).
૮૧	પચ્ચક્ખાણ-શુદ્ધિ માટે શૈલિ-વિશેષથી આચાર શુદ્ધિનું મહત્વ.

પાનું	વિષય
૮૨	આચાર-શુદ્ધિનું વિશિષ્ટ નિરુપણ.
૮૨	આચાર-શુદ્ધિથી પચ્ચક્ખાણની સાનુબંધતા.
૮૨	અઈમુત્તા મુનિનું દૃષ્ટાંત
૮૩	સારી અને ખોટી ચિત્ત-વૃત્તિના નમુના.
૮૪	દૂષિત મનોદશાયે શાસન હીલનાની ગેરસમજુતી.
૮૫	બાલમુનિ આઈમુત્તાની સંવેગ દશા.
૮૬	પચ્ચ૦ના બદલે આચારની વિશિષ્ટ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ.
૮૬	ઉપસંહાર.
૮૬	કાર્ય સહચર કારણ તરીકે આચારની શુદ્ધિનું મહત્વ.
૮૭	આચારશ્રુત નામની સાર્થકતા શી રીતે ?
૮૭	આચાર આત્મભાવરૂપ છતાં પચ્ચક્ખાણની જરૂર.
૮૮	અનાચારનું જ્ઞાન સાપેક્ષપણે જરૂરી છે.

તૃતીય પુસ્તક

પાનું	વિષય
૧	જગવત્સલ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનો સર્વ હિતકર ઉપદેશ.
૩	કલ્યાણની સાધનાના પગથીયાં
૪	સદ્ધર્મપ્રાસાદના પાયાની ઈંટો.

પાનું વિષય

૫ થી ૧૦ **દીવાદાંડીનાં અજવાળાં**

૫થી૧૧ આગમવાચના પરિચય વિ૦ સં૦ ૧૯૭૪માં સુરતની ચોથી આગમવાચના સમાપ્તિનું વ્યાખ્યાન-૧

૫ આગમવાચનાની ઉત્પત્તિ
૬ મુદ્રણ
૬ વેચાણ
૭ ભેટ
૮ રજા પાડવાનું પ્રયોજન
૯ આવતી વાચનાનું મુકરર સ્થાન.
૯ ઉપસંહાર.

૧૧ થી ૩૦ શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તા. વિ૦ સં૦ ૧૯૮૪માં અમદાવાદના જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શન વખતે આપેલ વ્યાખ્યાન-૨

૧૧ શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તા કેમ ?
૧૨ પ્રમાણની મુખ્યતા કે જ્ઞાનની ?
૧૨ કેવલીને મતિજ્ઞાન હોય ?
૧૩ કેવલીઓ અતીન્દ્રિય હોય છે.
૧૩ કેવલીને મતિજ્ઞાનની જરૂર શી ?
૧૪ મનથી મતિજ્ઞાન શી રીતે થાય ?

પાનું વિષય

૧૪ મનનો વિષય શો ?
૧૫ મનની સાબીતીમાં અપાયેલ કુતર્કનું નિરસન
૧૫ મનના અણુ સ્વરૂપનું નિરસન
૧૬ શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ
૧૬ મતિ–શ્રુતના સહચરિતપણાનો વિચાર
૧૭ અવધિજ્ઞાન સ્વરૂપ
૧૭ મનઃ પર્યવજ્ઞાન સ્વરૂપ
૧૮ કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ
૧૮ જ્ઞાન–અજ્ઞાન વ્યવસ્થા
૧૮ મતિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન મિશ્ર હોઈ શકે
૧૯ મતિજ્ઞાનના ભેદો
૨૦ શ્રુતજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ કેમ ?
૨૦ શ્રુતસિવાયના ચાર જ્ઞાનો કેવા ?
૨૧ શાસ્ત્રો પર વિશ્વાસની જરૂર
૨૨ અણસમજથી દીક્ષામાં આડે આવવું મહાપાપ છે.
૨૨ દીક્ષાર્થીએ મા બાપની સેવા કરવાની કે નહીં ?
૨૩ દીક્ષાર્થીની દશા
૨૩ શ્રાવકની આદર્શ વ્યાખ્યા
૨૪ દીક્ષાની મહત્તામાં વૈયાકરણીયોનું સમર્થન

પાનું	વિષય
૨૬	શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તાનાં કારણો
૨૭	શ્રુતજ્ઞાનની પૂજ્યતા માટે પ્રબળ પ્રમાણ
૨૮	સંઘ એટલે ?
૨૯	શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તામાં અદ્ભુત દૃષ્ટાંત

૩૧ થી ૩૬

"જ્ઞાનદાનની અનુપમતા"
વિ. સં. ૧૯૯૧ કા. વ. ૨
શ્રી યશોવિ. જૈન પાઠશાલા (મહેસાણા) માં આપેલ
વ્યાખ્યાન-૩

પાનું	વિષય
૩૧	જ્ઞાનદાન શી રીતે ? (પૂર્વપક્ષ)
૩૨	જ્ઞાનદાનની સાર્થકતા (ઉત્તરપક્ષ)
૩૨	જ્ઞાનદાનના વિવિધ પ્રકારો
૩૨	ગૃહસ્થોના જ્ઞાનદાનનો પ્રકાર
૩૨	જ્ઞાનદાન કોને દેવું ?
૩૩	જ્ઞાનદાનમાં ધર્મના લક્ષ્યની જરૂર
૩૩	પરિણામે હિતકારી હોય તે જ જ્ઞાન છે.
૩૪	જ્ઞાનદાનનો પરમાર્થ
૩૪	જ્ઞાનદાનના સાધનોનું મહત્ત્વ ક્યારે ?
૩૪	આ સંસ્થાની મહત્તા ક્યારે ?
૩૫	વિદ્યાર્થીઓનો ઉચ્ચ આદર્શ
૩૫	જ્ઞાનદાનના વિશિષ્ટ ધોરણે સંસ્થાની પ્રશસ્યતા
૩૬	ઉપસંહાર

૩૬ થી ૪૭

શ્રી મહાવીર જન્મ-કલ્યાણકની પવિત્રતા
વિ. સં. ૧૯૯૧ ચૈ. સુ. ૧૩
રાજકોટમાં આપેલ
વ્યાખ્યાન-૪

પાનું	વિષય
૩૬	'જયંતી' શબ્દ પ્રયોગ વ્યાજબી નથી.
૩૭	કલ્યાણકનો મહિમા.
૩૮	બધા તીર્થંકરોની સરખી આરાધના કેમ નહીં ?
૩૮	તીર્થંકર નામકર્મની મહત્તા.
૩૯	મહાવીર પ્રભુને વધારે આરાધવાનું કારણ.
૩૯	શાસનની પ્રાપ્તિથી દુઃષમ કાળની પણ સફળતા.
૪૦	આરાધના માટે તત્પરતાની જરૂર.
૪૧	પ્રભુ શાસનની મહત્તા.
૪૨	પંચમ આરામાં પ્રભુ શાસનનું મહત્ત્વ.

પાનું	વિષય
૪૩	શ્રુતજ્ઞાનના ઉત્પાદક ભગવાન્ મહાવીર.
૪૩	શ્રી મહાવીર પ્રભુ આરાધ્ય કેમ ?
૪૩	દુનિયાદારીને લીધે તીર્થંકરો આદર્શરૂપ નથી.
૪૪	મહારાણા પ્રતાપસિંહનું અનુકરણ શા માટે ?
૪૪	જન્માંધ પાપનું દૃષ્ટાંત.
૪૫	કલ્યાણકની ઉજવણીનો આદર્શ.
૪૫	"જ્ઞાતનંદન" એ નામ સ્વાભાવિક છે.
૪૬	જ્ઞાતપુત્ર શાથી ?

૪૮થી ૫૯ ધર્મનું મૂળસ્વરૂપ

શેઠ મોતી કડીયાની મેડી પાલીતાણામાં અષાડ વદ ૧૪ આપેલ વ્યાખ્યાન–૫

પાનું	વિષય
૪૮	ધર્મના સ્વરૂપની મહત્તા.
૪૮	ધર્મની પરીક્ષા.
૫૦	વૈયાવચ્ચનું મહત્વ.
૫૨	ધર્મની કિંમત જાણવાની જરૂર.
૫૩	બાહ્ય સાહ્યબીની જડ ધર્મ છે.
૫૪	ઉદ્યમ કરતાં નશીબ બળવાન્ છે.
૫૫	दुःखं पापात् કહેવાની જરૂર શી ?
૫૬	દુઃખ દેનાર પાપ જ છે.
૫૭	સર્વ શાસ્ત્રોએ માન્ય કરેલ ધર્મ.
૫૭	દાન.
૫૮	શીલ.
૫૯	તપ.
૫૯	ભાવ.

૬૦ થી ૭૯ વીણેલાં મોતી

પૂ૦ આગમો૦શ્રીના માર્મિક ચિંતનપૂર્ણ લેખો.

૬૦થી૬૪ મૂળસૂત્રો એટલે શું ?

૬૪થી૭૪ **सर्वमान्य धर्म** (હિંદી)

પાનું	વિષય
૬૫	**सर्वमान्य धर्म**
૬૫	**मोक्षका रास्ता**
૬૬	**क्या स्वर्ग और मोक्ष धर्मका लक्ष्यार्थ नहीं है ?**
૬૭	**स्वर्ग=मोक्ष सत् हैं, धर्म उसका कारण है.**
૬૮	**धर्मका स्वरुप समझनेमें परीक्षा की जरुर**
૬૯	**धर्मकी परीक्षा**
૭૦	**व्यापक धर्मकी स्थिति**
૭૧	**विचार औन्नत्य के मेद**
૭૪	**उपसंहार**

૭૪ થી ૭૭ પરમપવિત્ર પરમેષ્ઠી–પદોનો અનુક્રમ

૭૭ થી ૭૯ પરમેશ્વર એટલે ?

૮૦ પૂ૦ આગમો૦ આચાર્યશ્રી વિરચિત ભાવવાહી સ્તવન

ચતુર્થ પુસ્તક

પાનું	વિષય
૧ થી ૩	જગવત્સલ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનો સર્વહિતકર ઉપદેશ
૪	પૂ. આગમો૦ શ્રી ની મંગળવાણી
૫ થી ૨૪	**હૈયાનો ઝંકાર**
	પૂ૦ આગમો૦શ્રી ની માર્મિક રચનાઓ.
૫	પરમાત્માનો આદર્શ ઉપકાર (સ્તવન)
૬	ચેતનને શિખામણ (સજ્ઝાય
૭	આશ્રવના અંશો (સજ્ઝાય)
૮ થી ૧૨	**પૂ૦ આગમો૦ રચિત સંસ્કૃત સુંદર સુભાષિતો.**
૧૩ થી ૧૭	સજ્જનો કેવા હોય? **सल्लक्षणानि** સાનુવાદ
૧૮ થી ૨૧	**તાત્ત્વિક વિચારણા** **तात्त्विकविमर्श** સાનુવાદ
૨૨ થી ૨૪	**चतुश्शरणमहिमा** —સાનુવાદ
૨૫ થી ૫૮	**ગુરુચરણમાંથી મળેલું**
૨૫ થી ૨૭	શ્રી પંચાશકના ઉપયોગી પ્રશ્નોત્તરો
૨૮ થી ૩૪	**તાત્ત્વિક પ્રશ્નોત્તરો**
૩૫ થી ૫૮	**ઉપયોગી ૬૫ પ્રશ્નોત્તરો** વિ૦ સં૦ ૧૯૯૯ ચૈત્રી-ઓળી પ્રસંગે કપડવંજમાં શ્રી દેશવિરતિ સમાજના સાતમા અધિવેશન પ્રસંગે ચતુર્વિધ શ્રી સંઘે પૂછેલ પ્રશ્નોના પૂ૦ આગમો૦ શ્રી એ આપેલ જવાબો.
૫૯ થી ૬૭	**પૂ૦ આગમો૦શ્રી રચિત ચાર ભાવનાની સજ્ઝાયો**
૫૯	મૈત્રી ભાવના સજ્ઝાય.
૬૨	પ્રમોદ ” ”
૬૪	કારૂણ્ય ” ”
૬૬	માધ્યસ્થ્ય ભાવના સજ્ઝાય
૬૮	તાત્ત્વિક નિર્ણયો (અત્યંત ઉપયોગી ખુલાસાઓ)
૭૦	પ્રકાશકીય
૭૨	આગમજ્યોત અંગે આવક-જાવક પરિપત્ર.
૭૩ થી ૭૭	“આગમજ્યોત”ને ભેટ રકમ આપનાર પુણ્યશાળી મહાનુભાવો.
૭૮	સંપાદકીય (ક્ષમાપના)

ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત પૂજ્ય આચાર્ય આગમોદ્ધારકશ્રીના
જીવન ચરિત્ર અને તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાનોના પ્રકાશન અંગે

શ્રી આગમોદ્ધારક ભક્તિમંડળની

વિશિષ્ટ યોજના

વિ. નમ્રભાવે જણાવવાનું કે,

જેઓએ આગમોનું સંશોધન, મુદ્રણ, કરાવવા સાથે સામુદાયિક વાચનાઓના વિશાલ આયોજનો કરીને અધિકારી ભવ્યાત્માઓને આગમ-તત્ત્વની જાણકારીનો લાભ આપ્યો અને **પાલીતાણા–સુરત** આગમમંદિરોમાં આરસની શિલાઓ અને તામ્રપત્રો પર કોતરાવીને આગમોને ચિરંજીવ બનાવ્યા.

જેઓએ વિવિધ આગમો ઉપર ઝીણવટભરી તાત્ત્વિક છણાવટ સાથે ખૂબ જ માર્મિક વ્યાખ્યાનો આપી આરાધકોની તાત્ત્વિક દૃષ્ટિનું ઘડતર કર્યું.

જેઓએ જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી શાસનની અખંડ સેવા કરી, અનેક સ્વપક્ષ-પરપક્ષના આક્રમણોને રોકવા ભગીરથ સફળ પુરુષાર્થો આદર્યા.

જેઓએ હજારો તાત્ત્વિક શ્લોકો અને સેંકડો ગ્રંથોની રચના કરી અને છેવટે કોઈના માન્યામાં ન આવે તેવી અદ્‌ભુત સમાધિ છેલ્લા પંદર દિવસ અર્ધ પદ્માસને કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં રહેવા દ્વારા જાળવી મરણને પણ ધન્ય બનાવ્યું.

તે અપ્રતિમગુણગરિમશાલી **આગમોદ્ધારક ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત આચાર્યદેવશ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વર ભગવંતના** સર્વાંગ સંપૂર્ણ કલાસમૃદ્ધ વિવિધ માહિતીપૂર્ણ જીવનચરિત્રના પ્રકાશન માટે આ યોજનાનું ઘડતર કર્યું છે.

વળી વિષમ કલિકાલમાં ભવ્ય જીવોને પરમ આલંબનરૂપ જિન-વાણીના સંકલનરૂપ આગમોના ગૂઢ, તલસ્પર્શી, માર્મિક અને સૂક્ષ્મ વિવેચનોથી ભરપૂર **પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીના** અપ્રકાશિત વ્યાખ્યાનોના બહોળા સંગ્રહને આગમતત્ત્વ જિજ્ઞાસુ પુણ્યાત્માઓના કરકમલમાં પહોંચતો કરવા માટે **"આગમ જ્યોત"** નામે ત્રૈમાસિક પ્રકાશનની યોજનાને વ્યવસ્થિત બનાવવા માટે પણ આ પ્રયાસ યોજના વિચારાઈ છે.

આ યોજના "**શ્રી આગમોદ્ધારક ભક્તિ મંડલ**" નામે વિચારાઈ છે.

દરેક સુજ્ઞ વિચારક, વિવેકી પુણ્યાત્માઓ નીચેની ત્રણ શ્રેણિમાંથી ગમે તે શ્રેણિમાં નામ લખાવી **પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રી** પ્રતિ કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરવાનો અને આગમભક્તિનો અણમોલ લાભ લેવો જોઈએ.

૧. શ્રદ્ધાંજલિ :—આ શ્રેણિમાં ત્રણ વર્ગ છે. રૂપિયા ૫૦૦૧, ૨૫૦૧, ૧૦૦૧. આ શ્રેણિમાં નામ લખાવનાર વ્યક્તિનો ફોટો "**જીવન ચરિત્ર**"ના ગ્રંથમાં આવશે, અને "**આગમ જયોત**" ભેટ મળશે.

૨. ભાવાંજલિ :– આ શ્રેણિમાં ત્રણ વર્ગ છે. રૂપિયા ૭૦૧, ૫૦૧, ૨૫૧. આ શ્રેણિમાં નામ લખાવનાર વ્યક્તિને "**જીવન ચરિત્ર**" ની ત્રણ નકલ ભેટ મળશે, અને "**આગમ જયોત**" ભેટ મળશે.

૩. અર્ઘ્યાંજલિ :– આ શ્રેણિમાં ત્રણ વર્ગ છે. રૂપિયા ૧૦૧, ૫૧, ૨૧. આ શ્રેણિમાં નામ લખાવનાર વ્યક્તિને "**જીવન ચરિત્ર**"ની એક નકલ ભેટ અથવા "**આગમ જયોત**" ભેટ મળશે.

ખાસ સૂચના :–જીવનચરિત્ર માટે જ્ઞાનખાતાની રકમ લેવા વિચાર નથી. શુભખાતાની રકમ ઉપયોગમાં આવી શકશે. "આગમ જયોત" માં જ્ઞાન ખાતાની રકમ અમુક પ્રમાણમાં સ્વીકારાય છે.

જીવન ચરિત્રનું અને તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાનો પ્રકાશિત કરવાનું કાર્ય પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રીની મંગળ પ્રેરણાથી વિ. સં ૨૦૨૧ ના ચાતુર્માસમાં શ્રુત-ભક્તિથી પ્રેરાઈને અમે ઉપાડયું છે.

જીવનચરિત્રના સંપાદનનું મંગળ કાર્ય **પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રીની** આજ્ઞાથી **પૂ. ગણિવર્ય કંચનસાગરજી મ. પૂ.** વિદ્વદ્વર્ય **મુનિ શ્રી સૂર્યોદય-સાગરજી મ. પૂ. મુનિ શ્રી અભયસાગરજી મ.** એ સ્વીકાર્યું છે.

તેઓશ્રીએ ભેગી કરેલી કાચી **અનેક** વિવિધ બહોળી સામગ્રી પરથી પ્રખ્યાત સારા લેખક પાસે ૬૦૦ પાનાનું દળદાર જીવનચરિત્ર લખાઈને તૈયાર થઈ જવા આવ્યું છે. ૧૨૫ થી ૧૫૦ નાના મોટા ફોટાઓ પણ તૈયાર થઈ ગયા છે.

તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાનોનું કાર્ય પણ **ગચ્છાધિપતિશ્રીની** આજ્ઞાથી પૂ. વિદ્વદ્વર્ય **મુનિ શ્રી સૂર્યોદયસાગરજી મ.** તથા **પૂ. મુનિ શ્રી અભય-**

સાગરજીએ પરિશ્રમપૂર્વક તૈયાર કરી "આગમ જ્યોત" નામે ત્રૈમાસિકના પ્રકાશન રૂપે શરૂ થઈ ગયું છે.

પ્રથમ વર્ષના ચાર પુસ્તકો પ્રકટ થઈ ચુક્યા છે. પણ પુસ્તક જે ચારે પુસ્તકોનું ભેગું એક પ્રકટ થવાની તૈયારીમાં છે.

દરેક વિવેકી આગમતત્ત્વજિજ્ઞાસુ આરાધકો તથા પુણ્યશાલી સંઘોએ તુર્ત વહેલામાં વહેલી તકે ઉપરની યોજનાનો લાભ લેવા નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે.

મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદ જૈન પેઢી પરબડી સામે, કાપડ, બજાર, મુ. કપડવંજ, (જી. ખેડા) (વાયા નડિયાદ)	લી. **રમણલાલ જેચંદભાઈ શાહ** કાર્યવાહક **શ્રી આગમોદ્ધારક જૈન ગ્રંથમાળા**

પૂજ્ય આગમોદ્ધારકશ્રીના જીવન ચરિત્ર અને
તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાનોના પ્રકાશન માટે

શ્રી આગમોદ્ધારક ભક્તિમંડળ

માં નામ લખાવી આગમ ભક્તિનો
અમૂલ્ય લાભ લેવા ધ્યાન રાખશો

આગમોદ્ધારક

આગમ જ્યોત

ગ્રંથમાળા

પુસ્તક ૧-લું

વિશ્વવત્સલ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુનો સર્વહિતકર ઉપદેશ

"अत्थि मे आया उववाइए णत्थि मे आया उववाइए"

-શ્રી આચારાંગ સૂત્ર.

આ ઉપદેશ સંભળાવનારા સંતોની ઓળખાણ જગતને ક્વચિત્ જ થાય છે.

આ ઉપદેશ સાંભળવામાં કે સંભળાવવામાં, અલ્પજ્ઞો જાણી, માની કે ચિંતવી પણ ન શકે તેવા અઢાર ક્રોડા-ક્રોડ સાગરોપમના લાંબા કાળનું અંતર પડે છે.

આ ઉપદેશથી વિપરીત ઉપદેશોને દેનારા ઘરના ગૃહપતિઓ, ગામના ઠાકોરો, દેશના સ્વામી, છ ખંડનું સામ્રાજ્ય ચલાવનારા કે અસંખ્ય દેવોની અખંડ ઠકુરાઈવાળા ઇન્દ્રો હોય પણ તે બધા પોતાના અને શ્રોતાના સર્વ આત્માને છેકજ છેતરનારા છે.

આ ઉપદેશ જે સ્થળે સંભળાતો નથી કે તેને સંભળાવનારા સત્પુરુષો મળતા નથી તે સ્થળને સત્પુરુષો અનાર્યદેશ, અકર્મભૂમિ કે ભોગભૂમિ તરીકે જણાવે છે.

આ ઉપદેશને સાંભળ્યા, જાણ્યા કે માન્યા સિવાયનું દાન તે નાદાનીયત છે. શીલ તે શિથિલતાનું સાધન છે, તપનું આચરણ તે અખંડ તાપથી તડફડવું છે, શુભલેશ્યા જેવી પરમ શુભલેશ્યાની ભાવના પણ ભવકૂપમાં ભમાડનારી છે.

આ ઉપદેશને યથાર્થપણે ઓળખનારોજ આંધળો છતાં વિવેક-દૃષ્ટિએ દેખનારાઓને દીપાવનાર છે, કાને બહેરો હોય છતાં સકર્ણ સમુદાયને શોભાવનાર છે.

આ ઉપદેશને ઝીલીને તેને ઝોલે ચઢનારો નરોત્તમ, માત્ર સમિતિ અને ગુપ્તિના નામો જ જાણે તો પણ તે વિચક્ષણ વર્ગને વર્ણનીય જ્ઞાની ગણાય છે.

આ ઉપદેશ યથાતથપણે અંતરમાં ન ઉતરે તો શ્રી મહાવિદેહ-ક્ષેત્રના એક હજાર અને કંઈક ન્યૂન એકવીસ હાથી પ્રમાણ શાહીથી લખી શકાય એટલા જ્ઞાનવાળો છતાં પણ તે શ્રી સંઘની કોઈ પણ વ્યક્તિ તરીકે ગણાતો નથી, તેમજ તેને મોક્ષ માર્ગની મુસાફરી કરવાનો મનોરથ પણ થયો નથી એ ચોક્કસ છે.

આ ઉપદેશને ઝીલવા ઝંપલાવવું એ જ અનેક ભવો સુધી સકળ જીવોને શાસનરસિક બનાવવાની નીપજાવેલી ભાવનારૂપ વલ્લીનું અનુપમ અને સ્વપરને અવ્યાબાધઆનંદવાળું સ્થાન અર્પણ કરનાર ફળ છે.

આ ઉપદેશ સમસ્ત સમ્યક્શ્રુત, સમસ્ત લોકોત્તર પ્રવચન, સમસ્ત અંગપ્રવિષ્ટ, સમસ્ત આચારાંગ, સમસ્ત નવ બ્રહ્માધ્યયન અને સમસ્ત શાસ્ત્રપરિજ્ઞાનો ઊંડો અને અદ્વિતીય પાયો છે.

આ ઉપદેશની યથાર્થપણાની પ્રતીતિરૂપ ઊંડા પાયા ઉપર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ, પોષણ કે અભિવૃદ્ધિની મોટી મહેલાતો રચી શકાય છે.

આ ઉપદેશનું યથાર્થ શ્રવણ, જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન અને અનુકૂળ અનુષ્ઠાન નાસ્તિકવાદનો નિરાસ કરે છે, અદ્વૈતવાદને નસાડી મૂકે છે, શૂન્યવાદનો સંહાર કરે છે, સાંખ્ય અને યોગના વાદને વિષમી દશા થાય તેવી રીતે વખોડી નાખે છે અને આત્માને ભવ્યત્વના ભવ્ય દેખાવમાં દાખલ કરી શુક્લપાક્ષિકપણાના પરોણા બનાવી, સમ્યક્ત્વનો સખા સર્જી, વિરતિવનિતાનું વિશ્રામસ્થાન વિસ્તારનાર બનાવી અવ્યય-પદથી અવ્યાબાધ વરમાળા વરવાને લાયક બનાવે છે. (ક્રમશઃ)

પરમ કૃપાળુ શાંતમૂર્તિ પૂ. ગચ્છાધિપતિ
આ. શ્રી માણેકસાગરસૂરીશ્વરજીનો

મંગળ આશીર્વાદ

"જિન શાસનના આધારસ્તંભસમ આગમોનું તાત્ત્વિક પર્યાલોચન શ્રમણજીવનની સારમયતા વધારે છે.

જ્ઞાનધ્યાન અને સ્વાધ્યાયની પ્રવૃત્તિ નિર્ગ્રંથોની માનસિક અને અંતરંગ સ્થિતિને સંયમાનુકૂલ રાખવા માટે ખૂબજ ઉપયોગી નિવડે છે.

આ દૃષ્ટિએ ધ્યાનસ્થ **સ્વ. પૂ. આગમોદ્ધારક શ્રી** વર્તમાન સાધુ સંઘના ધ્રુવતારકસમા હતા.

તેઓશ્રીની અવિરત શ્રુતોપાસના અપ્રમત્તપણે આગમોના તાત્ત્વિક રહસ્યને હૃદયંગમ કરવાની સાધના, અને આગમવાચના આગમોનું મુદ્રણ, આગમોને શિલા અને તામ્રપત્રપર ઉત્કીર્ણ કરાવીને ચિરસ્થાયી બનાવવાની દીર્ઘગામી દૃષ્ટિ સાથે જનસાધારણના હૈયામાં પણ આગમોના ગૂઢ અતિનિગૂઢ સૂક્ષ્મ તત્ત્વો પોતાની અમોઘ દેશના અને સુંદર વ્યાખ્યાન શક્તિથી ઉતાર્યા છે. એ ખરેખર આપણા માટે ખૂબ જ સૌભાગ્યની વાત છે.

લિપિબદ્ધ થયેલા પણ અપ્રકાશિત રહેલા આ વ્યાખ્યાનોને સુવ્યવસ્થિત રૂપે સુવાચ્ય સ્વરૂપમાં પ્રકાશિત કરવાની યોજના રૂપે '**આગમજ્યોત**'નું પ્રકાશન ચતુર્વિધ શ્રી સંઘને સર્વ રીતે રત્નત્રયીની આરાધનામાં સહયોગી બનો એ અંતરની શુભ કામના છે."

પ્રકાશકીય નિવેદન

દેવ-ગુરુકૃપાએ પરમ પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ પૂ. આ. શ્રી **માણેકસાગરસૂરીશ્વરજીના** ઉપદેશથી અને વિદ્વદ્વર્ય પૂ. મુનિરત્ન **શ્રી સૂર્યોદય સાગરજી** મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી વિ. સં. ૨૦૧૦માં અમારી આ **શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળાની** સ્થાપના થએલી.

ત્યારથી આજ સુધીમાં પ. પૂ. શ્રી ગચ્છાધિપતિશ્રીના અથાગ પ્રયત્નથી પ. પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીની સઘળી કૃતિઓ છપાઈ ગઈ. આગમ સંબંધી ત્રેપન વિષયોની તારવણી અને અપરિચિત શબ્દોના સંગ્રહનું કાર્ય છપાવવાની તૈયારી પર છે.

આજ સુધી વિવિધ પુસ્તકો અને **સિદ્ધચક્ર** માસિક દ્વારા પ. પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીના ગુજરાતી ઘણા વ્યાખ્યાનો છપાયા છે, છતાં ઘણા તાત્ત્વિક આગમ અને પ્રકરણ ગ્રંથોના માર્મિક વ્યાખ્યાનોનો વિશાળ સંગ્રહ હજી અપ્રકાશિત રહ્યો છે.

તે બધાને વ્યવસ્થિત રીતે પ્રકાશિત કરવાની પ્રેરણા પૂ. ગચ્છાધિપતિ પાસેથી મળવાથી અમારી સંસ્થાએ **આગમજ્યોત** પુસ્તકમાળાના પ્રકાશનનું આ કાર્ય હાથ ધર્યું છે.

આ વ્યાખ્યાનોના સંપાદનનું કાર્ય પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રીની આજ્ઞાથી, પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીના શિષ્યરત્ન પૂ. વિદ્વદ્વર્ય **મુનિરાજશ્રી સૂર્યોદય સાગરજી મહારાજ** તથા **પૂ. તપસ્વી** ઉપા. શ્રી. **ધર્મસાગરજી મ૦ના શિષ્ય પૂ. મુનિરાજ શ્રી અભયસાગરજી મહારાજે** સ્વીકાર્યું છે.

વિવેકી વાચક વર્ગ યોગ્ય રીતે નય સાપેક્ષ અતિ નિગૂઢ સ્યાદ્વાદ શૈલીથી ભરપૂર આ વ્યાખ્યાનોને, ગુરૂગમથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરી સમ્યક્જ્ઞાનસહિત શ્રી જિનશાસનની ક્રિયાઓના રાજમાર્ગે ધપવાની કુશળતા કેળવે એજ શુભાભિલાષા.

આગમ રહસ્ય

[ધ્યાનસ્થ પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીએ અનેક મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ આગમતત્વ પિપાસુ અધિકારી જીવોના આગ્રહથી આગમ સંબંધી પ્રૌઢ પ્રતિભા શ્રુતાનુસારી પ્રજ્ઞાબળે મેળવેલ ગૂઢ અતિ નિગૂઢ રહસ્યોથી ભરપુર આ લેખમાળા શ્રી નંદીસૂત્રના મહત્વને વર્ણવવારૂપે વર્ષો પહેલાં લખેલી, તે સંકલિત કરીને અહીં આપવામાં આવેલ છે.]

'નંદી'ની મહત્તાઃ—

કોઈ પણ સૂત્ર, ઉદ્દેશ વિગેરે વિધિથી જ્યારે–જ્યારે અપાય છે, અથવા કોઈ પણ સૂત્રની અનુજ્ઞા–એટલે બીજાને આપવાની આજ્ઞા–કરાય છે; ત્યારે–ત્યારે **નંદીનો** વિધિ કરવો જોઈએ, એવું શાસ્ત્રકારનું ફરમાન છે.

સૂત્રદાનના પ્રસંગ સિવાય પણ સર્વસાવદ્ય–વિરતિરૂપ પ્રવજ્યા, શ્રાવકોને વ્રતાદિદાન કે સામાન્ય રૂપે જ્ઞાનપંચમી આદિવ્રતોનું આરોપણ પણ **નંદીની** વિધિપૂર્વક જ કરવાનું શાસ્ત્રકારો જણાવે છે.

એટલે 'નંદી' શબ્દનો અર્થ તથા સ્વરૂપ, તેમ જ નિક્ષેપાદ્વારા જણાતા તેના ભેદો જાણવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

નંદીશબ્દાર્થઃ—

'નંદી' શબ્દ "**નદ્**" ધાતુ ઉપરથી બનેલો છે, જો કે તે ધાતુ **'સમૃદ્ધિ'** અર્થમાં છે, તો પણ તેનો પ્રયોગ સામાન્ય રીતે **'ધનધાન્યાદિની સમૃદ્ધિ'**માં થતો નથી, પણ **'હર્ષ રૂપી ધનની વૃદ્ધિ'**માં થાય છે. અને તેથી જ આનંદ, નંદન, નંદથુ, પરમાનંદ, વિગેરે શબ્દો જેમ હર્ષની સમૃદ્ધિને જણાવવાવાળા બને છે, તેવી જ રીતે અહીં પણ 'નંદી' શબ્દ 'હર્ષની સમૃદ્ધિ' ને જણાવનારો છે. જેમ 'નાભિ' શબ્દ સ્ત્રીલિંગ અને પુલ્લિંગ, બંનેમાં વપરાય છે, તેવી રીતે આ 'નંદી' શબ્દ પણ પુલ્લિંગ અને સ્ત્રીલિંગ બંનેમાં વપરાય છે, પણ ફરક એટલો જ કે 'નાભિ' શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં પણ હ્રસ્વ ઈકાર-

વાળો રહે છે, પણ 'નંદી' શબ્દ પુલ્લિંગમાં હ્રસ્વ ઇકારવાળો રહે છે, સ્ત્રીલિંગમાં તેને સ્ત્રીલિંગનો ઈ પ્રત્યય લાગતાં દીર્ઘ થઈ જાય છે.

'નંદી સૂત્ર' નામનું રહસ્યઃ—

જો કે 'નંદી' શબ્દથી હર્ષ પ્રમોદ, આનંદ, વિગેરે સામાન્યથી સમજાય છે, પણ જૈનશાસનમાં હર્ષનું તાત્વિક કારણ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ જણાવેલ હોવાથી સમ્યગ્જ્ઞાનાદિના કારણભૂત આ સૂત્ર 'નંદી' સૂત્ર તરીકે જણાવાયું છે. 'કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર' પંડિતપર્ષદામાં સાહજિક હોવાની જ્ઞાનને નિરૂપણ કરનાર અધ્યયનને પણ 'નંદીસૂત્ર' તરીકેની સંજ્ઞા સંગત થઈ પડે છે.

નંદી એ સૂત્ર કે અધ્યયન ?

જો કે **શ્રી પાક્ષિકસૂત્ર** વિગેરેમાં તેમજ આજ **શ્રી નંદી-સૂત્રમાં,** સૂત્રોના ભેદો જણાવતાં, તેમ જ પિસ્તાલીશ આગમની સંખ્યા ગણાવતાં જ્ઞાનીઓએ '**શ્રી દશવૈકાલિક**' આદિ સૂત્રોની માફક આ 'નંદીસૂત્ર'ને પણ સ્વતંત્ર સૂત્રપણે જણાવ્યું છે, તેમ જ આ 'નંદીસૂત્ર' ઉપર બીજા સૂત્રોની માફક સ્વતંત્ર રીતે ચૂર્ણિ અને વૃત્તિ વિગેરે છે.

તેથી આ 'નંદીસૂત્ર'ને પૃથક્ સૂત્રપણે ગણવું એ ઉચિત છે, તો પણ દરેક સૂત્ર કે અનુયોગ આદિના પ્રારંભ વખતે શરૂઆતમાં આ સૂત્રનો 'નંદી' અધ્યયન તરીકેનો ઉલ્લેખ 'શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર' આદિના સ્મરણની માફક આ સૂત્રની મહત્વપૂર્ણ નિયતતા સૂચવે છે.

આ સૂત્ર દરેક સૂત્ર કે આગમની વ્યાખ્યાના પ્રારંભે આ રીતે નિયતરૂપે જરૂરી હોવા રૂપે દરેક સૂત્ર કે આગમનો પ્રથમ અવયવ બનવાથી 'નંદીસૂત્ર'ને અધ્યયન તરીકે પણ પૂર્વાચાર્યોએ ઓળખાવેલ છે તે પણ સાપેક્ષ રીતિએ વિચારતાં સંગત જણાય છે.

નંદીનો વિષયઃ—

'શ્રી આચારાંગ' વિગેરે શાસ્ત્રો જેમ 'સાધુઓના આચાર' વિગેરેનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેવી રીતે આ 'નંદી' નામનું સૂત્ર કે અધ્યયન પાંચ જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરે છે.

તે પાંચ જ્ઞાનમાં શરૂના ચાર જ્ઞાનો આંશિક જ્ઞાનો છે, અને પાંચમું કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે.

એટલે કે છાદ્મસ્થિક કે વીતરાગદશાના જ્ઞાનોનું નિરૂપણ આ સૂત્રમાં વિસ્તારથી જણાવાયેલું છે, અને દરેક સૂત્રની ઉદ્દેશ આદિની ક્રિયામાં પાંચ જ્ઞાનને નિરૂપણ કરનાર આ અધ્યયન સંભળાવાય છે.

જો કે સર્વાનુયોગાનુજ્ઞા (પન્યાસપદવી) આચાર્ય પદવી વિગેરેની ક્રિયામાં સંપૂર્ણ 'નંદીસૂત્ર'નું કથન આવશ્યક ગણાયેલું છે, તો પણ દરેક સૂત્રના ઉદ્દેશ આદિ વિધિવિધાનોમાં પાંચ જ્ઞાનને સંક્ષેપપણે સૂચવનાર 'નંદી' સૂત્ર તો જરૂર સંભળાવાય છે.

આ રીતે અનુયોગો–સૂત્રોની વ્યાખ્યાના પ્રારંભ કરતી વખતે પણ પાંચ જ્ઞાનનો વિસ્તારથી અધિકાર જણાવનાર આ 'નંદીસૂત્ર'નો સંપૂર્ણ અનુયોગ (વ્યાખ્યા) કરવાનો હોય છે, પણ **શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં** પાંચ જ્ઞાનનો અધિકાર સ્વતંત્રરૂપે કહેલો હોઈ ટીકાકારો 'નંદીસૂત્ર'ના અનુયોગને સર્વઅનુયોગોની આદિમાં નિયમિતપણે જણાવવાનું જરૂરી નથી માનતા તો પણ જ્ઞાનપંચકના અભિધાનરૂપ '**નંદી**'નું કથન, કે તેની સામાન્ય વ્યાખ્યા તો દરેક સૂત્રના અનુયોગની શરૂઆતમાં કરવાનું નિયત છે.

સામાન્ય દૃષ્ટિથી વિચારીશું તો પણ માલમ પડશે કે અનુયોગ કરવામાં આવતું કોઈ પણ સૂત્ર, શ્રુતજ્ઞાનનો એક ભેદ જ હોય, અને તે શ્રુતજ્ઞાન પણ જ્ઞાનપંચકનો એક અવયવ છે, તો મુખ્ય અવયવી તરીકે જ્ઞાનપંચક જણાવ્યા સિવાય અનુયોગોનું યથાર્થ અવતરણ થઈ શકે નહિ, માટે દરેક ઉદ્દેશાદિ અને અનુયોગાદિમાં **શ્રી નંદીસૂત્રનું** કથન નિયમિત હોય એ સહજ છે. આ રીતે આ **નંદીસૂત્ર** દરેકનો અવયવ રૂપ બની અધ્યયન તરીકે ઓળખાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

ઉપરોક્ત હકીકતથી એ પણ સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે શ્રી નંદીનો વિષય પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન છે.

નિક્ષેપાદ્વારા ભેદોની જરૂરીઆત

જૈન શાસ્ત્ર સિવાય અન્ય સર્વ શાસ્ત્રોમાં સંહિતા, પદ, પદાર્થ વિગેરે છ પ્રકારે વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે, પણ કોઈ પણ ઈતર શાસ્ત્રમાં નિક્ષેપદ્વારા વ્યાખ્યા કરવામાં આવતી નથી.

જો કે વ્યાખ્યાનના સંહિતાદિક પ્રકારો જૈનસૂત્રકારોએ છોડી દીધેલા નથી, કિંતુ 'ઉપક્રમ' 'નિક્ષેપ' નામના બે અનુયોગદ્વારોની વ્યાખ્યા કર્યા પછી 'નય' નામના ચોથા અનુયોગદ્વારની વ્યાખ્યા કરવા પહેલાં, 'અનુગમ' નામના ત્રીજા અનુયોગદ્વારની વ્યાખ્યા કરતી વખતે સૂત્ર અને નિર્યુક્તિની વ્યાખ્યા પ્રસંગે સંહિતાદિક પ્રકારો જણાવાય છે.

શાસ્ત્રોમાં **ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ,** અને **નય** એ માટે અનુયોગદ્વારોમાં નામાદિ નિક્ષેપારૂપ ભેદોનો નિર્દેશ કર્યો છે. એટલું જ નહિ, પણ દરેક વ્યાખ્યા, નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ ચાર **નિક્ષેપાભેદો** (નિક્ષેપા)થી કરવાનો નિયમ જણાવ્યો છે. એટલે કે જૈનતરોએ પોતાના શાસ્ત્રોની વ્યાખ્યાના પ્રસંગે જરૂરી નહિં માનેલ નામાદિનિક્ષેપનો ક્રમ જૈનશાસ્ત્રકારોએ જરૂરી ગણ્યો છે. આનું માત્ર કારણ એ છે કે સામાન્ય પદાર્થનું જ પ્રતિપાદન કરનાર પોતાના ગ્રંથોની વ્યાખ્યામાં અન્ય દર્શનીઓ નામાદિ ભેદોને ન જણાવે, તેમજ જૈન શાસ્ત્રકારો પણ સૂત્રાદિના અનુગમ વખતે વાચક શબ્દમય સૂત્રના અનુયોગ વખતે ભલે નામાદિક ભેદો ન જણાવે, પણ વાચ્યના અનુયોગના પ્રસંગે નામાદિ ભેદો જણાવવા જરૂરી છે, અન્યશાસ્ત્રકારો સ્યાદ્વાદને ન માનતા હોવાથી તેઓને શબ્દાત્મક, (નામ) આકારાત્મક, (સ્થાપના) પિંડાત્મક (દ્રવ્ય) કે વર્તમાન-દશાત્મક (ભાવ) સ્થિતિમાંથી કોઈપણ એક જ સ્થિતિ માનવાની હોવાથી તેઓને શબ્દાત્મક વિગેરે અનેક સ્થિતિનું વિવેચન કરવાની જરૂર પડતી નથી, પણ જૈનશાસન તો દરેક પદાર્થને શબ્દ, આકાર, પિંડ અને ચાલુ અવસ્થા એ ચાર સ્થિતિમય માનતું હોવાથી દરેક પદાર્થની વ્યાખ્યા કરતી વખતે જૈન-ગ્રંથોમાં તે ચારેય ભેદો વિશકલિત અને સંકલિતરૂપે જણાવેલા હોય છે.

આ શબ્દાદિક ચાર સ્થિતિ જ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય ઘટાદિક પદાર્થોમાં ઘટાદિક નામથી વ્યવહાર, તેના પૃથુબુધ્નોદરાદિ આકાર, મૃત્તિકાદિરૂપ પિંડત્વ અને જલધારણાદિક અવસ્થાને દેખનારો કોઈ પણ સુજ્ઞ મનુષ્ય, કોઈ પણ પદાર્થને નામાદિ—ચતુષ્ટયાદિરૂપે માન્યા સિવાય રહી શકે નહિં, અને તેથી વસ્તુ સ્વરૂપના ભેદો જણાવવા પહેલાં દરેક ચીજના નામાદિક ભેદો જણાવવાની જરૂર જ્ઞાનીઓએ માની છે, અને તેથી 'નંદીસૂત્ર'ના અધિકારમાં પણ નામાદિ ચાર ભેદો જાણવાની જરૂર રહેશે; માટે અહીં **'નંદી'**ના નામાદિક ભેદોનો વિચાર કરાય છે.

દરેક પદાર્થના ઓછામાં ઓછા ચાર નિક્ષેપા કરવાના હોવાથી નંદીના પણ નામનંદી, સ્થાપનાનંદી, દ્રવ્યનંદી અને ભાવનંદી એવા ચાર ભેદો જાણવા. આ સૂત્રનું **'નંદી'** એવું નામ સૂત્રકારોએ કહેલું અને રૂઢ હોવાથી આ સૂત્ર **'નામનંદી'**રૂપ છે.

નામ નિક્ષેપ સ્વરૂપ

આ સૂત્ર સંકલિતની અપેક્ષાએ જેમ તૃતીયા તત્પુરુષના આધારે નામનંદીરૂપ છે. તેવી જ રીતે વિશકલિતની અપેક્ષાએ કોઈપણ જીવ, કે અજીવનું અગર જીવો કે અજીવોનું **'નંદી'** એવું નામ કોઈપણ ગુણને અનુસારે કે સ્વેચ્છાએ સ્થાપે તો તે જીવાદિ પદાર્થ પણ **'નામનંદી'** કહી શકાય. કારણ કે તે જીવાદિ પણ 'નંદી' નામસ્થાપનની અપેક્ષાએ 'નંદી' નામથી ઓળખાય છે, એટલે તે તે જીવાદિ પદાર્થોને પણ સાપેક્ષ રીતિએ 'નામનંદી' કહી શકાય.

તથા **'નંદી'** એવી અક્ષરોની શ્રેણીને પણ નંદી નામે બોલાતી હોવાથી 'નામનંદી' કહી શકાય છે. પણ ચાલુ અધિકારમાં સંકલિતની અપેક્ષાએ જ્ઞાનપંચકના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનાર આ સૂત્રને 'નામનંદી' તરીકે વિવક્ષ્યું છે.

કેટલાક અન્યદર્શનકારો શબ્દની સર્વત્ર વ્યાપકતા ગણીને તેમજ શબ્દથી જગતની ઉત્પત્તિ ગણીને સમગ્ર પ્રદાર્થને કેવળ

નામરૂપ જ માને છે, તેવી રીતે જૈન શાસ્ત્રકારો પણ સર્વ પદાર્થને શબ્દરૂપે પ્રરૂપે છે, છતાં સર્વ પદાર્થો અમુક નિયત આકારવાળા હોવાથી વિશ્વને આકારમય એટલે કે સ્થાપનાત્મક પણ પ્રરૂપે છે એટલે સ્થાપના નંદીનું સ્વરૂપ પણ સમજવું જરૂરી છે.

'સ્થાપના' નિક્ષેપનું મહત્ત્વ.

'સ્થાપના' શબ્દ 'નામ'ની માફક વાચ્યના નિર્દેશમાં વપરાતો નથી, પણ સંકલિત સ્થાપનામાં માત્ર તે વસ્તુના આકારને મુખ્ય ગણીને વપરાય છે, તેમજ વિશકલિત સ્થાપનામાં વાચ્ય વસ્તુનું દ્રવ્યત્વ કે તેનો ભાવ ન હોય અને જુદી રીતનો દ્રવ્ય અને ભાવ હોય, તો પણ આકારને આધારે તે વસ્તુને સ્થાપના તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

જેમકે ગાય, ઘોડા, હાથી વિગેરેના ચિત્રોમાં કે શહેનશાહ વિગેરેની સિક્કા છાપોમાં ઘડા કે શહેનશાહ વગેરેનું દ્રવ્યત્વ એટલે= મૃત્તિકાદિકપણું કે તજ્જીવપણું નથી, તેમ જ જલધારણાદિ અવસ્થારૂપ કે જ્ઞાનોપયોગાદિ અવસ્થારૂપ ભાવ નથી, તો પણ તે ઘટપટાદિ અને શહેનશાહ આદિના આકારને દેખીને કે દેખાડીને ઘટપટાદિ કે શહેનશાહઆદિ તરીકે ઓળખાણ કરાવાય છે.

વાસ્તવિક રીતિએ જેમ મૂળ (ખરી) વસ્તુ તેના આકારથી ઓળખાય છે, તેવી રીતે સ્થાપનાવસ્તુ પણ આકારથી ઓળખાતી હોવાને લીધે, તેની ઓળખ, તેનું સ્મરણ વિગેરે જેવું ભાવથી થાય છે તેવું સ્થાપનાથી પણ થાય છે.

વિચાર કરતાં, સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે ખુદ **ઋષભદેવજી** ભગવાન્ વિગેરે શ્રી તીર્થંકરો કે શ્રી પુંડરિકસ્વામીજી વિગેરે ગણધરો અગર શ્રી જંબૂસ્વામી વિગેરે મુનિવરોને તે તે કાળના લોકો જે ઓળખતા હતા, તે પણ તેમના આકારદ્વારાએ તેમને ઓળખતા હતા. ઇંદ્રિયદ્વારા જાણનારા છદ્મસ્થ પુરુષો કે અવધિ આદિ અતિશય જ્ઞાનવાળા પુરુષો પણ સાક્ષાત્ તેઓના આત્માને કે સાક્ષાત્

તેઓના ગુણોને દેખીને તેઓને ઓળખતા ન હતા, તેમ જ ઔદારિક આદિ શરીરરૂપી પિંડ દ્વારાએ પણ તેઓને ઓળખતા ન હતા, અર્થાત્ ઓળખનાર, સ્મરણ કરનાર કે ભક્તિ કરનારને તો અસલી=ભાવપદાર્થમાં રહેલા આકારમાં અને (ભિન્ન) નકલી=સ્થાપના પદાર્થમાં રહેલા આકારમાં કોઈ પણ જાતનો ફરક અનુભવાતો નથી.

સ્થાપનાની સાબીતી

જો કે કેટલાક સ્થાપનાને નહિં માનનારાઓ એમ જણાવે છે કે "પત્થરની ગાય દૂધ ન દેતી હોવાથી તેમજ પત્થરના વાઘ વિગેરે ફાડી ખાવું વિગેરે કાર્યો ન કરતા હોવાથી સ્થાપનાનો સ્વીકાર યોગ્ય નથી" એમ જણાવે છે; પણ તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે 'પત્થરની ગાય' એવું વાકયજ તેઓ કેમ બોલી શકે છે? કારણ કે જો 'પત્થરની ગાય'માં પત્થરપણું અને ગાયપણું બંને ચીજ માનવામાં આવે તો જ 'પત્થરની ગાય' એવું બોલી શકાય, માટે સ્થાપના નહિ માનવી, અને 'પત્થરની ગાય' એમ બોલવું તે માન્યતાવિરૂદ્ધ અને જુઠું હોવા સાથે "મારી જનેતા વાંઝણી" એવું કહેનારની માફક પરસ્પર વિરૂદ્ધ થઈ પડે છે, સ્થાપનાને નહિં માનનારાઓ પણ પોતાના બચ્ચાઓને રમકડાં આપે છે, સિક્કાઓ સંઘરે છે, હુંડીઓ ખરીદે છે, દસ્તાવેજોની કિંમતો માને છે. પોતાના પૂજ્ય પુરૂષોની છત્રીઓ તરફ સન્માનબુદ્ધિ ધરાવે છે એટલું જ નહિ પણ તેમના ઉપદેશકો નારકી આદિના ચિતરામણો પણ રાખે છે, લોકોને દેખાડે છે યાવત્ પુસ્તકો કે જે સાંકેતિક અક્ષરોના આકારોજ છે તેને આશ્રીને ઉપદેશો કરે છે, એટલે કે તેઓ ડગલે ને પગલે સ્થાપના ઉપર આધાર રાખીને ચાલે છે, અને તેથી એટલું તો સાફ સિદ્ધ થાય છે કે સ્મરણ, ઓળખવું વિગેરેમાં તો સ્થાપના મૂળ પદાર્થ જેવો જ ભાગ ભજવે છે.

સ્થાપનાનો પ્રતિપક્ષી તર્ક

સ્થાપનાનો અપલાપ કરનારાઓ કદાચ એમ કહે કે:—

"ઓળખ વગેરેને માટે ભલે સ્થાપના ઉપયોગી હોય, પણ 'પત્થરની ગાય' તરીકે ઓળખાતી છતાં પણ દૂધ દેવારૂપ કાર્યમાં નિષ્ફળ નીવડે છે, તેવી જ રીતે જિનેશ્વરો વિગેરેની સ્થાપના તેઓને ઓળખવા વિગેરેમાં ઉપયોગી થવા છતાં સમ્યગ્દર્શન આદિરૂપ ફળ દેવામાં તો તે નિરૂપયોગી જ ગણાય અને તેથી સ્થાપનાને સ્થાપનારૂપે માનવા છતાં પણ પૂજ્યરૂપે તો માની શકાય જ નહિ."

અદ્ભુત સમાધાન

આવું કહેનારાઓ વસ્તુતઃ જ્ઞાનીઓના વચનોનો મર્મ સમજવા નથી પામ્યા એમ લાગે છે. કેમકે ગાય વિગેરેથી દૂધ વિગેરેની પ્રાપ્તિની માફક જો ભગવાન્ વિગેરેથી સમ્યગ્દર્શન આદિની પ્રાપ્તિ માનવામાં આવે તો દોહેલી ગાય જેમ દૂધ વિનાની થઈ, ફરી દૂધ પેદા ન કરે ત્યાં સુધી નિઃસાર મનાય છે, અને તેને દોહીએ તોપણ તે વખતે લેશમાત્ર પણ દૂધ મળતું નથી, તેવી રીતે કોઈ પણ તીર્થંકર કે કેવળી આદિની આરાધના કરવાથી કોઈ પણ એક જીવને સમ્યગ્દર્શન આદિ પ્રાપ્ત થાય, તે વખતે તે કેવળી વિગેરે સમ્યગ્દર્શન વિગેરે રહિત થઈ ગયા એમ માનવું જોઈએ, અને ફરી તેઓ સમ્યગ્દર્શન વિગેરે ફરી પેદા કરે ત્યારે જ આરાધવાલાયક બને એમ માનવું જોઈએ, પણ આવું માનવું કોઈ પણ મનુષ્ય સ્વીકારી શકે નહિ, તેમજ ન્યાયની રીતિએ એક દ્રવ્યનો ગુણ બીજા દ્રવ્યમાં જઈ શકતો જ નથી. તેમજ જૈનદર્શન પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણો પણ એક આત્મામાંથી બીજા આત્મામાં જઈ શકતા નથી, તો એવા સંક્રમણ નહિ થઈ શકનારા **ગુણના અધિકારમાં સંક્રમણ થઈ શકનારા દૂધ આદિ દ્રવ્યોનું દૃષ્ટાંત ન્યાયની દૃષ્ટિએ ખૂબ અસંગત ગણાય.**

સ્થાપનાનું વ્યવહારિક મહત્ત્વ

મકાન વિગેરે બનાવવામાં જેમ તેના પ્લાનો કાગળ વિગેરેમાં કરી, મકાન વિગેરે બનાવનારાઓ તે પ્લાન ઉપર બરોબર આધાર

રાખે છે, તેવી રીતે મલિનતાનો નાશ કરી, નિર્મળતાને પ્રાપ્ત કરનારા મહાપુરુષોના આકારો, અને તેનાથી જણાતા તેના વર્તનો ઉપર આધાર રાખનારા મનુષ્યો પોતાના આત્માની મલિનતા મટાડી નિર્મળતાને પ્રાપ્ત કરવા તેવો રસ્તો લઈ શકે છે. યાદ રાખવું કે મકાન પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી મકાન બાંધનારો વારંવાર પ્લાન=નકશા તરફ દૃષ્ટિ કરે છે, તેવી રીતે આત્માને નિર્મળ કરવાની ચાહનાવાળો પુરુષ, નિર્મળતાના આદર્શ પ્લાનરૂપ તીર્થંકર મહારાજા વિગેરેની મૂર્તિરૂપ પ્લાનોને પોતે નિર્મળ ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ દિવસ પણ દૂર કરી શકે નહિ. આ ઉપરથી પવિત્ર પુરુષોની મૂર્તિની પ્રતિદિન દર્શની-યતા નિર્મલપણાની આકાંક્ષાવાળાને કેટલી જરૂરી છે તે સ્પષ્ટ સમજાશે.

કેટલાકો મૂર્તિની દર્શનીયતા માન્યા છતાં પણ તેની પૂજનીયતા માનવામાં આનાકાની કરે છે, તેઓએ વાસ્તવિક રીતે મૂર્તિના ગુણો તરફ ધ્યાન રાખેલું નથી. તેથી તેઓએ સ્થાપના નિક્ષેપની આદરણી-યતાને સૂચવનારા આ લખાણ તરફ વિશેષે ધ્યાન આપવું જરૂરી છે.

સ્થાપનાની પૂજનીયતા

જિનેશ્વરો વિગેરેની સ્થાપના નકશાની માફક જો દર્શનીય જ માને, પણ પૂજ્ય ન માને તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે ભાવની પૂજ્યતા માની છે કે નહિ ? જો તીર્થંકર વિગેરેની ભાવ અવસ્થા વંદનીય, નમનીય, પૂજયનીય અને ધ્યેય હોય તો પછી તેઓની સ્થાપનાની વંદનીયતા વિગેરે કેમ ન હોય ?

જૈનેતરોની દૃષ્ટિએ સ્થાપના

જો કે પોતાના પરમેશ્વરને જેઓ રાગદ્વેષ રહિત માનતા નથી, તેઓને સ્થાપના અને ભાવમાં ફરક પડે તેમ માની પણ લે, તત્ત્વથી તો પરમેશ્વરને રાગદ્વેષ રહિત નહિ માનનારા પણ પરમેશ્વરને સર્વજ્ઞ તો માને જ છે, અને તેથી પરમેશ્વરની સ્થાપના દ્વારા થતી પરમે-શ્વરની આરાધનાને પરમેશ્વર પોતાની આરાધના થએલી છે એમ માની ખુશી થાય, અથવા તો મૂર્તિને નહિ માનવા દ્વારા પોતાની

આરાધના નહિ કરનાર, અગર મૂર્તિ દ્વારા પોતાની આરાધના કરનારા લોકોને રોકનારા સ્થાપના-લોપકોની ઉપર નાખુશ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. દેશાંતરે ગએલો રાજા જેમ પોતાના અધિકારવાળા પ્રતિનિધિને કે પોતાની પાદુકાને માનનાર ઉપર ખુશી રહે છે, અને તેનું અપમાન કરનાર કે તેને નહિ માનનાર ઉપર, અગર તેને માનતાં રોકનારા ઉપર નાખુશ રહે છે, તેવી રીતે રાગદ્વેષવાળા પણ સર્વજ્ઞ માનેલા પરમેશ્વરની પ્રતિમા દ્વારાએ થતી આરાધના અને વિરાધના દ્વારાએ પરમેશ્વરને ખુશી અને નાખુશી બનવાનું થાય તે સ્વાભાવિક છે.

અન્ય દર્શનીયોના મતે સ્થાપનાનું મહત્ત્વ

રાગદ્વેષ સહિત એવા પરમેશ્વરના નામ માત્રને જપવાથી જો ઇષ્ટ સિદ્ધિ માનવામાં આવે છે તો પ્રતિમાની પૂજ્યતામાં તો નામ-સ્મરણ અવશ્ય હોવા સાથે તેની આકૃતિ વગેરેની પૂજ્યતા થવાથી કેવી રીતે નુકશાન માનવું ? કે જેથી તેની પ્રતિમાની અપૂજ્યતા માની શકાય ? આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે “**રાગદ્વેષવાળા છતાં પણ સર્વજ્ઞ છે**” એવું પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ માનનારાઓને પણ પ્રતિમાની પૂજ્યતા માનવી પડે.

જો કે રાગદ્વેષ સહિત છતાં સર્વજ્ઞપણે પરમેશ્વરને માનવા-વાળાઓ પરમેશ્વરને સર્વ જગત વ્યાપક માને છે, અને તેથી તેનું પ્રતિબિંબ બનાવી શકાય નહિ એમ માને, પણ અતિશય મોટો પર્વત તેમજ હાથી વિગેરેનું પ્રતિબિંબ એક આંગળ જેટલા કાચમાં પણ પડે છે, અને તેમાં ફક્ત પ્રમાણનો જ અન્યથાભાવ રહે છે, પણ કોઈ પણ અંગાદિકનો અન્યથાભાવ નહિ રહેતાં સર્વથા તદ્રૂપતા રહે છે, તેવી રીતે જગત્‌વ્યાપક એવા પરમેશ્વરની પણ નાના આકારની સર્વ અવયવવાળી મૂર્તિ થવામાં, અને તેની આરાધ્યતામાં કોઈ પણ જાતની હરકત વાસ્તવિક રીતે જણાશે નહિ. વધુમાં જેઓ પરમેશ્વરને સર્વવ્યાપક માને છે તેઓને તો પ્રતિમામાંથી પણ પરમેશ્વરની આંશિક સત્તા માની શકાય એ રીતે પરમેશ્વરના અંશસહિતપણા તરીકે પણ મૂર્તિને માનવાની જરૂર રહેશે.

વાસ્તવિક રીતે તો જેઓ પરમેશ્વરને સંદેશો-આપનારા કે લીલા કરનારા અગર જગત્‌ને પેદા કરનારા માને છે, તેઓને પરમાર્થ રૂપે પરમેશ્વર જગત્‌વ્યાપક હોવા છતાં પણ પરમેશ્વરને અલ્પભાગમાં રહેવાવાળા શરીરને ધારણ કરવાવાળો માનવો જ પડશે. અને જો તેમ માનવામાં આવે તો તેની તે અવસ્થાની પૂજ્યતાની ખાતર, તે અવસ્થાની મૂર્તિ માનવી જ પડે. પોતાના મુખ કે દૃષ્ટિ આગળ પરમેશ્વરનું તેવું પ્રતિબિંબ રાખ્યા વગર કોની સન્મુખ વંદન, નમન આદિ કરે છે તે વિચારવાની ખાસ જરૂર છે.

મુસ્લિમોના મતે સ્થાપનાનું મહત્ત્વ

ગોખલા વિગેરેની સ્થાપના કરીને પરમેશ્વરની સ્થાપના માનવામાં આવે તેમાં આડકતરી રીતે સ્થાપના તો મનાય છે, પણ કોઈ જાતનું પરમેશ્વરની આકૃતિ આદિનું દૃશ્ય હોતું નથી, એટલે ખરી રીતે "લસણ પણ ખાધું અને તાવ પણ ગયો નહિ" એ ન્યાય જેવી સ્થિતિ થાય છે.

આ રીતે રાગદ્વેષવાળા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરને માનનારા લોકોની અપેક્ષાએ મૂર્તિની વંદનીયતા વિગેરેનો વિચાર કર્યો, હવે વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનને પરમેશ્વર તરીકે માનવાવાળાની અપેક્ષાએ મૂર્તિની વંદનીયતા વિગેરેનો વિચાર કરીએ.

વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિની પૂજ્યતા

જેઓ પોતાના પરમેશ્વરને મોક્ષ જવા પહેલાં થોડો કે લાંબો કાળ સર્વજ્ઞ વીતરાગપણે વર્તવાનું માની સશરીર અવસ્થા માન્ય કરે છે, તેઓને તે જ સર્વજ્ઞ વીતરાગની સશરીર અવસ્થાનો આકાર માન્ય કરવો એ ન્યાયસંગત છે.

સ્થાપનાની પૂજ્યતા માટે અદ્‌ભુત તર્ક

વળી જેઓ પરમેશ્વરોને શાસ્ત્રકથન આદિ કરનારા માને છે, તેઓને પરમેશ્વરની સાકારતા માન્યા સિવાય છુટકો નથી. પરમેશ્વર જો એકાંતે નિરંજન, નિરાકાર હોય તો તેઓને કર્મ ન હોવાથી,

શરીર ન હોય, અને શરીર ન હોવાથી મુખનો સદ્ભાવ ન હોય, અને મુખનો અભાવ હોવાથી તે પરમેશ્વરો ઉપદેશક બની શકે નહિ, અને તેથી શાસ્ત્રોનું કથન ખુદ પરમેશ્વરનું કરેલું નહિ પણ તદ્દિતર કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિનું આ કથન છે એમ માનવું પડે.

કદાચ કહેવામાં આવે કે પરમેશ્વરના પ્રતિનિધિ એવા કોઈ જ્ઞાનીએ, પરમેશ્વરનું જ્ઞાન જાણીને શાસ્ત્રોનું નિર્માણ કરેલું છે એમ કહેવામાં પણ તદ્દિતર જ્ઞાનીઓનું પ્રામાણિકપણું અને શાસ્ત્રકથન ગણાય, પણ ખુદ પરમેશ્વરનું તો તે કથન ગણાય જ નહિ, અને સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર માનેલો હોવાથી સાક્ષાત્ સર્વ જીવોને તત્ત્વોપદેશ નહિ કરતાં કોઈક સામાન્ય મનુષ્ય દ્વારા એ શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ શા માટે કરે ?

તત્ત્વથી, પરમેશ્વરે કહેલાં શાસ્ત્રો છે એમ માનનારાઓએ પરમેશ્વરને સાકાર માન્યા સિવાય છૂટકો જ નથી, અને પરમેશ્વરને સાકાર માનવાથી, પરમેશ્વરે સાક્ષાત્ કહેલા તત્ત્વોને પરમેશ્વરની વાણી તરીકે માન્ય રાખવા તે યોગ્ય ગણાય. કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ દ્વારા કહેવાતા તત્ત્વોની પરમેશ્વરની વાણીરૂપે માન્યતા પરમેશ્વરને શરીર ન હોવાથી અસંભવિત હોવાથી અંધશ્રદ્ધા સિવાય સ્વીકારી શકાય નહિ.

વળી જેઓ પરમાત્માને સર્વકર્મ રહિત હોવાથી વીતરાગ સર્વજ્ઞ માની તેઓની સિદ્ધપણાની અવસ્થાને લક્ષ્યમાં લઈ પરમાત્માને નિરંજન, નિરાકાર માને તેઓને પણ સિદ્ધપણાની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયોગો અને પરિણામો સાકાર અવસ્થામાં થએલા માનવાના હોઈ નિરંજન, નિરાકારરૂપ થયેલા સિદ્ધ પરમાત્માની સ્થાપના પણ સાકારપણાના છેલ્લા ભાવને અનુસારે માનવી જ પડે. આ રીતે નિરંજન, નિરાકારરૂપ સિદ્ધપરમાત્માની સ્થાપના પણ તેમના સમગ્ર ગુણીપણાને લીધે ગુણો ઉપર બહુમાન ધરનારાઓને અવશ્ય વંદનીય, નમનીય અને પૂજ્ય ઠરે એમાં આશ્ચર્ય જ નથી.

સ્થાપનાની પૂજ્યતા માટે સચોટ દલીલ

હવે જેઓ પરમેશ્વરને સાકાર માને છે, તેમજ તેવા પરમેશ્વરને વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ માની તેઓને શાસ્ત્ર અને તત્ત્વોના નિરુપક પણ માને છે, તેઓને સાકાર પરમેશ્વરની, તે તે ઉત્તમદશા વંદનીય, નમનીય અને પૂજનીય છે કે નહીં? જો તેઓ તેવી ભાવદશાને વંદનીય, નમનીય અને પૂજનીય ન ગણે તો તેઓએ ઉત્કૃષ્ટ ગુણોના સમુદાયવાળા પણ મહાપુરુષનો આદર આદિ સત્કૃત્યોથી પોતાની જાતને વંચિત રાખી ગણાય એટલું જ નહિ પણ ઉપદેશ દ્વારા થએલા તેઓના ઉપકારને પણ કૃતજ્ઞતારૂપે જાણનારા ન થયા એમ સ્પષ્ટ કહી શકાય, અને તેવી દશા કૃતઘ્નોને જ હોય છે એમ વિદ્વત સમાજે સ્પષ્ટ માનેલું છે.

જો ગુણબહુમાનવાળા કૃતજ્ઞપણાને અંગે સર્વજ્ઞ, વીતરાગ અને તત્ત્વોપદેશક પ્રભુને વંદનીય, નમનીય અને પૂજનીય માનવામાં આવે તો પછી ભક્તોના કરેલાં વંદન, નમન અને પૂજનથી તેવા વીતરાગ પ્રભુને કોઈ પણ જાતનો ઉપકાર નહિં છતાં આરાધક મનુષ્યને જેમ પોતાના સદ્વર્તનવાળા શુભ પરિણામથી કર્મ નિર્જરા વિગેરે ફળ મળે છે, અને તેમાં ભગવાન વીતરાગ હોવાથી પ્રભુની પ્રસન્નતા કોઈપણ પ્રકારે કારણ બનતી નથી, અને આ રીતે વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનની ભાવ-અવસ્થામાં તેમનું કરાતું પૂજન, આરાધકના ગુણ બહુમાન અને કૃતજ્ઞપણાના આધારે ફળદાયક મનાય છે. તે રીતે તેઓની આરાધના મૂર્તિ દ્વારા કરનારો મનુષ્ય ગુણના બહુમાન અને ઉપકારીપણાના પરિણામ અને સદ્વર્તનને આધારે કર્મનિર્જરા આદિ ફળ મેળવે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો મતભેદ ન્યાયસંગત થઈ શકે નહિ.

દેવગુરૂની ઉપાસનાની સફળતાનો મર્મ

યાદ રાખવાની જરૂર છે કે જૈનોએ દેવ કે ગુરુની આરાધનાથી કર્મનિર્જરા આદિ થતા ફળો, આરાધ્ય દેવગુરૂના આપેલા માનેલા નથી, પણ આરાધક મનુષ્યના તે દેવગુરૂના આલંબને થએલાં

શુભ પરિણામથી જ માનેલા છે. અને જ્યારે ભાવદશાએ વિદ્યમાન એવા દેવગુરુની આરાધનાની સફળતા પણ આરાધક મનુષ્યના પરિણામ આદિકને આભારી છે, તો પછી તે આરાધ્યતમ એવા દેવગુરુની મૂર્તિ દ્વારા થતી આરાધનાનું ફળ, આરાધકના શુભ પરિણામને આભારી કેમ ન હોય ?

ટુંકામાં જેઓને સાક્ષાત્ દેવ અને ગુરુ વંદનીય, નમનીય અને પૂજનીય હોય, તેઓને તે દેવગુરુની તથાવિધ મૂર્તિ પણ વંદનીય અને પૂજનીય માનવી જરૂરી છે.

ચૈત્યોની અનાવશ્યકતા (પૂર્વપક્ષ)

કેટલાક લોકો સ્થાપનાને માને છે. સ્થાપનાની દર્શનીયતા માને છે. તેમ જ તે સ્થાપનાની પૂજ્યતા નિરૂપાયે પ્રકારાન્તરે પણ સ્વીકારે છે. પણ સ્થાપનાને અંગે ચૈત્યાદિક સ્થાનોનું મહત્ત્વ સ્વીકારતા નથી.

તેઓ એમ જણાવે છે કે "સ્થાપના (મૂર્તિ)ની નિશ્રાએ લક્ષાવધિ સ્થાનો (મંદિરો) બનાવવામાં આવ્યાં છે. અને બને છે. તેથી ઘણો જ અર્થવ્યય નિષ્ફળ રીતે થાય છે, માટે સ્થાપનાને યોગ્ય માની તેની દર્શનીયતા અને પૂજ્યતા માનનારે પોતાના રહેઠાણમાં જ તે સ્થાપના (મૂર્તિ) ગોઠવવી જોઈએ, અને એમ કરવાથી નિષ્ફળ અર્થવ્યય ઘણો બચી જાય અને આરાધક પુણ્યાત્મા ગુણના બહુમાનવાળો અને કૃતજ્ઞ બની પોતાના આત્માને ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં લાવી શકે.

ચૈત્યોનું મહત્ત્વ

આવું કહેનારાએ પ્રથમ તો વિચારવું જોઈએ કે "કોઈ પણ સંસ્થા અલગ સ્થાન વગર બદ્ધમૂલ થઈ શકતી નથી." મૂર્તિને નહિ માનનારાઓને પણ પોતપોતાની સંસ્થાને બદ્ધમૂલ કરવા માટે સ્થાનો નિયત કરવાં જ પડે છે.

જે લોકોમાં ત્યાગી ગણાતો વર્ગ સ્થાનયુક્ત (મઠધારી) હોય

છે, તેઓમાં પણ ગુરુ કરતાં દેવની વિશેષ આરાધના કરવાની હોવાથી દેવને માટે સ્વતંત્ર સ્થાનો કરવાની ફરજ પડે છે. તો પછી જે જૈન મતમાં ત્યાગીઓનું એકત્ર રહેવું થતું નથી, ત્યાગીઓનો સંયોગ નિયમિત નથી, તેમ જ ત્યાગીઓને નિયત સ્થાન ન હોવાથી શ્રી જિનેશ્વર મહારાજની સ્થાપનાની આરાધનાને અંગે દરેક ગામ કે ગ્રામ ને નગરમાં જૈન વસ્તીના પ્રમાણમાં એક કે અનેક ચૈત્યો થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

ચૈત્યોથી સાધુસમાગમની સુલભતા

યાદ રાખવાની જરૂર છે કે જે ગ્રામ કે નગરમાં ગૃહચૈત્ય નહિ પણ ગ્રામચૈત્ય હોય તો વિહાર કરતાં ગ્રામાનુગ્રામ ફરતા સાધુઓને પણ ત્યાં દર્શન કરવા આવવાની ફરજ થઈ પડે છે, અને તે ફરજમાં ચૂકનાર સાધુને જૈનશાસ્ત્રકારો પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવે છે.

એટલે પરમેશ્વરની મૂર્તિની નિશ્રાએ બનેલા ગ્રામચૈત્યોને અંગે સાધુસમાગમની સુલભતા થાય છે. જે ગામમાં મંદિર ન હોય તેવા ગામમાં જવાની ફરજ જો સાધુઓ ઉપર પાડવામાં આવે તો તે અસ્થાને છે, એટલું જ નહિં પણ તે ફરજ અશક્ય ગણાય, અર્થાત્ ધર્મ હેતુના મુખ્ય સાધનોમાં હમેશાં ભક્તિથી સાધુસેવા જે જણાવેલી છે, તે પણ પરમેશ્વરના મુખ્ય ચૈત્યદ્વારા સારી રીતે મળી શકે છે.

યાદ રાખવું કે ત્યાગી પુરુષોને ગૃહસ્થોની કોઈ જાતની અપેક્ષા નહિ હોવાથી તેમજ ગૃહસ્થોની ઋદ્ધિસમૃદ્ધિની દરકાર નહિ હોવાથી તેવા ચૈત્યને વાંદવાના પ્રયોજન વગર સાધુઓનું ગામમાં આવવું અસંભવિત નહિં તો દુઃસંભવિત તો થાય જ.

વળી તેવા ચૈત્યોને અંગે થએલા સાધુ દર્શનથી સંસ્કારિત આત્મા ભક્તિકારી લાભ મેળવે, એટલું જ નહિં પણ તે મુનિવર્યો પાસેથી જિન વાણીના શ્રવણનો લાભ મેળવી, સમ્યકત્વ, દેશવિરતિ કે યાવત્ સર્વવિરતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે અને તેથી પોતાના આત્માનો સંસારથી નિસ્તાર પણ કરી શકે.

એવી જ રીતે સુજ્ઞ, વિવેકી, સાધર્મી બંધુઓના પણ દર્શન, ભક્તિ અને સમાગમ થવા સાથે તેઓના વાત્સલ્યનો અપૂર્વ લાભ પણ તેવા ચૈત્યદ્વારા જ મેળવી શકાય.

ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ગુરુમહારાજ વીતરાગ નહિં હોવાથી નિષ્પક્ષપણે ચિર સ્થાયી રહી ધર્મ-ભાવનાની વૃદ્ધી કરી શકે નહિ, પણ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માથી અધિષ્ઠિત સ્થાન રાગદ્વેષ શૂન્ય હોઈ પક્ષપાતના દોષથી રહિતપણે સર્વદા સરખી રીતે સર્વ શ્રદ્ધાળુ-ઓની ભાવનાની વૃદ્ધિનું અચૂક કારણ બની શકે છે.

સાધુ સમાગમ કરતાં પણ ચૈત્યોનું સાપેક્ષિક મહત્ત્વ

આપણે અનુભવીએ છીએ કે-મુનિવર્યના પ્રથમ સંયોગે શ્રદ્ધાળુ-ઓની જે સંખ્યા હોય તે સંખ્યા ચિરસંયોગે (અતિ પરિચયે અને લાંબા કાળે) ટકતી નથી, પણ પરમેશ્વરની પરમપવિત્ર મૂર્તિના સ્થાને એકત્ર થતી શ્રદ્ધાળુની સંખ્યા ઘણા ચિરકાળ સુધી એક સરખી બની રહે છે, એટલે સર્વદા સર્વ ગુણસંપૂર્ણ રહેનાર જિનબિંબ કે જિનચૈત્યની નિશ્રાએ ત્યાગી અને તદિતર-ગૃહસ્થ વર્ગ હંમેશાં સારી સંખ્યામાં રહે; અને તેથી ધર્મનો ઉદય દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિગત થાય એ સ્વાભાવિક છે.

ખુદ તીર્થંકર મહારાજાઓની વખતે પણ દરેક ગામ ચૈત્યોની બહુલતાવાળા હતાં, અને દેવતાઓ દરેક નવા સ્થાને યોજન પ્રમાણ સમવસરણની રચના મણિ, સુવર્ણ અને રૂપા-ચાંદીથી કરતા હતા, અને તે રચનાથી સર્વથા અપરિચિત લોકોને પણ ધર્મનો લાભ પામી, ધર્મભાવનાને વધારતા હતા, આસન્નોપકારી ચરમ તીર્થંકર **ભગવાન મહાવીર** મહારાજા પણ પોતાના **મરીચિના** ભવમાં **ભગવાન ઋષભદેવજીની** ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ દેખીને પ્રતિબોધ પામ્યા અને પોતાના પિતાની ચક્રવર્તિપણાની ઋદ્ધિને પણ તૃણ તુલ્ય ગણી સર્વવિરતિ અંગીકાર કરનારા થયા.

આવી રીતે ચૈત્ય સમૂહ અને ચૈત્યની જેમ બાળ જીવોને

ઉપયોગી સમવસરણ રચનાથી થતા ધાર્મિક ફાયદાઓને સમજનારો કયો વિવેકી મનુષ્ય તેની જરૂરીઆત ન સ્વીકારે ?

પ્રભુપૂજામાં સમર્પણબુદ્ધિ-ત્યાગનું મહત્ત્વ

આવી રીતે ધર્મ પ્રાપ્તિનો અપૂર્વ લાભ ચૈત્યસમૂહથી થતો જાણવા છતાં જેઓ અર્થવ્યયને જ આગળ કરી તેની નિરર્થકતા જણાવે છે, તેઓએ એટલું તો પ્રથમ યાદ રાખવું ઉચિત છે કે:-

ચૈત્યસમૂહ કે મૂર્તિસમૂહને માટે કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ વ્યક્તિને અર્થ ઉપાર્જન, કરવાનું યોગ્ય ગણાયું જ નથી. પણ **લોભ સંજ્ઞા અને પરિગ્રહ દોષે ઉપાર્જન કરેલાં કે મેળવેલા દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરવાનું સ્થાન પરમેશ્વરની મૂર્તિ કે તેનું ચૈત્ય જ છે.** આ રીતે પરિગ્રહની મમતાનો ત્યાગ, ઔદાર્યના ફળની પ્રાપ્તિ, પરમેશ્વરનું યથાર્થ આરાધના વિગેરે ચૈત્ય કે મૂર્તિ દ્વારા શકય બને છે.

જેઓ ચૈત્ય કે મૂર્તિને માનનારા નથી, અને સર્વવિરતિને ધારણ કરી શકતા નથી, તેઓ પરિગ્રહની મૂર્છાને કેવી રીતે ઓછી કરશે ? ઔદાર્યનું સુંદર ફળ કેવી રીતે મેળવશે ? અને પરમેશ્વરની આરાધના માટે પોતાના દ્રવ્યનો કેવી રીતે સદુપયોગ કરશે ?

પરમેશ્વરના ઉપદેશથી કે તેમના શાસનથી ધર્મને પામેલો મનુષ્ય જો પ્રાપ્ત થએલા એવા અસ્થિર અને વિનાશી એવા પણ દ્રવ્યનો ઉપયોગ પરમેશ્વરના ચૈત્યની પૂજા-ભક્તિમાં નહિં કરે તો તે બિચારો રાંક સર્વસ્વ સમર્પણ બુદ્ધિથી પરમેશ્વરનું આરાધન તો કરી શકે જ કયાંથી ?

જગત્માં પ્રાણથી પ્યારા મનાતા છતાં સ્વાર્થની સગાઈવાળા પુત્રને સર્વ ધન આપી દેતાં કોઈને કાંઈ પણ આંચકો આવતો નથી, તો પછી જેઓએ અવિનાશી અવ્યાબાધ આત્મતત્ત્વ ઓળખાવી જડ જીવનથી જીવી રહેલા મનુષ્યોને જડ જીવનની જંજીરોથી છોડાવી અવ્યાબાધ અવ્યય પદના પુનિત પંથે ચઢાવ્યા છે, તેવા મહાપુરુષના

મનોહર મંદિર અને મનોજ્ઞ પ્રતિમાઓની ભક્તિ નિમિત્તે ચંચળ સર્વસ્વનો ભોગ આપવાની પણ બુદ્ધિ થાય તે સ્વાભાવિક જ છે.

સુજ્ઞ પુરુષોની દૃષ્ટિએ એ બુદ્ધિ અકૃત્રિમ અને ઉચિત છતાં પણ ધર્મના અનભિજ્ઞ કે વિરોધી લોકોને પ્રભુ ભક્તિમાં થતા વ્યયની કૃત્રિમતા કે નિરર્થકતા ભાસે તેમાં તે બિચારા કર્મ પરાધીન અજ્ઞાની આત્માના દુષ્ટ અધ્યવસાયો કારણરૂપ જણાય છે, અને તેથી તે મોહમૂઢ પ્રાણીઓએ જલ્દી સાવચેત થવાની જરૂર છે.

પ્રભુ ભક્તિમાં થતા ધનવ્યયનું અદ્‌ભુત ફળ

ચૈત્ય અગર મૂર્તિની ભક્તિ નિમિત્તે કરેલો ધનવ્યય આત્માને પરમેશ્વર પરાયણ કરનાર થાય છે એટલું જ નહિ પણ જગતની અપેક્ષાએ તે ધનવ્યય મૂર્તિ અને મંદિરરૂપે ઘણાં જ લાંબા કાળ સુધી વિદ્યમાન રહે છે. પુત્ર, પૌત્રાદિકને આપેલું સર્વસ્વ તે પુત્ર-પૌત્રાદિકને મૂર્છા અને પરિગ્રહસંજ્ઞામાં ડૂબાડવા સાથે એશઆરામની વૃદ્ધિ કરાવનારૂં, ધર્મહીનોની માલિકીવાળું, અને એકલાની જ મીલકત બને છે. ત્યારે ચૈત્ય અને મૂર્તિ દ્વારા કરેલો ધનવ્યય સુજ્ઞ ધર્મિષ્ઠોની સત્તાવાળો અને સામુદાયિક વારસા જેવો થાય છે.

ચૈત્ય કે મૂર્તિ દ્વારાએ કરાતો ધનવ્યય નષ્ટ થતો નથી પણ તે રૂપાંતરે ઉભો જ રહે છે. જ્યારે ભોગોપભોગના સાધન માટે કે મોજશોખના અંગે કરેલો ધનવ્યય એક અંશે પણ પોતાના બદલાને મેલી જતો નથી, તો પછી ચિરસ્થાયી તો બને જ ક્યાંથી ? અને મહેલ આદિકરૂપે કરેલો ધનવ્યય પરમેશ્વરને આરાધવાના માર્ગમાં કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગી થતો નથી, એટલું જ નહિ પણ અવ્યાબાધ-આત્માને અખૂટ ગુણોના લાભ, સ્થૈર્ય, વૃદ્ધિ કે તેની પરાકાષ્ઠાને ઉપયોગી નહિં થતાં કેવળ બાધક જ નીવડે છે.

પ્રભુ ભક્તિમાં વપરાતી સામગ્રીની જ સફળતા

એટલે-**"ભોગમાં આવેલી ઋદ્ધિ તાત્કાલિક ફળ દઈ સર્વથા નાશ પામે છે, અને ઉપભોગમાં આવેલી ઋદ્ધિ**

આત્માને ઉન્માદ કરાવનારી થાય છે, એવું સમજી જીંદગીમાં જહેમતકરી મેળવેલું બધું મરણના ઝપાટા વખતે મૂકી દેવાનું છે, એવું સમજીને **પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ પરમેશ્વરની મૂર્તિ અને ચૈત્યને માટે ધનવ્યય કરી ધર્મની આરાધના કરવી એ જ શ્રેયસ્કર છે.**

આ અંગે અનંતોપકારી જ્ઞાનીઓએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે:–

આ જીવનમાં જગતના પ્રાપ્ત થએલા સુંદર પદાર્થોનો કોઈ પણ સદુપયોગ હોય તો તે પરમેશ્વરની ચૈત્ય અને મૂર્તિ દ્વારા થતી આરાધનામાંજ છે."

ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યો તો એમ જ માનનારા હોય છે કે:–" **જે સાધનોનો વ્યય પરમેશ્વરના ચૈત્ય, મૂર્તિ કે તેની આરાધના કરનારાઓની ભક્તિ, બહુમાન કે સેવા માટે ન થયો, તે સાધનો કેવળ આરંભાદિ પાપના ફળ રૂપ હોઈ તે બધી ઋદ્ધિ તે પાપ ઋદ્ધિ છે."**

આ રીતે સન્માર્ગે થએલો ધનનો વ્યય કોઈ પણ અંશે નિષ્ફળ નથી, પણ સર્વદા સફળ જ છે. અને આવા ધન વ્યયથી તેવું ઉત્તમ ફળ મેળવનારા પુણ્યાત્માઓ ભાગ્યશાળી હોવા સાથે જગતમાં ચિરકાળ યશસ્વી રહે છે, એ વાત સ્પષ્ટ થઈ.

દ્રવ્ય પૂજાની સાવદ્યતા (પૂર્વપક્ષ)

કેટલાકો " **દરેક વસ્તુના ચાર નિક્ષેપા** (ભેદો) **કરવા જ જોઈએ"** એવી શાસ્ત્રકારની આજ્ઞા હોવાથી સ્થાપનાને માને છે, અને ગુણવાન પુરુષોના બહુમાનની દૃષ્ટિએ તેમણે કરેલા અનંત ઉપકારને લીધે, સ્થાપનાને દર્શનીય માનવા સાથે વંદનીય–પૂજનીય પણ માનવા તૈયાર હોય છે, કેમ કે:–કોરી ખાંડ કે સાકરથી બીબા દ્વારા આકૃતિ નિપજતી નથી, પણ તે ખાંડ કે સાકરનો રસ જો બીબામાં રેડવામાં આવે તો તે ખાંડ કે સાકરનો બીબાના આકારે ઘાટ થાય છે, તેવી રીતે પરમેશ્વર કે ગુરૂની સ્થાપના (મૂર્તિ)ના

દર્શન માત્રથી આત્મા ગુણશ્રેણિએ ચઢી તદ્રૂપ થાય નહિ, પણ દર્શન, વંદન, પૂજન આદિ પ્રવૃત્તિના બળે આરાધક આત્મા અનુક્રમે તદ્રૂપ થઈ શકે, આમ છતાં તેઓને એક કારણે જરૂર પૂજા-ભક્તિમાં અચકાવવું પડે છે, અને તે કારણ બીજું કાંઈ જ નહિ, પણ જલ, વનસ્પતિ, અગ્નિ અને વાયુ આદિની વિરાધનારૂપ હિંસા જ છે.

દ્રવ્યપૂજાની નિરવદ્યતા (ઉત્તરપક્ષ)

આ સ્થળે કહેવું પડશે કે તેવી રીતે અચકાનારા હિંસાના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જ સમજ્યા નથી, કેમ કે જો તેઓ હિંસાના વાસ્તાવક સ્વરૂપને સમજ્યા હોત તો પરમેશ્વરની અને ગુરુમૂર્તિની પૂજાને અંગે થતી પ્રવૃત્તિને હિંસારૂપ ગણુત જ નહિ.

હિંસા એટલે ?

શાસ્ત્રકારો હિંસાનું લક્ષણ જણાવતાં સ્પષ્ટપણે લક્ષણ જણાવતાં સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે—"**વિષયકષાય આદિ પ્રમાદની પ્રવૃત્તિ કરતાં જે અન્યજીવોના પ્રાણનો નાશ થાય તેનું જ નામ હિંસા છે,**" અર્થાત્ પરમેશ્વર અને ગુરુની મૂર્તિની **પૂજાને અંગે થતા પ્રાણવ્યપરોપણને હિંસા કહી શકાય જ નહિ.**

વિહિત પ્રવૃત્તિમાં થતી હિંસાનું સ્વરૂપ

વિષયકષાયની પ્રવૃત્તિ સિવાય થતા પ્રાણવ્યપરોપણને જો હિંસા માનવા જઈએ તો પાંચ મહાવ્રતને ધારણ કરનારા સાધુ મહાત્માઓ વિહાર આદિક પ્રસંગે નદી ઉતરે. તેમાં જલના જીવોનો જે નાશ થાય તેથી તેમનું પ્રથમ મહાવ્રત-જે સર્વથા હિંસાથી વિરમવારૂપ છે તેનો નાશ માનવો પડશે. કદાચ કહેવામાં આવે કે "સાધુને નદી ઉતરવા માટે જિનેશ્વર ભગવાને આજ્ઞા કરેલી છે, માટે નદી ઉતરનારા સાધુને મહાવ્રતમાં કિંચિત્ માત્ર પણ બાધ નથી," એમ કહેનારે અવશ્ય વિચારવું જોઈએ કે ખુદ તીર્થંકર ભગવાનને હિંસા કરવાની, કરાવવાની કે અનુમોદવાની શું છૂટ હોય છે? અર્થાત્ જો સાધુઓને નદી ઉતરવાથી અપકાય આદિની વિરાધનાથી હિંસા

લાગતી હોત અને પ્રથમ મહાવ્રતનો ભંગ થતો હોત તો તીર્થંકર ભગવાન તે નદી ઉતરવાની આજ્ઞા આપત જ નહિં !

એટલે કે ભગવાન તીર્થંકરને હિંસાથી વિરમેલા સાધુઓને નદી ઉતરવાની આજ્ઞા પણ તેઓએ જ આપી છે, આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે 'નદી ઉતરવી તે પ્રમત્તયોગથી થતા પ્રાણનાશ રૂપ હિંસા ન હોવાને લીધે સાવદ્ય હિંસારૂપ નથી. અને તેથી જ ભગવાનના મહાવ્રતને કે નદી ઉતરનારા સાધુના મહાવ્રતને નદી ઉતરવાથી બાધ નથી.

હિંસાનો સંબંધ પ્રમત્તયોગ સાથે હોવામાં અકાટ્ય તર્કો

જો 'દુઃખોત્પાદ' અને 'પર્યાયનાશ માત્ર'ને હિંસા માનવામાં આવે, પણ '**પ્રમાદયોગથી થતા પ્રાણનાશનું જ નામ હિંસા છે.**' એમ માનવામાં ન આવે તો પ્રાણના ભોગે અનેક દુઃખો વેઠીને પળાતા મહાવ્રતોનો ઉપદેશ સર્વહા હિંસામય થશે, તેમ જ તપસ્યા, લોચ, વિહાર અને અનશન આદિકનો ઉપદેશ પણ હિંસારૂપ જ થશે.

વધુ વિચારતાં નદી, સમુદ્ર વિગેરેમાં સિદ્ધ થવાની વાત કોઈ પણ પ્રકારે માની શકાશે નહિં, કેમકે નદી સમુદ્ર વિગેરેમાં સિદ્ધ થતા જીવોના શરીરોથી અપ્કાયના જીવોની વિરાધના સતત ચાલુ રહેલી હોય છે, અને તે વિરાધનાથી તે સિદ્ધ થનારા જીવો હિંસક ગણાય, અને તેથી તેઓને ત્યાં સિદ્ધ થવાનો વખત આવે જ નહિં.

આવી જ રીતે સાધુઓને કથંચિત્ પડવાનું થતાં વેલડીનું આલંબન લેવાનું આમારાંગચાદિમાં કહેલું છે તેમ જ અનુપયોગથી આવેલા કાચા મીઠાને માપવાદિક પ્રસંગે ખાવા-પીવાનું જે કહેલું છે તે સર્વ કથન હિંસામય જ બને.

ઉપરોક્ત સર્વનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે "**પ્રાણના નાશ માત્રને શાસ્ત્રકારોએ હિંસા માની નથી, પણ વિષય-કષાય આદિના વ્યાપારથી થતા પ્રાણનાશને જ હિંસા**

માનેલી છે." અને તેવી હિંસા પરમેશ્વર અને ગુરુની મૂર્તિની પૂજાને અંગે થતી નથી તેમ જ તે કરવાનું કોઈ જગ્યા ઉપર વિધાન પણ નથી.

જિનપૂજા સાધુ કેમ ન કરે?-નો માર્મિક જવાબ

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે જ્યારે પરમેશ્વરની પૂજાને અંગે થતી વિરાધનાને હિંસારૂપ ગણાતી નથી તો પછી પંચમહાવ્રત-ધારક સાધુઓને તે પૂજા કરવાનું વિધાન કેમ નથી? કેમકે તેઓએ પ્રથમ મહાવ્રતમાં જે હિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે તે હિંસા પરમેશ્વ-રની પૂજામાં નથી એ સ્પષ્ટ જ છે, અર્થાત્ નદી ઉતરવાની માફક પૂજાની પ્રવૃત્તિ સાધુઓએ શા માટે ન કરવી? આવું કહેવામાં આવે તેના ઉત્તરમાં જાણવાનું કે **માત્ર હિંસાના પ્રસંગને લીધે સાધુઓ પૂજા નથી કરતા એમ નહિ, પણ તેઓ દ્રવ્યપૂજાના અધિકારી નથી. માટે તેઓ તે પૂજા કરતા નથી.**

વિદ્વત સમાજમાં તેમ જ જૈન શાસ્ત્રમાં પણ એ વાત તો સિદ્ધ જ છે કે **'અધિકારી વિશેષે જ ક્રિયા વિશેષ હોય છે.'**

વળી ગૃહસ્થને લોભ અને પરિગ્રહ સંજ્ઞાથી મેળવેલા દ્રવ્યનો જેમ પૂજામાં સદુપયોગ કરવાનો છે તેવી રીતે સંયમને અનુપયોગી ધર્મોપકરણ પણ વધુ રાખવાનો જેમના માટે નિષેધ છે તેવા સાધુ-ઓએ વ્યાવહારિક દ્રવ્યનો સર્વથા ત્યાગ કરેલ હોવાથી તેમની પાસે દ્રવ્ય તો હોય નહિં. તો પછી તેના અંશમાત્રનો સદુપયોગ કરવાની વાત તેમને લાગુ કરી શકાય નહિ.

વળી પરમેશ્વરની પૂજા કરનારે શરીરની અશુચિ ટાળવા માટે સ્નાન કરવું જોઈએ, અને તે સ્નાનનો તો મહાવ્રતધારીઓને સર્વથા ત્યાગ હોય છે.

યાદ રાખવાની જરૂર છે કે શરીરના અશુચિપણાને લીધે તેમ જ સ્નાન નહિ કરવાનું હોવાને લીધે સાધુઓ ચૈત્યમાં રહેતા નથી.

આ બધી હકીકતને બરોબર વિચારનાર મનુષ્ય સાધુઓ કેમ પૂજા કરતા નથી? એમ કહી શકે જ નહિં.

સ્વરૂપહિંસા સાવદ્ય કે નિરવદ્ય ? નો યથાર્થ ખુલાસો

ઉપર જણાવેલું સમાધાન "**સ્વરૂપહિંસાથી થતા અલ્પ કર્મબંધને**" પણ નહિ ગણીને કરવામાં આવેલું છે, પણ જો "**સ્વરૂપહિંસાથી ક્રિયાકાલ કે ફલકાલ બંનેમાંથી એકમાં પણ અલ્પ પણ પાપબંધ માનવામાં આવે**" તો સાધુઓને પૂજાની અકર્તવ્યતા સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ થાય.

કેટલાકો "પુષ્પાદિકને તોડવા આદિ વખતે સ્વરૂપ હિંસા માની તેનો અલ્પ પાપબંધ માને છે, અને પૂજા કરતી વખતે થતા શુભ પરિણામથી તે પાપનો સર્વથા નાશ માની પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા બીજા પાપોનો પણ નાશ"-માને છે.

જ્યારે કેટલાકો-"પુષ્પાદિ તોડવા આદિ પ્રસંગે પણ શુભભાવ હોવાથી તે હિંસાના પાપને પૂજારૂપ ફળકાળ સુધી નહિ ટકાવતાં, ક્રિયાના કાળમાં જ નષ્ટ થએલું."-માને છે.

પણ આ બંને પક્ષો "**સ્વરૂપ હિંસાથી ક્રિયાકાળ ને ફળકાળ સુધી અલ્પ પાપ**" માને છે તેથી સ્વરૂપહિંસાને પણ છોડવાની ધારણાવાળા મહાવ્રતધારીઓને દ્રવ્યપૂજા યોગ્ય ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.

દ્રવ્યપૂજામાં અલ્પ પણ પાપ છે જ નહીં

જો કે કેટલાકો "પૂજા આદિકના આરંભને અંગે ભવાંતરે વેદવા લાયક અલ્પ પાપબંધ માનવા તૈયાર થઈ પૂજામાં અલ્પ પાપ બહુ નિર્જરા" માનવા તૈયાર થાય છે, પણ આ તેઓનું માનવું વસ્તુ સ્વરૂપની સમજણ વિનાનું છે.

કેમ કેઃ-જેમ સુપાત્રદાનમાં સન્મુખગમન, ભાજન આદિકનું પરાવર્તન, બાફ આદિકની થતી વિરાધના, વગેરે હોવા છતાં તે બધું આવશ્યક ગણી, સુપાત્રદાનમાં એકાંત નિર્જરા જ શાસ્ત્રકારોએ જણાવી છે, અને એ જ સુપાત્રદાનને અંગે અનાવશ્યક અને અયોગ્ય હિંસા અને જૂઠના પ્રસંગને લઈને ભવાંતરે વેદાય એવું અલ્પ પાપ અને બહુનિર્જરા જણાવી છે.

એવી રીતે પરમેશ્વરની પૂજામાં પણ જયણાના વિશદ લક્ષ્ય-પૂર્વક કરાતી પ્રવૃત્તિઓથી થતી હિંસા ભવાંતરે ભોગવવું પડે એવું અલ્પ પણ પાપ ન બંધાય પણ અનુપયોગ અને અજયણાવાળી પૂજા કરવામાં આવે તે પૂજા ભવાંતરે ભોગવવું પડે તેવું અલ્પ પાપ અને ઘણી નિર્જરાવાળી થાય એમ કહી શકાય.

જો આવું ન માનીએ તો જેમ અશુદ્ધ આહાર આદિક દેવાનો ઉપદેશ સાધુઓથી શ્રાવકોને મુખ્ય વિધિએ આપી શકાતો નથી, તેવી રીતે આ પૂજાનો ઉપદેશ પણ વિદિત પૂજામાં અલ્પપાપ અને બહુ નિર્જરા હોય તો આપી શકાય જ નહિ.

વળી વિદિત પૂજામાં અલ્પપાપ બહુનિર્જરા માનીએ તો દ્વિવિધ ત્રિવિધપણે કે ત્રિવિધ ત્રિવિધપણે સાવદ્યથી વિરમેલા સામાયિક પૌષધવાળો શ્રાવક કે સાધુ અલ્પપાપ-બહુનિર્જરાના ફળવાળી પૂજા નિમિત્તે કાઉસગ્ગ કરી શકે નહિં, અને તેઓને તે કાઉસગ્ગ કરવાનું વિધાન તો સ્થાન સ્થાન પર સૂત્રકારોએ જણાવેલું છે.

તેથી સિદ્ધ થાય છે કે વિહિત પૂજામાં ભવાંતરે વેદાય તેવું અલ્પપાપ બંધાય છે એમ માની શકાય જ નહિ.

ગ્લાનની પ્રતિસેવા પછી લેવાતું પંચકલ્યાણકનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ અજયણા કે અનુપયોગજન્ય અશુદ્ધિને અંગે જ ગણી શકાય. શુદ્ધ આહાર આદિકથી કરેલી ગ્લાનની પરિચર્યામાં ગમનઆગમન આદિ કે નદી ઉતરવા આદિ કે અકાલ પર્યટણ આદિ કરવામાં આવે તો તેનું પંચકલ્યાણક વિગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત હોઈ શકે નહિ, અને **ભગવાન-મહાવીર મહારાજાને** લોહીખંડો મટાડવા **રેવતીને** ઘેરથી પાક-લાવનાર **સિંહ** અણગારને કોઈ પણ જાતનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડયું નથી.

આ બધી હકીકતથી સ્પષ્ટ થશે કે **શુદ્ધ પૂજામાં જયણા-પૂર્વક કરાતી પ્રવૃત્તિઓમાં હિંસા છતાં પણ ભવાંતરે વેદાય તેવું અલ્પપાપ બંધાતું નથી, પણ એકાંત નિર્જરા થાય છે.**

સ્થાપનાનો પ્રતિપક્ષી કુતર્ક

કેટલાક લોકો સ્થાપના નિક્ષેપાની વંદનીયતા નમનીયતા યુક્તિથી સાબીત થવાથી સ્થાપનાની સત્યતા વિષે તે બાબતમાં કંઈ પણ બોલવાની જગ્યા નથી રહેતી, ત્યારે ભદ્રિક લોકોને ભરમાવવા એવા કુતર્કો આગળ કરે છે, કે 'જો સ્થાપનાની સત્યતા હોવાથી તે વંદનીય નમનીય અને પૂજનીય હોય તો સાધુઓ શા માટે ભગવાનની મૂર્તિની સર્વ આરાધના કરતા નથી ?'

કુતર્કનું સચોટ નિરસન

આ કુતર્કનું પોકલ એટલા જ ઉપરથી જણાશે કે 'દરેક સાધુ કે સાધ્વી જિનેશ્વર ભગવાનની મૂર્તિને સ્થાપના નિક્ષેપા તરીકે સત્ય માની વંદન અને નમન તો કરે જ છે તો તે ઉપરથી પણ ભગવાનની મૂર્તિની વંદનીયતા, નમનીયતા ઉપરના મુદ્દાવાળાઓ કેમ સ્વીકારતા નથી ?'

વાસ્તવિક રીતિએ સાધુ કે સાધ્વી ભગવાનની મૂર્તિનું પૂજન ન કરે તેટલા માત્રથી શ્રાવકોને તેનો ઉપદેશ દેવો અયોગ્ય માની સ્થાપનાના પ્રતિપક્ષીઓ પૂજાથી દૂર રહેતા હોય તો સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ભગવાનની પ્રતિમાને વંદન નમન કરે છે અને તેનો ઉપદેશ શ્રાવક શ્રાવિકાઓને આપે છે તો તેનું મહત્ત્વ પ્રામાણિકપણે અંગીકાર કરવું જ જોઈએ, છતાં પણ સાધારણ એટલે ઉભય (સાધુ અને શ્રાવક) વર્ગે કરાતું અને ઉપદેશાતું પ્રતિમાનું વંદન નમન અભિનિવેશબળે તેઓ અંગીકાર કરતા નથી,

એટલે 'સ્વયં પૂજા નહિ કરનારા સાધુઓ દ્વારા પૂજનનો કરાતો ઉપદેશ અનર્થક હોઈ અમે તેને માનતા નથી' એમ કહેવું કોઈ પણ પ્રકારે યુક્તિ-સંગત નથી, કેમકે યુક્તિ દ્વારાએ સાધુઓથી કરાતા અને ઉપદેશાતા શ્રી જિનમૂર્તિનાં વંદન નમનનું વિધાન પોતે આચરીને પછી જ પૂજા સંબંધી 'નહિ કરાતાં છતાં કેમ કહેવાય છે ?' એ મુદ્દો ઉઠાવવો જોઈએ, પણ ખરી રીતિએ

તેઓને ભગવાનની મૂર્તિનું ઉત્થાપન જ કરવું છે, તેથી સાધુ-શ્રાવક દ્વારા કરાતું અને કહેવાતું પણ વંદન નમન અંગીકાર નહિ કરતાં એકલા પૂજનનો સવાલ ખડો કરેલો છે.

દ્રવ્ય પૂજાનું રહસ્ય

ઉપરના કુતર્કને ખરી દૃષ્ટિએ જો વિચારીએ તો કોઈ પણ દરદ મટાડવા વૈદ્ય કે ડોકટર પોતે જે ઔષધ ખાતો હોય તે જ લેવું જોઈએ. અર્થાત્ જે ઔષધ સાજો એવો વૈદ્ય કે ડોકટર ન ખાતો હોય તે ઔષધ દરદીએ પણ લેવું જોઈએ નહિ આવી રીતિએ કરવું જો ન્યાયયુક્ત હોય તો એમ કહી શકાય કે 'સાધુઓ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની મૂર્તિનું પૂજન કરે તો જ તેમના ઉપદેશથી શ્રાવકોએ તે પૂજન આદરવું જોઈએ,' પણ ઉપર જણાવેલા ઔષધના દૃષ્ટાંતે કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાના દરદને મટાડવા માટે વૈદ્ય ડોકટરે આપેલા ઔષધને વૈદ્ય ડોકટરને ખવડાવવા માંગતો નથી. તેવી રીતે શ્રદ્ધાસંપન્ન મનુષ્યો આરંભપરિગ્રહના દોષમાં રહેલી પોતાની તન્મયતાના દરદથી બચવા માટે સાધુ મહાત્માઓ દ્વારા અપાતી પૂજારૂપ ઔષધી આદરવામાં કોઈ પણ પ્રકારની હરકત ગણતા નથી.

દ્રવ્ય-પૂજાનો આશય

યાદ રાખવું જોઈએ કે જિનેશ્વર મહારાજની મૂર્તિનું પૂજન આરંભપરિગ્રહઆસક્ત મનુષ્યોને આરંભપરિગ્રહના વિચાર અને વર્તનોથી દૂર રાખી સર્વથા આરંભ-પરિગ્રહથી મુકાવવા માટે જ છે, અને તેથી જ શાસ્ત્રકારો વાસ્તવિક દ્રવ્યપૂજા તેને જ ગણે છે કે '**જે પૂજા આરંભ-પરિગ્રહથી સર્વથા વિરમવા માટે હોય.**' એટલે કે જે પૂજા કરનારાઓનું ધ્યેય આરંભ-પરિગ્રહની આસક્તિના સર્વથા ત્યાગ તરફ ન હોય તે મનુષ્યોની કરેલી ભગવાનની દ્રવ્યપૂજા તે વાસ્તવિક દ્રવ્યપૂજા નથી; કારણ કે **દ્રવ્ય તે કહેવાય કે જે ભાવપણે પરિણમે, પણ જે ભાવપણે પરિણમે નહિં તે વાસ્તવિક રીતિએ દ્રવ્ય પણ કહી શકાય નહિં.**

'દ્રવ્ય' શબ્દનો મર્મ

જો કે દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ ન લેતાં **આર્દ્રકકુમારના** નિક્ષેપમાં જેમ આદાને દ્રવ્યાર્દ્રક ગણાવતાં માત્ર લોકવ્યવહારથી દ્રવ્યનિક્ષેપો અપ્રધાનપણાને લીધે જણાવ્યો છે, તે રીતે **દ્રવ્ય** શબ્દનો અપ્રધાન અર્થ લઇને આરંભ-પરિગ્રહની આસક્તિના ત્યાગના મુદ્દા સિવાય કરેલા પૂજનને લોકવ્યવહારથી દ્રવ્ય શબ્દનો અપ્રધાન અર્થ લઈને દ્રવ્ય-પૂજા કહી શકાય તો પણ વાસ્તવિક રીતિએ તો તેવાની કરેલી પૂજાને દ્રવ્યપૂજા કહી શકાય જ નહિ.

દ્રવ્યપૂજામાં સર્વ વિરતિનું લક્ષ્ય

આ સ્થળે એ શંકા જરૂર થશે કે પૃથ્વીકાય આદિકના આરંભ-મય પૂજનથી નિરારંભમય સર્વ વિરતિનું ધ્યેય કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે? આવી શંકા કરનારે સમજવું જોઈએ કે જેમ જેમ ગુણવાનની ભક્તિ વધારે થાય તેમ તેમ ગુણવાન પ્રત્યે આદરની દશા પણ ઉચ્ચ ઉચ્ચતર થતી જાય, અને જેમ જેમ ગુણવાન પ્રત્યે આદરની દશા ઉચ્ચ ઉચ્ચતર થતી જાય, તેમ તેમ ગુણવાનના વચનો તરફ શ્રદ્ધાની તીવ્રતા પ્રગટ થાય, અને જેમ જેમ ગુણવાનના વચનો તરફ પૂજકની શ્રદ્ધા તીવ્ર-તીવ્રતર થતી જાય તેમ તેમ પૂજક ગુણવાનના વચનો પ્રમાણે વર્તવાને કટિબદ્ધ થાય અને વચન પ્રમાણે વર્તવાને કટિબદ્ધ થએલો પુરુષ, વચનમાં તન્મય થવાથી તન, મન, ધન, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતા વિગેરે સર્વના ભોગે પણ ગુણવાનના વચન પ્રમાણે વર્તવા તૈયાર થાય અને તેજ સર્વ વિરતિનું સ્વરૂપ છે, એટલે **ભગવાનની મૂર્તિના પૂજનથી સર્વ વિરતિ-રૂપ ધ્યેયને પહોંચવાનું બની શકે છે.**

પૂજાથી વિરતિ-પ્રાપ્તિનો મર્મ

જો કે જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાના પૂજન કરનારા સર્વ મનુષ્યો તેજ ભવમાં સર્વ વિરતિના ધ્યેયને સફળપણે પામી શકતા નથી, તો પણ જે કાળમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી તે કાળમાં પણ મોક્ષના

સાધનરૂપ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર આદરનારા મહાનુભાવો પોતાના સમ્યગ્દર્શન આદિને નિષ્ફળ ગણતા નથી, કારણ કે તે મહાત્માઓ સારી પેઠે સમજે છે કે અનેક ભવ સુધી આવા સમ્યગ્દર્શન આદિનો અભ્યાસ કરવાથી જ–ઘણા ભવો પછી જ–મોક્ષ મળશે, પણ ઘણા ભવો પછી મળવાવાળો મોક્ષ આ ભવમાં આદરાતા સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન–ચારિત્રને જ આભારી છે, તેવી રીતે આ દ્રવ્યપૂજા પણ ઘણા ભવો સુધી કરવામાં આવે અને પછી સંસ્કારની પરંપરા વૃદ્ધિ પામતાં, સર્વ વિરતિનો લાભ ભવાંતરે થાય તો તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ નાશીપાસ થાય જ નહિ.

યાદ રાખવું જોઈએ કે સર્વ વિરતિ પણ કાંઈ તેજ ભવે મોક્ષ આપી દેતી નથી. પરંતુ ઘણા ભવો સુધી વિરાધનાનો સર્વથા ત્યાગ, અને આરાધનાનું સંપાદન થતું રહે તો જ સર્વવિરતિ પણ ભવાંતરે મોક્ષ આપે છે. તેવી રીતે અવિધિના વર્તનોને દૂર રાખતો, તેમ જ વિધિના વર્તનોની પિપાસા ધરી તેને માટે અત્યંત ઉદ્યમ કરનારો, દ્રવ્યપૂજા કરનાર જીવ ભવાંતરે સહેલાઈથી સર્વ વિરતિને પામી શકે છે.

ગુણાનુરાગ દ્વારા પૂજાની સફળતા

અહીં એક વાત ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાને પૂજનારો મનુષ્ય જિનેશ્વર ભગવાનના રાજ-વૈભવ કે સુખસમૃદ્ધિને આગળ કરીને પૂજન કરતો નથી, પણ ભગવાન જિનેશ્વરદેવે આરંભ–પરિગ્રહ, વિષય, અને કષાયનો સર્વથા ત્યાગ કરી જે અનગારિતા વિગેરે ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા, અને અજ્ઞાન વિગેરે અઢારે દોષોનો ક્ષય કર્યો, એ ગુણને આશ્રીને જ શ્રદ્ધાસંપન્ન મનુષ્યો ભગવાન જિનેશ્વરની મૂર્તિનું પૂજન કરે છે.

એટલે જે સર્વવિરતિ વિગેરે ગુણો ધારીને ભગવાનની મૂર્તિનું પૂજન કરવામાં આવે છે તે ગુણો તરફ તે પૂજકનું નિઃસીમ બહુમાન હોય તે સ્વાભાવિક જ છે, અને શાસ્ત્રીય નિયમ પ્રમાણે જે ગુણો તરફ જે મનુષ્યનું નિઃસીમ બહુ-

માન હોય તે મનુષ્ય તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાના શુભ અધ્યવસાયવાળો જ હોય, અને તે શુભ અધ્યવસાય સમયે સમયે અનંતી નિર્જરા કરાવનાર થાય તેમાં બે મત હોઈ શકે જ નહિ. અને તેવી નિર્જરાથી આત્મા નિર્મળતા પામીને પોતાના ક્ષાયોપશમિક કે ક્ષાયિક ગુણોને પ્રાપ્ત કરે તેમાં આશ્ચર્ય જ નથી.

અધિકાર ભેદે ફળભેદ

આરંભ-પરિગ્રહમાં આસક્ત પ્રાણીઓને જ્યારે આરંભ-પરિગ્રહથી વિરક્તતારૂપ સર્વવિરતિ માટે ભગવાન જિનેશ્વરની મૂર્તિની દ્રવ્યપૂજા જરૂરી છે તો પછી જેઓને તે સર્વવિરતિરૂપ કાર્યની પ્રાપ્તિ થએલી છે, તેવા સાધુ મહાત્માઓને દ્રવ્યપૂજાની જરૂર ન હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. જગતમાં જે કુંભારને ઘડો કરવો હોય તેને દંડચક્રાદિરૂપ કારણો મેળવવાં પડે છે, પણ જેને ઘડા રૂપી કાર્ય થઈ ગયું હોય છે તેવા કુંભારને દંડચક્રાદિ કારણો મેળવવાં પડતા નથી. કુંભારનો છોકરો ઘડો કરતાં શીખતો હોય, તેને ઘડો કરી લીધો છે એવો કુંભાર દંડથી ચક્ર ફેરવતાં શીખવે, તે વખત તે કુંભારનો છોકરો, કોઈ દિવસ પણ એમ ન કહી શકે કે "તમે તૈયાર ઘટને ચક્ર ઉપર મુકો અને ચક્ર ફેરવો." તો પછી સર્વવિરતિની સિદ્ધિવાળાને સર્વવિરતિના કારણરૂપ દ્રવ્યપૂજાનો ઉપદેશ આપતાં કયો અક્કલવાળો મનુષ્ય એમ કહે કે '**તમે દ્રવ્યપૂજા કરો.**'!!!

સાધુ-શ્રાવકને પૂજાથી લાભ-હાનિના ભિન્ન પ્રકારો

વળી કેટલાકો સ્થાપનાની સત્યતા, માન્યતા, પૂજનીયતા વિગેરે શાસ્ત્રાધારે જાણ્યા છતાં લોકોને અવળે માર્ગે દોરવા એમ પણ કહેવા તૈયાર થાય છે કે "જે કાર્યમાં સાધુને લાભ હોય, તે કાર્યમાં શ્રાવકને પણ લાભ હોય, અને જે કાર્યમાં શ્રાવકને લાભ હોય તે કાર્યમાં સાધુને પણ લાભ જ હોય."

એટલે કે "જિનેશ્વરભગવાનની મૂર્તિના પૂજનમાં શ્રાવકને લાભ થતો હોય, તો સાધુને પણ તે ભગવાનની મૂર્તિના પૂજનમાં લાભ જ હોવો જોઈએ, અને સાધુને જો ભગવાનની મૂર્તિના પૂજનમાં ગેરલાભ હોય તો શ્રાવકને પણ ભગવાનની મૂર્તિના પૂજનમાં ગેરલાભ જ થાવો જોઈએ."

તત્ત્વ એટલું જ કે–"શ્રાવક અને સાધુ બંનેને એકસરખો જ લાભ કે ગેરલાભ હોવો જોઈએ. તો પછી ભગવાનજિનેશ્વરની મૂર્તિના પૂજનથી શ્રાવકને લાભ થાય તો સાધુને લાભ કેમ નહિ? અને સાધુને ગેરલાભ થાય તો શ્રાવકને ગેરલાભ કેમ નહિ?"

આવી રીતે બોલનારાઓએ વિચારવું જોઈએ કે સાધુ અને શ્રાવકોની પ્રતિજ્ઞા એક સરખી છે? અને જ્યારે બંનેની પ્રતિજ્ઞા એક સરખી નથી, તો પછી બંનેને એક સરખો લાભ કે ગેરલાભ કેમ થાય?

વ્યાખ્યાનના દૃષ્ટાંતથી પૂજાથી લાભ–હાનિનું રહસ્ય

તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે કોઈ સ્થાને મોટા ગીતાર્થ સાધુ વ્યાખ્યાન કરી રહ્યા છે, અને તે વ્યાખ્યાનના મકાનથી થોડે દૂર, બીજા મકાનમાં અન્ય અગીતાર્થક સામાન્ય–ગીતાર્થ સાધુઓ રહેલા હોય, તેઓ તે મોટા–ગીતાર્થ સાધુઓના વ્યાખ્યાનને સાંભળવા વરસતા વરસાદમાં આવે કે કેમ? કદાચ કહેવામાં આવે કે અપકાય આદિની વિરાધનાના ભયથી તે સાધુઓ મોટા સાધુઓનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવી શકે નહિ, અને કદાચ આવે તો તે આવનાર સાધુઓને મહાન દોષ લાગે, તો આવી વખતે તે વ્યાખ્યાનના સ્થાનથી ઘણે દૂર રહેલા શ્રાવકો કે વ્યાખ્યાન સાંભળવા વરસતા વરસાદમાં આવે કે નહિ? જે શ્રાવકો તે વ્યાખ્યાન સાંભળવા વરસતા વરસાદમાં આવે, તેઓને સાધુઓની માફક માર્ગના વિરાધક ગણવા કે આરાધક ગણવા?

શાસ્ત્રાનુસારે કહેવું જ પડશે કે વરસતા વરસાદમાં પણ વ્યા-

ખ્યાન સાંભળવા આવતા શ્રાવકો સાધુની માફક પ્રભુ માર્ગના વિરાધક નથી, પણ આરાધક છે. એટલે કે શંકાકારના જ મુદ્દા પ્રમાણે શ્રાવક અને સાધુને આરાધક-વિરાધકપણું જુદા જુદા સ્વરૂપે છે તેવી જ રીતે શ્રાવક અફાસુ (સચિત્ત) અનેષણીય (દોષિત) વહેરાવે તો પણ બહુ નિર્જરા, દીક્ષાનો મહોત્સવ કરે તો પણ બહુ લાભ, સાધુના મૃતકને ઉઠાવીને લઈ જાય, તેની દહનક્રિયા કરે તો તે ગુરૂભક્તિ શ્રાવકને અંગે ગણાય છે, તેમ સાધુએ કોઈ દિવસ એ કાર્ય કર્યા છે? અને તેમાં બહુ લાભ માન્યો છે? આ બધી બાબતનો ઉત્તર નકારમાં આવે તો **સ્પષ્ટપણે માનવું જરૂરી છે કે સાધુ અને શ્રાવકને લાભના માર્ગ જુદા જુદા છે, અને જો તેમ હોય તો પછી આ દ્રવ્યપૂજાને અંગે સાધુ અને શ્રાવકના માર્ગ જુદા જુદા માનવામાં શા માટે સંકોચ થાય છે?**

સર્વજ્ઞ પ્રભુએ દ્રવ્યપૂજા કેમ ઉપદેશી?

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે જે જિનેશ્વરભગવાન પ્રાણીના અભયદાનને માટે એટલે કે સર્વ જીવોની હિંસા વર્જવા માટે સાધુઓને આખા સંસારનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે, હિંસાની અનુમોદના પણ ન લાગે તેટલા માટે આધાકર્મી-ઔદ્દેશિક વિગેરે દૂષણોવાળો આહાર લેવાની સાધુઓને નિષેધ કરે, પૂર્વકર્મ, પશ્ચાત્ કર્મના દોષના પરિહાર માટે લોચાદિક જેવા તીવ્ર કષ્ટ વેઠવાના કહે, યાવત્ સાધુઓનો સમસ્ત આચાર કોઈ પણ પ્રકારે પ્રાણીને બાધા ન થાય તે માટે કષ્ટમય બતાવે, યાવત્ પ્રાણીની વિરાધનાના પ્રસંગે અપકાય જેવા જીવોના પણ બચાવ માટે સાધુઓને પોતાનું જીવન ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે એવા જિનેશ્વરભગવાન પોતાની પૂજા અને માન્યતા માટે સ્થાપના (મૂર્તિ) દ્વારાએ આવી રીતે હિંસા કરાવી પૂજા કરાવે અને તેનું એકાંત નિર્જરારૂપી મોટું ફળ બતાવે તે સંભવે જ કેમ?

આવું કહેનારે પ્રથમ વિચારવું જોઈએ કે ભગવાન જિનેશ્વર-

દેવે પોતાની પૂજા માન્યતા માટે આ પૂજા પ્રવર્તાવી નથી. યાદ રાખવું કે જિનેશ્વરદેવો કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જન કરીને જગતને ધર્મોપદેશ દેનારા બન્યા પણ ન હતા તેની પહેલાં તેઓશ્રીના જન્મની જ વખતે સકલ ઇંદ્રોએ મેરૂ પર્વત ઉપર જન્માભિષેકનો મહોત્સવ અને પૂજન કરેલા છે, અને તેજ દેવેન્દ્રની પૂજાની રીતિએ અનુસરીને ભવ્યો ભગવાન જિનેશ્વરદેવના સ્નાત્રપૂજન :વિગેરે કરે છે.

તીર્થંકરો પૂજા પ્રવર્તક ખરા?

કદાચ કહેવામાં આવે કે ભગવાન જિનેશ્વરદેવના પૂજનથી થતો નિર્જરારૂપી લાભ દેવો કે ઇંદ્રો પોતાના જ્ઞાનથી જાણી શકતા ન હતા, તેમ જ અન્ય શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ પણ ભગવાન જિનેશ્વરદેવના પૂજનથી થતો નિર્જરારૂપી લાભ સ્વયં જ્ઞાનથી જાણી શકતા નથી, પણ તે લાભનું જ્ઞાન ભગવાન જિનેશ્વરદેવોના વચન દ્વારા એ જ થાય છે, અર્થાત્ જિનેશ્વરદેવો પોતાની પૂજાના સક્ષાત્ પ્રવર્તક ન હોય તો પણ ફળ-નિરૂપણદ્વારાએ જરૂર પ્રવર્તક ગણાય.

આ કહેવાવાળાએ પ્રથમ એ સમજવું જરૂરનું છે કે બીજા મતોની પેઠે જૈનમતમાં જિનેશ્વર એવી કોઈ એક વ્યક્તિ નથી, પણ અનંતી થઈ ગઈ, કેઈ થાય છે, અને અનંતી થશે, એટલે એક ઇશ્વિરવાદમાં જૈનોની માન્યતા ન હોવાથી **સામુદાયિક નિરૂપણમાં વ્યક્તિનું કોઈ પણ પ્રકારે પ્રવર્તકપણું થતું નથી.** ખરી રીતે તો સમુદાયની અપેક્ષાએ વ્યક્તિએ કરેલું કથન સત્ય ઉપદેશ રૂપ જ ગણાય છે.

વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તોથી તીર્થંકરોની પૂજાપ્રવર્તકતા

જેમ કોઈ પણ સજ્જન દુર્જનના સંસર્ગથી થતા અવગુણો અને સજ્જનના સંસર્ગથી થતા ફાયદાઓ કોઈ પણ શ્રોતાને સમજાવે તેમાં તે ઉપદેશક સજ્જન પોતાની મહત્તા કરે છે એમ કહી શકાય જ નહિ. જો કે તે સજ્જનના સમુદાયની અંતર્ગત તો જરૂર છે. પણ તેટલા માત્રથી તે સજ્જનને પોતાની મહત્તા જણાવનારો નહિ

ગણુતાં સર્વથા સત્ય ઉપદેશક જ ગણુવામાં આવે છે,

વળી સાધુ મહારાજાઓ પણ સુપાત્રદાનનો ઉપદેશ દેતાં યાવત્ સાધુ મહાત્માઓને સુપાત્ર મનાવવાથી પોતે જ સુપાત્રમાં આવી જાય છે, અને પોતાને દેવાતું દાન પણ મહાલાભદાયી છે એમ અર્થાપત્તિથી ચોખ્ખું સિદ્ધ થાય છે, તો પણ તે સુપાત્રદાનના ઉપદેશક સાધુ મહાત્માને લાલચુ કહી શકીએ જ નહિ.

જ્યારે રાગદ્વેષે ભરેલા સજ્જનો અને સાધુ મહાત્માઓ સજ્જનગણુ અને સાધુ મહાત્માઓના સમુદાયના સંસર્ગ અને દાનના ફળોને બતાવતા દૂષિત કે અભિમાની ગણી કે માની શકાતા નથી, તો પછી જેઓ ક્ષીણમોહનીયવાળા હોઈ વીતરાગ થઈને સર્વજ્ઞ થએલા છે તેવા જિનેશ્વરદેવોના સમુદાયની પૂજાના ફળને જણાવે તેમાં સત્ય ઉપદેશ સિવાય બીજું કહી કે માની શકાય જ કેમ ?

જેમ એક સાધુ મહાત્મા ઉપદેશ દેતાં જણાવે કે "સાધુ મહાત્માઓના નામગોત્રને શ્રવણ કરવા માત્રમાં પણ ઘણું જ ફળ છે અને તેના કરતાં સાધુ મહાત્માની સામે જવું, તેઓને વંદન કરવું, નમન કરવું, સુખશાતા પૂછવી અને ત્રિવિધ પર્યુપાસના કરવી તેમાં તો અનહદ લાભ છે." આવો ઉપદેશ કરનાર સાધુ મહાત્મા જેમ પોતાની એક વ્યક્તિને અંગે આ ઉપદેશ નહિ દેતો હોવાથી મહાત્વાકાંક્ષાવાળા છે એમ જેમ કહી શકાય નહિ તેમ જ તે ગૃહસ્થોનું સ્હામે આવવા વિગેરેમાં થતું પ્રાણીનું નુકસાન કરાવનાર તે સાધુ મહાત્મા જ છે એમ કહી શકાય નહિ, કારણુ કે તે સાધુ મહાત્માનો ઉદ્દેશ પ્રાણીઓની બાધા માટે. અંશે પણ નથી. પરંતુ માત્ર તે શ્રોતાઓના આત્માનું કલ્યાણ થાય તેજ તે સાધુ મહાત્માના ઉપદેશનું તત્ત્વ છે.

તેવી જ રીતે સાધુ મહાત્માઓને પણ ભગવાન જિનેશ્વરદેવે સંયમ પાલન માટે વિહાર અને નદી ઉતરવા વિગેરે કહેલ છે તેમાં પણ જો કે અનેક પ્રાણીઓની વિરાધના રહેલી છે, છતાં ભગવાન

જિનેશ્વરદેવના ઉપદેશનું તત્ત્વ તે પ્રાણીઓની બાધાને અનુલક્ષીને નથી પણ માત્ર સાધુમહાત્માઓના સંયમના પાલનને અનુલક્ષીને જ છે.

નદી ઉતરવાના દૃષ્ટાંતે પણ દ્રવ્ય પૂજામાં હિંસા નથી

કદાચ કહેવામાં આવે કે નદી ઉતરવા આદિનું વિધાન અપવાદ પદે છે, અને તેથી જ નદી ઉતર્યા વગર થતા વિહારને શાસ્ત્રોમાં મુખ્ય સ્થાન આપેલું છે. આ કહેનારે પણ સમજવું જોઈએ કે સાધુમહાત્માઓને માસકલ્પાદિક મર્યાદાએ વિહાર કરવો તે ઉત્સર્ગ જ છે. કોઈ પણ દિવસ એમ નહિ કહેવાય કે રહેવાનું ન મળે તો સાધુ મહાત્માએ વિહાર કરવો, અર્થાત્ વિહાર કરવો એ તો ઔત્સર્ગિક જ વિધાન છે, અને વિહારમાં જંતુબાધાનો સર્વથા અસંભવ જ છે એમ કોઈ પણ કહી શકે જ નહિ.

વળી અપવાદે પણ નદી ઉતરવાનું વિધાન સ્વચ્છંદપણે કે અન્ય કોઈ તેવા મનુષ્યે કરેલું કે કલ્પેલું નથી, પણ ખુદ જિનેશ્વરદેવોએ નદી ઉતરવાનું વિધાન કરેલું છે. અને સાધુમહાત્માઓને માટે ઉપદેશેલું છે. તો પછી અપવાદપદે પણ શું જિનેશ્વરદેવો હિંસાનો ઉપદેશ દઈને હિંસા કરાવવા દ્વારા અને સાધુમહાત્માઓ તે નદી ઉતરવા આદિ રૂપે હિંસા કરવા દ્વારાએ પોતાના મહાવ્રતોનો ભંગ કરે છે. એમ કહેવાની કોઈ પણ અક્કલવાળો મનુષ્ય હિંમત કરશે ખરો? નહીં જ!

આ સ્થળે જો એમ કહેવામાં આવે કે વિહાર અને નદી ઉતરવા આદિકથી પણ સંયમનું પાલન કરવું અને કરાવવું એ જ શ્રેષ્ઠ ગણેલું છે, તો પછી તેમ કરનાર અને કરાવનારા મહાવ્રતોથી દૂર થયા નથી એમ માનવામાં કયો મુદ્દો આગળ કરાય છે? અલ્પ–બહુ નુકશાન અને ફળની વિચારણા એ બન્ને જો આવા ઉપદેશો અને વિધાનો દ્વારા કરવામાં આવે તો સમજવું ઘણું જ સહેલું પડશે કે હિંસાની સર્વથા પ્રતિજ્ઞા કરનારા, પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં ન્યૂનતા કરતાં અલ્પ–બહુ નુકશાનને ફળની વિચારણા કરે તો

પછી શ્રાવક શ્રાવિકા કે જેઓ સ્થાવર જીવોની હિંસાની પ્રતિજ્ઞાવાળા નથી, તેઓ પોતાની ત્રસજીવોની હિંસાની પ્રતિજ્ઞાને પાળતાં છતાં જે જિનેશ્વર ભગવાનના ભક્તિ, બહુમાન અને પૂજન આદિનો લાભ મેળવવા તૈયાર થાય તેમાં આશ્ચર્ય જ શું ?

પૂજકની ઉચિત મર્યાદાનું મહત્ત્વ

યાદ રાખવું જોઈએ કે કોઈ પણ શ્રાવક કે શ્રાવિકા પોતાના ગુણઠાણાને ઉચિત વ્રત નિયમોને બાધ લગાડીને પૂજા આદિ કરતો જ નથી, અને કોઈક ભદ્રિક-શ્રાવક પોતાના વ્રત નિયમને તેમ જ ગુણઠાણને બાધ કરી અભક્ષ્ય પદાર્થો નૈવેદ્ય તરીકે ધરાવે કે અપેયથી પ્રક્ષાલન આદિ કરે કે બલિદાન આદિથી ભગવાનની આરાધના માને તો તેમાં કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ ગ્રંથકાર કે સાધુ મહાત્મા અગર સમજુ એવો શ્રાવક કે શ્રાવિકાવર્ગ મહાફળ માનતો કે કહેતો નથી, એટલું જ નહિ પણ મોટા જૂઠાં બોલીને કે મોટી ચોરી કરીને જે દ્રવ્ય મેળવવામાં આવે તેવા દ્રવ્યથી કરાતા જિનેશ્વર ભગવાનના પૂજનમા પણ કોઈએ કદી પણ મહાફળ કહેલું નથી.

દ્રવ્યપૂજામાં થતો પાપનો ડર અજ્ઞાન મૂલક છે

વાસ્તવિક રીતે **સર્વવિરતિના ધ્યેયથી કરાતું જિનેશ્વર ભગવાનનું પૂજન પોતાને પ્રાપ્ત થએલી દેશવિરતિ ભૂમિકાને પાડનારૂં તો હોવું જોઈએ જ નહિ એ સર્વ માન્ય સિદ્ધાંત છે.** અને તેથી જ દેશવિરતિના ગુણઠાણે રહેલો મનુષ્ય, પણ કદાચ સાવદ્યભીરૂ હોઈને સચિત પાણીને અડવામાં, વાયરો વિંઝવામાં, અગ્નિના સમારંભમાં, વનસ્પતિને ભક્ષણ આદિ કરવામાં યાવત્ માટી મીઠાને અડવામાં પણ દયાથી કંપિત હૃદયવાળો થતો હોય તો તેવા ભાગ્યશાળીને પૂજનના વિધાનમાં પણ પ્રવર્તવાનું હોતું નથી.

તેથી જ **શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓ પૈકીની આઠમી આરંભવર્જન નામની પ્રતિમાને વહેનારા**

ભાગ્યશાળીને પૂજાના વિધાનનો નિયમ નથી. પણ જેઓ અર્થ ઉપાર્જન માટે કે પોતાના શરીરની શુશ્રૂષા માટે લેશ પણ દયાના વિચાર વિના વગર સંકોચે પ્રવર્તાવાવાળા હોઈને તેમ જ કેટલાકો અભક્ષ્ય અને અનંતકાયના ભક્ષણ કરનાર અને કરાવનાર હોઈને માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજામાં વપરાતા ફૂલ અને જલને અંગે વિરાધનાનું મોટું રૂપ આપે છે તેઓ તો મહામિથ્યાત્વી અને કદાગ્રહી જ ગણવા.

સંસારની પ્રવૃત્તિઓમાં નિશ્શંક રહેનારાઓની દયનીય દશા

યાદ રાખવું કે જગતભરમાં જેટલા પૃથ્વીકાય, અપકાય, અગ્નિકાય, વાઉકાય પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ફૂલ, ફળ, બીજ, બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય, પંચેંદ્રિય, નારકી દેવતા અને મનુષ્યના સર્વ જીવોને એકઠા કરવામાં આવે તેના કરતાં એક સોયના અગ્ર ભાગમાં પણ રહેનારા લસણ, ડુંગળી વિગેરે અનંતકાયના જીવો અનંતગુણા છે આવી રીતે અનંતગુણ જીવમય અનંતકાયને ભક્ષણ કરનારા મનુષ્યો ભગવાન જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં થતી પૃથ્વી આદિની અનંતભાગની સ્વરૂપ હિંસાને જે ધિક્કારવા જાય તે તો ખરેખર વેશ્યાપણે રહેલી વારાંગના કોઈક સતીને પોતાના પતિ સાથે વાત કરતાં ધિક્કારે તેના જેવું જ અત્યંત અવિવેકીમય અને શોચનીય જ ગણાય.

અપવાદપદે સ્વરૂપહિંસા

આ સ્થળે એ પણ સમજવાની જરૂર છે કે ચૌદ રાજલોકના સર્વ જીવોને અભયદાન દેવારૂપ સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ માટે આ એકેંદ્રિયની સ્વરૂપહિંસા વાળું પૂજન હોવાથી અધિકનો લાભ નિયમિત છે. કેમકે એકેંદ્રિય કરતાં ચઢિયાતો બેઇંદ્રિયાદિકનો વર્ગ રક્ષ્ય હોવા સાથે તે એકેંદ્રિય વર્ગ પણ સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિમાં રક્ષ્ય છે. આજ કારણથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગમાં રહેલાં પંચેંદ્રિય એવા બકરા આદિના હોમથી પ્રાપ્ત કરાતી દુન્યવી સમૃદ્ધિના યાજ્ઞિકોના વિધાન કરતાં આ વિધાન સર્વથા જુદું પડે છે.

પ્રથમ તો પંચેંદ્રિય જીવો કરતાં કોઈ પણ તેવો છ ઈંદ્રિય-વાળા જીવોનો વર્ગ નથી કે જેની રક્ષણીયતાને અંગે પંચેંદ્રિય વર્ગમાંથી કોઈ પણ જીવ વધ પામે તેના નુકશાનને અલ્પ ગણી શકાય, એ પણ યાદ રાખવાનું છે કે જે કાર્યમાં બેઈંદ્રિય, તેઈંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય કે પંચેંદ્રિય જીવોનો વધ હોય તેવું કાર્ય ધર્મને સમજનારો કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ કાળે કરી શકે નહિ, તો પછી પોતાની પ્રતિજ્ઞા અને માણુસાઈને અનુચિત એવી ત્રસજીવની હિંસાના કાર્યમાં કોઈ પણ વિવેકી સંકલ્પ સરખો પણ કરે નહિ, અર્થાત્ ભગવાન જિનેશ્વરદેવના પૂજનના કાર્યમાં એકેંદ્રિયની થતી સ્વરૂપહિંસા અપવાદપદે આવી શકે, પણ બકરાં વિગેરે પંચેંદ્રિયની હિંસા અપવાદપદે આવી શકે જ નહિ.

પ્રભુ પૂજા અને યજ્ઞ હિંસાની વિષમતા

વળી ભગવાન જિનેશ્વરદેવનું પૂજન સર્વવિરતિના ધ્યેયથી એટલે અનાદિકાળથી આત્માના અવરાયેલા ચારિત્રગુણની પ્રગટતાને માટે છે, તેથી તે પૂજનમાં થતી સ્વરૂપહિંસા અપવાદપદમાં આવી શકે, કારણ કે હિંસાથી ચારિત્રમોહનીય વિગેરે બંધાય છે, જ્યારે પૂજનથી ચારિત્રમોહનીય વિગેરે તૂટે છે, એટલે એક જ ધ્યેયથી તે ઉત્સર્ગ અપવાદરૂપ બની શકે છે, પણ સ્વર્ગાદિની બાહ્ય સમૃદ્ધિ કે જે કેવળ આત્માને અધોગતિ પમાડનારી છે, તેને માટે પંચેંદ્રિય આદિજીવોની હિંસા કરી આત્માને મલિન કરવામાં આવે તે કોઈ પણ પ્રકારે અપવાદ રૂપ થઈ શકે નહિ, કારણ કે પરિગ્રહ અને હિંસા બંનેથી પાપનું જ પોષણ થાય છે, એટલે પંચેંદ્રિય અને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ એ બંનેમાં એક પણ અપવાદ કે ઉત્સર્ગ થઈ શકે નહિ.

નદીના દૃષ્ટાંતે પ્રભુપૂજાની મહત્તા

વળી હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરનારા મહાવ્રતધારીઓને જેમ નદી ઉતર્યા વગર વિહાર ન થાય તો નદી ઉતરવાનું વિધાન છે એમ કહેવાય છે તેવી રીતે અહીં પણ સર્વવિરતિ અંગીકાર કરી છએ

કાયના જીવોનું અભયદાન કરવાને જેઓ શક્તિમાન ન થાય તેઓને જ આ પૂજનના વિધાનમાં પ્રવર્તવાનું છે એમ કહેવામાં પણ શું ખોટું છે? વળી નદી ઉતરીને જેમ પ્રાપ્ત કરેલા સંયમને પાલન કરવાનું હોવાથી નદી ઉતરતાં પણ સાધુને તો નિર્જરાનો મહાન્ લાભ છે, તેવી રીતે નહિ પ્રાપ્ત થએલી સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ માટે ભગવાન જિનેશ્વરદેવોના પૂજનમાં સ્વરૂપહિંસા છતાં પણ પ્રવર્તવાવાળો મનુષ્ય કેમ એકાંત નિર્જરા પ્રાપ્ત કરે નહિ?

ભાવદયાની દૃષ્ટિએ જિનપૂજાનું મહત્ત્વ

યાદ રાખવું કે ભગવાન જિનેશ્વરદેવના પૂજનની વખતે કર્મક્ષય થવા પૂર્વક આત્મગુણોની પ્રાપ્તિનું જ ધ્યેય છે, અને તેમની સ્તુતિ કરતાં પણ ચૈત્યવંદનને અંતે "**સંસારથી થવો જોઈતો વૈરાગ્ય, સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રરૂપ માર્ગને અનુસરવાપણું**" વગેરે આત્મકલ્યાણકારક વસ્તુઓનું ધ્યેય છે, અને તેથી જ તેવા ધ્યેયને અંગે થતા કાર્યને આત્માની ઉચ્ચતર ભાવદયા ગણવામાં કોઈ પણ જાતની હરકત નથી, અને ભાવદયાની પ્રાપ્તિ અગર રક્ષણ માટે દ્રવ્યદયાનો કથંચિત્ ભોગ આપવો એ વિવેકીઓ માટે હિતાવહ જ છે.

જિનપૂજામાં દયાના સ્વરૂપની જાણકારીનું મહત્ત્વ

દ્રવ્યદયા અને ભાવદયાનું સ્વરૂપ, અને તેમાં ભાવદયાની ઉત્કૃષ્ટતા જાણવાની આ સ્થળે સહેજે સર્વ કોઈને જિજ્ઞાસા થાય તે સ્વાભાવિક જ છે, અને તેથી પ્રાસંગિકપણે આપણે દ્રવ્યદયાના અને ભાવદયાના સ્વરૂપને વિચારવા આગળ વધીએ તો તેમાં કોઈ પણ પ્રકારે અપ્રાસંગિક ગણાશે નહિ.

ખરેખર અનેક પ્રમાણોથી સ્થાપનાની સત્યતા વિગેરે જણાવી તેની પૂજામાં કહેવાતી હિંસા તે હિંસાના લક્ષણવાળી નથી અથવા તો ભવાંતરે વેદવાલાયક અલ્પ પાપવાળી નહિ પણ ક્રિયાકાળે કે ફળકાળે તેમાં થતી સ્વરૂપહિંસાનું અલ્પ પાપ નાશ પામી જાય છે એમ જણાવ્યું, છતાં કેટલાકો સ્થાપના નહિ માનવાના દુરાગ્રહને

લીધે કે પૂજાના વિરોધપણાને લીધે ભાવદયાની ધારણાથી થતી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજાને નિષેધવા તૈયાર થાય છે તેઓને દ્રવ્ય-દયા અને ભાવદયાનો પ્રસંગ જણાવવો કોઈ પણ પ્રકારે અપ્રસ્તુત ગણાશે નહિ. પરંતુ દ્રવ્યદયા કરતાં ભાવદયાનું અત્યંત ગૌરવ જાણવા માટે તે બંનેનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે.

દ્રવ્યદયાની માર્મિક વ્યાખ્યા

દ્રવ્યદયા એટલે-એકેંદ્રિય આદિ જીવોને પ્રાપ્ત થએલા સ્પર્શનઇંદ્રિય આદિ દ્રવ્ય પ્રાણોનો નાશ ન કરવો, નાશ અન્ય કરતા હોય તેને રોકવા કે નાશ થતો હોય તેને અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો.

દ્રવ્યદયાની અશક્યતા (પૂર્વપક્ષ)

આ સ્થળે કેટલાક એમ કહે છે કે:—એકેંદ્રિય આદિ જીવો પોતાના સ્પર્શનઇંદ્રિય આદિ પ્રાણોને પોતાના આયુષ્ય કે પર્યાપ્તિ આદિ નામકર્મના ઉદય સુધી ધારણ કરવાના છે, તેના આયુષ્ય કે પર્યાપ્તિ આદિ નામકર્મનો નાશ થતાં કોઈ પણ મનુષ્ય કે સાધુ મહાત્મા તેના મરણ, કે પ્રાણનાશના દુઃખના કારણથી બચી શકવાના નથી. અપેક્ષાએ એમ કહેવાય છે કે મરનારના કર્મનો વિપાક જો મરવા રૂપ છે અને વિપાકનો અંત થયા વિના કોઈ મરતું જ નથી તો પછી હિંસા નામની ચીજ સંભવિત જ નથી, સહેજ પણ વિચાર કરવાથી સમજાશે કે જ્યાં સુધી આયુઃકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રાણી મરે નહિ (યાદ રાખવું કે આયુઃકર્મ ગતિ, જાતિ આદિ કર્મોની પેઠે :અનેક ભવ કરવાથી વેદ્ય નથી પણ દરેક ભવમાં જુદું જુદું વેદાતું હોઈ પ્રત્યેક ભવથી જ વેદ્ય છે) અને આયુષ્યનો નાશ થયા વિના કોઈ પણ જીવ મરતો જ નથી. આ અપેક્ષાએ કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કોઈ પણ પ્રાણી દ્વારાએ થવી શક્ય જ નથી.

દ્રવ્યદયાની વિધેયતા (ઉત્તરપક્ષ)

આવું કહેનારાઓએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે જેઓ કાયાથી માત્ર પ્રાણના નાશને હિંસા તરીકે માનતા હોય તેઓને જ કથંચિત્ આ પ્રકારે બોલવું શોભશે, પણ જેઓ પ્રાણીઓના પ્રાણનો કાયા-દ્વારાએ નાશ ન થયો હોય તો પણ વચન દ્વારાએ કહેવામાં મન દ્વારાએ વિચારવામાં જેઓ પ્રાણીઓના પ્રાણનો નાશ થયા વિના પણ હિંસા માનનારા છે તેઓને ઉપર પ્રમાણેનું બોલવું શોભશે નહિ, કારણ કે **હિંસા થયા વિના પણ તેના વચનો અને વિચારો હિંસાત્મક હોય તો તે વક્તા અને વિચારકને હિંસાના દોષમાં ભાગીદાર ગણવામાં આવે છે** એટલે મરનાર પ્રાણીના આયુઃ અને પર્યાપ્તિ આદિના નાપનો પ્રેરક પોતે ન બને અને મરનાર પ્રાણી પોતાના જ આયુઃ અને પર્યાપ્તિ આદિના અભાવથી મરી જાય અગર ન પણ મરી જાય તો પણ **તેવા હિંસાત્મક વચનો અને વિચારવાળો પ્રાણી** જરૂર હિંસક છે.

છદ્મસ્થો માટે દ્રવ્યદયા જરૂરી

આ વિચાર જેનું આયુષ્ય વિગેરે અનપવર્તનીય અને નિરૂપક્રમ એટલે ઘટાડી કે નાશ નથી કરી શકાતું તેવા પ્રાણીઓને અંગે સમજી શકાય, પણ તેવા પ્રાણીઓના તેવા અનપવર્તનીય અને નિરૂપક્રમપણાનો નિશ્ચય તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓજ કે જેઓ પોતે સ્વતઃ અહિંસક જ છે તેઓ કરી શકે તેમ છે, સામાન્ય મનુષ્યો કે મહાત્માઓ કર્મવર્ગણાને કે તેના આયુઃ નામ આદિ ભેદોને સાક્ષાત્ જાણી શકતા નથી, તો પછી તે આયુષ્ય વિગેરેના અનપવર્ત-નીયપણા કે નિરૂપક્રમપણાને તો જાણી શકે જ કેમ ?

અનપવર્તનીય કે અપવર્તનીય સોપક્રમ કે નિરૂપક્રમ એમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનું આયુષ્ય હોય તો પણ તેના નિશ્ચિત જ્ઞાન વિના નિરપેક્ષપણે પ્રવર્તનારો મનુષ્ય પ્રાણના વિયોગરૂપ હિંસા ન બને તો પણ કાયા, વચન અને મન દ્વારાએ **હિંસાના કારણ તરીકે પ્રવૃત્તિ કરનારો જરૂર હિંસક જ બને છે.**

આવી રીતે જ્યારે અનપવર્તનીય અને નિરૂપક્રમ આયુષ્ય-વાળાને અંગે નિરપેક્ષપણે પ્રવર્તનારો મનુષ્ય હિંસક બને તો પછી જેઓનું આયુષ્ય, અધ્યવસાય નિમિત્ત આદિ સાત કારણોથી અપવર્તન થવાવાળું કે ઉપક્રમથી ઘટવાવાળું હોય છે તેઓને અંગે હિંસાત્મક મન, વચન કે કાયાના યોગને પ્રવર્તાવનારા કેમ હિંસક બને નહિ ?

ઉપક્રમનું સ્વરૂપ

જેમ એક ઘડીઆળની ચાવી નિયમિત રીતે ઘડીઆળ ચાલે તો તે ઘડીઆળને છત્રીસ કલાક ચલાવનારી હોય તોપણ તે ઘડી-આળની ઠેસ ખસી જાય કે સ્ક્રુ ઢીલા થઈ જાય તો તેજ ચાવી એક સેંકડમાં ઉતરી જઈ ઘડીઆળ બંધ પડે છે, એટલે કે ઘડી-આળને છત્રીસ કલાક ચલાવવાવાળી ચાવી છતાં પણ તે ચાવી એક સેકંડમાં ઉતરી જાય છે, તેવી રીતે શાસ્ત્રકારોના જણાવવા મુજબ ત્રણ પલ્યોપમ જેવું મોટામાંમોટું મનુષ્ય તિર્યંચનું આયુષ્ય પણ એક જ અંતર્મુહૂર્તમાં ભોગવાઈ જાય અને તેવા મોટા આયુષ્યવાળો પણ એક જ અંતર્મુહૂર્ત જીવી મરણ પામે આવું લાંબુ આયુષ્ય અસંખ્યાતા વર્ષોનું હોવાથી તેનું અપવર્તન કે ઉપક્રમ નહિ માનનારાઓ યુગલિક મનુષ્યો કે તિર્યંચોની સ્ત્રીઓના ગર્ભમાં નવ લાખ ગર્ભજોની હિંસા કેવી રીતે માની શકશે ?

અર્થાત્ જ્યારે એવા લાંબા આયુષ્યવાળાના આયુષ્યનો અપ-વર્તનને ઉપક્રમથી નાશ (જલદી ભોગવવું) થાય છે, તો પછી સામાન્ય મનુષ્ય તિર્યંચોના આયુષ્યનું અપવર્તન કે ઉપક્રમ થાય તેમાં આશ્ચર્ય જ શું ?

બચાવવાનું ન માને તે પાંચમહાવ્રતને માનતો નથી

આ ઉપરથી જેઓ સર્વથા એમ માને છે કેઃ-"**પ્રાણી પોતાના કર્મોથી જ જીવે છે અને મરે છે, પણ તેને કોઈ પણ મનુષ્ય બચાવી કે મારી શકતો નથી.**" આવું બોલનારા

કોઈ મહામૃષાવાદી છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓના મતે તો હિંસા જેવી કોઈ ચીજ રહેતી નથી.

જ્યારે તેઓના મતે હિંસા જેવી કોઈ ચીજ નથી તો પછી તે હિંસાથી વિરમવા રૂપ '**પ્રાણાતિપાત વિરમણ**' નામનું મહાવ્રત તો હોય જ ક્યાંથી? અને તેમના મત પ્રમાણે તેઓને ખરી રીતે 'પ્રાણાતિપાત વિરમણ'રૂપ મહાવ્રત ન હોય તો 'મૃષાવાદ વિરમણ' આદિ બીજા મહાવ્રતો કે જેઓ પ્રાણાતિપાત વિરમણ રૂપ મહાવ્રતની રક્ષા માટે જ છે તેનો સંભવ જ ક્યાંથી હોય? અર્થાત્ હિંસાના બચાવને અકર્તૃક માનનારા પોતાના મહાવ્રતોની પોતાના જ વચને જલાંજલિ આપે છે.

દ્રવ્યદયાનો મર્મ

ઉપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ થશે કે આયુષ્ય આદિનો ઉપક્રમ ન લાગે તો જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલો કાળ તે પ્રાણી જીવી શકે. અર્થાત્ "**આપણી કાયા, વચન કે મનોયોગથી તેના આયુષ્યના ઉપક્રમો ન કરવા, ન કરાવવા અગર થતા હોય તેની ઉપેક્ષા ન કરવી**" તે જ ઉચિત છે અને તેનું નામ જ **દ્રવ્યદયા** છે.

દ્રવ્યદયા કરતાં ભાવદયાનું સાપેક્ષ મહત્ત્વ

આવી દ્રવ્યદયાથી બચેલા પ્રાણીઓ પોતાનાં આયુષ્યને ભોગવીને અંતે મરણને શરણ થાય જ છે, એટલે કે ઉપક્રમ ન કરવાથી અથવા તો ઉપક્રમનાં કારણો દૂર કરવાથી બચાવેલા પ્રાણીનું અંતે મરણ તો થાય જ છે, માટે બચાવનારે કે હિંસા નહિ કરનારે મરણની માફી કરાવી નથી, પણ માત્ર મરણની મુદત આગળ ઠેલેલી છે, તેવી જ રીતે સ્પર્શનઈંદ્રિય આદિ પ્રાણોનો પણ સર્વકાળને માટે બચાવ કર્યો નથી. પણ તેના નાશને હમણાં નહિ થવા દેતાં ભાવી ઉપર ધકેલ્યો છે એટલે કે લેણાની રકમને ઉભી રાખી માત્ર જેમ મુદતનો વધારો કરી આપી દેણદારને કેટલીક મુદતનું આશ્વાસન કરાય તેવી રીતે અહીં દ્રવ્યદયામાં પણ માત્ર જીવનની

મુદત સુધી નિર્વિઘ્નપણે જીવવા દેવાની જ માત્ર સગવડ થાય છે, પણ જેમ લેણદાર લેણી રકમને માંડીવાળીને ફારગતી આપી દઈ દેણદારને સર્વથા છૂટો કરે છે, તેમ આ દ્રવ્યદયામાં કોઈ પણ પ્રાણીને સર્વથા મરણથી બચાવતો નથી, કે જીવનનું સ્થાયીપણું કરતો નથી.

જો કે આ ઉપરથી દ્રવ્યદયાની કિંમત ઘટે છે એમ ન માનવું, કેમકે મોટામોટા રાજ્યો પણ દેવાના વ્યાજની માફીથી કે દેવાની રકમની મુદતના હફતા નહિ લેવા દ્વારાએ કરાતા વધારાથી પગભર થયાં છે તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ કોઈ પણ પ્રાણીના આયુષ્ય અને સ્પર્શન ઈંદ્રિયના નાશથી મુદતને કાળાંતરને માટે લંબાવે તો તે પણ ઘણું જ ભાગ્યશાળીપણાનું કર્તવ્ય છે, પણ આવી **દ્રવ્યદયા કરતાં પણ ભાવદયા અપૂર્વ ચીજ છે** એમ જણાવવા માટે જ ઉપર દ્રવ્યદયાની વાસ્તવિક સ્થિતિ જણાવી છે.

ભાવદયાનો ઉપક્રમ

હવે ભાવદયા શી ચીજ છે ? એ જાણવાની દરેકને જિજ્ઞાસા થાય તે સ્વાભાવિક જ છે, ઉપર જણાવેલ દ્રવ્યદયાના સ્વરૂપથી જ સુજ્ઞવર્ગ ભાવદયાનું સ્વરૂપ સમજી ગયો હશે, છતાં બધા તેવા સુજ્ઞ હોય તેવો સંભવ ન હોવાથી બાલજીવોની સમજણ માટે ભાવ-દયાનું સ્વરૂપ સમજવું જરૂરી છે.

સિદ્ધોમાં જીવત્ત્વ

ભાવદયાના સ્વરૂપને સમજવા પહેલાં સુજ્ઞ સજ્જનોએ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે **જેવી રીતે આયુષ્ય અને સ્પર્શન ઈંદ્રિય વિગેરે જીવોના બાહ્ય પુદ્ગલોની મદદ દ્વારાએ ધારણ થતા હોવાથી દ્રવ્ય પ્રાણ છે. તેવી રીતે બાહ્ય પુદ્ગલોની મદદ સિવાય જીવમાત્રથી ધારણ કરાયેલા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર વિગેરે રૂપી ગુણો તે જીવના આત્મીય ભાવપ્રાણો છે.** આજ કારણથી પાંચ ઇંદ્રિયોમાંથી

કોઈ પણ ઇંદ્રિય, મન આદિ ત્રણ બળોમાંથી કોઈ પણ બળ કે શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણોમાંથી એક પણ પ્રકારનો પ્રાણ નહિ છતાં સંસારથી મુક્ત થએલા સિદ્ધોને જીવ તરીકે ગણી શકાય છે.

જો સમ્યગ્દર્શન આદિ ભાવપ્રાણોને વાસ્તવિક પ્રાણ છતાં પ્રાણરૂપે ન ગણીએ તો 'પ્રાણધારણાના' અર્થમાં વપરાતા '**જીવ**' ધાતુથી બનેલો '**જીવ**' શબ્દ સંસારથી મુક્ત થએલા અને ઇંદ્રિય આદિથી રહિત એવા સિદ્ધ મહારાજામાં વાપરી શકાય જ નહિ.

ત્રૈકાલિકજીવન જીવનાર જીવ

વળી વર્તમાનમાં શ્રોત્ર ઇંદ્રિયઆદિક પ્રાણોનું ધારણ કરવા રૂપ જીવપણું તો નાસ્તિકો પણ "**यावज्जीवेत्सुखं जीवेत्०**" એમ કહી કબૂલ કરે છે. અર્થાત્ નાસ્તિકો કરતાં આસ્તિકોની ભિન્નતા તેટલી જ હોય કે નાસ્તિકો જ્યારે વર્તમાન જીવનથી જીવ માને ત્યારે **આસ્તિકો ત્રૈકાલિક દ્રવ્યજીવનથી જીવ માને, અને જૈનો એવું ત્રૈકાલિક જીવન માનવા સાથે સમ્યગદર્શન આદિ ભાવપ્રાણોના જીવનથી જ જીવ તરીકે માને.** અને તેથી જ શાસ્ત્રકારો પણ શ્રોત્ર આદિ ઇંદ્રિયોને જીવોના મુખ્ય લક્ષણ તરીકે નહિ જણાવતાં "**णाणं च दंसणं चेव०**" (નવતત્ત્વ ગા. ૫) ઇત્યાદિ કહી જ્ઞાનાદિ ભાવપ્રાણોના જીવનને જ વાસ્તવિક જીવન તરીકે જણાવે છે.

ભાવદયાનું વૈશિષ્ટ્ય

એટલે કે ભાવદયા જેટલી શ્રોત્ર ઇંદ્રિય આદિના બચાવની સાથે સંબંધ રાખતી નથી તેના કરતાં **સમ્યગ્દર્શન આદિરૂપ ભાવપ્રાણોની પ્રગટતા, સ્થિતિ વૃદ્ધિ, પરાકાષ્ઠા અને સર્વ કાળ સ્થાયીપણા સાથે સંબંધ રાખે છે,** અને તેવા ગુણોના તેવા પ્રકાર સાથે જ સંબંધિત હોવાના લીધે જ ભાવદયા પૂર્વ જણાયેલી દ્રવ્યદયા કરતાં તાત્ત્વિક અને અનંતગુણ વિશિષ્ટતાવાળી હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

કેવળજ્ઞાન સ્વભાવવાળા સર્વ જીવો છે.

જગત્‌ના દરેક જીવો અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અને અનંત સુખવાળા સ્વભાવથી જ છે. સિદ્ધિ દશાને પામેલા જીવોનો તે સ્વભાવ સકલ કર્મક્ષયને લીધે પ્રગટ થએલો છે, અને બાકીના સંસારી જીવોનો તે સ્વભાવ કર્મને લીધે અવરાયેલો છે, જો કે સંસારી જીવોમાં પણ જે જીવો ચઢતે ગુણઠાણે ગએલા છે તેઓએ જે જે કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે તે તે કર્મોને લીધે રોકાયેલો સ્વભાવ તે તે જીવોને પ્રગટ થએલો છે, પણ સર્વથા આત્મસ્વભાવનું અનાવૃતપણું કેવળ સિદ્ધ દશામાં જ છે, સંસારી દશાના આત્માઓમાં તો એકેંદ્રિય હોય કે યાવત્ પંચેંદ્રિય હોય, મિથ્યાત્વવાળો હોય કે સમ્યકત્વવાળો હોય, ભવ્ય હોય કે અભવ્ય હોય, પણ તે સર્વે સત્તાએ અનંતજ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાળા જ છે.

સર્વ જીવો જ્ઞાનાદિ ગુણમય છે જ

જો એમ માનવામાં ન આવે તો કેવળજ્ઞાની સિવાયના સર્વ જીવોને પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય, ચાર પ્રકારનું દર્શનાવરણીય, છવ્વીસ પ્રકારનું મોહનીય અને પાંચ પ્રકારના અંતરાય કર્મનો ઉદય માની શકીએ જ નહિ, અર્થાત્ અભવ્ય અને મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓનો સ્વભાવ જો અનંત જ્ઞાનાદિરૂપ ન માનીએ તો તેઓને લાગેલા કેવળજ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો કોનું આચ્છાદાન કરે ?

જગતમાં સામાન્ય નિયમ છે કે વિદ્યમાન દ્રવ્ય કે ગુણોનું જ આચ્છાદન હોય, એટલે મિથ્યાદૃષ્ટિ તથા અભવ્ય જેવામાં પણ અનંત-જ્ઞાનાદિ સ્વભાવ માનીએ તો જ તેઓને કેવળજ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો બંધ વિગેરે માની શકાય આટલા જ માટે શાસ્ત્રકારે પણ આત્માને ચંદ્રમાની ઉપમા આપીને તેના જ્ઞાનને પ્રભા જેવું ગણી, જ્ઞાનાવરણીય કર્મને વાદળ જેવું આચ્છાદક ગણાવ્યું છે.

આ હકીકત સમજતાં એ વાત સહેજથી સમજાશે કે જૈન

શાસ્ત્રકારો જ્ઞાનને ‘ ઉત્પાદ્ય ’ નહિ માનતાં ‘ **અભિવ્યંગ્ય** ’ તરીકે માને છે તે વ્યાજબી જ છે.

જ્ઞાનમય આત્માને સ્વીકારવાની જરૂર

જો કે કેટલાક મતવાળાઓ “ **વિષયના સંયોગે સમવાય સંબંધથી આત્મામાં** ઉત્પન્ન **થતું જ્ઞાન** ” માને છે, પણ તેઓને વર્તમાનકાલના પણ અનંતા વિષયોનો સંબંધ અસંભવિત હોવાથી તેમ જ સંભવિત માન્યા છતાં એકકાલે સંયોગ અસંભવિત હોવાથી સર્વ પદાર્થોનું વર્તમાનકાલ વિષયક પણ જ્ઞાન થઈ શકે નહિ અને અતીત અને અનાગત કાલના પદાર્થોનો તો નાશ અને અનુત્પત્તિ હોવાથી સંનિકર્ષ (સંબંધ) હોઈ શકે જ નહિ, એટલે **જ્ઞાનને ઉત્પન્ન થતું માનનારાના પક્ષમાં કોઈ પણ જીવનું કે ઈશ્વરનું સર્વજ્ઞપણું સંભવી શકેજ નહિં**, કોઈ પણ જીવ કે ઈશ્વરનું સર્વજ્ઞપણું તો જીવને સર્વજ્ઞ સ્વભાવી માનવાથી જ સંભવી શકે.

શિક્ષકના દૃષ્ટાંતથી આત્માની જ્ઞાનમયતાની સિદ્ધિ

વળી દરેક વિચારક મનુષ્યોના ખ્યાલ બહાર એ વાત નહિ હોય કે એક જ શિક્ષકના વર્ગમાં ભણતા સર્વ વિદ્યાર્થીને શિક્ષક સરખું શિખવે છતાં સર્વ વિદ્યાર્થીઓ સર્વ વિષયના સરખું સમજનારા થતા નથી, જેમ માટીથી ઘડો બનાવવામાં કુંભાર જે જે વખત જેટલી જેટલી માટી લે તે તે વખત તેટલા તેટલા પ્રમાણનો ઘડો થાય જ છે, તેવી રીતે જ્યારે જ્યારે શિક્ષક જે જે વિદ્યાર્થીઓને કહે તે તે વિદ્યાર્થીઓને ત્યારે ત્યારે જ્ઞાન થવું જ જોઈએ, પણ તેમ થતું ન હોવાથી જ્ઞાનને **ઉત્પાદ્ય** ન માનતાં **અભિવ્યંગ્ય** માનવાની ફરજ પડે છે.

જ્ઞાન અભિવ્યંગ્ય છે ઉત્પાદ્ય નથી–ની સાબીતીઓ

વળી અભ્યાસીઓના ખ્યાલમાં હશે કે એક વસ્તુ ગોખતાં પ્રથમ મગજમાં આવી પણ જાય છે, તો પણ પછી તેને જેટલા

પ્રમાણમાં ગોખવામાં આવે તેટલા પ્રમાણમાં તે વધારે દૃઢ બને છે અને દીર્ઘકાળ સુધી તેજ વસ્તુ ટકી શકે છે.

અનુભવસિદ્ધ આ હકીકત વિચારતાં આત્માને જ્ઞાનાધાર ન માનતાં જ્ઞાનમય માનવાની આપણને ફરજ પડે છે.

અલ્પ મહેનતે વધારે ક્ષયોપશમ થાય અગર વધારે મહેનતે અલ્પ ક્ષયોપશમ થાય તે પણ આત્માના જ્ઞાન સ્વભાવને જ સૂચવે છે.

વળી એક વસ્તુનું જ્ઞાન થયા પછી અમુક કાળે તે વસ્તુના ઉપયોગની જરૂર હોય, અને તે યાદ કરવા માટે પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવે તો પણ તે વખતે તે વસ્તુ કદાચિત યાદ આવતી નથી.

આ સ્થળે પણ જો જ્ઞાનને ઉત્પાદ્ય માનીએ પણ તેને અભિવ્યંગ્ય માનીને તેના આવરણોને ન માનીએ તો ઉત્પન્ન થએલા ઘટનો નાશ થવા સુધી જેમ પ્રત્યક્ષભાવ હોય છે તેમ ઉત્પન્ન થએલા જ્ઞાનનો પણ સ્મરણભાવ હમેશાં રહેવો જ જોઈએ, પણ તેવો સ્મરણભાવ હમેશાં નથી રહેતો એ અનુભવસિદ્ધ હોવાથી તે સ્મરણને રોકનારા કર્મો માન્યા સિવાય બુદ્ધિમાનોને માટે બીજો રસ્તો જ નથી.

વળી કાળાંતરે યાદ નહિ આવતી વસ્તુને યાદ લાવવાનો પ્રયત્ન અને ઉપયોગ નહિ છતાં તે વસ્તુ સ્વાભાવિક રીતે યાદ આવી જાય છે.

આ બધી હકીકતો વિચારતાં પણ આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ અને તેને રોકનારાં કર્મો તથા ઉપયોગથી કે બીજા કારણથી તે કર્મોનો ક્ષયોપશય થવાથી તે જ્ઞાનની અભિવ્યક્તિ થઈ એમ માન્યા સિવાય બુદ્ધિમાન પુરૂષો રહી શકે જ નહિ.

જ્ઞાનની જેમ દર્શન આદિ ગુણોની સ્વાભાવિકતાની સિદ્ધિ

જેવી રીતે ઉપરની હકીકત વિચારતાં આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ માનવો પડે, અને આત્માને જ્ઞાનાધિકરણ ન માનતાં જ્ઞાનમય જ

માનવો પડે, તેવી રીતે દર્શન, સત્શ્રદ્ધા, વીતરાગતા, દાનાદિ શક્તિ એ સર્વ પણ આત્માના સ્વભાવ જ છે એમ માન્યા સિવાય છુટકો જ નથી.

આવી રીતે સંસારી જીવો તેમજ સિદ્ધના જીવો પણ જીવ તરીકે ગણાતા હોઈ સર્વ જીવો ઉપર જણાવેલા જ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાળા છે. અને તેથી જ જીવ કહેવાય છે એમ સ્હેજે સમજી શકાશે.

ભાવદયાની અનંતગુણી અધિકતા

આ જ્ઞાનાદિ ગુણોને જ જૈન શાસ્ત્રકારો ભાવપ્રાણ તરીકે ઓળખાવે છે. અને તેજ ભાવપ્રાણોની અપેક્ષાએ સિદ્ધદશામાં પણ જીવોનું જીવપણું માનવામાં આવેલ છે, અન્યથા મુક્ત થયેલા જીવોમાં આયુષ્ય ન હોવાથી શરીર હોતું નથી અને શરીરના અભાવે શ્રોત્રેંદ્રિય આદિ પાંચ ઇંદ્રિયોનું બળ અને મનયોગ આદિનું બળ ન હોવાથી સિદ્ધોમાં જીવપણું કહી શકાય જ નહિ.

એટલું જ નહિ પણ સંસારી જીવોમાં એ દરેક જીવ પૂર્વભવ છોડતી વખતે તે ભવના પ્રાણોને છોડી દે છે અને બીજી ગતિમાં જતાં શ્વાસોશ્વાસ આદિક પ્રાણોમાંથી કોઈ પણ પ્રાણને જોડે લઈ જતો નથી, અને તેથી પરભવમાં જતા જીવને જીવ તરીકે ગણવો મુશ્કેલ થઈ પડે, અર્થાત્ આ શ્વાસોશ્વાસ આદિક પ્રાણો દરેક ભવમાં થવા વાળા જુદા જુદા છે. અને તેથી જ તે દ્રવ્યપ્રાણ કહેવાય છે. અને **સર્વ ભવમાં સર્વત્ર જીવની સાથે રહેનારા જ્ઞાનાદિક પ્રાણો ભાવપ્રાણ કહેવાય છે.**

આ હકીકતથી ભાવપ્રાણોની કિંમત દરેક સુજ્ઞના ખ્યાલમાં આવશે, અને તેથી જ આગળ જણાવવામાં આવતી **ભાવદયાની અનંતગુણી અધિકતા દ્રવ્યદયા કરતાં છે** એમ સહેજે સમજાશે.

ભવમોચકોનો વિષમ કુતર્ક

પહેલાં એ વાત સૂચવાઈ ગઈ છે કે દ્રવ્યદયા કરવાથી દુઃખી

પ્રાણીને માત્ર દુઃખની મહેતલ જ મળે છે, પણ દુઃખનો નાશ થતો નથી.

આ ઉપરથી તે પ્રાણીઓની અજ્ઞાનતા ખુલ્લી થશે કે જે પ્રાણીઓ "બીજા રીબાતા પ્રાણીઓને મારવામાં" ધર્મ ગણે છે. કારણ કે રીબાતા પ્રાણીઓના આ જન્મનો નાશ કરવાથી આપણી નજરે માત્ર તેના દુઃખોનો નાશ દેખાય પણ વાસ્તવિક રીતે તે રીબાતા પ્રાણીઓના દુઃખોના કારણભૂત કર્મોનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી તે રીબાતા પ્રાણીઓના દુઃખનો નાશ તેઓ પોતે કે બીજો કોઈ કરી શકે જ નહિ.

ભવમોચકોના કુતર્કનો સચોટ રદીયો

આ સ્થાને એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે અત્યન્ત દુઃખે ઘેરાએલો મનુષ્ય કે કોઈ પણ પ્રાણી ખરાબ વિચારોમાં જ હોય અને તેવા ખરાબ વિચારોની વખતે મરણ પામતો પ્રાણી ભવિષ્યની ખરાબ જીંદગીને જ મેળવે, અને મરણ પામતા પ્રાણીને ખરાબ જીંદગીમાં ધકેલનાર ખરી રીતે તે મારનારો જ થાય છે, અર્થાત્ રીબાતા પ્રાણીને મારવાથી ફાયદો કહેનાર મનુષ્ય આત્મા, કર્મ કે જન્માંતર ન માને તો જ રીબાતા પ્રાણીને મારવામાં ફાયદો કહી શકે, પણ જો તે મનુષ્ય આત્મા, પરભવ કે કર્મને માનતો હોય તો કોઈ પણ પ્રકારે રીબાતાને મારવામાં ફાયદો કહી શકે નહિ.

જે મનુષ્ય આત્મા પરભવ અને કર્મ માનતો હોય તે મનુષ્ય જો રીબાતાને મારવામાં ફાયદો માને તો તેની અપેક્ષાએ સુખી પ્રાણીઓને મારવામાં વધારે મોટો ફાયદો માનવો જોઈએ, કારણ કે મોટે ભાગે સુખી પ્રાણીઓ ઉદાર અને સંતોષ પરિણામમાં હોય છે અને તેવા ઉદાર અને સંતોષ પરિણામવાળા પ્રાણીઓ તેવી અવસ્થામાં જો મરણ પામે તો ઘણે ભાગે સદ્‌ગતિના ભાગી થાય છે. અને તેથી તેવી સુખી અવસ્થામાં તે સુખીઓને મારનારો તેની આવતી જિંદગીને ઘણી સારી કરી દે છે, તો તે આવતી જિંદગી

સારી કરવાનો ઉપકાર કાંઈ જેવો તેવો ન ગણાય. અને તેથી રીબાતાને મારવામાં લાભ ગણવાની અપેક્ષાએ તેઓને સુખીઓને મારવામાં વધારે લાભ ગણવો પડશે.

દ્રવ્યદયાનો ભાવદયા સાથે સંબંધ

વસ્તુતઃ નથી તો સુખીપણાની અપેક્ષાએ મારવામાં લાભ કે નથી તો દુઃખીપણાની અવસ્થાએ મારી નાખવામાં લાભ થતો! પ્રાણીઓની વિવિધ હિંસા એટલે કે પ્રાણીના ભવનો નાશ. પ્રાણીને દુઃખ દેવાના કે તેના ભવનો નાશ કરવાના વિચારોથી કે દુઃખના પરિહારના વિચારો ન રાખવાથી થએલો પાપબંધ કોઈ પણ પ્રકારે તેના ભવના નાશનો પ્રયત્ન, દુઃખ ઉત્પત્તિનો પ્રયત્ન, કે મારવાના વિચારોથી નાશ પામે નહિ તેમ જ ઓછું પણ થાય નહિં, પણ તેવી રીતની વિવિધ હિંસાથી થએલું પાપ પ્રાણીઓને બચાવવાના વિચારો, ઉચ્ચારો, અને આચારોથી જ ઓછું થઈ શકે કે નાશ પામી શકે, કે રોકી શકાય.

ભાવદયાનું સ્વરૂપ

જો કે તેવી રીતના રક્ષણના પ્રયત્નોથી માત્ર પ્રાણીઓના દ્રવ્ય-પ્રાણનો બચાવ જ કથંચિત થઈ શકે છે, એટલે કે તેને થતા કે થવાના દુઃખોમાં તે રક્ષક મનુષ્ય માત્ર કારણ બને નહિ, પણ તે દુઃખી થતા મનુષ્યને પોતાના કર્મ પ્રમાણે પોતાની મેળે તો દુઃખો વર્તમાનકાળે કે કાલાંતરે ભોગવવાના જ રહે છે. તે દુઃખના કારણ-ભૂત કર્મોનો ભોગવટો અને તેનાથી થતા દુઃખોનું વેદન તો ત્યારે જ બંધ થાય કે જ્યારે તે કર્મોના નાશના કારણો તેને પોતાને સ્વતઃ મળે કે કોઈ ધર્માત્મા મનુષ્ય મેળવી આપે આનું નામ જ **ભાવદયા** કહેવાય છે.

આવી ભાવદયાથી એકલા દુઃખોનો નાશ અને તેના કારણભૂત કર્મોનો જ નાશ ચિંતવાય છે તેમ નહિ પણ જે કર્મોએ તે આત્માના સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણોને રોકી દીધા છે તે કર્મોનો નાશ કરવામાં

તેને તૈયાર કરશે અને તે નાશ ન કરે ત્યાં સુધી તેની દરેક ઉન્નતિની અવસ્થામાં સહાયકારક અને અનુમોદક થવું એ ખરેખર **ભાવદયાનું** જ સ્વરૂપ છે.

જ્ઞાનાદિગુણોનો વિકાસ

યાદ રાખવાની જરૂર છે કે દરેક સંસારી પ્રાણી અનાદિકાળથી કર્મથી વિંટળાએલો હોઈ મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અને અવિરતિના પંજામાં જ સપડાએલો રહે છે, અને તે પંજામાંથી છૂટવું તે ઘણું જ દુઃસંભવિત છે, પણ આત્માની વિચિત્ર શક્તિ હોવાથી તે સમ્યગ્દર્શન આદિમાંથી કોઈ પણ એક કે અલ્પગુણની પ્રાપ્તિ કરે તો તે પ્રાણી અનુક્રમે તે ગુણોને જરૂર તે કાળે કે ભવિષ્યમાં વધારનારો થાય છે, એટલું જ નહિ પણ જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના તાપો જ્યાં સર્વથા નથી, તેમ જ જ્યાં ગયા પછી તે તાપો કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ જીવને થવાના નથી. તેમ જ કોઈ પણ કાળે કોઈ પણ જીવના કોઈ પણ પ્રકારે પ્રગટ થએલા સંપૂર્ણ જ્ઞાનાદિકમાંથી એક અંશ પણ ઓછો થવાનો નથી અને સર્વગુણો સંપૂર્ણપણે સર્વદા નિશ્ચલપણે રહેવાનું નિમિત્ત થએલું છે તેવા મોક્ષપદને તે અલ્પગુણવાળો કે એક અંશવાળો મનુષ્ય સાધી શકે છે.

ભાવદયામાં અધિકપણું

આવી ભાવદયા તરફ લક્ષ્ય રાખવા વાળો મનુષ્ય આ ભાવદયાના ફળો ગુણો અને સ્વરૂપનો હિસાબ કરે તો અનુભવાતા દ્રવ્યદયાના ગુણો આદિ કરતાં અનંતગણું અધિકપણું ભાવદયામાં માને તેમાં આશ્ચર્ય નથી !

આ ઉપરથી એ પણ સમજી શકાશે કે દ્રવ્યદયા કરનારો મનુષ્ય માત્ર કેટલાક પ્રાણીઓના કેટલાક દુઃખોનો વિલંબ માત્ર કરી શકે તેવી દ્રવ્યદયા કરતાં સમ્યગ્દર્શન આદિ પામીને મોક્ષે ગએલો જીવ સર્વજીવો માટે સર્વકાલના દુઃખો દૂર કરનારો કે તે દુઃખોને

નહિ કરનારો થાય છે. અને તેથી જ આખી જિંદગીમાં કરાતી દ્રવ્યદયા કરતાં પણ એક ક્ષણની ભાવદયાની ધારણા અનંતગુણ ફળવાળી માનવી પડે તેમ છે.

આજ કારણથી એક પણ જીવને સમ્યક્ત્વ આદિ પ્રાપ્ત કરાવનાર મહાપુરૂષને ચૌદ રાજલોકમાં અભયદાન દેવડાવનારો અને પ્રાપ્ત કરનારને ચૌદ રાજલોકમાં અભયદાન દેનારો ગણવામાં આવે છે.

ઉપરની બધી હકીકત બારીકીથી વિચારનાર મનુષ્ય સ્પષ્ટપણે સમજી શકશે કે ભાવદયાના સાધનોને દ્રવ્યદયાના નામે કે દ્રવ્ય-હિંસાને બહાને અપનાવનારો મનુષ્ય બુદ્ધિ વગરનો શાસ્ત્રના તત્ત્વને નહિ સમજનારો છે.

આ ઉપર જણાવેલા ભાવદયાના મુદ્દાથી જ શાસ્ત્રકારો પ્રતિમા ચૈત્ય અને પૂજન આદિના ફળ જણાવતાં સ્પષ્ટપણે એ જ ધારણા રાખવાનું જણાવે છે કે "આ મનોહર ચૈત્ય, સુંદર મૂર્તિ, અને પરમ રમણીય પૂજાને દેખીને અન્ય ભવ્ય જીવો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરશે અને પરંપરાએ સકલ લોકના સર્વ જીવોને સર્વ પ્રકારે અભયદાન દેનારા થશે."

ભાવદયાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ

તેમ જ વિશિષ્ટ લક્ષ્ય તરીકે એ પણ જણાવાયું છે કે રમ્ય-ચૈત્ય, મનોજ્ઞમૂર્તિ અને પરમ આલ્હાદક પૂજાને અંગે પરમપવિત્ર પૂજ્યપાદ મહાત્માઓ અહીં પધારશે અને તેમના મુખકમળથી જગતઉદ્ધારક, અકલંક ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની વાણીનું શ્રવણ અનેક ભવ્યજીવો પામશે અને તેથી પણ તે ભવ્યજીવો ભવિષ્યમાં કે તત્કાલ સર્વવિરતિમય પરિણામથી પરમ શુદ્ધિમય સિદ્ધપદને પામવાની યોગ્યતા મેળવશે."

આવી રીતે જણાવેલ વિશિષ્ટ લક્ષ્ય અને ધારણાને ભાવદયા કહેવી તેમાં કોઈ પણ પ્રકારે અતિશયોક્તિ નથી અને આવી ભાવદયાની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-વૃદ્ધિને માટે વર્તમાનમાં જે કાંઈ

દ્રવ્યદયાનો ભોગ આપવો પડે તે અપવાદ પદે હોવાથી ક્ષમ્ય ગણવાને માટે કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી અચકાશે નહિ.

દોષો વર્જવાને માટે કરાતી દ્રવ્યદયા પોતાના કરતાં અધિક દોષો વર્જવા માટે ઉપયોગી થતી ભાવદયાને અંગે કાંઈક અંશે ક્ષતિ પામે તો તે કોઈ પણ પ્રકારે અનુચિત નથી.

ભાવદયામાં મર્યાદાનું પ્રાધાન્ય

યાદ રાખવું કે મૂર્તિ આદિકના સંબંધને અંગે દ્રવ્યદયાની કાંઈક અંશે થતી ક્ષતિ પણ શ્રાવકપણાની અણુવ્રતાદિ ધર્મની મર્યાદા બહારની તો હોય જ નહિ. અને તેથી જ અભક્ષ્ય, અપેય કે અનંતકાય આદિથી ભક્તિ કરવાનું કોઈ પણ શાસ્ત્રકારે કોઈ પણ કાળે વિધાન કર્યું જ નથી.

એટલે પંચેન્દ્રિયની હિંસા કરીને કરાતા યજ્ઞની સમાનતા અહિં કોઈ પણ પ્રકારે લાવી શકાશે જ નહિ. કેમકે જગતભરમાં પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા પ્રાણીઓ કરતાં વધારે ઇંદ્રિયોવાળા કોઈ પણ પ્રાણીઓ નથી કે જેની રક્ષાના પરિણામે પંચેદ્રિયની હિંસા અપવાદપદમાં આવે. વળી તે યજ્ઞાદિક દુન્યવી સમૃદ્ધિને માટે હોવાથી પણ અપવાદપદમાં આવી શકતા નથી, વળી તે પંચેંદ્રિયની હિંસા પરમ પુરૂષના કોઈ પણ પ્રકારના બહુમાન આદિને માટે ઉપયોગ વાળી નથી, તેમ જ કોઈ પણ ધર્મિષ્ઠ મનુષ્ય તેવા કતલખાના જેવા દેખાવને દેખીને ધ્રુજતા હૃદયવાળો થઈ જવાથી આત્મા કે પરમાત્માની ભાવનામાં જઈ શકતો નથી.

ઉપસંહાર

ઉપર જણાવેલી હકીકતથી **દરેક સુજ્ઞ મનુષ્યને સ્થાપનાની પૂજ્યતા અને તે આત્મગુણોને આપનારી, વધારનારી અને કરાવનારી છે એમ સહેજે સમજાયું હશે.**

આ રીતે સ્થાપનાની માન્યતા, દર્શનીયતા, પૂજ્યતા જણાવવા

સાથે સ્થાપનાના પૂજનમાં થતી હિંસાનું માત્ર સ્વરૂપહિંસાપણું હોઈને અનુબંધ હિંસાપણું નથી એમ સાબીત થયું અને સ્થાપનાની આરાધનાથી સ્થપાતા મહાપુરૂષનું આદર્શજીવન અને તત્ત્વદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાથી તેઓશ્રીના ભવતારક ઉપદેશમાં આરાધકની તલ્લીનતા થાય છે એ ફલિત થયું.

તેમજ સ્થાપના દ્વારાએ તેના દર્શન, પૂજન આદિ કરવા-વાળાઓને અપૂર્વ સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ સત્સમાગમ દ્વારા થાય એ લક્ષ્ય સ્વપર દયા કે જે દ્રવ્યદયાથી અનંતગુણી અધિક સાબીત કરવામાં આવી છે તેનો લાભ આગળ જણાવી ગયા.

સ્થાપ્ય નંદી સ્વરૂપ

અહીં ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે સ્થાપ્ય પુરૂષની સત્યતા અને મહત્તાને આધારે જ સ્થાપનાની સત્યતા ને મહત્તા રહેલી હોય છે, તો સ્થાપનાનંદીમાં મૂળ તરીકે 'નંદી' કયો લેવો કે જેને આધારે સ્થાપના નંદીની પૂજ્યતા થાય.

અરૂપી જ્ઞાનરૂપ નંદીની સ્થાપના શી રીતે?

આગળ ભાવનંદીના પ્રકરણમાં જ્ઞાનપંચકરુપી ભાવનંદી કહેવામાં આવશે અને તે ભાવનંદીની અપેક્ષાએ અહીં સ્થાપનાનંદી લેવો જરૂરી છે, પણ કોઈ પણ ચીજની સ્થાપના કરવામાં તે મૂળ ચીજના આકારની જ મુખ્યતા હોય છે, અને જ્ઞાનપંચકરૂપ નંદી તો અરૂપી હોવાને લીધે તેનો કોઈ પણ નિયત આકાર નથી, કે જે આકારની આપણે સરખાવટ કરીને સ્થાપના કરી શકીએ. પણ પ્રથમ આપણે સ્થાપનાની સિદ્ધિના અધિકારમાં જણાવી ગયા છીએ તેમ તેવા અરૂપી ગુણાદિની સ્થાપના વખતે તેના આધારભૂત દ્રવ્યના આકારની સરખી આકૃતિવાળી સ્થાપના લેવી પડે છે, તેવી જ રીતે અહીં પણ જ્ઞાનપંચકનો કોઈ પણ નિયત આકાર ન હોવાથી તેમ જ અરૂપી હોવાથી તેની સ્થાપના સ્વતંત્રપણે શક્ય નથી તે સ્વાભાવિક જ છે, પણ તે જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુ વિગેરેની સ્થાપના

કરવી ને તેને જ સ્થાપનાનંદિ માનવી એ જ વધુ સંગત છે.

એમ ન કહેવું કે જ્ઞાનપંચકની સ્થાપના કરવાને અંગે કરેલી જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુની સ્થાપના સ્થાપનાસાધુ કહેવાય કે સ્થાપના નંદી કહેવાય? કેમ કે સ્થાપના કરતાં ભાવસાધુ અને ભાવનંદીમાં કોઈ પણ પ્રકારે, ભેદ નથી. જેમ સ્થાપનાકેવળજ્ઞાન અને સ્થાપના કેવળદર્શનને અંગે બંને ગુણરૂપ ભાવ જુદા છતાં પણ તે બંને ગુણ અવિરોધી હોવાને લીધે તે બંને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનું સ્થાપન એક જ કેવળીના જીવથી **સંબંધિત** શરીર દ્વારાએ કરાય છે તેવી રીતે અહીં પણ સાધુપણું અને જ્ઞાનપંચક પરસ્પર વિરોધી નહિ હોવાથી જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુની સ્થાપનાને જેમ સ્થાપના સાધુ કહેવાય તેમ સ્થાપનાનંદી પણ કહી શકાય, અને તેથી જ **ભાવનંદી રૂપ જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુ આદિની સ્થાપનાને જ શાસ્ત્રકારો સ્થાપનાનંદી કહે છે.**

સદ્‌ભાવ—અસદ્‌ભાવ સ્થાપનાની સાચી વ્યાખ્યા

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે જ્યારે સ્થાપનાના સદ્‌ભાવ સ્થાપના અને અસદ્‌ભાવ સ્થાપના એવા બે ભેદો જણાવી આકાર-સહિતપણું અને આકારરહિતપણું જણાવે છે. તો પછી આ સ્થાપના-નંદીને આકારરહિતપણારૂપ અસદ્‌ભાવ સ્થાપના તરીકે કેમ ન માની શકાય?

આ શંકાના સામાધાનમાં જણાવવાનું કે સદ્‌ભાવસ્થાપના અને અસદ્‌ભાવ સ્થાપનામાં જણાવેલો આકારનો સદ્‌ભાવ અને અસદ્‌ભાવ સ્થાપનાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ છે. એટલે કે "સ્થાપ્યનો આકાર જો સ્થાપનામાં હોય તો તે **સદ્‌ભાવ સ્થાપના** કહેવાય." અને "જે સ્થાપનામાં સ્થાપ્ય વસ્તુનો આકાર ન હોય છતાં સ્થાપ્યની સ્થાપના કરાય તો તે **અસદ્‌ભાવ સ્થાપના** કહેવાય છે." અર્થાત્ સ્થાપ્યનો આકાર સ્થાપનામાં હોય તેથી સદ્‌ભાવ અને તેમાં તેનો આકાર ન હોય તેથી અસદ્‌ભાવ-સ્થાપનાપણું છે.

જ્ઞાનપંચકના સ્થાપનાનંદીપણાનો મર્મ

આ ઉપરથી જેઓ સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ શબ્દો દેખીને સદ્ભાવનો અર્થ સાચો અને અસદ્ભાવનો અર્થ જૂઠો એમ કરતા હોય તેઓએ પોતાનો ભ્રમ છોડી દેવાની જરૂર છે, કેમ કે અહીં તો સ્થાપ્યના આકારનો સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ લઈને જ સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ શબ્દો વાપરેલા છે, એટલે **"સ્થાપ્યના આકારના સદ્ભાવવાળી સ્થાપના તે સદ્ભાવસ્થાપના,"** અને **"સ્થાપ્યના આકારના અસદ્ભાવવાળી સ્થાપનાને અસદ્ભાવ સ્થાપના"** ગણાય છે.

ઉપરની હકીકત વિચારતાં સહેલાઈથી સમજાશે કે સદ્ભાવ સ્થાપનાપણું અને અસદ્ભાવ સ્થાપનાપણું છે ખરૂં! પણ સ્થાપ્યનો આકાર હોય તો તેની સ્થાપનાને સદ્ભાવ સ્થાપના કહેવી, અને સ્થાપ્યનો આકાર ન હોય તો તેની સ્થાપનાને અસદ્ભાવ સ્થાપના કહેવી, એવું નથી, એટલે જ્ઞાનપંચકરૂપ નંદી પોતે આકાર રહિત હોવાથી તેની કોઈ પણ સ્થાપના તે અસદ્ભાવ સ્થાપના કહેવાય, અર્થાત્ તેની સદ્ભાવ સ્થાપના હોઈ શકે નહિ એમ માનવું વ્યાજબી નથી. પરંતુ તે જ્ઞાન પંચક આદિ ગુણરૂપ છતાં ગુણીથી તે કથંચિત્ અભિન્ન હોઈ જ્ઞાનપંચકથી અભિન્ન એવો સાધુ આદિનો આત્મા પણ શરીરથી કથંચિત અભિન્ન છે, માટે તે સાધુ આદિના શરીરનો જે આકાર છે તેજ વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાનપંચકનો આકાર જ છે. અને તેના આકાર પ્રમાણે આકારવાળી જે સ્થાપના કરવામાં આવે તે સદ્ભાવ સ્થાપના જ કહેવાય, કોઈ પણ પ્રકારે તે સાધુ આદિના આકારવાળી સ્થાપનાને અસદ્ભાવ સ્થાપના કહી શકાય જ નહિ.

અક્ષમાં કરાતી સ્થાપનાનું રહસ્ય

સ્થાપના નંદીમાં અસદ્ભાવવાળી સ્થાપના તો ત્યારે જ કહી શકાય કે જ્યારે સ્થાપના તરીકે સ્થપાતી ચીજમાં જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુ આદિનો કોઈ પણ પ્રકારે આકાર ન છતાં તેને નંદી તરીકે

સ્થાપનામાં આવે. જૈનધર્મને જાણનારા ને માનનારાઓ જેમ જિનેશ્વર મહારાજના ચૈત્યમાં જિનેશ્વર મહારાજાએ આદિની સદ્ભાવ સ્થાપનાઓથી પરિચિત છે. તેવી જ રીતે ગુરૂમહારાજની પાસે દરેક ક્રિયાકાંડમાં આચાર્યની સ્થાપના તરીકે રહેલા અક્ષઆદિથી સારી રીતે પરિચિત હોય છે, જો કે તે અક્ષમાં કોઈ પણ પ્રકારે આચાર્યનો કે પંચપરમેષ્ઠીનો આકાર નથી. તો પણ તે અક્ષાદિને પ્રતિક્રમણ આદિમાં વેવવંદન કરતી વખતે પંચપરમેષ્ઠી તરીકે અને વંદન આદિ આવશ્યકમાં ગુરુ (આચાર્ય) તરીકે માનીને તેમની સમક્ષ સાક્ષાત્ આચાર્યની સમક્ષ કરાતી હોય તેવી રીતે ક્રિયા કરવામાં આવે છે.

જો કે કેટલાક અજાણ મનુષ્યો આ અક્ષઆદિ કે જે સ્થાન સ્થાન પર શાસ્ત્રમાં અસદ્ભાવ સ્થાપના તરીકે ગણાય છે તેમાં પણ આચાર્ય આદિના ઢીચણનો આકાર છે એમ કહેવા તૈયાર થાય છે, પણ અક્ષાદિના અસદ્ભાવ સ્થાપનાપણાને જો તેઓ નિષ્પક્ષપણે વિચારશે તો તેઓને પોતાની ભૂલ સુધારવાનો રસ્તો મળશે.

સ્થાપનાનંદીનો નિષ્કર્ષ

ચાલુ સ્થાપનાનંદીના અધિકારમાં પણ કોઈ અક્ષાદિને ભાવનંદીવાળા સાધુ તરીકે સ્થાપવામાં આવે તો તેને અસદ્ભાવ સ્થાપના નંદી તરીકે કહી શકીએ. પણ જ્ઞાનપંચકમાં આકાર નથી એમ ધારી જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુ આદિની આકારવાળી સ્થાપનાને અસદ્ભાવ સ્થાપના તરીકે કહી શકાય જ નહિ.

આ ઉપરથી ભાવનંદીની સ્થાપના, સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ એમ બે પ્રકારે થાય છે એમ નક્કી થયું અને તેથી જ્ઞાનપંચકરૂપ ભાવનંદીવાળા સાધુ આદિની સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવરૂપી સ્થાપના તે સ્થાપનાનંદી તરીકે ગણવાનું નક્કી થયું.

સ્થાપના સત્ય એટલે ?

હવે જે શબ્દ એકલા લોકોત્તરમાર્ગની સાથે સંબંધ રાખતો

હોય તે શબ્દના વાચ્યાર્થના આકારની સ્થાપના કરવાથી જેમ લોકોત્તરમાર્ગવાળા ભાવના પ્રતિબંધ તરીકે તે સ્થાપનાને માન્ય ગણે તેમ લૌકિક રીતિએ વપરાતા નામના વાચ્યાર્થની સ્થાપનાને લોકની રીતિએ લોકોત્તરમાર્ગવાળાએ પણ સ્થાપના ગણવી પડે અને તેથી જ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ સત્યની પ્રરૂપણા કરતાં સ્થાપના સત્યને પણ સ્થાન આપેલું છે.

જો કે પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે સ્થાપનાની દર્શનીયતા આદિ તો ભાવની દર્શનીયતા આદિને આધારે જ હોય છે. પણ ભાવની દર્શનીયતા આદિ ન હોવાને લીધે લૌકિકભાવોની સ્થાપના દર્શનીયતા આદિ ગુણવાળી ન ગણાય તે સહજ છે, પણ દર્શનીયતા આદિના અભાવને લીધે તેની સ્થાપના સત્યતા ઉડી જતી નથી.

સ્થાપના સત્યનું મહત્ત્વ

આજ કારણથી સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરનારા મહાપુરુષોને અન્ય મતના દેવ આદિની મૂર્તિઓના પૂજા સત્કારઆદિ બંધ કરવા પડે છે અને તેમ ન કરવાથી સમ્યકત્વને દૂષણ લાગવાનું માનવું પડે છે, જો તે અન્યદેવ આદિની મૂર્તિમાં સ્થાપનાસત્યતા ન માનીએ અને બીજા સાધુ કે પત્થર આદિ સામાન્ય પદાર્થોની માફક જ તે મૂર્તિઓને ગણીએ તો તે મૂર્તિઓના વંદનાદિ–પરિહારનું કોઈ પણ કારણ રહે નહિ, અને તે મૂર્તિઓના વંદન આદિ કરવામાં સમ્યક્ત્વને દૂષણ લાગવું જોઈએ નહિ, પણ સામાન્ય ધાતુપાષાણ આદિકથી તે આકારવાળા ધાતુપાષાણ આદિનું મૂર્તિ તરીકે સ્થાપના સત્યપણું માનીએ તો જ પરિહાર અને દૂષણ ઘટી શકે.

કદાચ કહેવામાં આવે કે તે સ્થાપના જ અસત્ય ચીજ છે, અને તેથી તે અન્યદેવની મૂર્તિને અન્ય દેવની સ્થાપના તરીકે માનવી તે જ અસત્ય છે, અને તેથી જ તેનો પરિહાર અને દૂષણ છે. પણઆ વાત બરાબર નથી કારણ કે એવી રીતે તો સર્વ વસ્તુમાં પરિહાર અને દૂષણનો પ્રસંગ આવે તો પછી કેવળ અન્ય

મતની મૂર્તિઓને અંગે પરિહાર અને દૂષણ કહેવાય જ કેમ ?

સ્થાપના સત્યની સાપેક્ષ પૂજ્યતા-અપૂજ્યતા

વળી શાસ્ત્રોમાં ખુદ ગણધર મહારાજાઓએ અન્ય દેવની મૂર્તિઓને સપ્રભાવ અને ચમત્કારી વર્ણવી છે, તો જો તેના સ્થાપ્યો તેજ સ્થાપના ઉપર અપેક્ષાવાળા ન હોત અને તે સ્થાપનાને પોતાની સત્ય પ્રતિકૃતિ તરીકે ગણતા ન હોત તો તે મૂર્તિઓ સપ્રભાવ અને ચમત્કાર કરનારી હોત જ નહિ. તત્ત્વ એટલું જ કે ગોશાલાના મતને અનુસરનારાઓ જેમ ગોશાલાની મૂર્તિને સ્થાપના સત્ય ગણે તેવી જ રીતે **ભગવાન મહાવીર** મહારાજાના અનુગામીઓને પણ તે ગોશાલાદિની મૂર્તિને સ્થાપના સત્ય તરીકે ગણવાની તો ફરજ છે. ફરક એટલો જ કે ગોશાલાના મતને અનુસરવાવાળાઓ જેમ ગોશાલાને દર્શનીયતા આદિ ગુણોવાળી માનતા હતા, અને તેથી ગોશાળાની મૂર્તિને પણ દર્શનીયતા આદિ ગુણોવાળી માને પણ **ભગવાન મહાવીર મહારાજના** અનુગામીઓ ખુદ ગોશાલાદિને દર્શનીયતા આદિ ગુણોયુક્ત ન માનતાં અદર્શનીયતા આદિવાળા માનતા હતા. અને તેથી તે ગોશાલાદિની મૂર્તિને સ્થાપના સત્ય તરીકે માનવા છતાં પણ દર્શનીયતા આદિ ગુણોયુક્ત ન માનતાં અદર્શનીયતાદિ ગુણોવાળી માને.

આજ કારણથી શાસ્ત્રકારોએ નાગ, ભૂત, યક્ષ, આદિની પૂજા આદિને અંગે થતો આરંભ અર્થદંડમાં ગણાવ્યો. પણ જિનેશ્વર ભગવાન આદિની પૂજામાં થતી સ્વરૂપ હિંસાને અર્થદંડમાં પણ સ્થાન આપ્યું નહિ.

વાસ્તવિક રીતે જોતાં પણ જણાશે કે જ્યાં દર્શનીયતા આદિ ગુણો હોય ત્યાં જ આત્મોદ્ધાર અને સ્વપર ભાવદયાનો પ્રસંગ હોય અને તેથી જ તે સ્થાને થતી હિંસાને કેવળ સ્વરૂપ હિંસા તરીકે કહી શકાય. પણ જે સ્થાને અદર્શનીયતા આદિ ગુણોવાળાની સ્થાપના હોય ત્યાં આત્મોદ્ધાર વિગેરેનો અંશ પણ ન હોય અને તેથી તેવા-

ઓની પૂજા વિગેરેમાં થતી હિંસા મિથ્યાજ્ઞાન તેમ જ લૌકિક ફળ અપેક્ષાવાળી હોવાથી અર્થદંડમાં લેવી જ પડે.

આવી રીતે દર્શનીયતા અદર્શનીયતા આદિનો લોકોત્તર અને લૌકિક સ્થાપનામાં ફરક હોઈ તેમાં થતી હિંસાને દંડ કે અદંડ તરીકે ભલે ગણાવાય તોપણ તેથી લૌકિક સ્થાપનાની સત્યતાને કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ આવતો નથી.

સ્થાપનાનંદી–નિષ્કર્ષ

જેમ અન્ય મતોના દેવોની સ્થાપનાને અંગે સત્યતામાં બાધ નથી તેવી રીતે લોકવ્યવહારના પદાર્થોની સ્થાપનાને અંગે પણ સ્થાપના સત્યતાનો બાધ નથી એમ સહેલાઇથી સમજી શકાશે ચાલુ અધિકારમાં જેમ લોકોત્તર માર્ગવાળાઓ જ્ઞાનપંચકને નંદી તરીકે માને છે, અને તેથી તે જ્ઞાનપંચકવાળા સાધુ આદિના આકારને **સ્થાપના નંદી** તરીકે માને છે, તેમ લોકવ્યવહારથી બાર પ્રકારના વાજીંત્રોને નંદી તરીકે ગણવામાં આવતાં હોવાથી તે બારે પ્રકારના વાજીંત્રોની સ્થાપનાને લોકવ્યવહારની અપેક્ષાએ સ્થાપનાનંદી કહેવામાં આવે એમાં કોઈ પ્રકારની પણ હરકત નથી, અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ શંખ આદિ બાર પ્રકારના વાજીંત્રો કે જેને લોકોએ ભાવનંદી તરીકે માન્યા છે તેને અવાસ્તવિક હોવાથી દ્રવ્યનંદી તરીકે જણાવી તેજ શંખ આદિ બાર પ્રકારના વાજીંત્રોની સ્થાપનાને સ્થાપના નંદી તરીકે જણાવેલ છે.

એટલે કે લોકોત્તર દૃષ્ટિએ જ્ઞાનપંચકરૂપ ભાવનંદીવાળા સાધુ આદિની સદ્‌ભાવ કેઅસદ્‌ભાવ સ્થાપનાને સ્થાપનાનંદી તરીકે જણાવ્યો છે, તેવી રીતે લોકદૃષ્ટિએ શંખ આદિ બાર પ્રકારના વાજીંત્રોની સ્થાપનાને પણ સ્થાપનાનંદી તરીકે જણાવેલ છે.

દ્રવ્યનિક્ષેપનો ઉપક્રમ

દરેક તત્ત્વની ચાર પ્રકારની ઘટના થતી હોવાથી જિનેશ્વર મહારાજે કહેલ પદાર્થની ચાર પ્રકારે શ્રદ્ધા કરવાથી સમ્યક્ત્વ થાય

છે. તે માટે અને જ્યાં કંઈ પણ વિશેષ હકીકત માલમ ન પડે તે જગ્યાએ પણ ચાર નિક્ષેપાથી તો વ્યાખ્યા કરવી જ જોઈએ, એ નિયમને અનુસરીને 'નંદી'ને અંગે નામ અને સ્થાપનાનું નિરૂપણ જણાવ્યા પછી હવે ભાવનંદીના નિરૂપણ પહેલાં દ્રવ્યનંદીના નિરૂપણની આવશ્યકતા છે, એમ માનવામાં કોઈ પણ જાતની હરકત નથી.

દ્રવ્યનું મહત્ત્વ

વસ્તુ-તત્ત્વના નિયમ પ્રમાણે નામને અંગે જે બે પદાર્થો અભિધેય અને અભિધાન નિશ્ચિત માનવા લાયક છે તે બન્ને પદાર્થો દ્રવ્યનો એક વિભાગ છે, કારણ કે અભિધાન એટલે તે તે ભાવે પરિણમેલું જ્ઞાન કહેવાય અને તે મુખ્યતાએ ભાષા-વર્ગણાના પુદ્‌ગલોની પરિણતિ છે. ભાષાવર્ગણારૂપી દ્રવ્યની સત્તા ન સ્વીકારીએ તો તે નામનો સ્વીકાર ગુણી વગર ગુણના સ્વીકારની પેઠે કે ઉપાદાન વિના કાર્યના સ્વીકારની પેઠે અયોગ્ય જ ગણાય, એટલે અભિધાનરૂપી નામના સ્વીકારની જેમ ભાષાવર્ગણારૂપી દ્રવ્યનો પણ સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તેમ જ અભિધેય વસ્તુ પણ જો કે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયરૂપે હોઈ ત્રણ પ્રકારે હોય છે તો પણ ગુણ અને પર્યાયનો આધાર દ્રવ્ય હોય છે તેથી અભિધેયરૂપ પદાર્થને માનનારે પણ દ્રવ્ય પદાર્થને માન્યા સિવાય છૂટકો નથી.

આવી રીતે દ્રવ્યની જરૂરીઆત જણાવી તેનો શબ્દાર્થ વિગેરે જણાવવા દ્વારા નંદીની વ્યાખ્યા પ્રસંગે હવે દ્રવ્યનંદીનું સ્વરૂપ જણાવાય છે.

દ્રવ્યની વ્યુત્પત્તિ

દ્રવ્ય શબ્દ 'દુ' ધાતુના સમાન અર્થવાળા 'દ્રુ' ધાતુથી બનેલો છે. 'દ્રુ' ધાતુ ગતિ અર્થમાં હોવાથી અને તેને કર્તામાં ય પ્રત્યય લગાડવાથી તે તે પર્યાયોને પામનારી ચીજને દ્રવ્ય કહેવાય છે. અને તેથી જ શબ્દ પ્રાભૃતને જાણનારાઓ દ્રવ્ય શબ્દથી ભવ્ય અર્થ જણાવે છે, એટલે જે કોઈ પણ મનુષ્યત્વાદિક અને સંસ્થા-

નાદિકના પર્યાયોને પામનારી ચીજ હોય તેને દ્રવ્ય કહી શકાય છે, પછી તે ચીજ ચાહે તો જ્ઞાનાદિક ગુણવાળી હોય, વર્ણાદિક ગુણવાળી હોય કે તે સિવાયની પણ હોય, તો પણ તે બધી દ્રવ્ય શબ્દથી જણાવી શકાય છે.

જો કે "**द्रोर्भव्ये**" એવા તદ્ધિતના સૂત્રથી '**द्रु**' શબ્દનો અર્થ સામાન્યથી '**પદાર્થ**' માત્ર થાય છે એમ ગણી તેનો એક ભાગ રૂપી અવયવ અગર તેવા સામાન્યનો વિકાર હોય તેને પણ દ્રવ્ય કહેવાય, એ રીતે '**द्रु**' શબ્દ ઉપરથી પણ દ્રવ્ય શબ્દ બનાવાય છે પણ તેવી રીતે બનાવેલો દ્રવ્ય શબ્દ સામાન્ય ધર્મની મુખ્યતા વિશેષ ધર્મની ગૌણતા માનનારાને અંગે વિશેષ અનુકૂળ આવે પણ નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય શબ્દ લેતી વખતે તે તદ્ધિતની વ્યુત્પત્તિ કરતાં પૂર્વે જણાવેલી કૃદન્તની વ્યુત્પત્તિ અનુકૂળ ગણાય.

દ્રવ્ય શબ્દની કૃદંત વ્યુત્પત્તિનું મહત્ત્વ

શબ્દશાસ્ત્રને જાણનારો કોઈ પણ મનુષ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાં અમુક રીતે જ કરવાની માન્યતાવાળો ન હોઈ શકે કેમકે શબ્દ-શાસ્ત્રની અપેક્ષાએ નામ માત્રની વ્યુત્પત્તિઓ અનિયમિત જ છે. અને તેથી જ '**क्रम्**' ધાતુ છતાં '**कंस**' શબ્દ કરવાની જરૂર પડી છે. એમ શબ્દશાસ્ત્રકારો કહે છે.

પૂર્વે જણાવેલી કૃદન્ત વાળી વ્યુત્પત્તિ અનુકૂળ એટલા માટે ગણવામાં આવી છે કે નિક્ષેપાના અધિકારમાં દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ કરતાં શાસ્ત્રકારો ભૂત કે ભવિષ્ય પર્યાયોના કારણભૂત વસ્તુને દ્રવ્ય ગણવા જણાવે છે એટલે કે અતીત, વર્તમાન કે અનાગત કાળના સર્વ પર્યાયો (અવસ્થાઓ) જે ભાવરૂપ છે તેના આધારભૂત જે વસ્તુ છે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે, તેથી જ દ્રવ્યને ત્રિકાળાબાધિત ગણવામાં આવે છે અને સત્ રૂપે મનાતા ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યરૂપી ત્રણ અંશોમાં પણ ધ્રૌવ્ય અંશ દ્રવ્ય રૂપે ગણાય છે.

દ્રવ્ય શબ્દના અપ્રધાન અર્થની સંગતિ

જગતમાં જેવી રીતે મુખ્ય ધર્મવાળી વસ્તુને મુખ્ય નામે બોલાવવામાં આવે છે તેવી જ રીતે તેવા મુખ્ય ધર્મો વિનાની ઉપચરિત ધર્મવાળી વસ્તુને પણ તેવા મુખ્ય નામે જ બોલાવવામાં આવે છે. જેમ ઝવેરીની અપેક્ષાએ મુખ્ય તેજવાળા પદાર્થને હીરો ગણવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે સામાન્ય ચળકતા કાચના કટકાને પણ સામાન્ય જ્ઞાનવાળી અવસ્થાવાળો મનુષ્ય હીરો કહેતાં અચકાતો નથી.

અથવા તો નિરૂપચરિત શબ્દોની માફક ઉપચારથી પણ શબ્દોની બહુધા પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે, અને તેવી ઉપચરિત પ્રવૃત્તિ દ્રવ્યશબ્દ આભારી હોઈ દ્રવ્ય દેવ (ભવનપતિ આદિ)માં દેવ શબ્દની પ્રવૃત્તિ અસ્ખલિત થઈ જાય છે તેવી જ રીતે બાહ્યથી સાધુનો સમુદાય, જ્ઞાનાદિકની સંપદા અને ગુરુદત્ત આચાર્યપદાદિના કારણથી શુદ્ધ પરિણતિ ન હોય તો પણ વ્યવહારથી જે આચાર્ય ગણાય તે દ્રવ્યાચાર્ય કહેવાય ને તે જગ્યાએ દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ ભૂતકાળના ભાવાચાર્યવાળો કે ભવિષ્યકાળના ભાવઆચાર્યવાળો એવો અર્ન ન કરતાં અપ્રધાન આચાર્યવાળો એવો જ અર્થ કરવો પડે છે.

તેવી જ રીતે ભગવાન જિનેશ્વરની સ્નાત્રાદિક પૂજા કરનારો મનુષ્ય તેમણે આચરવા લાયક જણાવેલા સંસાર ત્યાગરૂપ સર્વવિરતિના ભાવથી શૂન્ય હોય તો તેની કરેલી આરાધના દ્રવ્ય આરાધના કહેવાય છે.

દ્રવ્ય આરાધના એટલે ?

એટલે કે સર્વવિરતિની ભાવનાસહિતની આરાધનામાં ભાવ આરાધનાની કારણતા હોવાથી જેમ દ્રવ્ય આરાધના કહેવાય છે તેમ સર્વવિરતિની ભાવનાથી રહિત મનુષ્યે કરેલી પણ જિનેશ્વર ભગવાનની રથયાત્રાદિક આરાધના કારણરૂપે નહિ હોવા છતાં પણ અપ્રધાન આરાધના જરૂર છે. અને તેથી તે પણ દ્રવ્ય આરાધના, દ્રવ્યસ્તવ કે દ્રવ્યપૂજા કહેવાયછે.

ઉપર જણાવેલી હકીકત પરથી સ્પષ્ટ થશે કે દ્રવ્યશબ્દ જેવી રીતે કારણમાં વપરાય છે તેવી રીતે અપ્રધાનમાં પણ વપરાય છે.

દ્રવ્ય નિક્ષેપામાં દ્રવ્યશબ્દનો અર્થ કયો ?

ચાલુ પ્રકરણમાં દ્રવ્ય શબ્દ બંને અર્થવાળો લેવાની જરૂર છે, અને તેથી જ આગમ અને નોઆગમ એવા રૂપે દ્રવ્ય નિક્ષેપાના બે ભેદો પડી નોઆગમમાં પણ જ્ઞશરીર અને ભવ્ય શરીર ભેદોની સાથે વ્યતિરિક્ત નામનો ભેદ પડી શકે છે. જો એકલા કારણને અંગે જ દ્રવ્ય શબ્દનો વ્યવહાર કરીએ તો વ્યતિરિક્ત નામનો ભેદ દ્રવ્ય નિક્ષેપામાં આવી શકે નહિં.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે વ્યતિરિક્ત નામનો ભેદ ખુદ પરિણામી કારણ સિવાયના બીજા કારણોને લાગુ પડતો હોઈ, અપ્રધાનતા રૂપ દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ લાગુ પાડવાની જરૂર નથી તો તે કથન સર્વથા ઉચિત છે એમ ન કહી શકાય, કારણ કે પરિણામી-પણા સિવાયના કારણો જેમ વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય તરીકે લેવાય છે તેવી જ રીતે અપ્રધાનપણે રહેલી વસ્તુઓને પણ વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નિક્ષેપામાં લેવાય છે, અને તેથી જ વીર શબ્દના નિક્ષેપામાં વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યવીર તરીકે શૂરા સરદારો લેવામાં આવે છે, અને આર્દ્રકીય અધ્યયનના અધિકારમાં આર્દ્રકના દ્રવ્ય નિક્ષેપાના અધિકારે આર્દ્રક (આદુ) ને વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યઆર્દ્રક તરીકે લેવામાં આવે છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે નિક્ષેપાના અધિકારમાં મુખ્યતાએ તદ્ધિત સૂત્રથી થયેલો દ્રવ્ય શબ્દ ન લેતાં કૃદન્ત સૂત્રથી બનેલો કારણતા અને અપ્રધાન અર્થને જણાવવાવાળો દ્રવ્ય શબ્દ લેવો વ્યાજબી છે.

નિક્ષેપાના અધિકારમાં દ્રવ્યની મહત્તા

આ ઉપરથી જણાય છે કે-ભાવ (અવસ્થા)નો આધાર દ્રવ્ય છે પણ તે ભાવ વર્તનામાં આવે ત્યારે તેની પૂર્વ અને પશ્ચિમ અવસ્થાની હયાતી હોવી જોઈએ, કેમકે જો વર્તમાન ભાવની પૂર્વ,

પશ્ચિમ અવસ્થા અને તે ત્રણેના આધારભૂત દ્રવ્ય ન માનવામાં આવે તો ભાવ અવસ્થાનો સદ્‌ભાવ જ ન હોય કેમ કે તેવા તેવા રૂપે દ્રવ્યોનું વર્તવું તેને જ ભાવ અવસ્થા કહેવાય છે.

ભૂત ભવિષ્યના પર્યાયોને ન માનનારા અગર તેનો નિરન્વય એટલે પરંપરા વગરનો નાશ માનનારા તો કેવળ ક્ષણિકવાદી જ હોય ને તે ક્ષણિકવાદ કોઈ પણ પ્રકારે નિરૂપાદાન હોવાથી ઘટી શકે તેમ નથી, માટે ભાવને માનનારાએ દ્રવ્યને માનવાની ખાસ જરૂર છે, કેમકે દ્રવ્ય વસ્તુ સિવાય અવસ્થાની ઉત્પત્તિ કે ફેરફારી માની શકાય તેમ નથી.

દ્રવ્યની સાપેક્ષ મહત્તા

આ વાત દ્રવ્યને ભાવની ભિન્નતાની અપેક્ષાએ તેમ જ દરેક નિક્ષેપાના જુદા જુદા પણાની અંગે જણાવી પણ નિક્ષેપાના એકઠા-પણાની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો અવસ્થા એટલે પર્યાય રૂપી ચીજ દ્રવ્ય સિવાય હોઈ શકે નહિ. કેમકે જેમ દ્રવ્ય વિનાની અવસ્થા ન હોય તેમ અવસ્થા એટલે પર્યાય વગરનું દ્રવ્ય હોય નહિ, માટે નિક્ષેપાના સમુદાયની અપેક્ષાએ એટલે કે એક જ વસ્તુ જે ઘટાદિક હોય તેમાં ઘટ નામની પ્રવૃત્તિ, પૃથુબુધ્નોદરાદિ આકાર અને જલ-ધારણાદિ રૂપી ભાવ વિદ્યમાન છે તેમ તે જ વસ્તુમાં મૃત્તિકા રૂપી દ્રવ્ય પણ વિદ્યમાન છે.

દ્રવ્યના મહત્ત્વથી સમવાય સંબંધનું નિરસન

જો કે સમવાય સંબંધથી કાર્યકારણભાવ માનનારા કારણનો નાશ માની કાર્યની ઉત્પત્તિ માને છે પણ પરિણામી કાર્યકારણ ભાવ માનનારાને તેવું માનવાની ફરજ પડતી નથી, અને તેથી જ વસ્ત્ર-માંથી પણ તંતુનું કાર્ય કરાય છે તેમાં વિરોધ નહિ આવે તેમ જ માટીના ઘડામાં ઘડાપણાના કાર્ય સાથે મૃત્તિકાનુ શીતલપણા રૂપી કાર્ય થાય તેમાં પણ વિરોધ નહિ આવે અને જેમ સમવાય સંબંધે કાર્ય કારણ ભાવ માનનારને છિદ્રઘટ અને ખંડવસ્ત્ર વિગેરેની ઉત્પત્તિમાં

ઈશ્વરની કૃતિની અંધશ્રદ્ધા કરવી પડે છે તેવી કરવી પડશે નહિ.

તત્ત્વ એ જ કે પરિણામી ભાવ માનનારાને નામ, સ્થાપના અને ભાવની સાથે દ્રવ્યનું સંમીલિતપણું માનવામાં ઘણી જ અનુકુળતા રહેશે. નામથી અભિધેય, આકારથી નિર્દેશ્ય, અને ભાવનું સ્થાન ખરેખર રીતિએ દ્રવ્ય જ હોઈ શકે માટે દ્રવ્ય નિક્ષેપો માનવાની જરૂર છે.

સદ્‌સત્ કાર્યવાદની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનું મહત્ત્વ

વળી કથંચિત્ સદ્‌સત્ કાર્યવાદ માનનારાઓને ભાવની નિષ્પત્તિ માટે યોગ્ય દ્રવ્ય લેવું પડે તે માટે પણ દ્રવ્ય નિક્ષેપાની જરૂર છે. જગત્‌ના વ્યવહારથી પણ ધારેલા ઘટાદિક કાર્યની ઉત્પત્તિ પહેલાં પણ હું ઘટાદિક કરૂં છું એમકહેવાય છે. જો તે ક્રિયાની વખતે ઘટાદિક વિદ્યમાન જ હોય તો તેને કરવાનું હોય નહિ અને અવિદ્યમાન એવા જ ઘટાદિક જો થતા હોય તો ઘટાદિકની નજીકની પ્રાગ્ અવસ્થામાં જ કપાલાદિ પછીની ક્રિયામાં ઘટાદિક કરૂં છું એમ કહી શકાય જ નહિ, અર્થાત્ ઘટાદિકના થવા પહેલાં અને કપાલાદિની પછીમાં કોઈક એવી સ્થિતિ માનવી જોઈએ કે જેમાં ઉત્પન્ન થનારા કાર્યની કારણતા છતાં તે કાર્ય રૂપે જ ગણી શકાય, તેનું જ નામ છેલ્લું કારણપણું અને દ્રવ્યપણું કહી શકાય.

જેવી રીતે છેલ્લા કારણને દ્રવ્યપણું કહી શકીએ તેવી જ રીતે છેલ્લા કારણના કારણોને પણ કારણપણે ગણીને દ્રવ્યપણું કહેવામાં હરકત નથી. જેમ એક કારણ કારણાન્તરનું વિરોધી નથી તેમ ભવિષ્યની અવસ્થાની કારણ પરંપરા પણ વિરોધવાળી નથી, અને તેથી શરૂઆતથી પણ દ્રવ્યપણું ગણવામાં વાંધા જેવું નથી.

એકભવિકાદિ ત્રણ ભેદોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનું મહત્ત્વ

તેથી જ શાસ્ત્રકારો જુદી જુદી અપેક્ષાએ જ એકભવ, બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખનામગોત્ર એ ત્રણેને દ્રવ્યરૂપે માને છે. પૂર્વભવ એ ઉત્તરભવનું કારણ છે તેના કરતાં આયુષ્યનું બાંધવું તે સમજા-

તીય મૂળ કારણુ હોઈ વિશેષ નજીક છે, અને તેના કરતાં પણુ પહેલાંનો ભવ પૂરો કરી વિવક્ષિતભવમાં જવા વાળો જીવ ત્યાં જીતી વખતે ઘણું જ નજીકનું કારણુ છે માટે તેની શુદ્ધ અપેક્ષાએ ભવિષ્યના ભવની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય ગણુવામાં આવે છે.

અતીત પર્યાયની દૃષ્ટિએ દ્રવ્યપણાની સાબીતીનો પ્રબળતર્ક

આ ઉપરથી વાચકોને ભૂતકાળને અંગે દ્રવ્ય નિક્ષેપો માનવાની સહેજે સમજણ પડશે. જેવી રીતે ભૂતકાળની અપેક્ષાએ વ્યવહારને અનુસરીને દ્રવ્યનિક્ષેપો માનવાની જરૂર પડે છે, તેવી જ રીતે વિવ-ક્ષિત પર્યાયના નાશ પછીની અવસ્થા માટે પણ દ્રવ્ય શબ્દ વાપરવાની જરૂર પડે છે; કેમકે જેવી રીતે ઘટ-ઉત્પત્તિની નજીકના પહેલા ક્ષણુમાં 'ઘટ કરૂં છું' એમ કહેવાય છે તેવી જ રીતે ઘટની અખંડ અવસ્થાનો નાશ થઈ ખંડ-ઘટમાં પણુ ઘટપણું અને સમગ્ર વસ્ત્રનો નાશ થઈ ખંડિત-વસ્ત્રમાં પણુ વસ્ત્રપણું સર્વથા નાશ પામેલું ન માનતાં ઘટપણું અને વસ્ત્રપણું માનીએ છીએ તો તે માન્યતા પૂર્વ પર્યાયને અનુસરીને જ છે, અને તે દ્રવ્ય નિક્ષેપાને જ આભારી છે.

આને જ આધારે પૂર્વકાળે તીર્થંકરાદિ અવસ્થામાં થઈ ગયેલા અને વર્તમાનમાં તે અવસ્થાથી રહિત થઈને સિદ્ધાદિની અવસ્થા છતાં પણુ તીર્થંકરાદિની અવસ્થાએ સ્તુતિ વિગેરે થઈ શકે છે. જો ભૂતકાળની અવસ્થાને સર્વથા નષ્ટ થયેલી માનીએ તો સિદ્ધાદિની અવસ્થામાં રહેલા જીવોની તીર્થંકરાદિ પણે સ્તુતિ થઈ શકે જ નહિ. અતીતકાળે થયેલા તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષોની સ્તુતિમાં તે તીર્થંકરાદિ-પણાનું કે અભિધેય આકાર કે ભાવપણું એક પણુ ચીજ ન હોવાથી દ્રવ્યપણા સિવાય સ્તુતિની વાસ્તવિકતાનો કોઈ બીજો આધાર નથી.

આ જ કારણુથી **णमोत्थुणं०** દંડકથી ભાવજિનની સ્તુતિ કર્યા છતાં **लोगस्स**૦થી કરાતી સ્તુતિ નિરર્થક થતી નથી. એ કે **लोगस्स०** સૂત્રમાં વર્તમાન કાળે દ્રવ્ય તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે તોપણુ ચોવીશીમાં થયેલા તીર્થંકરોનું નામ દ્વારા કીર્તન હોવાથી તે '**નામસ્તવ**'

કહેવાય છે પણ તેથી તેનું દ્રવ્યજિનસ્તવપણું સર્વથા જતું નથી, તીર્થંકર મહારાજાની હયાતીના કાળમાં લઈએ તો પણ જે જે તીર્થંકર વિદ્યમાન હોય તેમની તેમની અપેક્ષાએ ભાવજિનની સ્તુતિ થાય છતાં ભૂત અને ભવિષ્યના તીર્થંકરની અપેક્ષાએ તો તે **લોગસ્સ૦**ની અંદર કરાતી સ્તુતિ દ્રવ્ય જિનની સ્તુતિ કહેવાય.

લોગસ્સ૦ સૂત્રથી દ્રવ્ય નિક્ષેપનું મહત્ત્વ

આ ઉપરથી જેઓ કેવળ ભાવનિક્ષેપો જ માનનારા છે તેઓને તીર્થંકરોના વિરહકાળમાં કે હયાતી કાળમાં **લોગસ્સ૦** બોલવાનો હક્ક રહેતો નથી. સર્વકાળમાં **લોગસ્સ૦** બોલવાનો હક્ક તેઓને જ રહે છે કે જેઓ ભાવનિક્ષેપાની માફક દ્રવ્ય નિક્ષેપાને પણ માનનારા હોય છે. 'વળી તે દ્રવ્યપક્ષની મુખ્યતા ગણવામાં ન આવે તો વર્તમાનમાં સિદ્ધપણું પામી સર્વગુણસંપન્ન થયેલા મહાપુરુષોને ભવોપગ્રાહીકર્મસહિતપણામાં રહેલા તીર્થંકરાદિ ગુણોથી સ્તુતિ યોગ્ય ગણાય જ કેમ? અર્થાત્ દ્રવ્ય નિક્ષેપાને માનનારો જ પુરુષ પોતાની ઇષ્ટ એવી તીર્થંકરાદિ અવસ્થાથી સિદ્ધપણું પામેલા તીર્થંકરાદિની સ્તુતિ કરી શકે.

નામ અને અપ્રધાન દ્રવ્યની ભિન્નતા

દ્રવ્ય નિક્ષેપના નિરૂપણમાં અપ્રધાનને પણ ભૂત ભવિષ્યના કારણની જેમ દ્રવ્ય માન્યું. તો નામનિક્ષેપો પણ ગુણ વગરમાં હોય છે અને અપ્રધાન દ્રવ્યપણું પણ ગુણ શૂન્યમાં હોય છે તેથી તે બેનો વિભાગ શી રીતે સમજાય? કેમકે અપ્રધાન દ્રવ્યમાં અને નામમાં ગુણરહિતપણું તો સરખું છે જ.

જો કે સ્થાપનામાં સાક્ષાત્ ગુણસહિતપણું નથી હોતું પણ સ્થાપનામાં રહેલા આકાર વિગેરેથી જેવું ગુણીમાં સાક્ષાત્ ભાન થાય છે, તેવું નામ અને દ્રવ્યમાં નથી થતું તે તો સહેજે સમજાય તેવું છે, પણ સ્થાપના સિવાયના ગુણહીનને અપ્રધાન દ્રવ્ય ગણવું કે નામ ગણવું એ સમજવાની જરૂર છે.

ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે નામ સ્થાપનામાં કેવળ સ્થાપનારની ઇચ્છાને જ મુખ્યપણું મળે છે અને તેથી તે સંકેત જાણનારા તે પદાર્થને તે શબ્દથી વ્યવહાર કરે છે, જેમકે જે કીડાને 'ઇન્દ્રગોપક' નામથી ઓળખાવવામાં આવે તે કીડાને તે નામ જાણનારો તે નામથી જ ઓળખી શકે, પણ તે જ કીડામાં જે લોકોને બીજા નામે વ્યવહાર હોય અને 'ઇન્દ્રગોપક' નામે વ્યવહાર ન હોય તો તે મનુષ્ય તે કીડાને 'ઇન્દ્રગોપક' નામથી ઓળખી શકતો નથી.

એટલે **કેવળ સ્થાપનારની ઇચ્છાથી અને વ્યવહારની ખાતર જ નામની પ્રવૃત્તિ હોય છે,** ત્યારે દ્રવ્યપણાની સ્થિતિ તેઓમાં જ હોય છે કે જેઓ ભાવના સ્વરૂપને બાહ્યથી જે રૂપે માનતા હોય તે રૂપ બાહ્યથી જેમાં હોવા છતાં કોઈ પણ કારણથી આંતરસ્વરૂપ નથી એમ નિશ્ચિત થાય, તો ત્યાં જ માત્ર અપ્રધાન દ્રવ્યપણું ગણાય છે, અથવા તો તાત્વિક ગુણવાળા પદાર્થનો જે નામે સકળ લોકમાં વ્યવહાર થતો હોય તે જ નામ જે વસ્તુને અંગે જગતના આખા વ્યવહારમાં વાપરવાનું થાય તો તે વસ્તુને અપ્રધાન કે વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય કહેવું પડે છે. કારણ કે ભાવનિક્ષેપા તરીકે તેમાં તાત્વિક સ્વરૂપ નથી. નામ નિક્ષેપા તરીકે કેવળ એ એક જ વસ્તુને ઉદ્દેશીને નામનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું નથી અને ભાવ નિક્ષેપાના ગુણવાળી વસ્તુનો તેમાં આકાર વિગેરે નથી તેથી તેને અપ્રધાન દ્રવ્ય કહેવાય છે.

અસદ્ભાવ સ્થાપના અને પ્રધાનદ્રવ્ય વચ્ચે તફાવત

આ ઉપરથી એમ નક્કી થયું કે—સ્થાપનામાં તાત્વિક વસ્તુનો આકાર હોવાથી એ અપ્રધાન દ્રવ્યથી ભિન્ન પડે તે માની શકાય પણ અસદ્ભાવ સ્થાપનામાં આકાર હોતો નથી કેમકે જે વસ્તુમાં તાત્વિક પદાર્થનો આકાર ન હોય અને તે વસ્તુ તાત્વિક પદાર્થ તરીકે જે વસ્તુ જગતમાં ઓળખાતી હોય તે તરીકે સ્થાપવામાં આવે ત્યારે

તે અસદ્ સ્થાપના કહેવામાં આવે છે. તો ગુણ અને આકાર વગરની વસ્તુને તાત્વિક પદાર્થના નામે ઓળખતાં તેને અપ્રધાન દ્રવ્ય કહેવું કે સ્થાપના કહેવી તે વિચારવા જેવું છે.

સ્થાપનાનું સ્વરૂપ સમજનારો મનુષ્ય જાણે છે કે સ્થાપનાનું અલ્પકાલીનપણું છે અને તેથી વિવક્ષાને લીધે જુદા જુદા કાળે જુદા જુદા રૂપે સ્થાપનારો મનુષ્ય સ્થાપી શકે છે, જ્યારે અપ્રધાન દ્રવ્યપણું તો નિયમિત યાવત્દ્રવ્યભાવી હોવા સાથે તાત્વિક પદાર્થના બાહ્ય ગુણક્રિયાનું સત્ત્વ હોય તો જ હોય છે, માટે અસદ્ભાવ સ્થાપના અને અપ્રધાન દ્રવ્યની ભિન્નતા આ રીતે સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય તેવી છે.

ભાવનિક્ષેપ ઉપક્રમ

દ્રવ્ય નિક્ષેપાનું નિરૂપણ કરતાં ઉપર આપણે જોઈ ગયા કે ભૂતકાળ અથવા ભવિષ્યકાળનું જે પરિણામી કારણ હોય એટલે કે જે પૂર્વકાળે કે ભવિષ્યકાળે ભાવપણે પરિણમવાનું હોય તેને દ્રવ્ય કહેવું પરંતુ જ્યાં સુધી ભાવનિક્ષેપાનું સ્વરૂપ માલુમ પડે નહિં ત્યાં સુધી ભાવને ઓળખી શકાય નહિ અને જ્યાં સુધી તાત્વિક ભાવસ્વરૂપને ઓળખી શકાય નહિ ત્યાં સુધી તેના ભૂત કે ભવિષ્યના કારણરૂપ દ્રવ્યને આપણે ઓળખી શકીએ નહિ માટે ભાવનું સામાન્ય સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર અસ્થાને નથી.

ભાવનિક્ષેપ વ્યાખ્યા

ભાવ તેને કહેવાય છે કે–વક્તાએ કહેવા ધારેલી ક્રિયા કે અનુભવયુક્ત જે હોય અથવા તે ક્રિયા અને અનુભવ બન્નેયુક્ત જે હોય. સામાન્ય રીતે **અચેતન કે સચેતન ભાવપદાર્થમાં કહેવા ધારેલી ક્રિયાનો અનુભવ એટલે તે તે ક્રિયામાં વર્તવું તે ભાવ કહેવાય છે.** જેમકે–જિનેશ્વરપણાને સાક્ષાત અનુભવતા જિનેશ્વર મહારાજાઓ અને ઘટાદિપણામાં વર્તતા ઘટાદિ પદાર્થો પોતપોતાની અપેક્ષાએ ભાવ કહેવાય છે. એવી રીતે વિવક્ષિત ક્રિયામાં

વર્તવા રૂપ ક્રિયાના અનુભવને લઈને ભાવની જે વ્યાખ્યા કરી તે સમજવી સહેલી છે અને તેના પૂર્વપશ્ચિમ ભાવોને તે મુખ્ય અવસ્થાની દ્રવ્યપણે સમજવું મુશ્કેલ નથી પણ ક્રિયા અને અનુભવ બન્ને જુદા જુદા લઈએ અને તે બન્નેને ભાવ ગણીને તેના કારણો તપાસીએ તો દ્રવ્યમાં પણ તેવા ભેદો જરૂર માનવા પડે છે.

અનુભવ-ક્રિયાત્મક ભાવના કારણ તરીકે દ્રવ્યના અવાન્તરભેદો

જે સ્થાને ભાવનિક્ષેપો એકલી ક્રિયાની અપેક્ષાએ જ હોય ત્યાં તે ભાવના ક્રિયા અને અનુભવ એવા બે ભેદો કરવા અને તેને આધારે દ્રવ્યના પણ ભેદો પાડવા તે તાત્વિક છતાં પણ કદાચ અનાવશ્યક ગણાય પણ જ્યાં ભાવ વસ્તુ ક્રિયા અને જ્ઞાન ઉભયવાળી હોય ત્યાં ભાવના એકલા અનુભવથી અને એકલી ક્રિયાથી જુદા ભેદો પાડવા તે આવશ્યક ગણાય અને એવી રીતે ભાવના ભેદો આવશ્યક થાય તો તેના કારણ તરીકે રહેલા પદાર્થોના ભેદો પણ આવશ્યક જ ગણાય.

જેવી રીતે ક્રિયા અને અનુભવ એ ઉભયવાળી વસ્તુને અંગે ભાવના ભેદો પાડવાની જરૂર ગણાય તેવી જ રીતે એકલી ક્રિયાવાળા પદાર્થરૂપી ભાવને અંગે પણ ક્રિયા અને તેને જાણવા રૂપ અનુભવના બે ભેદો પાડવા તે આવશ્યક જ છે જેવી રીતે કર્મના ઉદયથી થતા પરિણામોને આત્મા વેદે છે, અને તેને ભાવાવસ્થા કહેવામાં વાંધો નથી તેવી જ રીતે તે તે વસ્તુના જ્ઞાનને પણ આત્મા અનુભવે છે. અર્થાત્ આત્મા જે જે વસ્તુના જ્ઞાનપણે પરિણમે તે તે વસ્તુનું જ્ઞાનપણે પરિણમન ભાવ માનીને ભાવ માનવામાં કશી હરકત જણાતી નથી. સાક્ષાત્ પદાર્થ હોય તોપણ તેનું વેદન જેને થાય છે તેને જ ક્રિયાના અનુભવવાળો ગણી ભાવ ગણવામાં આવે છે અને તેથી જ જડ પદાર્થને મળેલા સુખદુઃખના કારણોને પુણ્ય અને પાપથી થયેલા માનતા નથી અર્થાત્ આત્મા જેવી ચૈતન્યવાળી વસ્તુને મળેલા સુખદુઃખના સંજોગો જ પુણ્ય પાપના ઉદયથી થયેલા

મનાય છે અને તેથી જ નરકાદિક ગતિઓમાં રહેલા જીવોને જ નારકીપણા આદિક અશુભ અને શુભ પરિણામ મનાય છે પણ ત્યાં રહેલા જડ પદાર્થોને નારકી આદિપણે ગણવામાં આવતા નથી.

ભાવ અવસ્થાનું નિયતીકરણ

આ હકીકતથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે જીવોમાં વેદન સ્વભાવ હોવાથી જ નારકી આદિક ભાવાવસ્થા ગણવામાં આવે છે પણ કર્મોદય સિવાયના પદાર્થોમાં જીવને લગતી ભાવવસ્થા ગણાતી નથી તેવી રીતે અજીવ પદાર્થમાં પણ જે જે અવસ્થા કોઈ પણ જીવના કર્મોદયને લીધે બને છે તેને ભાવ કહેવામાં આવે છે તો ત્યાં પણ તાત્વિક દૃષ્ટિએ તો વેદનની જ સહકારિતા રહે છે. એકલા જ્ઞાનમાત્ર રૂપ વેદનને અંગે તે તે ભાવ માનવામાં હરકત નથી.

ભાવનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ

આ જ નિયમને અનુકૂળ નીતિનો પણ નિયમ છે કે–**अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया भवन्ति** એટલે કે જેવી રીતે પદાર્થ અને તેનો વાચક શબ્દ એક નામે બોલાવાય છે તેવી જ રીતે તે તે પદાર્થોનું જ્ઞાન પણ તે તે નામે જ બોલાવાય છે એટલે કે પદાર્થના જ્ઞાનને પણ પદાર્થની માફક મૂળ નામે જ બોલાવાય છે. વિશેષ જે આત્મા જે પદાર્થના જ્ઞાનના ઉપયોગમાં પરિણમ્યો હોય તે આત્મા તે પદાર્થની તન્મયતાવાળો ગણાય છે. અગ્નિ કે ઘટપટાદિક પદાર્થોમાંથી જે પદાર્થના જ્ઞાનમાં આત્મા પરિણમ્યો હોય તો તે પદાર્થમય તે આત્મા થયો છે એમ માનવું પડે, કારણ કે–આત્મા સર્વાંશે એક ઉપયોગવાળો છે અને તેથી જ્ઞાન ઉપયોગપણે પરિણમતો આત્મા જ્ઞાનમાં એકાંશે રહેલો છે એમ કહી શકાય નહિ, પણ સર્વાંશે પરિણમેલો છે અને સર્વાંશે જે પદાર્થપણે પરિણમેલો છે તે આત્માને તે પદાર્થપણે જ્ઞાન દ્વારાએ માનવામાં જ યુક્તિ સંગતપણું છે અને તેથી જ **અનુભવરૂપ જ્ઞાન દ્વારાએ ભાવપણું માનવાની જરૂર રહે છે.** અલબત્ત ક્રિયા યુક્ત અનુભવ

અને એકલો અનુભવઃ આ બે જરૂર જુદા પડે છે, તો પણ અવસ્થા રૂપ ભાવની અપેક્ષાએ જ તે બંનેને એટલે કે એકલું જ્ઞાન અને ક્રિયાયુક્ત જ્ઞાન એ બન્નેને ભાવ તરીકે માનવામાં યુક્તિ વિરોધ જણાતો નથી.

આ જ કારણથી શાસ્ત્રકારોએ પણ ભાવના બે ભેદ આગમ અને નોઆગમ રૂપે જણાવેલ છે અને નોઆગમ નામના બીજા ભેદમાં સર્વ-મિશ્ર અર્થ લેવામાં આવેલો છે. જો કે બીજે નો શબ્દનો અર્થ દેશનો નિષેધ કે સર્વથા નિષેધ એવો કરવામાં આવે છે તો પણ ભાવનિક્ષેપાના નોઆગમ નામના ભેદમાં તે દેશ નિષેધ કે સર્વ નિષેધ રૂપી અર્થ લેવામાં આવતો નથી.

(ક્રમશઃ)

— નમ્ર સૂચના —

કેટલાક સુજ્ઞ વાચકોએ નિખાલસ ભાવે જણાવ્યું છે કે "લખાણ બહુ અઘરૂં છે, રસપ્રદ નથી, આનંદ પડે તેવું નથી" વગેરે.

પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીની માર્મિક આગમતલસ્પર્શી વિવેચના પદ્ધતિ સાથે શબ્દસૌષ્ઠવકે ભાષાલાલિત્યના નામે અડપલું કરવામાં ખૂબ જ જોખમ છે.

તેથી સુજ્ઞ વાચકોને સાદર જણાવવાનું કે ખૂબજ શ્રુતભક્તિથી પ્રેરાઇને નમ્રતાના ભાવ સાથે શાંતિથી જિજ્ઞાસાપૂર્વક ગુરુનિશ્રાએ વાંચવું. કેટલેક સ્થળે દેખીતા વિરોધાભાસ જેવું અને સાંભળીને ચમકી જઇએ તેવું લખાણ પણ છે, માટે ખુબજ ગંભીરતાથી વાંચવા વિનંતિ છે,

લી.
કાર્યપાલ
"આગમ જ્યોત"

- સુધારીને વાંચો -

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	સુધારેલું
૧	૧૩	અરિહંત ભગવાનના આ આદિમ
૨	૧૧	કરવાદ્વારા સ્વતંત્ર
૩	૧૭	પર્યાયાર્થિક
૩	૧૭	ઔપપાતિક
૩	૧૯	,, ,,
૫	૧૪	આગમોદ્ધારકશ્રીના
૬	૩	પ્રસંગે જણાવે છે કે
૯	૧૧	ઉંઘાડી નાંખે
૧૬	૧૧	જાણકાર ! ઝવેરી
૧૬	૧૨	આંગળી પકડીને
૧૬	૧૪	કિંમત જણાવનારા. લોકોને
૧૮	૨૪	લેવાથી અગર વિરતિ કરવાથી શું વધારે? આમ બોલવાથી લાગતું પાપ.
૧૯	૨૦	પચ્ચક્ખાણોને પોતાની મરજીથી એટલે પરંપરાએ ન લેનાર કે દેનાર
૨૧	૧૦	વગેરે વાત
૨૪	૨૦	જણાવવાના પ્રસંગે બતાવાયેલી જૈન અને જૈનેતરની
૨૬	૬	પુણ્ય, પાપ, કર્મનું આવવું
૨૬	૭	આ તત્વોને કોણ
૨૭	૨	સિદ્ધ ભગવંતો
૨૮	૬	વિરતિ તે
૨૮	૨૮	હૈયા ઉપર પડેલી ઘેરી છાપનું
૩૨	૧૮	બિચારા અજ્ઞાન મુઢ પ્રાણીઓ જ્ઞાનનું
૩૪	૩	ગમે તેટલું
૩૫	૬	વિરાધનામાં
૩૫	૭	ચિત્તગ્લાનિ
૩૬	૭	પરિત્યાગની
૪૫	૧૬	બંધાય અને પરભવ
૪૭	૨૫	અડોળ રહ્યા
૫૨	૧૦	પાશ્ચાત્ય દેશોના
૫૪	૫	થઇએ એમ સમજીને કરે છે.
૬૦	૯	भ्युवेत्याकरणं

વર્ષ ૧ પુસ્તક ૨

આગમજ્યોત

જગવત્સલ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુનો
સર્વહિતકર ઉપદેશ

*

"अत्थि मे आया उववाइए णत्थि मे आया उववाइए"
—શ્રી આચારાંગ સૂત્ર.

આ ઉપદેશના ઉદ્યોતવાળા ઉદ્દેશમાં જ ક્રિયાવાદીપણાના કીડાની ઉત્પત્તિ થતી નથી, અક્રિયાવાદી ક્રૂર રાક્ષસોનો પ્રચાર પોષાતો નથી, અજ્ઞાનવાદીઓનાં વાદળાં તો પ્રથમથી જ પોબારા ગણીને ગગનના ખૂણા જેવા મૂર્ખ મનુષ્યોના મનોરથમાં મ્હાલવા જાય છે, અને વૈનયિકવાદના વાયરાના વાવાઝોડાનો તો વિધવિધ પ્રકારે વિલય થાય છે.

ટુંકમાં ઉદ્યોત કરનાર ઉદ્યોતમાં ચોરો જેમ ચકમ બની જાય છે, તેમ આ અરિહંત ભગવાનના આદિમ ઉપદેશના અવ્યાહત ઉદ્યોતમાં ત્રણુસેં ને ત્રેસઠ પાખંડીઓના મતો ખંડખંડ થઇ વિખરાઇ જાય છે.

આ ઉપદેશની આદિમાં અસ્તિતાને પ્રથમ સ્થાન આપી

પર્યાયાસ્તિક કે પર્યાયાર્થિકની મુખ્યતા મોખરે આણી છે ને તેથી દ્રવ્યાસ્તિક કે દ્રવ્યાર્થિક કરતાં તેની શુદ્ધિ કે સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્યપણું જણાવવા સાથે શ્રદ્ધામાં અગ્રગામીપણું જણાવે છે.

આ ઉપદેશમાં અસ્તિ શબ્દ એકલો ત્રણકાળની સત્તાને જણાવનારો અવ્યય તરીકે જે ગણાય છે, તે વાપરી આત્મરૂપી દ્રવ્યની ત્રણકાલની વર્તના માટે યોગ્યતા જણાવી ત્રણે કાળના પર્યાયના સમૂહમયજ દ્રવ્ય છે એમ જણાવી દ્રવ્ય અને પર્યાયની વાસ્તવિક શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરે છે.

આ ઉપદેશમાં વાપરેલો **અસ્તિ** શબ્દ પોતાના વિપક્ષનો સાપેક્ષ રીતે આક્ષેપ કરવા દ્વારા એ સ્વતંત્ર રીતે અસ્તિ ૧, નાસ્તિ ૨, અસ્તિનાસ્તિ ૩, અવક્તવ્ય ૪, અસ્તિ અવક્તવ્ય ૫, નાસ્તિ અવક્તવ્ય ૬, અને અસ્તિનાસ્તિ અવક્તવ્ય ૭, એ સાતે ભેદવાળી સપ્તભંગીને સ્પષ્ટપણે સૂચન કરે છે.

આ ઉપદેશમાં વાપરેલ **અસ્તિ** શબ્દ વર્તમાનકાલીન ઇન્દ્રિયસંનિકર્ષના જ્ઞાનને જણાવનાર હોઈ આત્મા અને તેના ઔપપાતિકપણાનો અધિગમ કરવા પ્રમાણનો પડદો ખુલ્લો કરે છે.

આ ઉપદેશમાં આત્માના અનન્ત ગુણો અને પર્યાયોમાં વર્ત્તતી અસ્તિતા જણાવી આત્માને અસ્તિત્વ-ધર્મથી સહિત સૂચવ્યો.

આ રીતે આત્માનું વચનનય અને જ્ઞાનનયથી સમધિગમ્યપણું જણાવી નયથી આત્માનો અધિગમ થવાનું વર્ણવ્યું છે.

આ ઉપદેશમાં અનેક પ્રકારે અનેક પદાર્થો સ્યાદ્વાદરૂપે સમજાવી શકાય તેવું છતાં આત્માના ઔપપાતિકદ્વારા જે સ્યાદ્વાદ સમજાવ્યો છે તે ખરેખર સમજદારોને સુજ્ઞતાનો માર્ગ સમજાવે છે.

અર્થાત્ જગતના દરેક જીવો મરણથી તો ડરે છે, પણ વાસ્તવિક રીતિએ વીતરાગ મહારાજે જાહેર કરેલા મોક્ષમાર્ગમાં મ્હાલનારા પુણ્યાત્માઓ તો જન્મની અસ્તિતાને જ ભયંકર સમજે.

આ ઉપદેશમાં જન્મને અંગે ભયંકરતા સમજાવી સાફ સમજાવે છે કે જન્મ પામનારા કોઇ પણ મરણના પંજાથી છૂટનારા

હોય નહીં. અર્થાત્ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः એ વાક્ય નિયમિત સત્ય અર્થાત્ ધ્રુવસત્ય છે, એમ अस्ति પદ જાહેર કરે છે, અને સાથે જ એમ પણ જાહેર કરે છે કે मृतस्य जननं ध्रुवं એ વાક્ય ભવભ્રમણના ભયંકર આવર્તમાં અટવાતા જીવો માટે સત્ય હોય તો પણ સર્વ જીવો માટે એ વાક્ય અવિતથ નહીં હોવાથી અર્ધસત્ય જ છે.

અવ્યાબાધપદને માનનાર શુકલપાક્ષિક અને અન્ત્યપુદ્ગલપરાવર્ત જેટલા સંસારવાળા જ જીવો આ मृतस्य० વાક્યની અર્ધ અસત્યતા જાણે ને માને, પણ અભવ્ય જેવા જીવો માટે मृतस्य० એ વાક્ય ધ્રુવસત્ય તરીકે હોય.

આ સર્વ હકીકત સમજાવવા માટે જ ઔપપાતિકતા એટલે-ચારે ગતિની જન્મદશા-ના જ્ઞાનને જ્ઞાનસંજ્ઞાના રૂપમાં રજુ કરેલ છે.

(ક્રમશઃ)

સર્વહિતકર ઉપદેશને સૂચવતા

શ્રી આચારાંગસૂત્રના

સૂક્તનો ભાવાર્થ

“મ્હારો આત્મા (પર્યાઆર્થિકનયથી) ઔપપાનિક (પરભવથી આવીને ઉપજનારો) છે, મ્હારો આત્મા (દ્રવ્યાર્થિકનયથી) ઔપપાનિક નથી.”

શ્રી નમસ્કાર-મહામંત્રનો
મ...હિ...મા

* જૈન સંઘનો ગુરૂમંત્ર કયો?
* સર્વ શાસ્ત્રોમાં અંતરંગ રીતે વ્યાપક સૂત્ર કયું?
* સર્વ શાસ્ત્રોને અર્પણ કરતાં પહેલાં કયું સૂત્ર અપાય?
* દરેક આગમની વ્યાખ્યાના પ્રારંભે કયા સૂત્રની વ્યાખ્યા કરાય?
* સકલકાળમાં સર્વ ક્ષેત્રમાં એક સરખો જેનો સૂત્ર પાઠ રહે તે સૂત્ર કયું?
* બાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વને ધારણ કરનારા મહાજ્ઞાનીઓને પણ મરણ સમયે ઉપયોગી સૂત્ર કયું?
* સમસ્ત પાપોને નાશ કરવામાં સમર્થ સૂત્ર કયું?
* અપવિત્ર કે પવિત્ર ગમે તે અવસ્થામાં પણ જેનું રટણ કરી શકાય તે સૂત્ર કયું?
* સર્વ મંગલોમાં મુખ્ય મંગળ તરીકે મનાતું મહામંગલ કયું?
* સકલ શાસન બાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વનો સાર કયો?
* સર્વ કાળે-સર્વ ક્ષેત્રે સર્વ જીવોને પરમ આધારરૂપ મંગલ શરણ, અને લોકોત્તમ તત્ત્વોને જણાવનાર સૂત્ર કયું?
* નાની-મોટી દરેક ધર્મ ક્રિયાઓમાં હારમાં દરેક મોતીમાં પરોવાયેલ દોરાની જેમ એકસરખો જેનો સંબંધ હોય છે. તે સૂત્ર કયું?

આવી સઘળી જિજ્ઞાસાઓને તૃપ્ત કરનાર એક જ સમાધાન છે કેઃ-

"પંચ પરમેષ્ઠીઓને કરાતા તાત્ત્વિક નમસ્કારરૂપ

શ્રી નમસ્કાર-મહામંત્ર"*

---

* પૂ૰ આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવશ્રીના માર્મિક ચિંતનમાંથી ઉદ્ધૃત.

પૂ. આગમોદ્ધારક શ્રી વ્યાખ્યાનસંગ્રહ

(વિ. સં. ૨૦૦૦ શ્રા. સુ. ૫ મંગળથી વિ. સં. ૨૦૦૧ પૌષ સુદ ૧૪ સુધી શ્રીગોડીજી જૈન ઉપાશ્રય (પાયધુની-મુંબઈ)માં આગમદિવાકર બહુશ્રુત ધ્યાનસ્થ સ્વ. પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્ય **દેવશ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ શ્રી સૂત્રકૃતાંગ-સૂત્રના** પાંચમા અધ્યયન ઉપર ખૂબ જ ઝીણવટથી માર્મિક વ્યાખ્યાનો આપેલ, જેનું કે અવતરણ વિદ્વદ્વર્ય સ્વ. બાલમુનિ **શ્રી મહેન્દ્ર-સાગરજી મ**૦ના શિષ્યરત્ન **ગણિવર્ય પૂ. મુનિરાજ શ્રી સૌભાગ્ય-સાગરજી મ**૦ પોતાની ઝડપી કલમથી કરેલ, તેઓશ્રીએ શ્રુતભક્તિથી પ્રેરાઈને પ્રકાશિત કરવા માટે આ વ્યાખ્યાનો આપ્યા છે, તે બધા વ્યવસ્થિત સુવાચ્ય બનાવી આગમતત્ત્વ જિજ્ઞાસુ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘના લાભાર્થે રજુ કરવામાં આવે છે.

આમાં પૂ. આગમો શ્રીના આશયવિરૂદ્ધ કદાચ કંઈ છદ્મસ્થતા આદિથી થયું હોય તેની સકલ સંઘ સમક્ષ ક્ષમા પ્રાર્થવામાં આવે છે.)

卐 શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનાં વ્યાખ્યાનો 卐

(અધ્યયન પાંચમું)

વ્યાખ્યાન-૧

વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય ભગવાન **શીલાંકાચાર્ય મહારાજ** ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે **શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રની** વ્યાખ્યા કરતાં પહેલાં **શ્રી આચારાંગ** સૂત્રની વ્યાખ્યા કરી ગયા. ત્યાર પછી **શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના** પહેલા શ્રુતસ્કંધની વ્યાખ્યા કરીને બીજા

શ્રુતસ્કંધના ચાર અધ્યયનની વ્યાખ્યા કરી ગયા. હવે પાંચમા અધ્યયનની વ્યાખ્યાના પ્રસંગે આગળ જણાવી ગયા કે–

પાંચમા અધ્યયનની ક્રમસંગતિ

અહીં જે વસ્તુ ગોઠવવામાં આવી છે. તે ચોથા અધ્યયનની વસ્તુ પછી ક્રમસંગતિ ન્યાયે જાણવી, એટલે કે જેમ દુનિયામાં મોતીનો હાર હોય અને તેમાં જો ક્રમ પ્રમાણે મોતી ગોઠવ્યા હોય તો તે મોતીના હારની કેટલી કિંમત ? ને જે હારમાં જેમ તેમ મોતી પરોવેલાં હોય તેની કિંમત કેટલી ? તે રીતે આ પાંચમું અધ્યયન ગણધર ભગવાને ગોઠવેલું છે તે કીડીયારાની માફક જેમ આવ્યું તેમ ગોઠવી દીધું છે. કે કહી દીધું છે તેમ નથી પણ પાંચમું અધ્યયન જે સ્થાને ગોઠવવાનું હતું તે સ્થાને જ ગોઠવવામાં આવ્યું છે.

હવે પાંચમું શરૂ કરતાં પહેલાં ચોથા અધ્યયનમાં શું કહ્યું છે ? અને પાંચમા અધ્યયનમાં શું કહેવાનું છે ? ને તે બેય અધ્યયનોનો સંબંધ શો છે ? તે જો જાણવામાં ન આવે તો વસ્તુસ્થિતિનું ભાન ન થાય. અને "ચોથાના ઠેકાણે પાચમું અને પાંચમાને ઠેકાણે ચોથું ગોઠવ્યું હોય તો શો વાંધો ?" આવો તર્ક ઉભો થઈ શકે.

આંગળીના દૃષ્ટાન્તે ચોથા–પાંચમાના સંબંધનું નિરૂપણ

જેમ હાથની આંગળીઓમાં કઈ આંગળી કઇ આંગળીને આધારે રહેલી છે ? એ વિચારતાં એ માનવું પડે છે કે દરેક આંગળીઓ એક બીજાના સંબંધવાળી છે.

એટલે આંગળીમાં જે મધ્યમા છે તેને અનામિકા જોડે સંબંધ છે કે તર્જની જોડે ? તો કહેવું પડશે કે એક અપેક્ષાએ તર્જની જોડે અને એક અપેક્ષાએ અનામિકાની જોડે. કેમકે સંયોગ બેમાં હોય છે. પરંતુ એકમાં સંબંધ રહેતો નથી. સ્યાદ્‌વાદ દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો સ્પષ્ટ જણાય કે આ સંયોગ તર્જનીથી ભિન્ન કે અભિન્ન ? તે સંયોગ મધ્યમાથી ભિન્ન કે અભિન્ન ? તેમજ અનામિકાથી ભિન્ન કે અભિન્ન ? જો સંયોગ તર્જની, મધ્યમા અને અનામિકાથી જુદો

હોય તો તર્જની ને મધ્યમા સાથે કે અનામિકાને મધ્યમા સાથે કંઇ લાગતું-વળગતું નથી એમ માનવું પડે. માટે જ કહેવું પડશે કે સંયોગ કથંચિત્ ભિન્નને કથંચિત્ અભિન્ન, એટલે કે કથંચિત્ દ્રવ્યથી ભિન્ન એટલે કથંચિત્ દ્રવ્યમય મધ્યમાથી તર્જનીનો અને અનામિકાથી તર્જનીનો જુદો છે. આ રીતે ચોથા અને પાંચમા અધ્યયનનો સંબંધ પણ કથંચિત્ ભિન્નાભિન્ન છે. તેમજ જો ચોથા અધ્યયનને સર્વથા ભિન્ન-નિરપેક્ષ રાખીએ તો પાંચમાનો સંબંધ જણાવી શકાય નહીં. માટે ચોથા-પાંચમા અધ્યયનનું સ્વરૂપ ખ્યાલમાં લેવું જોઈએ.

ચોથા-પાંચમા અધ્યયનના પેટા વિષયોનું મહત્ત્વ

વળી જો તેના અધિકારો-પેટા વિષયોનો પરસ્પર સંબંધ ન જાણ્યો હોય તો ચોથા-પાંચમા અધ્યયનને હકીકતમાં પરસ્પર કંઈ લાગતું વળગતું ન રહે. કેમકે જેમ આકાશમાં ચંદન છાંટવામાં આવે તો તે ઉપર રહે છે. છતાં આકાશને ચંદન સાથે લાગતું વળગતું નથી. કારણ આકાશનો ગુણ અવગાહ છે. એટલે રહેવા દે પણ ચંદનની શીતલતા-સુગંધિના આદિની અસર આકાશમાં કંઈ લાગે નહીં. તેમ ચોથું પાંચમું અધ્યયન કેવું છે ? તેમાં કયા કયા અધિકારો-પેટા વિષયો છે ? શી શી વસ્તુઓ છે ? તે જણાવાય ત્યારે જાણી શકીયે કે ચોથા પાંચમા અધ્યયનને હકીકતમાં સંબંધ છે.

આકાશ-ચંદન ન્યાયની સંગતિ

જેમ આકાશ અરૂપી ચંદન રૂપી એ જાણ્યું હોય તો આકાશ-ચંદનને પરસ્પર કેવો સંબંધ હોય તે ખબર પડે. તેમ ચોથા અને પાંચમા અધ્યયનમાં શું જણાવ્યું છે ? તેના આધકારોનો કઈ જાતનો સંબંધ છે ? તે જાણ્યાથી જ ખરેખર પોતાની બુદ્ધિમાં સંબંધનો સાચો ખ્યાલ આવે.

તેથી વ્યાખ્યાકાર મહારાજા કહે છે કે અહીં પાંચમું શરૂ કરીએ છીએ. તેનો સંબંધ ચોથા સાથે છે. તેથી જ પાંચમું ચોથા પછી ગોઠવવામાં આવ્યું છે.

વળી ચોથા અધ્યયનના અધિકારો સાથે પણ પાંચમા અધ્યયનના વિષયોનો સંબંધ છે તે કેવી રીતે ? તે જણાવતાં ફરમાવે છે કે–

" अनन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता, सा चाऽऽचार-व्यवस्थितस्य सतो भवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते "

પચ્ચક્ખાણના મહત્ત્વ વિષે ચોરનું દૃષ્ટાંત

સૂત્રકૃતાંગના બીજા શ્રુતસ્કંધના ચોથા અધ્યયનમાં પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા જણાવવામાં આવી. કેવી રીતે જણાવી ? તો કહે છે કે **પચ્ચકખાણ કરે તો પાપથી બચે,**

મનમાં પાપનો સંકલ્પ, કાયામાં આચાર અને વચનમાં ઉચ્ચાર ન હોય તો પણ પાપ બાંધે, એક મનુષ્ય ચોરી કરવા નીકળ્યો, પરહદમાં ગયો ચોરી માટે લાગ ન મળ્યો. આરામ માટે ઝાડ નીચે બેઠો ને ત્યાં ઊંઘી ગયો તો આ વખતે તેને ચોરીનો વિચાર છે ? વચન ચોરીનું બોલે છે ? ને ચોરીની ક્રિયા કરે છે ? તો કહેવું પડશે કે તે કંઈ કરતો નથી તો તેને શાહુકાર કહી શકાય ? ના ! કારણ કે ચોરીના પરિણામ છે માટે, ચોરીના રસ્તે નીકળેલો તે ચોરીનો સંકલ્પ ન કરે, વચન પણ ન બોલે ને તણખલું પણ ન હલાવે તો પણ શાહુકાર ન ગણાય.

ચોરના દૃષ્ટાન્તની સંગતિ

તેમ આપણે આ સંસારમાં અનાદિકાળથી રખડીએ છીએ તો અનંતા ભવો દરમ્યાન કયા ભવમાં કયા કયા પાપના સંકલ્પો નથી કર્યા ? પાપના વિચારો નથી કર્યા ? કે પાપના ઉચ્ચારો પણ નથી કર્યા ? ખરેખર બધા ભવોમાં તે પ્રમાણે કરેલું છે, ને તેથી સર્વ ભવમાં રખડયા છીએ.

આ સ્થિતિમાં આપણે ભૂતકાળમાં વિવિધ પાપ માટે સંકલ્પો વિચારો ને ઉચ્ચારો કે પ્રવૃત્તિઓ કરેલ છતાં અત્યારે ચૂપ થઈને બેઠા, એટલે ચોર સૂઈ ગયો હોય તેથી કંઈ તે શાહુકાર ન ગણાય,

તેમ આ જીવને પ્રસંગ ન પડયો જરૂર ન પડી ને કામ ન પડયું એટલે પાપનો સંકલ્પ, વિચાર ને ઉચ્ચાર ન કરવા માત્રથી નિષ્પાપી ન ગણાય.

શ્રી પ્રભવસ્વામીના દૃષ્ટાંતથી અવિરતિનો વિચાર

દૃષ્ટાંત વિચારો! આપણે **શ્રી કલ્પસૂત્રમાં** દરેક વર્ષે સાંભળીએ છીએ કે **પ્રભવસ્વામી** કોણ? કહો કે ભરાડી ચોર! કે જે **જંબૂસ્વામીનું** આખું ઘર લુંટવા આવે છે ઋદ્ધિ, સંપત્તિ વગેરે ઉપાડી જવા આવે છે. કોઈ જાગતું હોય તો અવસ્વાપિની નિદ્રા આપીને ધાડ પાડે છે, બધા ગમે તેટલા વાતે ચડયા હોય તો પણ ઉધાડી નાંખે આ રીતે (ગમે તેને) ઉંઘાડી દેવાની ને (ગમે તે તાળું કે તિજોરી) ઉઘાડી દેવાની આ બે ચીજ જેણે પ્રાપ્ત કરી હોય તેને ચોકીદાર શું કરે? કારણ ચોકીદાર ચોકી કયાં સુધી કરે? ચક્ષુ ચોંટે નહીં ત્યાં સુધી, એટલે આંખ મીંચાય નહીં ત્યાં સુધી, ત્યારે પ્રભવસ્વામીજીએ પહેલી એ કલા હસ્તગત કરી લીધી કે ગમે તેના ચક્ષુ ચોંટાડી દેવા, અવસ્વાપિની નિદ્રા આપીને બધાને ઉંઘાડી દેવા અને તાળા બંધ હોય તો ઉઘાડી દેવા, પ્રભવસ્વામીમાં આ બે વિદ્યા હોવાથી ગમે તેવા ચાલાક દેખનારા પણ ઉંઘી જતા અને ગમે તેવા તાળા કે તિજોરી ઉઘડી જતા.

આવી સ્થિતિમાં હોવા છતાં તેઓ શાહુકારમાં ગણાયા એટલું જ નહીં પણ રખેવાળ ગણાયા. તે પણ દ્રવ્યના રખેવાળ નહીં પણ ભાવના રખેવાળ તે પ્રભવસ્વામીજી ચૌદપૂર્વી; શ્રુત કેવળી, મોક્ષ માર્ગ ચલાવનાર આચાર્ય બન્યા, પણ કયારે બન્યા? તો બધું "**वोसिरे वोसिरे वोसिरे**" કર્યું ત્યારે,

પાપ કયારે લાગે? તે બાબત જૈન જૈનેતરની માન્યતાનું રહસ્ય

વળી ચોથા અધ્યયનમાં એક બીજી વાત પણ મહત્ત્વની જણાવી ગયા કે–"**જીવ પાપથી બચે કયારે? પચ્ચક્ખાણ લે ત્યારે!**" આ વાત સમજવા માટે જૈન ને જૈનેતર વચ્ચે ફરક કયાં પડે છે?

તે વિચારો ! જૈનેતરો શું માને છે તો 'કરે તે ભોગવે' ત્યારે જૈન શું માને? "**કરે તે તો ભોગવે જ પણ પચ્ચક્ખાણ ન કરે તે પણ ભોગવે.**"

આ વાતના ઉંડાણમાં ઉતરીશું તો આખા જગતની સ્થિતિ ખ્યાલમાં આવશે.

એકેંદ્રિય જીવોના દૃષ્ટાન્તે જૈનેતરોની માન્યતાની અપૂર્ણતા

આ જે એકેંદ્રિય જીવો છે તે સૂક્ષ્મ-બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં અનાદિ કાળથી રખડે છે. આ વાત જૈન માત્ર માને છે. તે **એકેન્દ્રિય જીવો અજૈનની અપેક્ષાએ મહા દયાળુ** ગણાય કેમકે તેઓ હિંસા કરતા નથી, જુઠું બોલતા નથી, ચોરી કરતા નથી, સ્ત્રી સામું જોતા નથી, કોડી પણ સંઘરતા નથી તે જીવો ચૌદમા ગુણઠાણા વાળા જીવો કરતાંય જબરા !

જૈનેતરોની દૃષ્ટિએ એકે૦ જીવો પૂર્ણ અહિંસક ગણાય

વળી આ વાત જો જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે ન દેખીએ ને અજૈનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે દેખીએ તો ચૌદમા ગુણઠાણા વાળા કરતાં પણ ચડીયાતા થઈ જાય, કેમકે ચૌદમા ગુણઠાણા વાળા બીજા જીવોના ઘાતનું કારણ બને, કારણ પોતે યોગ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. છતાં મચ્છર લાગ્યો ને પવન ઝપાટો લાગ્યો ને મચ્છર મરી જાય તો કારણ કોણ ? તો એ અજોગી કેવલીનું શરીર ! પરંતુ આ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો એવા પવિત્ર છે કે જેઓ કોઈની હિંસા કરે નહિં ને કોઈને પોતાની હિંસાનું પાપ લાગવા દે નહિં. આવા દયાળુ કોણ નીકળે ? સ્વભાવે એવા કે ન મારે ને ન મરે. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય કોઈનાથી મરતા નથી.

અજવાળાના દૃષ્ટાન્તે સૂક્ષ્મ એકે૦ જીવોની અપ્રતિઘાતદશા

અજવાળું હોય ને કાચને વચમાં ગોઠવીયે તો અને તેનો સંબંધ વિચારીએ તો અજવાળું કાચને ધક્કો મારે છે? કે કાચ અજવાળાને ધક્કો મારે છે ? તો કહેવું પડશે કે કોઈ કોઈ ને ધક્કો

મારતું નથી. અજવાળું બારીક હોવાથી કાચને નથી અથડાતું તેમ સૂક્ષ્મ પૃથ્વી અપ તેઉ વાયુ વનસ્પતિ આ પાંચે જીવો બાદરથી નથી ડાતા ને બીજાને અથડામણુ પણુ નથી. કરતા કહો! આના જેવી નીરાળી કઈ ચીજ? કોઈને મારે નહીં ને પોતે પણુ મરે નહીં. કહો! આ જાત કેટલી દયાળુ?

સૂક્ષ્મ એકે૦ જીવોના દૃષ્ટાંતથી "વિરમે તે બચે"નું મહત્ત્વ

એ કોની હિંસા કરે છે? વચન કયાં છે? કે જુઠું બોલે! તેમજ તે ચોરી કરે કહીં, સ્ત્રીગમન કરે નહીં, કોડી પણુ રાખે નહીં, આટલું છતાં તે એકેન્દ્રિયમાં રખડે છે કેમ? તો તેનું એક જ કારણુ જૈન શાસનના સિદ્ધાંત પ્રમાણે જણાય છે કે "**વિરતિ-પચ્ચખાણુ ન કરે તો તે દંડને પાત્ર બને છે**" આથી જ તત્વાર્થકારે જણાવ્યું છે કે "**मिथ्यात्वाऽविरति-प्रमाद-कषाय-योगा बंघहेतवः**" કર્મબંધનું પહેલું કારણુ **मिथ्यात्व** અને બીજા નંબરે **अविरति** એટલે પચ્ચકખાણુ ન કરવા તે.

આ રીતે પચ્ચ૦ના મહત્ત્વ સાથે ત્રસની હિંસાનું પચ્ચ. લેવામાં આવે તો તેમાં સ્થાવરની અનુમોદના થાય કે નહીં? વગેરે અધિકાર જણાવીને ચોથા અધ્યયનમાં પચ્ચકખાણુની ક્રિયાનો અધિકાર વિસ્તારથી જણાવ્યો.

હવે પચ્ચકખાણુ કેવી રીતે લેવા? તેનાથી શો લાભ? તે જણાવીને પાંચમા અધ્યયનમાં શું કહેવાના છે? ને તેનો સંબંધ ચોથાની સાથે કઈ રીતે? વગેરે અગ્રે વર્તમાન.

વ્યાખ્યાન-૨

આચાર્ય ભગવાન શ્રીમાન્ **શીલાંકાચાર્ય** મહારાજા **શ્રી આચારાંગની** વ્યાખ્યા કર્યા પછી **શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના** બીજા શ્રુતસ્કંધના ચાર અધ્યયનની વ્યાખ્યા પછી પાંચમા અધ્યયનની

વ્યાખ્યા કરતાં આગળ જણાવી ગયા કે—**આ પાંચમા અધ્યયનનો સંબંધ શો ?**

અક્ષરોના યોગ્ય સંબંધના દૃષ્ટાંતે અધ્યયનના સંબંધનું મહત્ત્વ

અક્ષર માત્ર પણ એના યોગ્ય સંબંધે જોડેલ હોય તો યથાસ્થિત અર્થ જણાવે જેમકે '**લંકા**' ને બદલે '**કાલં**' કહેવાય તો કંઈ સમજ ન પડે. તેથી નક્કી થાય છે કે અર્થનો અવબોધ ક્યાં થાય છે? યોગ્ય સંબંધ હોય ત્યાં જ ! અક્ષરોની ગોઠવણથી જ જગતમાં અર્થની ઉત્પત્તિ દેખાય છે, ચૌદ સ્વરો એના એ પણ જુદા જુદા જે અર્થો તે શાના અંગે ? **વ્યંજનો અને સ્વરોની તેવી વિશિષ્ટ ગોઠવણથી જ અર્થોની ઉત્પત્તિ વિચિત્ર રીતે થાય છે.** તેમ અહીં ચોથા અધ્યયન પછી પાંચમું અધ્યયન ગોઠવવામાં આવ્યું તેનું કારણ પરસ્પરસંબંધસાપેક્ષતા છે.

"**इहानन्तरं प्रत्याख्यानक्रियोक्ता**" એટલે ચોથા અધ્યયનમાં પચ્ચકખાણની ક્રિયા કહી, નવકારસી, પોરસી આદિ કેમ કરવા ? શી રીતે કરવા ? એ બધું નહીં, પણ પચ્ચકખાણની જરૂરીઆત શી ? શા માટે પચ્ચકખાણ કરવું ? તેના શા ફાયદા ? વગેરે દર્શાવી પચ્ચકખાણનું મૌલિક મહત્વ દર્શાવ્યું.

'કરશે તે ભોગવશે' તે સિદ્ધાંત સાર્વત્રિક નથી

જૈન ને જૈનેતરમાં મોટો માન્યતાનો ફરક ! જૈનેતરો '**કરશે તે ભરશે**' એમ માને છે. ત્યારે જૈનો શું માને છે? "**કરે તે ભરે, તેની સાથે જેટલા વિરતિ નથી કરતા તે બધા પણ ભરશે–ભોગવશે**" ટૂંકમાં જ્યાં સુધી પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા ન કરાય ત્યાં સુધી પાપના બંધથી બચી શકાતું નથી.

શંકાકારે કહ્યું કે–'**પાપને અંગે મન-વચન કે કાયાની પ્રવૃત્તિ નથી તો તેને પાપ કેમ લાગે !**' તો તે માટે જણાવી ગયા કે–ચોર ચોરી કરવા નીકળ્યો, ક્યાંક આરામ માટે નીચે બેઠો,

સૂઈ ગયો, તે વખતે ચોરીનો વિચાર નથી. તે સંબંધી ઉચ્ચાર નથી કે પ્રવૃત્તિ નથી તો તે વખતે તે શાહુકાર ગણાય ખરો? એટલે ચોરી માટે નીકળેલો ઉંઘી ગયો. એ વખતે આચાર વિચાર કે ઉચ્ચાર ચોરીના ન હોવા છતાં તેનામાં શાહુકારી આવી એમ ન કહેવાય! તે રીતે ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં રખડતાં-ભટકતાં કયા કયા પાપોનો આપણે સંકલ્પ નથી કર્યો? એટલે પછી પાપનો બંધ ચાલુ જ રહે ને!

રાજીનામું દેનાર મુનીમના દૃષ્ટાંતે વિરતિનું મહત્ત્વ

આપણે દરેક ભવમાંથી રાજીનામું દઈને નીકળીએ છીએ કે રજા મળે છે અને નીકળવું પડે છે માટે નીકળીએ છીએ, દુનિયામાં મુનીમ કે નોકરને ખબર પડી જાય કે શેઠ નાણાંભીડમાં છે. વ્યાપારની અનુકૂળતા બરાબર નથી અને ખર્ચ ઘટાડવા માંગે છે. એટલે સમજુ મુનીમ કે નોકર ચકોર-બુદ્ધિથી રાજીનામું આપી ખસી જાય છે. આવા સમજુ નોકર કે મુનીમના રાજીનામાનો સ્વીકાર કરતાં પણ શેઠને અકળામણ થાય. પણ શેઠ ખેંચ રાખે અને નોકરીમાંથી છૂટો થાય તેમાં જ નોકર કે મુનીમની શોભા છે! પણ નોકર રહેવા માગે અને શેઠ રજા આપે તો બીજાની દુકાને તેની કેટલી કિંમત?

રાજીનામું કે રજા?

શ્વાસનો ઘરડો શરૂ થયો હોય છેલ્લા ડચકાં આવતા હોય તો પણ "**वोसिरे वोसिरे**" થતું નથી, કોઈ પ્રકારે હું જીવી જાઉં, બધું ઠેકાણે પડી જાય તેના ફાંફાં છેલ્લી ઘડી સુધી હોય છે. આપણે છોડવા કે જવા નથી માંગતા, રહેવા માંગીયે છીએ. પણ આયુષ્ય રહેવા દેતું નથી, આપણને દરેક ભવમાં રજા મળી છે અને નીકળવું પડયું માટે નીકળ્યા છીએ. પણ રાજીનામું દઈને ક્યારે ય નીકળ્યા છીએ ખરા! "**एगो हं णत्थि मे कोइ**" '**હું એકલો છું, મ્હારૂં કોઈ નથી**' આ દશા મરતી વખતે આવી ખરી! એટલે પછી આપણે ચોર જેવાને!!!

આ સંસારની માયા છોડવાની નક્કી છતાં "**वोसिरे वोसिरे**" કે "**एगो हं णत्थि मे कोइ**" થઈ શકતું નથી તે વખતે પણ "**આ વૈદ્ય કે ડોકટરને બોલાવો કે અમુક દવા લાવો, જુઓ! આનું આમ કરજો અને આને આટલું આપજો!**" આ બધું ઝાડ નીચે સૂતેલા–ચોર જેવું છે કે બીજું કંઈ! ઝાડ નીચે સૂઈ ગયેલ ચોરને તક નથી મળી માટે બચ્ચા બેઠા છે, અહીં પણ આયુષ્ય કર્મ રહેવા દેતું નથી. માટે બધું છોડીને ભાઈસાહેબને છોડી જવું પડે છે. જેટલા જીવો "**एगो हं णत्थि मे०**" કે **वोसिरे** કર્યા વિના પરભવમાં જાય તે બધા ચોરની ગુન્હેગારીમાં જકડાયેલા રહે!

સ્વેચ્છાએ છોડાતું નથી માટે કર્મસત્તા હેરાન કરે છે

આ જીવ અનંતા ભવમાં રખડ્યો છે તે દરેક ભવમાં શું કર્યું? મરણની બળાત્કારની સ્થિતિએ જગતના પદાર્થો અનિચ્છાએ પણ છોડવા પડે છે. આવી સ્થિતિવાળા અજ્ઞાનમૂઢ જીવો કર્મથી શી રીતે બચવાના?

વૈર–પ્રેમ અંગે પણ "**મરી જઉં તો ન છોડું**" આ શબ્દો ક્યાં નથી વપરાતા? મરવું પડે તેમાં ઉપાય નથી છતાં પણ છોડવાની ઇચ્છા નથી, પરાણે પણ છોડવાની સમૂળગી ઇચ્છા નથી.

આવી જન્મોજન્મની ભ્રામક માન્યતા પછી પણ આપણે એમ કહીએ કે પાપ ન કરીએ કર્મ કેમ લાગે? કે તેમાં નવાઈ દેખે, પણ પોતાના વિચારો વર્તનો વગેરે વિચારાય તો ખબર પડે.

ગુમડાના દૃષ્ટાન્તથી અવિરતિની માર્મિકતા

જેઓ વ્યવહાર રાશિમાં આવ્યા નથી તેઓ પણ અવિરતિના લીધે કર્મથી લેપાય છે.

'મારો ખોરાક પરૂ થાય' તે એક રૂંવાડે પણ કલ્પનામાં નથી. વચનથી પણ 'થાઓ' એમ કહી બોલતા નથી, કાયાથી 'આપણી તેવી કોઇ પ્રવૃત્તિ નથી' છતાં શું થાય છે ખોરાકનું પરિ- ણમન! જેવો વિકાર થયો તેવું તેનું પોષણ સાહજિક રીતે થયા જ

કરે ગુમડું કે વિકાર ન થાય તેની સંભાળ રાખી શકો પણ તે થયા પછી એનું કાર્ય ખોરાકનું વિપરીતપણે પરિણમવું તે મન વચન કાયાની એ અંગે પ્રવૃત્તિ ન હોય તો પણ થવાનું જ !

જેમ શરીરમાં વિકૃતિ ન થવા દેવી તે તમારા હાથમાં, પણ પોષણ ન થવા દેવું તે તમારા હાથમાં નહીં તેમ અહીં મિથ્યાત્વ અવિરતિ, રાગ-દ્વેષ દશા તે પણ જીવનો વિકાર છે, તે થયા પછી તેનું પોષણ દેખીતી આપણી કોઈ વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ ન હોય છતાં થયા જ કરે !

મિથ્યાત્વના લક્ષણનો પ્રાસંગિક સૂક્ષ્મ વિચાર

"સાચી માન્યતાનો અભાવ તે મિથ્યાત્વ" અને **"સારી પ્રવૃત્તિનો અભાવ તે અવિરતિ"** તે ક્યાં નથી ? અવ્યવહાર રાશિમાં પણ સાચી માન્યતા કે સારી પ્રવૃત્તિનો તો અભાવ હતો જ ! તેથી જ **પૂ. આ૦ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ** મિથ્યાત્વનું સ્થૂલ લક્ષણ કાઢી નાંખ્યું, કયું ? **"સુદેવ સુગુરૂ સુધર્મ તે કુદેવાદિરૂપે માને કે કુદેવાદિને સુદેવાદિ માને તે મિથ્યાત્વ"**-આ લક્ષણ આપણા માટેનું જણાવ્યું છે.

પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો જેઓ આર્ય અને શ્રેષ્ઠ કુળમાં જન્મ્યા છે, જેઓ ધર્મમાં માનનારા છે, તેઓ સુદેવાદિને કુદેવાદિ કે કુદેવાદિને સુદેવાદિ માને તો **મિથ્યાત્વ.** પણ ગાય ભેંસ કુતરાં વગેરેને કુદેવાદિને સુદેવાદિ માનવાનો પ્રસંગ ક્યાં છે ? ગાય ઘોડો કુતરૂં વગેરે પણ પોતાના માલિકને ઓળખે છે, તેના ઇશારાથી પોતે પ્રવર્તે છે. માટે તેઓ સંજ્ઞી તો છે જ ! છતાં તેમને સુદેવાદિ ને કુદેવાદિ માનવારૂપનું મિથ્યાત્વ સંગત થઈ શકતું નથી.

હજી જરા સૂક્ષ્મતાથી વિચારીએ કે-એકેન્દ્રિયથી માંડી ઠેઠ પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને મનની શક્તિનો વિકાસ ન હોવાથી કુદેવાદિને માનવા રૂપનું મિથ્યાત્વ શી રીતે ઘટે ?

છતાં તેઓ અનાદિકાળથી સંસારમાં પડેલા છે તે શા કારણે ? ઉંડું વિચારો ?!!

ઉંદર ભગવાનની મૂર્ત્તિ ઉપર ચડી બેસે તેને આના ઉપર ચડાય કે નહીં તેનો ખ્યાલ નહીં ! જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં મુશ્કેલી છે, સમજણને લઈને તે તેમ ન કરી શકે, વળી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં જાઓ તો કેટલી મુશ્કેલી ? ઓળખાણ-પિછાણની કાંઈ શક્તિ નહીં, આવી સ્થિતિમાં તેને મિથ્યાત્વ શી રીતે ઘટે ?

ત્યારે **પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી** કહે છે કે-મહાનુભાવ ! કુદેવાદિને સુદેવાદિ માનવારૂપનું મિથ્યાત્વનું લક્ષણ બધે ન ઘટે, દરેક જીવમાં સંગત થાય તેવું મિથ્યાત્વનું લક્ષણ આ છે-

“ તત્વની અપ્રતીતિ તે મિથ્યાત્વ ”

સુદેવાદિ તે શું છે ? ઝવેરાતના જાણકાર ઝવેરી ઝવેરાતની, હીરાના કટકા કે મોતી વગેરેની કિંમત આંકે પણ ઝવેરીની આંગલી લઈને ફરીએ તો કિંમત થાય નહીં; તેમ સુદેવાદિ તે ઝવેરી પણ ઝવેરાત નહીં; તીર્થંકરો માર્ગની કિંમત જણાવનારા લોકોને પ્રશસ્ત માર્ગે પ્રવર્ત્તાવનારા, પણ એમાં કિંમતી ચીજ કયી ? **તત્વપ્રતીતિ એટલે કે જે તત્વ હોય તેને યથાર્થરૂપે માનવું-સ્વીકારવું આ જાતની દૃઢ ધારણા તે સમ્યક્ત્વ.**

તત્ત્વ-પ્રતીતિરૂપ સમ્યક્ત્વની સમજુતી

આથી જ પ્રાચીન કાળમાં સમવસરણ આદિમાં દેશના સાંભળ્યા પછી ધર્મની જિજ્ઞાસાવાળા ભવ્યાત્માઓ એકરાર કરતા હતા કે-

“ सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं,
पत्तिआमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं,
रोएमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं ”

શ્રી કૃષ્ણમહારાજે શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની દેશના સાંભળી પર્ષદામાં આ ત્રણ એકરાર કરેલા કે-“ આ જિનેશ્વરનું શાસન તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે, એવી **શ્રદ્ધા** કરૂં છું. તે પણ અજાણપણે-ઓઘમ નહીં, પણ **પ્રતીતિ**-પરીક્ષા વિશ્વાસ પૂર્વક, વળી શ્રદ્ધા માત્ર નહીં, પણ હું એ નિર્ગંથ પ્રવચન ધારણ કરનાર બનૂં **તેવી રૂચિ** પણ ધરાવું છું.

આ ઉપરથી **તત્વપ્રતીતિ** એટલે **"એકાંત હિતકર નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની શ્રદ્ધા કરૂં છું. પ્રતીતિ કરૂં છું. અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે રૂચિ રાખું છું, જરૂર તે મને મળે જેથી મારૂં કલ્યાણ થાય."**

આ જાતની તત્વની પ્રતીતિ ન થવી તે **આત્માનો વિકાર,** પાપથી પાછા હઠવાનું ન થવું તે **આત્માનો વિકાર,** પરિણતિમાં વિપર્યાસ તે **આત્માનો વિકાર.**

આવા અનેક જાતના વિકારો આપણામાં હોય તો પછી દરેક સમયે બંધાતા કર્મો તેનું પોષણ કરે એમાં નવાઈ શી ?

અવિરતિમાં બળીયાના ડાઘાનું દૃષ્ટાંત

સહુના અનુભવની વાત છે કે– નાનપણમાં ઘણાને બળીયા કાઢવામાં આવે છે, અત્યારે તે ડાઘા મોટા થયા. તો એ કોણે કર્યા ? માનવું જ પડે કે આહારનો સ્વભાવ છે કે શરીરનું પોષણ કરે, તેમ આ જીવ જે કર્મો બાંધે છે તેથી આત્માના અંતરંગ વિકારોને પોષણ મળતું જ જાય; જ્યાં લોહી ફરતું બંધ થઇ ગયું ત્યાં ખોરાકનો રસ ન હોય, અહીં વેદનારને જ બંધાય, **જેવો ભોગ તેવો બંધ.**

જીવને મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ વિકારો હોવાથી સતતપણે કર્મબંધ ચાલુ છે. આથી જ જૈનો એમ માને છે કે **"કરે તે ભોગવે પણ પચ્ચકખાણ ન કરે તે પણ ભોગવે"**

વ્યવહારૂ દૃષ્ટાંતથી પચ્ચક્ખાણનું મહત્ત્વ

વ્યવહારના દૃષ્ટાંતથી વિચારીએ કે તેવો કોઇ પ્રસંગ ન આવે ત્યાં સુધી રાત્રે ખાતા ન હો પણ કો'ક ઠેકાણે ગયા હો અને જમવાનું પૂછે તો શું કહીએ કે રાત્રે ખાતા નથી પણ પચ્ચકખાણ નથી કર્યા, તે કોના જેવું થયું ? દસ્તાવેજ કર્યો પણ સહી નથી કરી ! સહીવાળા દસ્તાવેજમાં અને સહીવગરના દસ્તાવેજમાં ફરક ખરો કે નહીં ?

કોર્ટના દૃષ્ટાંતથી પચ્ચક્ખાણનું મહત્ત્વ

કેટલાક એવા હોય કે "**આપણે પાલન કરીએ પણ પચ્ચકખાણ કરીને શું વધારે થવાનું છે**" પણ તેવાઓએ સમજવું જોઇએ કે કોર્ટમાં સાક્ષી આપવા જાઓ ત્યારે "**હું સાચું જ બોલવાનો છું.**" એમ કરી "**સોગંદ લઈને શું કામ છે**" એમ કહો તો ચાલે ખરૂં કે !

ત્યાં કોર્ટ કે ન્યાયાધીશના વચનને માન્ય કરવું જ પડે તો શું અહીં જ પોપાબાઈનું રાજ્ય ભાળ્યું છે કે '**પચ્ચકખાણનું શું કામ છે ?**' એમ બોલી બેસીએ છીએ. કેસ તમે કર્યો હોય તે કેસ કોર્ટ પછી ચલાવે, પણ પહેલાં તમારી પાસે સોગંદવિધિ કરાવે, પછી જ તમારો કેસ ચલવે, તેમ અહીં અવિરતિની ક્રિયા કરવાથી બંધાતા કર્મો તો પછી લાગે પણ '**વિરતિ કરવાથી શું વધારે ?**' એ વાકયથી જ કર્મો બંધાવા માંડે, કેમ કે એ વાકય જ મિથ્યાત્વ અજ્ઞાનના ઘરનું છે.

માટે એ સમજવું જરૂરી છે કે– **આત્માનો સ્વભાવ કયો ? પાપમાં આળોટવાનો કે પાપોથી વિરમવાનો ?** તો માનવું જ પડશે કે **પાપથી વિરમવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે.** જો આ વાત ન માનો તો અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાનીની ચોકડી ન માની શકાય !

વિરતિ ન થાય તે પાપના ઉદયે ? દેશવિરતિ સર્વવિરતિ ન થાય તે અપ્રત્યાખ્યાની–પ્રત્યાખ્યાની પાપના ઉદયે !

એટલે કે વિરતિ ન કરવાથી પાપ તો પછી બંધાશે પણ સોગંદ, પ્રતિજ્ઞા કે પચ્ચકખાણ લેવાથી–વિરતિ કરવાથી શું વધારે ! તેનું પાપ તો પહેલું ભોગવવું પડશે !

પ્રતિજ્ઞાના ભેદોનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ

પ્રતિજ્ઞા બે જાતની હોય છે સ્વતંત્ર અને પરતંત્ર, જેનું પાલન

આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકીએ તે સ્વતંત્ર, જેમાં બીજી વસ્તુઓની અપેક્ષા રહે તે પરતંત્ર,

જેમકે આપણા ચાલુ કપડાનો પહેરવેશ, તેને તમે ઇચ્છા મરજી પ્રમાણે ગમે ત્યારે ગમે તે રીતે વાપરી શકો પણ યુનિવર્સિટી કે કોર્ટમાં વકીલોને પહેરાતા ઝભ્ભા આપણી મરજીથી પહેરાય કે વપરાય નહીં, પણ યુનિવર્સિટી કે કોર્ટના ધારાધોરણ પ્રમાણે વપરાય, એટલે કે ઉચ્ચશિક્ષાપ્રાપ્ત કરેલ વ્યક્તિને પદવીદાનસમારંભપ્રસંગે કે ન્યાયાલયમાં કેસ ચલાવતી વખતે જ તે ઝભ્ભો પહેરાય, બીજે નહીં.

આ રીતે કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ-પચ્ચક્ખાણો યુનિવર્સિટીના કે કોર્ટના ઝભ્ભાની માફક નિયમિત રીતે જ અપાય કે લેવાય જે કે પરંપરાથી અમુક રીતે જ અપાય, જેમ તેમ સ્વતંત્ર રીતે ન લેવાય, તેની નિશાની તરીકે નીચેનું ધ્યાનમાં લો કે

મૂળ-ઉત્તરગુણના ભેદથી પચ્ચ.ના સ્વરૂપનું માર્મિક વર્ણન

નવકારશીથી ઉપવાસ સુધીના પચ્ચક્ખાણ વખતે આપનાર **पच्चक्खाइ-वोसिरइ** બોલે, પણ લેનાર **पच्चक्खामि-वोसिरामि** બોલે. આ રીતે આ પચ્ચક્ખાણોને લેવા-દેવાના આગાર જુદા, જેમાં સ્વતંત્ર કોઈ રીત ચાલે નહીં,

યુનિવર્સિટીની છાપવાળા ઝભ્ભા સીવડાવીને કોઇ જો પહેરે તો તે ગુન્હેગાર બને, તે રીતે નવકારશી આદિ પચ્ચકખાણોને પોતાની એટલે પરંપરાએ લેનાર કે દેનાર બંને શાસનના ગુન્હેગાર જ બને,

પરંતુ મહાવ્રતો-મૂળગુણોના પચ્ચક્ખાણમાં ઉચ્ચરાવનાર ગુરૂ અને લેનાર શિષ્ય બંને **करेमि भंते** બોલે, **सावज्जं जोगं पच्चक्खामि** બંને જણ બોલે, ત્યાં **करेइ**, કે **पच्चक्खाइ** નો ભેદ નથી, આ મહાવ્રતો કંઈ પરંપરાથી લેવાય-દેવાય નહીં, તેમ કરવામાં ગુન્હો થયો ગણાય.

કેમકે મહાવ્રતો વગેરેના પચ્ચક્ખાણ તે મૂળ ગુણ પચ્ચકખાણ છે તે સ્વયં ન લેવાય કે ન ધરાય,

મહાવ્રતોના પચ્ચકખાણુ તે જ બોલી શકે જેણે કે તે સ્વયં ધારણુ કર્યાં હોય, તે સિવાયનાને બોલવાનો અધિકાર નથી, એકાસણા આદિ પચ્ચકખાણુમાં આવું નથી. પોતે તે પચ્ચકખાણુ ન કર્યું હોય કે ન કરી શકતો હોય છતાં યોગ્ય વ્યક્તિને પોતે તે તે પચ્ચક્ખાણુ કરાવી શકે.

પ્રતિજ્ઞા અને પચ્ચખાણુમાં ફેર નથી, કેમકે બંનેમાં પાપના ત્યાગની વાત મુખ્ય છે, પચ્ચકખાણુ મૂળ ગુણુ અને ઉત્તર ગુણુના એમ બે જાતના છે.

પચ્ચ. કે પ્રતિજ્ઞા બાબદ અનુચિત બેદરકારી

આટલા ઉપરથી સચોટ રીતે પ્રતિજ્ઞાનું મહત્ત્વ જણાતું હોવા છતાં ધર્મનું રાજ્ય આપણને ઢીલું–પોચું કે પોલું લાગે છે જેથી આપણે એમ બોલીએ છીએ કે–“ **પ્રતિજ્ઞાની શી જરૂર છે ?**” “ **પચ્ચક્ખાણુ લેવાથી શું વધારે છે ?**” ન્યાયાલયમાં તો આવું આપણે નથી બોલતા ! કેમકે દંડ–શિક્ષાનો ત્યાં ભય છે !

શ્રીઅંતરીક્ષના કેસમાં આપણે સાક્ષીમાં ઉભા રહ્યા, ન્યાયાલય તરફથી કહેવામાં આવ્યું કે “ **પ્રતિજ્ઞા કરો !**” તો આપણે કહ્યું કે “ **નહીં !**” સાથે એમ પણુ કહ્યું કે “ **દીક્ષા લીધી ત્યારે જુઠું ન બોલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે જીંદગી સુધી ચાલુ રહેવાની છે,**” વકીલે કહ્યું કે ‘ **પ્રતિજ્ઞાની ના કહે છે** ’ ન્યાયાધીશે કહ્યું કે ‘ **કાયદો ભણી આવો** ’ વગેરે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે–વ્યવહારમાં ન્યાયાધીશ સામે પ્રતિજ્ઞા બાબત આપણું મનસ્વીપણું નથી ચાલતું ! ફક્ત ધર્મરાજાને ઘેર જ પોલ ભાળી છે આપણે કે “ **પચ્ચક્ખાણુ લેવાથી શું વધારે** ” કે “ **પ્રતિજ્ઞાની શી જરૂર છે ?**” એમ બોલી ઉઠીએ છીએ, આ બધી વાતનું સ્પષ્ટીકરણુ ચોથા અધ્યયનમાં કરી ગયા.

પચ્ચ. કે વિરતિ ઉપર જૈનત્વનો આધાર

જેઓ જૈનત્વના પગથારે ઉભા છે તે બધાને એ વાત કબૂલવી

પડશે કે કર્મબંધના કારણો ચાર મિથ્યાત્વ. અવિરતિ, કષાય અને યોગ, આ ન માને તે જૈન કહેવડાવવાને લાયક નહીં, **જૈન તે જ કે જે મિથ્યાત્વાદિ ચારને કર્મબંધનું કારણ માને, આની શ્રદ્ધા ધરાવે તે જૈન!**

કર્મબંધના કારણોને ઓળખનારો સાચો જૈન છે, તે સિવાય ખરૂં જૈનપણું પ્રકટે નહીં, તેથી સાચા જૈનત્વના ટેકામાં પચ્ચકખાણનું શું મહત્ત્વ છે? પચ્ચકખાણને અંગે દેવ-ગુરુનું કેટલું મહત્ત્વ છે? પચ્ચખાણનું શું ફળ? તે શી રીતે પામી શકાય? વગેરે વાત ચોથા અધ્યયનમાં જણાવી ગયા.

પચ્ચ.ના અધિકારીનું નિરૂપણ

હવે પાંચમામાં તે પચ્ચકખાણ કોણ કરી શકે? તે જણાવે છે. "**सा च आचारव्यवस्थितस्य सतो भवति**"

પચ્ચક્ખાણની વ્યવસ્થા દંડ વડે, દોઢીયાથી કે કેદીની જેમ બળાત્કારથી થતી નથી. આ ત્રણમાંથી એક પણ રીતે પચ્ચકખાણ શકય નથી, જૂઓ!

પ્રાચીનકાળમાં જેને પચ્ચકખાણ લેવું હોય તે દોકડો મૂકી જાય, ને પચ્ચક્ખાણ લઈ જાય, જમનાભાઈએ આંબિલ કર્યું, પણ ભૂખ વહેલી લાગી અને મહારાજ પાસે ગયા કે "લો! મહારાજ! તમારા પચ્ચકખાણ પાછા! ને પાછો લાવો મારો દોકડો!"

દંડ વડે પણ પચ્ચક્ખાણ લેવાતા નથી.

જૂઓ! જેઓ પ્રભુ-મહાવીરની સેવામાં લીન હતા! 'જેઓની ભડભડ ચિતામાંથી '**વીર-વીર**'ની ધ્વનિ નીકળી' આ કહેવત કયારે પડી હશે! જ્યારે કે ખૂબ જ તેઓ પ્રભુની ભક્તિમાં લીન હશે તેવા મગધાધિપતિ **શ્રી શ્રેણિકમહારાજા પ્રભુમહાવીર** દ્વારા નરક ગતિનું આયુ તુટી જવાની શકયતા જણાવવા છતાં પણ બે ઘડીનું નવકારશી પચ્ચક્ખાણ ન કરી શકયા.

પચ્ચ.ના અધિકારી તરીકે શ્રી કૃષ્ણ મહારાજાની મનો-દશાનું સુંદર વર્ણન

વળી **શ્રી કૃષ્ણ મહારાજા** પણ વિરતિને અંગે ખૂબ જ ઉત્સુક હતા, પોતે તે માટે અસમર્થ છતાં તેની ઉત્કંઠા એવી તીવ્ર ધરાવતા હતા કે પોતાની ઉંમરલાયક સઘળી દિકરીઓને "**તારે રાણી થવું છે કે દાસી?**" ના દ્વિઅર્થક પ્રશ્નની રજુઆત દ્વારા અનિચ્છાએ પણ વિરતિમાર્ગે ધકેલી છે.

તેમ જ જે રાણીઓ માટે ખૂનખાર જંગ ખેલ્યા, **શ્રી વસુદેવહિંડી** આદિ આપણા ગ્રંથો અને જૈનેતરોના શ્રીમદ્ **ભાગવત** આદિ ગ્રંથોમાં જેની નોંધ છે–તે રાણીઓ તેમજ દીકરીઓ પણ જ્યારે **શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ**ને એમ કહે કે–"**મારે દીક્ષા લેવી છે! પ્રભુ શાસનની આરાધના સર્વ વિરતિના પંથે ધપીને કરવા ભાવના છે**" તો **શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ** જાતે હરખભેર બોલી ઉઠતા કે–"**ધન્યભાગ્ય છે મહારા! કે હું જે પુનિતપંથે જઈ શકતો નથી, તે મંગળપંથે મારા કુટુંબીઓ ધપવા તૈયાર થયા છે!**" વગેરે હાર્દિક અનુમોદન આપી ધામધૂમ અને ઓચ્છવ પૂર્વક દીક્ષા અપાવતા.

કેવી તમન્ના વિરતિ મેળવવાની કે પચ્ચક્ખાણ કરવાની શ્રીકૃષ્ણ મહારાજની! છોકરો ગમે તેટલો રડે તો પણ એક પૈસો આપણા હાથે છૂટતો નથી, તો ધનુષ્ય–બાણના જોરે યુદ્ધો ખેલી જે રાણીઓ મેળવી તે રાણીઓ પ્રભુશાસનના પંથે સંયમ સર્વ–વિરતિની આરાધના કરવા તૈયાર થાય ત્યારે હરખભેર સંમતિ આપવી કે આગળ રહી ઓચ્છવથી દીક્ષા આપાવવી નાની–સૂની વાત નથી!

કેટલી વિરતિની ઉપાદેયતા હાડોહાડ વસી હશે! કે પચ્ચકખાણ દ્વારા પાપનો પ્રવાહ રોકવાની કેટલી તમન્ના તેઓના હૈયામાં હશે!

આટલું હોવા છતાં **શ્રી કૃષ્ણમહારાજા**નો નંબર શામાં?

અવિરતગુણઠાણે ! અવિરતિની પ્રબલતાએ તેમના જીવનને આગળ ધપતાં અટકાવ્યું !

આ રીતે પચ્ચક્ખાણ દોકડાથી કે દંડથી આવતું નથી ! બલાત્કાર કે શિરજોરીથી આવતું નથી !

પચ્ચ.ની પ્રાપ્તિ માટે આચારશુદ્ધિની જરૂર

એટલે વિચારવાની જરૂર છે કે પચ્ચકખાણ આવે શાનાથી ? તો જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે—

"सा च आचारव्यवस्थितस्य सतो भवति" પચ્ચકખાણ આચારની મર્યાદાથી આવે છે.

જેમ સ્વરાજ્ય-સ્વતંત્રતા-આબાદી દોકડાથી કે દંડથી આવતી નથી, પણ શિસ્ત-વ્યવસ્થા-ઐક્યથી આવે છે, છાપાના ભોમીયાઓને ખબર હશે કે—

"આયર્લેંડની અંદર એક બાજુ સરકારી રાજ્ય, અને એક બાજુ પ્રજાકીય ન્યાયાલયો ચાલે, પ્રજાકીય ન્યાયાલય પણ જે ગુન્હેગાર સાબિત થાય તેને કાયદા પ્રમાણે સજા કરે,

એક માણસને પ્રજાકીય ન્યાયાલયે ગુન્હેગાર ઠરાવી સજા કરી અને જેલમાં મોકલ્યો, તેના ભાઈએ સરકારી ન્યાયાલયમાં ફરિયાદ કરી, સરકારે કેસ ફરી ચલાવ્યો અને પ્રજાકીય ન્યાયાલયે ગેરકાયદે સજા કરી છે એમ ઠરાવ્યું, અને સજા જેને થયેલી તેને છોડી મુકવાનું ફરમાન કાઢયું,

આ વાતની ખબર પ્રજાકીય ન્યાયાલયને થતાં જેલરને કેદખાનાની બધી ઓરડીઓ ખુલ્લી મુકી દેવાનું ફરમાવ્યું, પેલો તેનો ભાઈ સિપાહી લઈને કેદખાનામાં ગયો સરકારી સિપાહીએ ઓરડી ખુલ્લી છતાં ભાગી ન જનાર પેલાને કહ્યું કે 'ભાઈ! તને છૂટો કરવામાં આવે છે !' એટલે પેલો કેદી કહે છે કે— **'મારી પ્રજાકીય સરકાર મને મુક્ત કરે છે શું ? મારી સરકાર જો મને નિર્દોષ જાહેર કરી મને છોડે નહીં તો એક ડગલું પણ હું અહીંથી ખસવા તૈયાર નથી,'**

સરકારી સિપાહી તો કેદીની પ્રજાકીય ચળવળ તરફની વફાદારી–નિષ્ઠાભરી લાગણી અને શિસ્તબદ્ધતા નિહાળી આભો જ બની ગયો, અને તેનો ભાઈ અને સરકારી સિપાહી બંને જેવા આવ્યા હતા તેવા પાછા ગયા,"

આવી શિસ્ત અને વફાદારીથી સ્વરાજ્ય–સ્વતંત્રતા કે આબાદી આવી શકે છે, પણ દંડના જોરે કે દોકડાના બળે સ્વરાજ્ય લાવી શકાતું નથી.

આ રીતે પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા પણ દોકડા કે દંડના બળે કે શિરજોરીથી આવતી નથી, પણ આચારની મર્યાદાથી આવે છે. હવે તે આચાર શું ? તેની મર્યાદા શી ? તેનાથી પચ્ચકખાણ શી રીતે આવે ? વગેરે અધિકાર અગ્રે વર્ત્તમાન.

વ્યાખ્યાન—૩

इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता, सा चाऽऽचारव्यवस्थितस्य सतो भवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते.

વ્યાખ્યાકાર મહારાજા આચાર્ય **શ્રી શીલાંકસૂરીશ્વરજી** મહારાજા ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે **શ્રી સૂત્રકૃતાંગ** સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં બીજી શ્રુતસ્કંધના ચાર અધ્યયનની વ્યાખ્યા કર્યા પછી પાંચમા અધ્યયનની વ્યાખ્યા કરતાં આગળ સૂચવી ગયા કે–

જૈનોની દૃષ્ટિએ પ્રતિજ્ઞાનું મહત્ત્વ

ચોથ અધ્યયનના પચ્ચક્ખાણના અધિકારને જણાવવાનો પ્રસંગ જૈન અને જૈનેતરની માન્યતામાં ખૂબ જ અંતર છે, કેમ કે:–અજૈનો માને છે કે–"**કરે તે ભોગવે !**" જ્યારે જૈનો માને છે કે:– "**કરે તે ભોગવે ! પણ પ્રતિજ્ઞા ન કરે તે પણ ભોગવે !**" એટલે કે ઇતરોની માન્યતામાં "**કર્યું એટલું કામ**" અને

"નાહ્યા તેટલું પુણ્ય" હોય છે, પણ જૈનો તો વિરમ્યા એટલું પુણ્ય" માનીને પચ્ચક્ખાણ-પ્રતિજ્ઞાનું મહત્ત્વ સ્વીકારે છે.

પચ્ચ૦એ આત્માનો મૌલિક સ્વભાવ છે

પચ્ચક્ખાણ કે પાપથી વિરમવું તે આત્માનો મૌલિક ધર્મ છે. જેમકે આહાર-નિહાર-શ્વાસોચ્છ્વાસ એ શારીરિક ધર્મ છે, આપણા ઉપર કોઈએ આહાર-નિહાર કે શ્વાસ લેવાની ફરજ પાડી નથી, પણ તે વિના શરીર ટકે નહીં માટે આહાર-નિહાર અને શ્વાસ લેવાનું આપણા માટે ફરજીયાત બને છે. આ રીતે પાપથી વિરમવું તે આત્માનો સ્વભાવ છે. શુદ્ધ પરિણતિ અને શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ આત્માના સ્વભાવ તરીકે ગણી શકાય, કેવલજ્ઞાન-કેવળદર્શન અને વીતરાગપણું આદિ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ કે પ્રવૃત્તિ રૂપ સ્વભાવ પાપના વિરમવામાંથી જ પ્રકટે છે, તેથી પચ્ચક્ખાણ આત્માનો મૌલિક સ્વભાવ છે.

પ્રશ્ન:-કેવલજ્ઞાનાદિ સ્વભાવ અને તેને પ્રકટ કરનાર પાપથી વિરમવું જો આત્માનો મૌલિક ધર્મ હોય તો સઘળા જીવોને તેનો અનુભવ કેમ નથી ? કે બધા જીવ પાપથી વિરમતા કેમ નથી ?

ઉત્તર:-ચોમાસામાં સૂર્ય સમયસર ઉગે છતાં વાદળાંથી આપણને ન દેખાય તેથી સૂર્ય નથી એમ ન કહેવાય ! વાદળાંના આવરણથી આપણી આંખ તેને જોઈ શકતી નથી, પણ સૂર્યનું અસ્તિત્વ તો છે જ ! તે રીતે સંસારના સઘળા નાના-મોટા દરેક જીવમાં શુદ્ધ કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણોનું કે તેવા વિશુદ્ધ સ્વભાવને ઉપજાવનાર પાપથી વિરમવા રૂપ સ્વભાવનું અસ્તિત્વ છે જ ! જૈન માન્યતા પ્રમાણે દરેક જીવમાં સર્વજ્ઞપણું-સર્વદર્શીપણું સત્તાગત રહેલું છે જ ! તેથી જ અન્ય મતવાળાઓ કરતાં જીવાદિ તત્ત્વોની આપણી માન્યતા જુદી પડે છે.

નવતત્ત્વોની જૈન માન્યતાનો મર્મ

જે રીતે ઝવેરીના અને નાના બાલકના હીરા શબ્દમાં ફરક ન

હોય પણ બાલક હીરો કોને કહે છે? અને ઝવેરી હીરો કોને કહે છે? એમાં જ મોટો ફરક થઈ પડે છે.

તે રીતે જૈનો જીવાદિ તત્ત્વને માને છે અને જૈનેતરો જીવાદિ નવતત્ત્વ નથી માનતા એમ નહીં! દરેક આસ્તિકોની માન્યતા જુઓ! જીવ, જડ, પુણ્ય, પાપા, કર્મનું માપવું, કર્મનું રોકાણ, કર્મનો ક્ષય અને મોક્ષ–આ તપથી જ કોણ નથી માનતું? ખરેખર દરેક આસ્તિક દર્શનકારોને આત્મા–પરમાત્માની વાતની રજુઆત વખતે આ બાબતો એક યા બીજા રૂપે સ્વીકારવી જ પડે છે, છતાં સમકિતની છાપ જૈનોને જ કેમ? તો જ્ઞાનીઓ એમ જણાવે છે કે–શબ્દથી હીરો એમ નાનું બચ્ચું બોલે અને ઝવેરી પણ બોલે છતાં નાના બાળકને ઝવેરી કોઈ નથી કહેતું! કેમકે–બચ્ચું તો કાચના કટકાને પણ કદાચ હીરા તરીકે સંબોધે કે ઓળખાવે, પણ ઝવેરીના હૈયામાં હીરાના ગુણધર્મ અને ઝવેરાત તરીકેની જે વિચારણા હોય તેવી બાળકમાં ન હોય.

જૈનો અને જૈનેતરોની જીવ સંબંધી માન્યતા

આ મુજબ અન્ય મતવાળા જીવ શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે ખરા! પણ તે સંબંધની યથાર્થ વિચારણાના હાર્દને તેઓ પામી શકતા નથી. કેમકે અન્ય મતવાળા જીવ શબ્દનો વ્યવહાર તેના પોતાના સ્વભાવથી તદ્દન વિરૂદ્ધ અર્થમાં કરતા હોય છે, તેઓ જીવને જવાબદાર કે જોખમદાર માનતા નથી, ભગવાનને માથે બધી જવાબદારીનો ટોપલો નાંખી જીવને એક જાતના ઢોર જેવો માને છે, ઈશ્વર જેમ દોરે તેમ જીવને વર્તવાનું, ઢોરને જેમ દોરે તેમ જાય પણ ઢોર સ્વતંત્ર ન જાય તેમ જીવને ઈશ્વર જ્યાં લઈ જાય કે જેમ કરવાનું પ્રેરે તેમ જવાનું કે કરવાનું!

જ્યારે જૈનો જીવને કેવો માને છે? શિવ જેવો, મોક્ષમાં ગયેલા સિદ્ધભગવંતો કે સૂક્ષ્મનિગોદમાં રહેલ એકેન્દ્રિય જીવોમાં કંઈ ફરક નથી, સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ બંને સરખા છે, ફરક માત્ર એટલો

કે-સિદ્ધ ભગવંતો શુદ્ધ સ્વરૂપી-નિરાવરણ બનેલા છે, નિગોદના એકેન્દ્રિય જીવો અશુદ્ધ અને આવરણ સહિત છે.

જીવની સ્વાભાવિક શુદ્ધિ

ચૈત્ર-વૈશાખના કે અષાડ-શ્રાવણના સૂર્યમાં કંઈ ફરક નથી, ફરક માત્ર વાદળાં હોવા-ન હોવાનો જ છે. વાદળાં ન હોય એટલે સૂર્ય સ્પષ્ટ દેખાય અને વાદળાં હોય ત્યારે સૂર્ય તો છે જ પણ દેખાય નહીં, તે રીતે દરેક જીવો સત્તાગત કેવલજ્ઞાન ગુણની અપેક્ષાએ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપ છે, જેવા કે સિદ્ધ ભગવંતો નિર્મળ કેવલજ્ઞાન ગુણ વાળા છે.

આ કારણથી જ આપણે તીર્થંકરદેવ પરમાત્માને "**णमोत्थु णं**" "સૂત્રના **जिणाणं जावयाणं, तिण्णाणं तारयाणं, बुद्धाणं बोहयाणं, मुत्ताणं मोअगाणं,**" પદોથી આત્મતુલ્ય-પરફળકર્તૃત્વ નામની વિશિષ્ટ સંપદાથી અલંકૃત માની સ્તવીએ છીએ કે-

મારામાં સત્તાગત રૂપે આપના જેવા જ વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિ ગુણો રહેલા છે. પણ ઉપર કર્મોના આવરણના લીધે તેનો અનુભવ થઈ શકતો નથી, તેથી આપની સ્તવના કરી પ્રબલ ગુણાનુરાગ આદિથી મોહનીયનો અપકર્ષ થઈ આવરણો ખસે અને મૌલિક આત્મધર્મની સંવેદના મને થાય, અને તેમ થવામાં આપ પ્રબળ પુષ્ટ નિમિત્તરૂપ છો, આ રૂપે આપ જાપક, તારક, બોધક અને મોચક છો!!!

ટૂંકમાં આ વિશેષણો આત્મામાં સત્તાગત રૂપે જ્ઞાનાદિગુણોની સંપદાની વાતને પુષ્ટિ આપનારા છે.

જીવ પાપ કેમ કરે છે?

એટલે સઘળા જીવોનો કેવળજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ સ્વભાવ અને તેને પ્રકટ કરનાર સર્વવિરતિરૂપ પચ્ચકખાણ મૌલિકધર્મ સાબીત થયો, છતાં જગતના જીવો પાપથી વિરમવાના બદલે પાપ પ્રવૃત્તિ વિવિધ રીતે કેમ કરવા મથે છે? એ સવાલના જવાબ તરીકે માનવું પડશે કે-પાપ પ્રવૃત્તિ ઔદયિક ભાવની ચીજ છે, તે તે કર્મના ઉદયથી

પાપ પ્રવૃત્તિ થાય છે, એટલે વિરતિ-પચ્ચકખાણુ આત્માનો સ્વભાવ છતાં પચ્ચકખાણુ ન લઈ શકાય કે તેનાથી દૂર રહેવાનો પ્રસંગ આવે તે સઘળું પાપ કર્મના ઉદયનું ફળ જાણવું.

આ રીતે અપ્રત્યાખ્યાન-અવિરતિ તે વિકાર અને પ્રત્યાખ્યાન-વિતિ તે સ્વભાવ નક્કી થયો.

આ બધી વાત ચોથા અધ્યયનમાં કહેવાઈ ગઈ, પણુ વ્યાખ્યા-કાર **શ્રી શીલાંકાચાર્ય મહારાજ** ફરમાવે છે કે પચ્ચક્ખાણુની મહત્તા-જરૂરીયાત જાણ્યા છતાં તેનો અધિકારી કોણુ ? કે જે પચ્ચક્ખાણુને મેળવી ટકાવી વધારી શકે, તે જાણવું જરૂરી છે.

સામાન્યથી સારી ચીજ મળવી મુશ્કેલ, મળે તો પણુ ટકે કે વધે ક્યારે ! યોગ્ય અધિકારીના હાથમાં હોય તો, તેથી પચ્ચક્ખા-ણુના અધિકારી કોણુ ? એ જણાવતાં વ્યાખ્યાકાર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે-**આચારની યોગ્ય મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત જે હોય તે પચ્ચક્ખાણુનો અધિકારી છે, તેનાથી થતી પચ્ચક્ખાણુની ક્રિયા બરાબર ટકે અને વધે.**

પચ્ચક્ખાણુ માટે આટલી બધી ચોકસાઈની શી જરૂર છે? આ વાત સમજવા માટે ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે કે-જૈન કુળમાં જન્મેલ નાનો છોકરો પણુ પચ્ચક્ખાણુ લઈ શકે છે કે **करेमि भंते** બોલી શકે છે પણુ કોળી-વાઘરીના છોકરાને **णमुक्कारसहियं**નું પચ્ચક્ખાણુ કે **करेमि भंते॰** શીખવો તો તે પણુ બોલશે, પણુ કરી કોણુ શકશે? જેનામાં કુલગત આચારના સંસ્કાર હશે તે, જેને કુળ સંસ્કારથી પચ્ચક્ખાણુની મહત્તા મોઘમ પણુ સમજાયેલ છે તે.

જૈનકુળમાં જન્મી યોગ્ય આચારમાં પળોટાયેલ બાળક પણુ **णमुक्कारसहियं॰** પચ્ચક્ખાણુ પારવામાં મુઠી વાળી ત્રણુ નવકાર ગણુવા ભૂલી ગયો હોય તો મા-બાપને જોડે લઈ ગુરૂ મહારાજ પાસે આલોયણુ આપી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તૈયાર થાય છે. આ શું છે? કુળગત સંસ્કારો અને આચારના વાતાવરણની એના હૈયા ઉપર ઘેરી છાપનું પરિણામ છે !

આ ઉપરથી શાસ્ત્રકારો એમ જણાવે છે કે-પચ્ચક્ખાણ કોણ લઈ શકે ? ટકાવી શકે કે વધારી શકે ? જેનામાં આચારની યોગ્ય મર્યાદામાં રહેવાનું બલ વિકસ્યું હોય તે.

અહીં પ્રાસંગિક એ વાત પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે-કેટલાક શાસ્ત્રના વાકયોને અદ્ધરથી વળગનારા ગુરૂગમ વિનાના અર્ધદગ્ધ શબ્દપંડિતો એમ કહેતા હોય છે કે :-

"જ્ઞાન વગરની ક્રિયા શા કામની?" "અજ્ઞાનીની ક્રિયા નકામી" "पढमं णाणं तओ दया" વગેરે.

એટલે કે "પહેલાં બાયડી પછી છોકરાં, છોકરાં ન જણે તો બાયડી નકામી."

"જ્ઞાન વગરની ક્રિયા તો અકામ નિર્જરારૂપ છે."

"અકામ નિર્જરાથી ઓગણોતેર (૬૯) કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ ભલે ખપે પણ જ્ઞાનીને ચોપડે એકડો તો ન જ મંડાય, એકડો તો અંતઃ કોડાકોડી ખપાવી જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરવામાં આવે ત્યારે જ પડે."

"અકામ નિર્જરાથી મોક્ષ કદી ન મળે, તેમ જ ઉચ્ચતર સ્થિતિએ આવવા છતાં જીવ ફરી પાછો નિગોદાદિમાં ચાલ્યો જાય."

"એકલી ક્રિયાથી કોઇ મનુષ્ય સંપૂર્ણ આરાધક બનતો નથી," કહ્યું છે કે-"**देशआराधक क्रिया कही**" આ વાત શ્રી ભગવતી સૂત્ર આદિમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે."

"અજ્ઞાનપૂર્વક પંચાગ્નિની ઉગ્ર ઘોર તપસ્યા પણ અકામ નિર્જરારૂપ બની ભવભ્રમણ ઘટાડવા સમર્થ બનતી નથી."

"જૂઓ ! **શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર**માં પણ "**पढमं णाणं**" પદથી જ્ઞાનને સર્વ પ્રથમ ઉપાદેય જણાવ્યું છે" વગેરે....વગેરે....

આ બધા ઉપરના વાકયો છીછરા જ્ઞાનના દ્યોતક છે, ગુરૂગમ વિના આપમતિથી શાસ્ત્રોના અર્થ સમજવાની બાલિશ ચેષ્ટાનું દુષ્પરિણામ છે. ખરેખર ! મોહના પ્રબલ આવરણ તળે જ્ઞાન-બુદ્ધિ

કે તર્ક શક્તિનો આ ભયંકર દુરૂપયોગ છે! નિષ્કારણ કરૂણાના સ્વામી સર્વહિતૈષી શાસ્ત્રકાર ભગવંતોના વાત્સલ્યપૂર્ણ હૈયાનો માર્મિક પરિહાસ છે!

આ બધા ઉપરથી તે શબ્દ પંડિતો એવા આશયનું પણ બોલતા હોય છે કે–"**પચ્ચક્ખાણ કરનારાએ પ્રથમ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ! વગર સમજ્યે લોકરૂઢિથી કે દેખાદેખી પચ્ચક્ખાણના આગારો કે સ્વરૂપનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ ન હોય તેવાઓની કરાતી પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા બાલકોની ધૂળિ ગૃહની ક્રીડાની જેમ અસાર છે.**"

પચ્ચક્ખાણના અધિકારી કોણ? એની વિચારણાના પ્રસંગે શબ્દ પંડિતો દ્વારા રજુ કરાતા નિરપેક્ષ શાસ્ત્રવાક્યો અને તર્કોની અસારતા સમજવી જોઈએ, પછી વગર સમજ્યે પચ્ચક્ખાણ કરનારા પણ પચ્ચક્ખાણના અધિકારી છે એ વાત વિચારીશું!

પ્રથમ તો એ સમજવું જરૂરી છે કે–"**पढमं णाणं तओ दया**" એ ગાથામાં આગળ શું છે? તેની સાથે "**पढमं णाणं०**"ની સંગતિ કોઇએ વિચારી ખરી? "**पढमं णाणं०**" કહેવાની સાથે જ જ્ઞાની મહાપુરૂષોએ બાલ જીવો પરિસ્થૂર બુદ્ધિથી માર્મિક વાતનો દુરૂપયોગ ન કરી બેસે માટે કહ્યું કે–"**एवं चिट्ठइ सव्वसंजए**" અર્થાત્ "**આ રીતે વિવેકી મુનિ સર્વ રીતે સંયમી=જયણા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ વાળો થઈને રહે!**"

એટલે જ્ઞાનની પ્રધાનતા માત્ર પદાર્થોની જાણકારીની બહુલતા રૂપે નથી પણ જયણારૂપ પ્રધાન કાર્યને ઉપજાવનાર તરીકે જ્ઞાનને પ્રથમ=શ્રેષ્ઠ માન્યું છે.

આ છે "**पढमं णाणं०**"નો પરમાર્થ!!!

આ વાત બીજી રીતે પણ સમજી શકાય તેવી છે–શાસ્ત્રકારોની સામાન્ય એવી પદ્ધતિ છે કે–કોઇ પણ વાતનો ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર એકસરખો જ હોય. એટલે કે જે વાત ઉપક્રમમાં કહેવાઇ

હોય તે જ વાત ઉપસંહારમાં હોય, એટલે "**पढमं णाणं**" એ ઉપસંહાર વાકય છે, તો તેનો ઉપક્રમ શો છે? તે સમજવો જરૂરી છે.

શાસ્ત્રકારે શરૂમાં ઉપક્રમ તરીકે જણાવ્યું છે કે–

"**जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए ।**
जयं भुंजंतो भासंतो, पावं कम्मं ण बंधइ ॥"

એટલે કે–"**ચાલવું, ઉભા રહેવું, બેસવું, સૂવું, ખાવું અને બોલવું આદિ ક્રિયાઓ જયણાથી કરવામાં આવે તો પાપ કર્મ બંધાય નહીં.**"

આ રીતે પાપકર્મનો બંધ ન થવામાં **જયણાને** મુખ્ય સાધનરૂપ જણાવ્યું છે.

આ ઉપરથી કદાચ શિષ્યના મનમાં એમ થાય કે–'**જ્ઞાન તો નકામા જેવું જ ને! જયણા જ મુખ્ય છે**' એટલે જ્ઞાની ગુરૂએ ફરમાવ્યું કે–"**पढमं णाणं तओ दया**" અર્થાત્ "**જયણા કરનારો જયણા કરી કયારે શકે? જ્યારે જ્ઞાન હોય ત્યારે**" એટલે "**पढमं णाणं॰**" એ વાકય ઉપસંહાર રૂપ છે, તેથી ઉપક્રમ તરીકે કહેવાયેલ "**जयं चरे॰**" સાથે સંગત કરવું ઉચિત છે. એમ કરવાથી તે જ જ્ઞાનની પ્રધાનતા "**पढमं णाणं॰**" વાકયથી ફલિત થાય જેનાથી કે જયણાની પ્રવૃત્તિ વેગવંતી બને!

ટૂંકમાં "પાપથી બચાવનાર જયણા જેનાથી પ્રવર્તે જ્ઞાન તે પ્રથમ=શ્રેષ્ઠ છે" એમ "**पढमं णाणं॰**"થી ધ્વનિત થાય છે.

ન્યાયની પરિભાષાથી વિચારતાં "**जयं चरे॰**" ગાથા અન્વય વ્યાપ્તિ રૂપ છે. એટલે "**જયણાપૂર્વક પ્રવૃત્તિથી પાપ ન બંધાય**" આ ઉપરથી વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ એમ પણ ફલિત થઇ શકે કે–"**અજયણાથી પ્રવૃત્તિ કરતાં પાપ બંધાય**" આ વાત શાસ્ત્રકારોએ "**अजयं चरमाणो॰**" આદિ છ ગાથાઓથી સ્પષ્ટરૂપે જણાવી છે.

જયણા વગર પ્રવર્ત્તનારો માણસ [1]પ્રાણ–ભૂતની હિંસા કરનારો

૧. પ્રાણ=એટલે બેઇન્દ્રિય આદિ જીવો, ભૂત=એટલે એકેન્દ્રિય જીવો, જેમાં ચૈતન્ય સ્પષ્ટ ન દેખાતું હોય તે એકેન્દ્રિય જીવો શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં **ભૂત** કહેવાય છે.

બને છે, પ્રવૃત્તિ એની એ જ પણ જયણાથી પાપ આવતું અટકે, જેમકે ઇશારા વગર મોટર રોકવા જનારો સરકારનો ગુનેગાર બને છે, જરૂરી કારણે હાથ ઉંચો કરી મોટર ઉભી રાખનારો ગુન્હેગાર નથી બનતો, આ રીતે જયણાથી પ્રવૃત્તિ પાપનું કારણ બનતી નથી.

વળી અજયણાથી પ્રવર્ત્તનારાને પ્રાણ-ભૂતની હિંસા થવાના પરિણામે પાપ બંધાય છે એટલું જ નહીં પણ **"तं से होइ कडुयं फलं"** શબ્દો મુજબ કટુ એટલે તીવ્ર વિપાકને આપનાર અનેક જન્મ-જન્માન્તરની પરંપરા સુધી ભોગવવું પડે તેવું પાપ બંધાય છે, અને જયણાથી પ્રવર્ત્તનારાને પાપ ન બંધાય તેમ નહીં પણ પાપ એવું બંધાય કે જે લગાર બંધાય ને તુરત તૂટી જાય તેવું, નહીંવત્ પાપકર્મ બંધાય.

જયણાની આવી મહત્તાને સાંભળી શિષ્યને કદાચ એમ થાય કે–**'જ્ઞાનની તો પછી કંઈ જરૂર નહીં ને!'** એટલે જ્ઞાનીઓએ ફરમાવ્યું કે–**"જયણા કરી ક્યારે શકાય કે જ્યારે જ્ઞાન હોય"** આ રીતે જ્ઞાનને જયણાના પૂરક કે સહાયક અંગ તરીકે પ્રધાન માન્યું છે. પણ ગુરૂગમથી યોગ્ય રીતે વસ્તુનો વિચાર ન કરી શકનારા બિચારા જ્ઞાનનું નિરપેક્ષ મહત્ત્વ **"पढमं णाणं०"**થી સમજી બેસે છે.

જેમ વ્યવહારમાં સંતતિ માટે લગ્નનું મહત્ત્વ મનાય છે, સંતતિ ન થાય તો લગ્ન નકામા ગણાય છે, તેમ જ્ઞાન દયા=જયણા માટે છે, દયા=જયણા જેનાથી ન ઉપજે તે જ્ઞાન નહીં, માટે જ **"पढमं णाणं"** પછી **"तओ दया"** કહ્યું છે, એટલે **"જ્ઞાન પહેલું"** કેમકે **"તેમાંથી દયા=જયણા આવે છે"** આ રીતે દયા=જયણાને ધ્યેય તરીકે રાખવી દયા=જયણા આવે શી રીતે? જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી.

વળી **"पढमं णाणं तओ दया"** કહ્યા પછી **"एवं चिट्ठइ सव्वणाणी"** કહ્યું નથી, પણ **"एवं चिट्ठइ सव्वसंजए"** કહ્યું છે, એટલે જ્ઞાનનું ફળ સર્વસંયમ છે. તેથી જ સંયમ=જયણાની અશ-

કયતા જીવાજીવના સ્વરૂપને ન જાણુનારા માટે જણાવી છે, જૂઓઃ—

"**जो जीवे वि ण याणेइ, अजीवे ण वियाणइ ।**
जीवाजीवे अयाणंतो, कहं सो णाहिइ संजमं ? ॥

અર્થાત્-જે જીવોને જાણુતો નથી, અજીવોને જાણુતો નથી, આ રીતે જીવ અને અજીવને ન જાણુતો પ્રાણી સંયમ=જયણુાને શી રીતે જાણી-સમજી શકશે ?

આ રીતે "**જયણુાની મુખ્યતાએ જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે, જયણુા નિરપેક્ષ જ્ઞાનનું કોઈ મહત્ત્વ નથી**" આ નક્કી થયું.

મૂળ વાતમાં વિચારવાનું એ કે-"**જ્ઞાન વગરની ક્રિયા નકામી**" આદિ પ્રથમ જણાવાયેલ ખોટા તર્કોથી વગર સમજ્યે પચ્ચક્ખાણુની ક્રિયા અસાર જણાવી હતી તે ખરેખર વિવેકબુદ્ધિની ગેરહાજરીનું ફળ જાણવું.

पढमं णाणं૦નું ગૂઢ રહસ્ય

કેમકે "**पढमं णाणं૦**" કે "**જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા નિષ્ફળ**" એ બધા વાકયો કયી અપેક્ષાથી કહેવાયા છે ? અને તેની સંગતિ કયાં ? એ સમજ્યા વગર તો જ્ઞાનીઓના વચનોના હાર્દને પામી જ ન શકાય !

"**જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા નકામી**" એમ કહેવા પાછળ જ્ઞાનીઓની અપેક્ષા એ છે કે-જે ક્રિયા ચાલુ હોય તે સંબંધનું જ્ઞાન જો ન હોય તો તે ક્રિયા નકામી, પણ ચાલુ ક્રિયા સાથે સંબંધ ન ધરાવતા પદાર્થોના જ્ઞાનની ખામીએ ક્રિયા નકામી ન ગણાય ! તર્કશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે "**यद्विषयिकी क्रिया तद्विषयकं ज्ञानं**" જે વિષયની ક્રિયા તે વિષયનું જ્ઞાન, આ રીતે પચ્ચક્ખાણ કરનાર ભલે શબ્દજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ અજ્ઞાન-મૂર્ખ હોય ! પણ નવકારશીનું પચ્ચકખાણુ કરનારૂં નાનું બાળક કે સીત્તેર વર્ષની વૃદ્ધ ડોશી મા પણ એટલું તો જાણુતા હોય છે કે-નવકારશી એટલે સૂર્યોદય પછી બે ઘડી થાય પછી મૂઠી વાળીને ત્રણુ નવકાર ગણ્યા પછી

મ્હોંમાં પાણી નંખાય–આટલી જ્ઞાનની ભૂમિકાના અભાવે તો ઉંમર કે શબ્દજ્ઞાન ગમે તેટલી હોય તો પણ પચ્ચકખાણ અપાતું નથી !

એટલે એક વિષયનું જ્ઞાન અને બીજા વિષયની ક્રિયા આમ બે જુદા જુદા વિષયના સંબંધે જ્ઞાનીઓએ નિર્દેશેલ વાકયોનો ભાવાર્થ સમજી ન શકાય !

આ ઉપરથી "**જ્ઞાન વગરની ક્રિયા નકામી**" એનો અર્થ એમ સમજવો કે "જે ક્રિયા કરવી છે તેમાં તે વિષયનું મૌલિક ભૂમિકાના વિચાર રૂપ જ્ઞાન ન હોય તો તે ક્રિયા ફળશૂન્ય થાય છે."

એટલે શ્રાવક કુળમાં સંસ્કારો–વાતાવરણ અને સમાગમ આદિની વિશેષતાએ સહેલાઈથી મળનારૂં જીવાજીવાદિનું સામાન્ય જ્ઞાન જરૂરી છે, શબ્દ ચાતુરી–વાક્પટુતાવાળું અક્ષરપાંડિત્ય રૂપ જ્ઞાન બહુ જરૂરી નથી.

જૈનેતરોના સંસ્કારોની છાપથી પચ્ચ૦ના પાયાની ઢીલાશ

પરંતુ આપણી સ્થિતિ આજે એવી થઈ છે કે–' પચ્ચક્ખાણ હિંસાથી વિરમવા માટે છે ' એ પાયાની વાત વિસરાતી જાય છે, પરિણામે બોલવામાં આપણે કંઈક બોલીએ છીએ અને વર્ત્તનમાં જૈનતરોના સંસ્કારોની છાપ આપી જાય છે, જમકે–

સવાર–સાંજના પ્રતિક્રમણમાં ચોરાશી લાખ જીવયોનિ સાથે ક્ષમાપનાના "**સાત લાખ**" સૂત્રમાં તથા "**इरियावही**"–સૂત્રમાં એકેન્દ્રિયો–સ્થાવરોને જીવ તરીકે માનીએ છીએ, પણ તમને કોઈ પૂછે કે–' ભલા ભાઈ ! તમે જીવોને કેમ મારો છો ? ' તો ઝટ દઈને આપણે બોલી ઉઠવાના કે–' હેં ? શું કહ્યું તમે ? અમે જીવ મારીએ ! ' રોજ પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવર જીવોની વિવિધ પ્રકારની હિંસા કરવા છતાં ' આપણે જીવોને મારીએ છીએ ' એ અરેરાટી શાકને સમારતાં પાણી ઢોળતાં કે પીતાં, માટી ખોદતાં કે ચૂલો સળગાવતાં કેમ થતી નથી ?

જૈનેતરોના સંસ્કારોની જાણ્યે અજાણ્યે પણ ઘેરી છાપ આપણા હૈયા પર રહેલી છે કે-" **હાલે ચાલે તે જીવ !**" એટલે સ્થાવર-એકેન્દ્રિયોને જીવ તરીકે આલોચના સૂત્રોમાં બોલવા-માનવા છતાં વર્તનમાં જૈનેતરોની માન્યતાથી દોરવાયાની જેમ કીડી વગેરે ત્રસ જીવની વિરાધતામાં થતી અરેરાટીની જેમ સ્થાવરોની હિંસાથી ચિત્તગ્લાની થતી નથી !

મોટે ભાગે હકીકતરૂપે સહુના અનુભવની આ ચીજ છે.

ત્રસની જેમ સ્થાવરોની જીવ તરીકેની પ્રતીતિની ખામી

એટલે પચ્ચક્ખાણનું મહત્ત્વ સમજ્યા પછી પણ હિંસાથી વિરમવાની વાત આવે ત્યાં ત્રસ જીવોની હિંસાથી વિરતિ હજી સુશક્ય બને છે, પણ સ્થાવર-એકે૦ જીવોની હિંસાથી વિરમવું મુશ્કેલ પડે છે, કેમકે પૃથ્વી આદિ પાંચ સ્થાવર જીવોની હિંસા મનમાં અકારી લાગતી નથી, કેમકે સ્થાવર-એકેન્દ્રિય જીવો છે એમ મોંઢેથી બોલીએ છીએ ખરા ! પણ હૈયામાં ઉંડે-ઉંડે જૈનેતરોની રૂઢિની છાપ પડેલી હોય છે.

માટે " **पढमं णाणं तओ दया** " કે " **अण्णाणी किं काही** " આદિ વાક્યોથી જીવ-અજીવનું કે ત્રસ અને સ્થાવરનું જ્ઞાન ભૂમિકા રૂપે જરૂરી ગણ્યું છે, તે વિના હિંસાના પચ્ચક્ખાણ લેવાની તૈયારી કરાય તો પણ સાનુબંધ રીતે યથાર્થ પાલન ન થઈ શકે !

જૈનત્વની મર્યાદા પ્રમાણે જીવ-અજીવની વાસ્તવિક ઓળખાણ કે ત્રસ-સ્થાવરના સ્વરૂપની વિચારણા જેણે યોગ્ય રીતે નથી મેળવી તે શી રીતે પચ્ચક્ખાણને વ્યવસ્થિત રીતે નભાવી શકશે ?

દુઃપચ્ચક્ખાણ એટલે !

વ્યવસ્થિત સ્વરૂપની જાણકારી વિના કરાતા પચ્ચક્ખાણ દુઃપચ્ચક્ખાણ-રૂપ થઈ જવાનો સંભવ છે, કેમકે-જેના પચ્ચક્ખાણ લેવાય તેના વિષયનો પૂરો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ન હોય તો ભંગ થવાનો સંભવ ખરો !

પણ વિષયભેદે પચ્ચક્ખાણના સ્વરૂપની વ્યવસ્થા બરાબર નથી, જેમ-જમનાભાઈ ઉપવાસના પચ્ચક્ખાણ લેવા આવે અને મોહનભાઈને ઉપવાસનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ન હોય ત્યાં જમનાભાઈનું પચ્ચક્ખાણ દુઃપચ્ચક્ખાણ ન થાય,

આ રીતે પચ્ચક્ખાણમાં સામાન્યથી જીવ-અજીવ કે ત્રસ-સ્થાવરની હિંસાના પરિત્યાગના વાત ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે બાકી શાસ્ત્રીય પદાર્થોની વિપુલ જાણકારી સાથે પચ્ચક્ખાણને નિયત સાહચર્ય નથી.

પચ્ચ૦માં જ્ઞાનાચાર-દર્શનાચારનું મહત્ત્વ

પચ્ચક્ખાણ લેનારાએ જ્ઞાનાચારમાં જીવ-અજીવ કે ત્રસ-સ્થાવરનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તો સાચી અધિકારિતા વિકસી કહેવાય, તેવાને અપાયેલ પચ્ચક્ખાણ ઉત્તરોત્તર સાનુબંધ રીતે વૃદ્ધિ પામતું રહે છે.

એ જ પ્રમાણે દર્શનાચારમાં જીવાદિ તત્ત્વોની માન્યતા-પ્રતીતિ ન હોય! 'જગતમાં જીવ છે એવું હું નથી માનતો' આવું બોલતો હોય તેને હિંસાથી વિરમવાનું સંભવિત નથી.

આ રીતે પચ્ચક્ખાણની ઉત્પત્તિ જીવાદિની માન્યતા સાથે સંકળાયેલી છે. **તેથી આચાર-દર્શનાચારમાં જે વ્યવસ્થિત હોય તે પચ્ચક્ખાણનો અધિકારી જાણવો.**

જે વ્યક્તિ આચાર શુદ્ધિમાં બહુ માનતો ન હોય તે જગતમાં જેમ સભાસોહંતા માણસો માત્ર સભા શોભાવે, તાલીઓના ગડ-ગડાટ કરી મૂકે પણ સભા જે આશયથી મળી હોય તે સાથે તેમને કંઈ નિસ્બત ન હોય તે રીતે વાર-તહેવારના દિવસોએ સભાસોહંતા તરીકે પચ્ચક્ખાણ કરવા રૂપે કરી લે, પણ તેમાં પચ્ચક્ખાણની શુદ્ધિ જાળવવા ઉપર કહ્યા મુજબ જ્ઞાનાચાર-દર્શનાચારની મર્યાદા ન જાળવે તો પચ્ચક્ખાણનું સાચું અધિકારીપણું તેઓએ મેળવવું રહ્યું.

પચ્ચ૦માં ચારિત્રાચારનું મહત્ત્વ

આમ છતાં જે પુણ્યાત્માઓ આઠમ, ચૌદશ, શાશ્વતી અઠ્ઠાઈ, પજુસણ, જ્ઞાનપંચમી, મૌનએકાદશી આદિ વિશિષ્ટ પર્વના દિવસોમાં સભાસોહંતારૂપે પણ પચ્ચક્ખાણ કરવા તૈયાર થતા હોય પણ હૈયામાં એમ હોય કે–"ચાલુ દિવસોમાં આપણે કંઈ ધર્મની આરાધના કરતા નથી, પચ્ચક્ખાણ આદિ વિશેષ રૂપે કંઈ કરતા નથી, ધર્મની આરાધના કરીશું તો જ આપણું કલ્યાણ થશે, આપણાથી સર્વથા હિંસા છૂટતી નથી, અસત્ય ભાષણનો સર્વથા ત્યાગ થઈ શકતો નથી, આવી પરિસ્થિતિમાં આપણે કંઈ નહીં કરીએ તો આપણું શું થશે?" આવી વિચારણાના પાયા પર "વધુ ન થાય તો થોડું તો કરીએ" એ લક્ષ્યથી જે પચ્ચક્ખાણની પ્રવૃત્તિ થાય છે ચારિત્રાચારની મર્યાદાવાળી કહેવાય.

એટલે સભાસોહંતાની પ્રવૃત્તિ સર્વથા નિરર્થક છે એમ ન જાણવું.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ચારિત્રાચારની મર્યાદામાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરનાર વ્યવહારથી સભાસોહંતા જેવા આરાધકો પણ પચ્ચક્ખાણના અધિકારી બને છે. કેમકે પહેલાં જણાવી ગયા છે કે–આચાર શુદ્ધિની ભૂમિકા ઉપર પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે.

ટૂંકમાં **પચ્ચક્ખાણનો યથાર્થ અધિકારી તે કે–જે આચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત હોય.**

પચ્ચ૦ માટે આચારશુદ્ધિના ટેકામાં દેશ વિરતિની વ્યાખ્યાનો વિચાર

આ વાત બરાબર લક્ષ્યમાં લઈશું એટલે **કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ૦ આ૦ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે** જણાવ્યું કે–"**यतिधर्मानुरक्तानां, देशतः स्यादगारिणाम्**" અર્થાત્–"સાધુધર્મના દઢ રાગવાળા ગૃહસ્થોને દેશથી વિરતિ=પાપોનું પ્રત્યાખ્યાન હોય છે" આ વાતનું મહત્ત્વ બરાબર સમજાઈ જશે.

કેમકે–શ્રાવકધર્મની ઉત્પત્તિ–સ્થિતિ આદિનો આધાર સાધુ-

ધર્મની તલ્લીનતા ઉપર અહીં જણાવાયો છે, સાધુધર્મની પાલના કરવાની દૃઢ કામના કે ઉત્કટ અભિલાષાએ જ શ્રાવકની તલ્લીનતા સાધુધર્મમાં થવા પામે છે. અને આવી સાધુધર્મની તલ્લીનતાના આધારે શ્રાવકના જીવનમાં તે તે વિશિષ્ટ રીતે પંચાચારનું યથોચિત-પણે પાલન કરવાની તત્પરતા ઉપજે જ છે.

એટલે પચ્ચક્ખાણનું આધકારીપણું આચારશુદ્ધિ પર નિર્ભર છે એ વાત 'દેશવિરતિનો આધાર સાધુધર્મરાગ સાથે સંબંધિત છે' એ વાકયથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે.

પૂ૦ આ૦ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ના શબ્દોમાં શ્રાવકપણું એટલે?

'આચાર શુદ્ધિ વાળો જીવ પચ્ચક્ખાણનો યથાર્થ અધિકારી છે' આ વાત સમજવા માટે **પૂ. આ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી** મ૦નું નીચેનું વાકય પણ ખૂબ જ ઉપયોગી છે–

"શ્રાવકપણું કેવું? ધગધગતા લોઢાના તવા ઉપર પગ મૂકવાની જેમ ન છૂટકે લાચારીથી પાપની પ્રવૃત્તિ વાળું."

શ્રાવકની મનોદશા ઉપર માર્મિક દૃષ્ટાંત

આ વાતને સમજવા માટે નીચેનું દૃષ્ટાંત વિચારો!!!

"કોઈ માણુસ જંગલમાં સૂતો હતો અને અચાનક આંખ ઉઘડી ને સામેથી આવતા વાઘના ટોળા ઉપર નજર પડી, હાંફ્લો હાંફ્લો થઈ જીવ બચાવવા ભાગી છૂટે છે, ઝડપથી દોડવા માંડે છે, આગળ ધગધગતા લાલચોળ ખેરના અંગારાથી ભરેલી મોટી ખાઈ આડી આવી, ખાઈ ઉપરથી જવા માટે એક પતરું આડું મૂકેલ છે, બહુ વિચાર કરવાનો અવસર નથી કે ખેરના અંગારાની પ્રબળ ગરમીથી લોઢાનું પતરું કેવું ગરમ થયું હશે! મારા પગ દાઝશે વગેરે વિચાર્યા વિના પાછળથી આવતા વાઘના ટોળાથી જીવ બચાવવા ઝડપભેર ધગધગતા લાલચોળ ગરમ પણ લોઢાના પતરા પર ઝટપટ પગ મૂકી ખાઈ ઓળંગી ગયો."

અહીં વિચારવાની જરૂર એ છે કે-ગરમ લાલચોળ બનેલા ધગધગતા પતરા ઉપર શી રીતે એણે પગ મૂકયો હશે? અને પગ મુકયા વિના ખાઈ ઓળંગાય જ નહીં એટલે પગ તો એણે પતરા ઉપર મૂકયો જરૂર પણ અહીં મહત્ત્વની વાત એ છે કે-ગરમ પતરા પર પગ મુકી જ શી રીતે શકાય? છતાં પાછળ આવી રહેલ વાઘના ટોળાના ભયથી બચવા ખાઈ ઓળંગી જવા માટે મુકયો તો ખરો! પણ કેવી મનોદશાએ? એક અંગૂઠો જ માત્ર મુકવાથી જો ચાલે તેમ હોય તો તે પગનો આખો પંજો મુકે ખરો? ન છૂટકે લાચારીથી મુકવા ખાતર નહીં પણ મુકયા વિના પગ ઉઠાવી ન શકાય માટે ઉઠાવવા ખાતર પગ મુકયો એમ કહી શકાય.

શ્રાવકની પાપજુગુપ્સાનો ચિતાર

આ રીતે સંસારી જીવ જ્યારે સમકિત પામે એટલે મિથ્યાત્વની ઉંઘમાંથી જાગ્યો કહેવાય, તે વખતે તેણે નિર્મળ દૃષ્ટિથી પોતાના આત્માની આસપાસ આઠ કર્મોના વાઘોનું ટોળું ધસારાબંધ આવતું દેખ્યું, એટલે તેના ત્રાસમાંથી બચવા દોટ મુકી પણ આગળ દુનિયાદારીના પદાર્થોની જંજાળરૂપ ખાઈ ભયંકર પાપારંભ, રાગ-દ્વેષ આદિ ખેરના અંગારોથી ભરેલી આડી દેખાણી, પણ તે ખાઈ ઉપર દેશવિરતિનું લોઢાનું પતરૂં હતું, કર્મોના ત્રાસથી બચવા માટે વિરતિના સંસ્કારોના સહારાને મેળવી રાગ-દ્વેષ આદિ ભયંકર સળગતા અંગારાઓની ખાઈ સમાન દુનિયાદારીના પદાર્થોની જંજાળમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન વિવેકી પુણ્યાત્માનો હોય.

આ રીતે દેશવિરતિ જીવન એ સંસારના પદાર્થોની આલપંપાલ-મોહમાયાથી ભરેલી માવજત વાળું ન હોય, પણ ન છૂટકે ગરમ ધગધગતા લોઢાના પતરા પર પગ મુકી ખાઈ ઓળંગી જવાના પ્રયત્નની માફક સાધુધર્મની તીવ્ર અભિલાષાવાળા શ્રાવકને માત્ર ન છૂટકે જવાબદારી અદા કરવા રૂપે સંસારની પ્રવૃત્તિઓ કરવી પડે માટે કરે.

આ રીતે પૂ. **આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ના "ન છૂટકે લાચારીથી ગરમ લોઢાના તવા ઉપર પગ મુકવા જેવી પાપ પ્રવૃત્તિ વાળું શ્રાવક જીવન"** આ શબ્દોથી હિંસાદિ પાપના પચ્ચક્ખાણ કરનારાની યથાર્થ અધિકારિતા ચારિત્રાચારની મર્યાદા સાથે સંબંધિત જણાય છે.

શ્રાવકને અર્થદંડની છૂટ છે ? એ કુતર્કનો ખુલાસો

અહીં કો'ક સ્થૂળબુદ્ધિવાળો વાદી કદાચ એમ પણ બોલી ઊઠે કે-"ભાઈ! સાધુધર્મ એટલે પાપનો સર્વથા ત્યાગ, અને શ્રાવકધર્મ એટલે પાપનો થોડો ત્યાગ, એટલે શ્રાવક ને સંસારી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં પાપ ન લાગે, સ્વજન-દેહ આદિ માટે કરાતું પાપ તો અર્થદંડ છે તે ગૃહસ્થ માટે કંઈ વર્જ્ય નથી....વગેરે."

આવું બોલીને અજ્ઞાનમૂઢવાદી એમ કહેવા માંગે છે કે-"ગૃહસ્થોને અમુક પ્રવૃત્તિની છૂટ છે, તેમાં એઓને પાપ ન લાગે."

એટલે દેશવિરતિ જીવન જીવનારાએ દેશવિરતિ પચ્ચક્ખાણની મર્યાદા માટે ચારિત્રાચારની ઉપર જણાવેલ ભૂમિકા ખાસ જરૂરી નથી, એમ વાદીનો આશય છે.

ખરેખર વિવેકપૂર્વક ગુરૂચરણોમાં બેસી આગમ તત્ત્વની વિચારણા ન કરી હોવાના કારણે આ જાતનો કુતર્ક કરવાનું સાહસ વાદી કરી શકે છે.

કેમકે-દેશવિરતિ જીવન સમ્યક્ત્વના પાયા પર ટકેલ હોય છે, તો સમ્યક્ત્વના પ્રતાપે પાપોને સદંતર છોડવાની તીવ્ર ઝંખના દેશવિરતિની કક્ષાએ હોય જ!

તેથી શ્રાવક પાપોના પચ્ચક્ખાણ ભલે દેશથી છોડવા રૂપે કરે પણ માન્યતામાં તો સદંતર સઘળા પાપોને હેય તરીકેની વિચારણા સતત હોય જ!

આ માટે જ પાપોને દેશ થકી છોડનારો પણ જો પાપોને સદંતર વર્જવાની માન્યતાવાળો ન હોય તો તેની પાપોની કરેલી વિરતિ હિતાવહ ન નિવડે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે-સમ્યક્ત્વ વિના પંચાગ્નિતાપ અને અરણ્યવાસ કે ઘોર તપસ્યા યાવત્ પ્રભુ શાસનનું નિર્મળ ચારિત્રનું બાહ્ય પાલન હોય છતાં આત્માને વિરતિ કે પચ્ચક્ખાણનો યથાર્થ લાભ ન મળે.

આ વાત ખૂબ જ ગંભીરતાથી વિચારવા જેવી છે.

પચ્ચ૦માં ચારિત્રાચારની મહત્તાનો ઉપસંહાર

ટૂંકમાં પાપોને સદંતર હેય તરીકેની માન્યતાના સુદૃઢ પાયા ઉપર જે સર્વથા પાપોનો ત્યાગ તે સાધુપણું અને દેશથી પાપોનો ત્યાગ તે શ્રાવકપણું જાણવું.

ચાલુ વિષયમાં પચ્ચક્ખાણના સાચા અધિકારી તરીકે ચારિત્રાચારની મર્યાદામાં જે વ્યવસ્થિત હોય તેનો નિર્દેશ છે તે એટલા માટે કે પાપોને સર્વથા ત્યાગ કરવાની સુદૃઢ માન્યતા ચારિત્રાચારના બલે કેળવાય અને તેના બલે પચ્ચક્ખાણની સાચી અધિકારિતા પ્રાપ્ત થાય.

પચ્ચ૦માં તપાચારનું મહત્ત્વ

હવે પચ્ચક્ખાણ માટે **તપાચારનું** મહત્ત્વ વિચારીએ તો દેખીતી રીતે ઉપવાસ-આંબિલ-આદિ તપના અનેક ભેદો પચ્ચક્ખાણમાં સ્વતઃ દેખાય છે જ ! પણ ખાસ સમજવા જેવી વાત એ છે કે-તપાચારનો વાચ્યાર્થ ઉપવાસ, એકાસણું, ઉણોદરી, રસત્યાગ વગેરે છે, પણ તપાચારનો વ્યંગ્યાર્થ છે દુઃખસહિષ્ણુતા.

ગમે તેવા દ્રવ્ય કે ભાવદુઃખને નિરાશંસભાવે કર્તવ્ય બુદ્ધિથી વ્યવસ્થિત રીતે કેળવાયેલ કર્મ નિર્જરા ધ્યેયથી સહન કરવાની કેળવણી તે ખરેખર તપાચારનો ગૂઢ રહસ્ય રૂપ અર્થ છે.

તપાચારનો માર્મિક અર્થ

જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે-" દુઃખોને નોતરું દો ! દુઃખોને હરખ-

ભેર આમંત્રણ આપો! સ્વતઃ દુઃખ આવતું હોય તો તેનું સ્વાગત કરો! દુઃખથી ગભરાઓ નહીં!"

પચ્ચક્ખાણ કરનાર દરેક પુણ્યાત્મા જાણે છે કે-ઉપવાસાદિ પચ્ચક્ખાણ કરવાથી ભૂખ લાગશે છતાં મુમુક્ષુ જીવો પચ્ચક્ખાણ કરે જ છે! ઘરમાં વિપુલ ખાદ્ય સામગ્રી હોય છતાં ઉપવાસ કરે છે, છતે પાણીએ પણ ચોવિહાર કરીને તરસ્યા રહે છે, ભૂખ-તરસના દુઃખોથી ઘણીવાર ઢીલાશ આવી જાય, પેટમાં કુરકુરીયાં બોલે, દાદરો ઉતરવાની કે બોલવાની શક્તિ પણ કો'ક વખતે ન રહે, શારીરિક નબળાઈ ખૂબ જ આવે છતાં વિવેકી પુણ્યાત્માઓ હરખભેર તપ-ધર્મનું આસેવન કરે છે! કેમકે-તપાચારનો વ્યંગ્યાર્થ-ગૂઢ રહસ્ય રૂપ દુઃખોને સ્વેચ્છાએ સમભાવથી ભોગવવાનો આશય હૈયામાં ગૂંજતો હોય છે.

વધુમાં એ પણ સુંદર વિચારણા કામ કરતી હોય છે કે-સ્વેચ્છાએ દુઃખોને ધીરતાથી સહન કર્યા વિના કર્મોની ગુલામીમાંથી છુટી શકાય તેમ નથી, તેથી જ આરાધક મહાનુભાવો દુઃખોને સામેથી નોંતરૂં આપીને તેડાવે, સહનશીલતાના જોરે દુઃખો વેદાઈને આત્માને અશુભકર્મની જકડામણથી છોડાવનારા થાય છે.

આ રીતે તપાચારનો વ્યંગ્યાર્થ આત્માને ખરેખર દુઃખો સહન કરવાના પરિણામે આત્માને કર્મના બંધનથી મુક્ત કરવાનો ખ્યાલમાં રાખી પચ્ચક્ખાણમાં તપાચારનું સર્વાધિક મહત્ત્વ વિચારવું જરૂરી છે.

કોઈ પણ વ્રત નિયમમાં દઢતાની જરૂર

પચ્ચક્ખાણ તો શું પણ દરેક નાના મોટા વ્રત-નિયમ-સોગંદ કે પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે તપાચારનો વ્યંગ્યાર્થ ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે કે-"ગમે તેટલા કષ્ટ કે દુઃખોનો સામી છાતીએ હસતે મોંઢે સામનો કરીને પણ લીધેલ વ્રત-નિયમ કે પ્રતિજ્ઞાને નભાવીશ જ!" ગમે તે શુભ કાર્યના સંકલ્પને વળગી રહેવું, આફત, વિષમ-

તાઓ કે મુશ્કેલીઓથી ઢીલા ન પડવું એ ખાસ જરૂરી છે, છોકરાઓની ગાજરની પીપુડીની માફક વાગી ત્યાં સુધી વગાડી નહીં તો પછી કરડી ખાધી એમ ન કરવું !

ગમે તે વ્રત-નિયમ કે પ્રતિજ્ઞા નળી ત્યાં સુધી ખરી ! જરાક મુશ્કેલીનો પ્રસંગ આવે એટલે વ્રત-નિયમ કે પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં ઢીલાશ વ્યાજબી નથી ! કોઈ પણ નાના કે મોટા વ્રત-નિયમ કે પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં દઢતા કેળવવી જરૂરી છે કે-'દુઃખો-કષ્ટો આવે તો ભલે આવે !' લીધેલ પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં કસર ન રાખવી !

આ રીતે પચ્ચક્ખાણમાં તપ આચારનું અત્યધિક મહત્ત્વ જાણવું.

આ પ્રમાણે પચ્ચક્ખાણમાં **વીર્યાચાર**નું પણ પ્રાધાન્ય વિચારવું, કેમકે વીર્યાચાર એટલે વીર્યોલ્લાસની જાગૃતિ-ફોરવણી કે કેળવણી વિના પચ્ચક્ખાણની ઉત્પત્તિ કે સાચવણી શક્ય બનતી નથી.

પચ્ચ૦માં પાંચે આચારની સંગતિ

આ મુજબ **પચ્ચક્ખાણમાં** તેના વિષયનું સામાન્ય રૂપે પણ **જ્ઞાન** (જ્ઞાનાચાર), પાપવ્યાપારોની હેયતાની **શ્રદ્ધા** (દર્શનાચાર) યથોચિત શક્ય મર્યાદાઓનું **પાલન** (ચારિત્રાચાર) પચ્ચક્ખાણમાં આવી પડતા દુઃખોને સમભાવથી **સહન કરવાની તત્પરતા** (તપાચાર) અને **વીર્યોલ્લાસની જાગૃતિ** (વીર્યાચાર) આ પાંચ ચીજોની મુખ્યતા હોઈ પંચાચારનું પ્રાધાન્ય સ્પષ્ટ થાય છે.

આ રીતે પચ્ચક્ખાણના યથાર્થ અધિકારી તરીકે અહીં શ્રી **સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર**ના પાંચમા અધ્યયનના પ્રારંભે આચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત પુણ્યાત્માનો નિર્દેશ છે, તે સર્વથા સંગત દેખાય છે.

હવે આચારની મર્યાદામાં રહેવાથી પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? વધે છે ? કે ટકે છે ? અને તેના શા શા લાભ છે ? વગેરે જણાવાશે તે અધિકાર અગ્રે વર્ત્તમાન.

વ્યાખ્યાન-૪

इहानन्तराऽध्ययने प्रत्याख्यान-क्रियोक्ता, सा चाऽऽ-चार-व्यवस्थितस्य......"

વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય ભગવાન્ **શ્રીશીલાંકાચાર્ય મહારાજા** ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે **શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રની** ટીકા કરતાં પહેલા શ્રુતસ્કંધની વ્યાખ્યા કરી ગયા, બીજા શ્રુતસ્કંધના ચાર અધ્યયનની વ્યાખ્યા કર્યા પછી હવે પાંચમા અધ્યયનની વ્યાખ્યા શરૂ કરતાં ચોથા અધ્યયન અને પાંચમા અધ્યયનનો સંબંધ જણાવતાં ફરમાવી ગયા કેઃ-

આચાર શુદ્ધિની મહત્તાનું રહસ્ય

ચોથા અધ્યયનમાં "જિનશાસનમાં પચ્ચક્ખાણનું કેવું જરૂરી સ્થાન છે?" એ વાત જણાવી પણ તે પચ્ચક્ખાણનો અધિકારી કોણ? એ જણાવવા પાંચમા અધ્યયનમાં પંચાચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિતપણે ટકી રહેવાનું અત્યધિક મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે.

તેનો આશય-ભાવાર્થ શો છે? એ વિવેક-બુદ્ધિથી સમજવા જેવો છે.

જૈનેતરોએ પણ યમ-શિક્ષાના નામે પચ્ચક્ખાણના સ્થાનો સ્વીકાર્યા છે, કેમકે-હિંસા, જૂઠ ચોરી, સ્ત્રીગમન અને પરિગ્રહ આ પાંચ મહાપાપોના ત્યાગની વાત જગતના દરેક ધર્મ, સંપ્રદાય કે શાસનમાં હોય છે,

તેથી જ **પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મ. શ્રીએ શ્રી અષ્ટક પ્રકરણ ગ્રંથમાં** જણાવ્યું છે કે-

"**पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।**
अहिंसा सत्यमस्तेयं, त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥"

અર્થાત્—"અહિંસા સત્ય અસ્તેય મૈથુન ત્યાગ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ આ પાંચ બાબતો જગતના દરેક ધર્મવાળાઓના મતે પવિત્ર મનાય છે." (હારિ. ૧૩ અષ્ટક શ્લો. ૨)

અહિંસા આદિ પાંચ બાબતો નાસ્તિકને પણ માન્ય છે

દુનિયામાં કેટલીક ચીજો વ્યક્તિભેદે, દેશભેદે, કાળભેદે પવિત્ર મનાય છે, પણ આ ઉપર જણાવેલી પાંચ ચીજો કોઈપણ એક મત, દર્શન કે શાસનની અપેક્ષાએ પવિત્ર નથી, પણ જગતના તમામ ધર્મો, સંપ્રદાયોને માન્ય હોઈ આ પાંચ ચીજો પવિત્ર છે,

નાસ્તિક જેવા કટ્ટર ભૌતિકવાદી અને ધર્મના દ્વેષીને પણ આ પાંચ બાબતો માન્ય રાખવી પડે છે,

કેમકે ગમે તેવા નાસ્તિકને પણ વ્યવહારની વ્યવસ્થામાં માનવું પડે છે, નાસ્તિક જેવાને પણ કોઈ મારે કે દુઃખ આપે તે તેને ઈષ્ટ નથી હોતું, એટલે વ્યવહારની વ્યવસ્થાને માન્ય રાખવાના પરિણામે વિના કારણે બીજાને મારવાની કે દુઃખ દેવાની વાત નાસ્તિકને પણ અનુચિત માનવી પડે છે. આ પ્રમાણે જુઠ, ચોરી આદિ પાપોમાં પણ સમજી લેવું.

પાપોની પ્રવૃત્તિથી કર્મ બંધાય મને પરભવ બગડે એ વાત કદાચ ભૌતિકવાદી-નાસ્તિકને આત્માની શ્રદ્ધા ન હોઈ માન્ય ન હોય ! છતાં હિંસા આદિ પાપોના આચરણથી આ ભવમાં દેખીતો અનર્થ પોતાને ભોગવવો પડે છે, એ હકીકતને આગળ રાખી પોતાની જેમ બીજાને પણ થતી હેરાનગતી સમાજ-વ્યવસ્થાના નામે અનુચિત માનવી જ રહી !

આ રીતે ધર્મ જેવી ચીજને ન માનનાર માત્ર દુનિયાદારીમાં રાચનાર નાસ્તિક જેવાને પણ અહિંસા આદિ પાંચ બાબતો વ્યવહારની રીતે પણ માન્ય કરવી પડે છે !

વ્યવહારમાં પણ સજાના ભયથી પાપો અકરણીય છે

વળી દુનિયાદારીમાં કોર્ટમાં સાક્ષી આપતી વખતે પણ ઈશ્વરને માથે રાખવાની વાત મુખ્ય હોય છે. અને જાણી-જોઈને જુઠું બોલનાર સજા પામે છે.

એટલે વ્યવહારમાં સજાના ભયથી હિંસા આદિના પાપથી ધર્મમાં શ્રદ્ધા નહીં રાખનારા ગમે તેવા નાસ્તિકને પણ અટકવું પડે છે.

પણ ખરી વાત એ છે કે **શિક્ષા–સજાના ડરથી પાપોનો ત્યાગ વાસ્તવિક નથી, પાપ કે ગુન્હાની ખરાબી સમજવી જોઇએ, તો જ તે ગુન્હો કે પાપ ફરી થવાનો સંયોગ ઉભો ન થાય !**

વ્યવહારમાં શિક્ષા–સજાના ડરથી પાપ ન કરવાની વાત છે, જ્યારે ખરેખર પાપ કરવાની વાત પાપોની અનર્થકારિતાની સમજણના પાયે ધર્મ દૃષ્ટિ એ હિતકારી છે.

હિંસા આદિ ખરાબ કેમ ?

એટલે હિંસા, જૂઠ, ચોરી, સ્ત્રી ગમન અને પરિગ્રહ આ પાંચે બાબતને આખું જગત ખરાબ ગણે છે, માને છે, તેમાં બે મત નથી, સહુ એક અવાજથી કબૂલે છે, પરંતુ **પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીમ.** જણાવે છે કે—

"જગતમાં ચીજો બે રીતે ખરાબ હોય છે ! એક તો વ્યવહારમાં ખરાબ લાગે તેથી, બીજું આત્માને નુકશાન કરનાર હોય તેથી"

આ બંને જાતની ખરાબ ચીજોમાં દુનિયાથી ડરીને–આબરૂના ભયથી છોડવું પડે, માટે હિંસા આદિ ન કરી શકનારાઓ પણ આખરે હૈયાથી તે ખરાબ ચીજોની પક્કડ છોડી શકતા નથી,

આબરૂના ભયથી પણ પાપને ખરાબ માનનારા થોડા

એટલે જ કોર્ટ–કચેરીના અનુભવી લોકોના અભિપ્રાય મુજબ જાણવા મળે છે કે–સોએ નેવું ટકા સજા પામનારા એના એ જ ગુન્હેગારો નામીચા બદમાશો હોય છે, કે જેઓને ઇજ્જત–આબરૂની–કંઈ પડી હોતી નથી, બાકી ઇજ્જત–આબરૂવાળા તો દશ ટકા જ હોય છે.

એટલે દુનિયાની–પોલિસની આંખોમાં ધૂળ નાંખવાની તેવડ-વાળા તો ભયંકર ગુન્હાઓ કરવા છતાં આબાદ રીતે છટકી જઈ

કે લાંચ-રૂશ્વત આદિના જોરે નિર્દોષ થઈ છાતી ફુલાવીને ઉત્તરોત્તર પાપોની આચરણામાં ધપતા રહીને બહાદુરી માણતા હોય છે.

એટલે પાપને પાપ તરીકે-આત્માને નુકશાન કરનાર તરીકે માનવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ખરેખર દુનિયામાં પાપ કરનારાઓ પાપના માર્ગથી ગમે તેવી સજાઓનો ડર ઉપજાવવા છતાં પાછા ફરી શકતા નથી-

માટે નેવું ટકા ગુન્હેગારો ઇજ્જત-આબરૂની પરવા વગરના છે, માટે તેમને રાજસત્તા કોઈ રીતે રોકી શકે તેમ નથી, અહીં પ્રાસંગિક એક રાજાનો કિસ્સો ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે!

ઇજ્જતની બેપરવાઈવાળા માટે ટૂંકું દૃષ્ટાંત

"એક રાજાએ પોતાના પ્રધાન મંત્રીને કહ્યું કે—'પ્રધાનજી! તમે રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં હોંશીયારીથી કામ ચલાવજો! બધાને હુકમ કરજો! પણ મારાથી જે મોટો હોય તેને હુકમ ન કરશો! નહીં તો નાહક હુકમની ગૂંચમાં પડી જશો!'. પ્રધાને પુછ્યું કે-'હજૂર! આપથી મોટા કોણ? રાજાએ કહ્યું કે-'નાગો,' પ્રધાનજી કંઈ બરાબર સમજ્યા તો નહીં, છતાં રાજાજીને વધુ પૂછવામાં સાર ન સમજી ચૂપકીદી પકડી.

એક વખતે કો'ક નાગો બાવો અલમસ્ત જોગી રાજમહેલ આગળ રસ્તા વચ્ચે જમાવીને બેઠો! પ્રધાનજીએ બાવાને કહ્યું કે **हट जा!** પણ પેલો મસ્ત અવધૂત સાંભળે જ શાનો! રાજાજી પ્રધાનજીની સાથે હતા જ! રાજાજી આગળ પ્રધાનજીને પોતાની આજ્ઞા એક જોગટો ન માને 'કહ્યું છતાં ખસે નહીં એથી બહુ માઠું લાગ્યું,' તેથી પ્રધાનજીએ જરા કરડાકીથી કહ્યું કે— '**हट जा**' પણ પેલા અવ-ધૂત તો પાષાણની જેમ અડોળ રહ્યા. એટલે પ્રધાનજીએ પોતાની સત્તા અજમાવવા સાથેના પોલિસોને ઈશારત કરી અને ત્રીજી વાર નાગા બાવાને તુમાખીથી જોસભેર કહ્યુ કે— '**हट यहांसे! नहीं तो हम जबर्दस्ती निकाल देंगे! सुना!!!**'

એટલે પેલો મસ્ત, અવધૂત, નાગો બાવો અવસર પારખીને બોલ્યો કે—"दीवानजी! हमको क्या तुम निकालोगे! हम तो अपनी मरजी से दुनिया की माया को ठुकरा कर परमात्मा के नाम पर निकल ही चुके हैं। परंतु! तुम सब लोग इस क्षणभंगुर खलक की मोहमायामें फँसे हुए दुनियादारी में घुसे हुए हो, तो निकलना तुम्हारे को है। हमें क्या निकालोगे?"

પ્રધાનજી તો આ સાંભળી ઠરી જ ગયા! ખિસીયાણા થઈ નાગા બાવાના શબ્દોની અસર પારખવા રાજાજીના મ્હોં સામું જોયું, એટલે રાજાજી બોલ્યા કે—"**મારાથી કોણ મોટું?**"નો જવાબ મળી ગયોને!"

આ દૃષ્ટાન્તનો સારાંશ એ કે–જેને દુન્યવી ઇજ્જત–આબરૂની પડી ન હોય તેવાને રાજસત્તા શું કરી શકે?

દુનિયાના ગુન્હેગારોમાં નેવું ટકાના તો એવા હોય છે કે—જેઓને આબરૂનું કંઈ મહત્ત્વ જ હોતું નથી, જેલમાં વગર મહેનતે પરભારા રોટલા ખાવા મળશે આવું માનનારાઓની પાપ કરવાની વૃત્તિ એવી નિષ્ઠુર હોય છે કે શક્તિ–બુદ્ધિ અને સામગ્રીનો દુરૂપયોગ કરીને પણ તેઓ ગમે તેવી રાજસત્તાને હંફાવીને પાપમાં જ ધપતા રહે છે.

ગુન્હો અટકે ક્યારે?

આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે—વ્યવહારમાં રાજ્યસત્તા સજાના ડરથી ગુન્હા રોકવાનો પ્રયત્ન કરે પણ અંતરથી ગુન્હો કરનારાનું હૈયું પાપવૃત્તિવાળું હોઈ બનશે તેટલું તર્કટ ઉભું કરી, જૂઠ, પ્રપંચ, ખોટી સાક્ષી, લાલચ આદિનો સહારો લઈ સજામાંથી બચવા પ્રયત્ન કરશે, તેમ છતાં સજા થઈ તો પણ આબરૂનો પ્રશ્ન નેવું ટકા ગુન્હેગારોને મન મહત્ત્વનો ન હોઈ જેલ ભોગવ્યા પછી પણ પાપાચરણનું ચક્ર તેવું જ ચાલુ રહે છે.

આ રીતે ગુન્હા કે પાપની અકરણીયતાના ખ્યાલથી જ ગુન્હાઓ કે પાપનું પ્રમાણ ઘટે!

સજાના બળે ગુન્હાને દબાવવાની વાતથી એ ફલિત થાય કે— સજા થાય-શિક્ષા કે દંડ ભોગવવો પડે માટે ગુન્હો ન કરવો, પણ ગુન્હો ખરાબ છે એ વાત તો આવી જ નહીં! ગુન્હો કરતાં આવડે, પકડાય નહીં, સજા ન થાય તો વ્યવહારમાં પોતાને કોઈ દોષિત-ગુન્હેગાર માનતું નથી!

ધર્મની દૃષ્ટિએ ગુન્હાની અટકાયત

ધર્મની દૃષ્ટિએ તો ગુન્હા કે પાપની ખરાબી સમજી ગુન્હા-પાપનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે, જમનાભાઈએ ઉપવાસ કર્યો, પચ્ચક્ખાણ લીધું અને દુકાને ગયા, દુકાને છોકરાએ કાંક' ખાવાની ચીજ નમૂનારૂપે જોવા આપી, ભૂલમાં ખવાઈ ગઈ, મોંઢામાં નાંખી અને યાદ આવ્યું કે...." અરે....આજે તો ઉપવાસ છે....ને! તરત જ જમનાભાઈ દોડતા ઉપાશ્રયે આવે અને ગુરૂમહારાજને કહે કે— "સાહેબ! સહસા અજાણતાં આવી ભૂલ થઇ ગઇ? શું પ્રાયાશ્ચત્ત!"

આમ ધર્મમાં આત્મશુદ્ધિના ધ્યેયથી પાપોને હેય સમજી સજાનો ભય નથી તો પણ તેમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન હોય છે, જ્યારે વ્યવહારમાં દંડ-સજા, શિક્ષાનો ડર ઉપજાવવા છતાં પાપમાંથી પાછા પડાતું નથી કારણ કે-**દુનિયામાં સજાના જોરે ગુન્હા કે પાપને દબાવવાની વાત છે, જ્યારે ધર્મમાં શાણપણના જોરે પાપમાંથી ખસેડવાની વાત છે!**

પચ્ચ.ના પાલન માટે પાપભીરૂતાની મહત્તા

પચ્ચક્ખાણ લીધા પછી ભંગાય નહીં, ભાંગી જાય તો તેની આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, નહીં તો ભવાંતરમાં નરકાદિદુઃખ ભોગવવા પડશે" આ જાતના સંસ્કાર હોવાથી નાના બાળકથી માંડી વયોવૃદ્ધ અજાણ ડોશીમા સુદ્ધાં પણ વ્રત-નિયમ કે પચ્ચક્ખાણમાં લાગેલ દોષોની આલોચના કરવા માટે ગુરૂ મહારાજની પાસે સામે પગલે ચાલીને આવે છે!

ગુરૂ મહારાજ કંઈ તમારી હાજરી લેવા નથી બેઠા! પણ

ધર્મના સંસ્કારોથી આર્દ્ર બનેલ આરાધકનું હૈયું જ પોકારી ઉઠે છે–જેથી કે પચ્ચક્ખાણ ભૂલથી ભાંગ્યું કે તેમાં કંઈ દોષ લાગ્યો કે તુર્ત ગુરૂ મહારાજ પાસે દોડતા જઈ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની ઝંખના રહે છે! ગુરૂને પગે લાગી ગુરૂ જાણતાએ ન હોય તો પણ સામે પગલે ચાલી હાથ જોડી પાપનો એકરાર કરી પ્રાયશ્ચિત્તની માંગણી કરાય છે,

જ્યારે વ્યવહારમાં જાહેરમાં ગુન્હો કર્યો હોય, સેંકડો સાક્ષી હોય, પોલિસ પાછળ પડી હોય, છટકી ન શકાય તે રીતે કાયદાની ચુંગાલમાં ફસાઈ ગયા હોય છતાં ગુન્હાની કબૂલાત કદી પણ થતી નથી, કેમકે ગુન્હાને દિલથી ખરાબ માન્યો નથી, માત્ર વ્યવહારમાં સજા,–દંડ કે શિક્ષા થાય તો ખરાબ લાગે માટે ગુન્હાને ખરાબ માન્યો છે.

પાપમાંથી પાછા ફેરવવા માટે ધર્મનીતિની પદ્ધતિ

ધર્મનીતિ પ્રમાણે દરેક આસ્તિકના હૈયામાં ગુન્હાની ભયંકરતા આત્માની ખરાબી કરનારના રૂપમાં હોય છે, તેથી જિનશાસનના સાધુઓની ફરજ જ એ છે કે––જગતના જીવો ગુન્હાની વિષમતા પાપની ભયંકરતા સમજી તેની આલોચના માટે દોડતા આવે ત્યારે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા તેઓની આત્મશુદ્ધિનો ખ્યાલ રાખે!

ધાગાપંથી સાધુઓ ખરેખર ભોળી જનતાને ઠગે જ છે, પાપોની આલોચના કરનારાને જે તે સાધનોનો આપમતિએ ઉપયોગ બતાવી પોતાની પૂજા–પ્રશંસા વધારવા માંગે છે, તેવાઓની અહીં વાત નથી, પ્રભુ આણાધારી સાચા ત્યાગી નિર્ગ્રંથ સાધુઓની વાત છે, તેઓ તો હંમેશાં ધર્મપ્રેમી જનતાને હેય–ઉપાદેયનું સાચું ભાન કરાવી યથા શકય પ્રયત્ને પાપની આચરણામાંથી પાછા ફેરવવાનો જ પ્રયત્ન કરે!!!

આવા સાધુઓના ચરણોમાં પાપ ભીરૂ જનતા દોડતી જઇને એકાંતમાં કે ભોંયરામાં કોઈ ન જાણે તેમ પણ કરેલા ભયંકર પાપોની આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્તની માંગણી કરતા હોય છે.

વ્યવહારમાં ક્યાંય આપમેળે કોર્ટમાં જઈ ગુન્હાની કબૂલાત કરતા કોઈને જોયા ખરા !

આસ્તિક અને નાસ્તિકમાં ફરક શો ?

આસ્તિક અને નાસ્તિકમાં મહત્ત્વનો ફરક આ છે કે-**ખરાબ ચીજની ખરાબીથી જાતને દૂર રાખવા મથે તે આસ્તિક !** અને **ખરાબ ચીજની ખરાબીના ફળથી ડરીને જાતને બચાવવા મથે તે નાસ્તિક !**

ધર્મ શિખવાડે છે કે-પાપ સ્વતઃ ખરાબ છે ! જાણ્યે-અજાણ્યે પણ તેના સંસ્કારો જીવનને જોખમમાં મુકે છે, એમ સમજી-વિચારીને પાપ-પ્રવૃત્તિથી જાતને દૂર રાખવી.

દુનિયાદારી-વ્યવહારમાં ખરાબ ચીજની અસર રાજસત્તાના બંધારણ પ્રમાણે સજા-દંડ કે શિક્ષા રૂપે દેખાય છે, માટે તે અસરની વિષમતાથી જાતને બચાવવી. ખરાબ ચીજ ભલે ! જીવનમાં રહી ! માત્ર તેની સજા ભોગવવી ન પડે ! આવો અતિસ્થૂલ વિચાર વ્યવહારમાં હોય છે.

આટલા વિવેચન ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સમજાઈ ગયું હશે કે-હિંસા, જૂઠ, ચોરી, સ્ત્રીગમન અને પરિગ્રહ આ પાંચેય પાપોને જગતના દરેક ધર્મ, મત કે સંપ્રદાયવાળાએ પાપ રૂપે સ્વીકાર્યા છે, યાવત્ ધર્મમાં નહીં માનનારા નાસ્તિક જેવાને પણ સમાજ વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ આ પાંચેય બાબતને અનિષ્ટ તત્ત્વ તરીકે માનેલ છે. પણ (કોઈ પણ ધર્મવાળા) આસ્તિક અને (ધર્મને નહીં માનનારા) નાસ્તિકની માન્યતામાં ફરક ક્યાં પડે છે કે-

આસ્તિક-નાસ્તિકની માન્યતા

આસ્તિકો હિંસા આદિ પાંચને ભવાન્તરમાં કર્મની વિષમ વિટંબના આપનાર અને કર્મની જંજાળને વધારનાર અને આત્માને સ્વરૂપથી દૂષિત કરનાર તરીકે હેય=છોડવા લાયક માને છે.

જ્યારે નાસ્તિકો માત્ર આ ભવની સુખાકારિતા માટે સામાજિક દુર્વ્યવસ્થા ન થાય તે માટે હિંસા આદિ પાંચને અનિષ્ટતત્ત્વરૂપે કબૂલે છે!

જો હિંસા આદિથી સામાજિક વ્યવસ્થામાં ભંગાણ ન પડતું હોય કે આબાદીના સાધનોની અભિવૃદ્ધિ થતી હોય તો પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થની ખાતર ભયંકર હિંસા આદિ પાંચેય પાપની આચરણામાં રૂંવાડું પણ ન ફરકે તેવા નાસ્તિકોનું!

કેમ કે તેઓના હૈયામાં પાપોનું સ્વાભાવિક વિરસપણું હોતું નથી, હાલના ચાલુ કાલમાં પાશ્ચાત્ય દેશોના સુધરેલા કહેવાતા વૈજ્ઞાનિકોના એકેક પ્રયોગાદિક અખતરાઓમાં કે સ્વાર્થમૂલક યુદ્ધકાલીન મોરચામાંની યોજનામાં હજારો–લાખોના સંહારનું ભયંકર ફળ આવવા છતાં હૈયું પોતાના પ્રયોગોની યથોત્તર સફલતાના ગૌરવમાં જ રાચે છે!!!

એટલે હિંસા આદિ પાંચે પાપની અનુપાદેયતા ગમે તે કારણે નાસ્તિકોને પણ માન્ય છે!

જૈન–જૈનેતરોની પાપની માન્યતામાં ફરક

હવે આસ્તિકોમાં પણ સાંખ્ય, બૌદ્ધ, નૈયાયિક કે વેદાંતી ગમે તે હોય તે દરેક હિંસા આદિ પાંચને પાપ માને છે, અને જૈનો પણ હિંસા આદિ પાંચને પાપ માને છે, છતાં બંનેની માન્યતામાં બહુ મોટું અંતર છે.

જૈનેતરો હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ કરે છે તે કયી દૃષ્ટિએ કે હિંસાઆદિનો ત્યાગ કરવાથી ધર્મ થશે, એટલે ધર્મબુદ્ધિ એમાં પ્રધાન છે, પણ જૈનો હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ તે રીતે કરતા નથી, અર્થાત્ ધર્મ થશે એમ ધારીને હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ જૈનશાસનમાં નથી!.... ચમકશો નહીં આ સાંભળીને!

જિનશાસન અનેક નય અને વિવિધ ગમ–ભાંગાઓની બહુલતાવાળું છે, યોગ્ય વિવેક–બુદ્ધિની પરિકર્મણા, વિનીતભાવ અને જિજ્ઞાસા-

વૃત્તિ સાથે યોગ્ય જ્ઞાની ગુરૂની નિશ્રાએ જ જિનશાસનના તત્ત્વોનો મર્મ સમજાય છે.

હિંસા આદિનો ત્યાગ જૈન તથા ઇતરોના શાસનમાં દેખીતી રીતે એક સરખો છતાં ખરેખર તે ત્યાગ પાછળની ભાવનામાં બહુ મોટું અંતર છે!

ઇતરોની માન્યતામાં હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ ધર્મબુદ્ધિએ થાય છે. જ્યારે જૈનો હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ કયી બુદ્ધિથી કરે છે? એ ખાસ સમજવા જેવી ચીજ છે.

તેના ઉપર જ હિંસા આદિના કરાતા પચ્ચક્ખાણની સફળતા-નો આધાર છે.

જૈનેતરો કરતાં જૈનોની પાપની વ્યાખ્યાનું માર્મિક રહસ્ય

અહીં ઉપલકીયા વિચારથી કદાચ કોઈને એમ લાગે કે—"ઇતરો હિંસા આદિનો ત્યાગ કરવામાં ધર્મ માને છે તો શું જૈનો હિંસા આદિ કરવામાં પાપ સમજે છે? જેથી એનો ત્યાગ ધર્મબુદ્ધિએ નથી કરતા એમ કહેવાય છે. એવું તો હોય નહીં! તો પછી જૈનો અને ઇતરો વચ્ચે હિંસા આદિનો ત્યાગ કરવાથી ધર્મ થાય એ વાતમાં ક્યાં ફરક છે?.... વગેરે"

પણ ખરી રીતે જૈનો હિંસા આદિનો ત્યાગ કરવા પાછળ જે આશય રાખે છે તેનું મહત્ત્વ સમજવાની જરૂર છે, તે આશય એ છે કે—હિંસા આદિ કરીએ તો જ પાપ થાય એમ નહીં, પણ **હિંસા કરે તો પાપ લાગે જ, પણ હિંસાની પ્રતિજ્ઞા ન કરે તો પણ પાપ લાગે,**

ઇતરો હિંસા આદિમાં તો પાપ માને જ છે, પણ હિંસા આદિનું પચ્ચક્ખાણ ન કરવામાં પાપ છે, એમ નથી માનતા, એટલે તેઓ હિંસા આદિ પાપ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરીએ તો ધર્મ થાય એમ સમજી હિંસા આદિ પાપોનો ત્યાગ કરે છે.

ખરેખર તો હિંસા આદિની પ્રવૃત્તિ કરવાથી પાપ જે લાગે તેના કરતાં હિંસા આદિ કરવાના પચ્ચક્ખાણ ન લેવાથી જે પાપ

લાગે તે બહુ વધારે અને મોટું હોઈ જૈનો હિંસા આદિનો ત્યાગ માત્ર પાપ તરીકે સમજીને જ કરતા નથી પણ જો હિંસા આદિના પચ્ચક્ખાણ કરવામાં ન આવે તો બહુ મોટા પાપના ભાગીદાર થઈ એ,

જૈન-જૈનેતરોની પાપની વ્યાખ્યામાં તાત્ત્વિક ફરક

એથી હિંસા આદિ પાપોને વર્જવાની બાબતમાં જૈનો અને ઇતરો વચ્ચે આશયનું જબરૂં મોટું આંતરૂ છે.

આના મૂળ પાયામાં તાત્ત્વિક હકીકત એ છે કે— ઇતરો એ યોગ=મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિથી પાપની ઉત્પત્તિ માની છે, અને સ્થૂલબુદ્ધિએ લગભગ એમ જ લાગે કે 'પાપની પ્રવૃત્તિ પાપ બંધનું કારણ છે,'

ખરેખર તો કર્મબંધના ચાર કારણો છે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એટલે યોગજન્ય પ્રવૃત્તિ તો કર્મબંધમાં સ્થૂલ કારણ છે, ખરા કારણ તો યોગની તીવ્રતા-મંદતાના કારણરૂપ મિથ્યાત્વાદિ ત્રણ છે.

એટલે અહીં ઇતરોએ હિંસા આદિ પાંચની પ્રવૃત્તિ=યોગને પાપનું કારણ માન્યું, એટલે તેઓએ હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ ધર્મરૂપ માન્યો, પણ જૈનશાસનની રીતિ-નીતિ પ્રમાણે તો યોગ જેમ કર્મબંધનું કારણ છે, તે રીતે તે (યોગ) કરતાં પણ કર્મબંધનું વધુ મહત્ત્વનું કારણ અવિરતિ છે,

તે અવિરતિના મહાપાપમાંથી બચવા માટે જૈનો હિંસાઆદિ પાપોનો ત્યાગ કરે છે.

ઉપસંહાર

આ પ્રાસંગિક વિવેચન ઉપરથી એ નક્કી થયું કે—વિરતિ= પચ્ચક્ખાણ ન કરવા તે મહાપાપ છે, તેમાંથી બચવા માટે હિંસા-આદિ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જરૂરી છે, પ્રતિજ્ઞાનું મહત્ત્વ તે તે હિંસા આદિ પાપોથી દૂર રહેવા માટે છે.

ટૂંકમાં જગતના બધા ધર્મો અહિંસા આદિ પાંચને પવિત્ર માને છે, છતાં પચ્ચક્ખાણુ-વિરતિનું મહત્ત્વ જૈનેતરોના ખ્યાલમાં નથી, તે દૃષ્ટિથી હિંસા આદિ પાપોને વર્જવાની જૈનોની વાત અનોખી છે.

ચારિત્રની સંવરરૂપતા

બીજી દૃષ્ટિએ વિચારીએ કે-ચારિત્ર-મહાવ્રતો નવતત્ત્વમાં કયા તત્ત્વમાં આવે? પુણ્યની **બેંતાલીશ** પ્રકૃતિમાં તો નથી જ! સંવરના સત્તાવન ભેદમાં આવે છે ને? "**समिई-गुत्ती-परीसह-जइधम्मो भावणा चरित्ताणि**" (નવતત્ત્વ ગા૦ ૨૫)માં ચારિત્રને સંવરના ભેદોમાં જ ગણાવ્યું છે ને? તો સંવર એટલે શું? આશ્રવ દ્વારોથી આવી રહેલા પાપકર્મને રોકવા તે સંવર.

એટલે ચારિત્ર-મહાવ્રતોમાં હિંસા આદિનો ત્યાગ સંવરરૂપ હોઈ અવિરતિ=આશ્રવ દ્વારોથી આવી રહેલ પાપ=ને રોકવા માટે જ થયો.

હિંસા આદિના ત્યાગરૂપ ચારિત્ર=મહાવ્રતોનું પાલન પુણ્ય પ્રાપ્તિ માટે નથી, પણ અવિરતિના મહાપાપને રોકવા માટે છે, પુણ્ય માટે તો સરાગસંયમ આદિ અનેક હેતુઓ છે.

અવિરતિની ભયંકરતા

દરેક ધર્મવાળા હિંસા આદિ પાંચના ત્યાગને માને છે, પણ જૈન અને જૈનેતરો વચ્ચે ફરક ક્યાં પડે છે? તે સમજવા જેવો છે!

ઇતરો હિંસા આદિ પાંચને છોડવાથી ધર્મ થશે એમ માને છે, જ્યારે જૈનો હિંસા આદિ પાંચને નહીં છોડીશું તો અવિરતિના મહા પાપથી બચાય શી રીતે? એમ ધારી હિંસા આદિના પચ્ચક્ખાણનું મહત્ત્વ માને છે.

તેથી જ અન્ય દર્શનકારોએ હિંસા આદિ પાંચ પાપોનો ત્યાગ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ નામના પાંચ યમ કે શીલ રૂપે દર્શાવ્યો છે.

જિનશાસનમાં ત્યાગની પ્રધાનતાવાળા મહાવ્રતો

જિનશાસનમાં હિંસા આદિ પાંચ પાપોના ત્યાગ સ્વરૂપ પાંચ મહાવ્રતો નીચે મુજબના છે.

(१) **सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं ।**
(२) „ **मुसावायाओ** „ ।
(३) „ **अदिण्णादाणाओ** „ ।
(४) „ **मेहुणाओ** „ ।
(५) „ **परिग्गहाओ** „ ।

એટલે દરેક મહાવ્રતમાં **वेरमणं** શબ્દથી નિષેધમુખે એટલે વિરમવાનું–અટકવાનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે.

અન્ય દર્શનીઓમાં વિધાનમુખે અહિંસા આદિનું પાલન કરવાનું મહત્ત્વ છે. એટલે કે દયા કરવી, સાચું બોલવું, બ્રહ્મચર્ય પાલવું આદિ ઉપર ભાર મુકાયેલ છે.

वेरमणं શબ્દનું રહસ્ય

આ દૃષ્ટિકોણથી જ જિનશાસનમાં પાંચ મહાવ્રતો માટે "**उवसंपज्जमाणे**" શબ્દનો વ્યવહાર નથી, પણ "**वेरमणं**" શબ્દનો પ્રયોગ છે, હિંસા આદિ પાંચ પાપોથી પાછા હઠવું એ વધુ મહત્ત્વ નું છે. દયા આદિનું પાલન પણ સાનુબંધ હિતકારી ત્યારે થઈ શકે છે જ્યારે કે પાપકર્મને રોકવા માટે વિરતિની મહત્તા હૈયામાં વસી હોય !

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોના શબ્દોમાં આ વાત વિચારીએ તો શાસ્ત્રોમાં ત્યાગ કરવાની વાત અને સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વાત ભિન્ન ભિન્ન શૈલિથી જણાવાઈ છે, જેમ કે—વ્રતોચ્ચારણવિધિમાં મિથ્યાત્વ ત્યાગ-ની વાત "**मिच्छत्तं पडिक्कमामि**" અને સમ્યક્ત્વ સ્વીકારની વાત "**सम्मत्तं उवसंपज्जामि**" શબ્દોથી દર્શાવી છે.

પાંચ મહાવ્રતોમાં વિરતિ=અટકવાની પ્રધાનતા "**वेरमणं**" શબ્દથી દર્શાવી છે, જો અન્યદર્શનીઓની જેમ અહિંસા આદિનું

પાલના કરવારૂપે પ્રધાનતા હોત તો 'वेरमणं' ની જેમ 'उवसंपज्जामि' શબ્દથી અહિંસા આદિનો નિર્દેશ હોત !

નિષેધમુખે અહિંસાદિનું મહત્ત્વ

પ્રશ્ન—જો જિનશાસનમાં નિષેધમુખે હિંસા આદિથી અટકવાને જ ધર્મ માનેલ છે, અને અહિંસા આદિ ધર્મ સ્વરૂપ નથી, કેમકે-વિધાનરૂપ અહિંસા આદિનું પાલન જૈનેતરોની માન્યતાએ ઉપયોગી છે,

આમ હોય તો શ્રી दशवैकालिक सूत्र માં પ્રારંભમાં જ "धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" કહી ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ મંગળ કહ્યો, પણ ધર્મ કયો? "अहिंसा संजमो तवो" પદોથી અહિંસાને ધમરૂપ કહેલ છે? તેનું કેમ?

સમાધાન—" મહાનુભાવ? ઉતાવળા ન થાઓ! જરા ધીરજથી રહસ્ય તપાસો! 'અહિંસા ધર્મરૂપ છે' એ વાતમાં શંકા જેવું નથી! ચૌદ પૂર્વધારી શ્રી શય્યંભવસ્વામીજી મહારાજનું ટંકશાળી વચન છે! સાથે જ જિનશાસનમાં 'वेरमणं' શબ્દથી મહાવ્રતોમાં હિંસા આદિના ત્યાગની પાપવૃત્તિથી અટકવાની પણ મહત્તા છે, નિષેધમુખે હિંસાઆદિ પાપોનો પરિહાર જ્ઞાનીઓએ દર્શાવ્યો છે! એ વાત પણ સાચી છે.

અહિંસા, સત્ય બ્રહ્મચર્ય આદિનું પાલન કરવાની વાત જૈનેતરોને માન્ય છે, જૈનોને નહીં! આ વાત પણ નિષ્ટંકિત સત્ય છે, કેમકે મહાવ્રતોના આલાવા પણ તે જ શ્રી दशवैकालिक सूत्र ના છે, એટલે ચૌદપૂર્વધારીના ટંકશાલી આગમના વાક્યોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ જેવું થયું? ખરૂં ને?

મહાનુભાવ! દૃષ્ટિમાં નિર્મળતા ન હોય તો વસ્તુ સીધી-સાદી હોય છતાં ગૂંચ ન ઉકેલી શકાય,

અહિંસાઆદિ રૂપ ધર્મ મંગળ છે તેનું રહસ્ય

ખરી વાત એ છે કે—'ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ' રૂપ કહી ધર્મની વ્યાખ્યામાં 'અહિંસા એ ધર્મ છે' એટલું કહીને શાસ્ત્રકારો ચૂપ

નથી રહ્યા, પણ પરસ્પર કાર્યકારણભાવના સંબંધથી સંકળાયેલ અહિંસા, સંયમ અને તપની ત્રિપુટીને ઉત્કૃષ્ટ મંગળરૂપ દર્શાવી છે,

અર્થાત્—અહિંસા ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળરૂપ ત્યારે બને જ્યારે કે સંયમરૂપ અહિંસા ધર્મ હોય ! સંયમરૂપ અહિંસાધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ ત્યારે બને જ્યારે કે સંયમરૂપ અહિંસાધર્મ તપમય બને !

એટલે પાપોથી અટકવા રૂપ સંયમ એ અહિંસા ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ફલિત થયું.

આ ઉપરથી જૈનો તથા જૈનેતરોની માન્યતા વચ્ચે સમજણનું કેવું મોટું આંતરૂં છે? એ સમજાઈ ગયું હશે.

હિંસા આદિના ત્યાગમાં જૈનો અને જૈનેતરોની ધારણાનું અંતર

વળી જૈનેતરો હિંસા આદિ પાંચે પાપ છે માટે તેનો ત્યાગ કરીએ એટલે ધર્મ થશે અર્થાત્ પુણ્ય બંધાશે એવી પણ ધારણા રાખતા હોય છે,

જૈનશાસનમાં તો આશ્રવ તરીકે મનાએલ હિંસા આદિ પાંચે પાપનો ત્યાગ સંવરભાવની બુદ્ધિથી કરવાનો છે, **પુણ્ય બાંધવાની દૃષ્ટિ જિનશાસનમાં સ્વીકૃત નથી, નિર્જરાના ધ્યેયથી ચાલતાં અધ્યવસાયોની ચલ-વિચલ દશાના કારણે પુણ્ય બંધાઈ જાય તે જુદી વાત ! પણ કામના પૂર્વક પુણ્ય બાંધવાની વાત જિનશાસનમાં નથી.**

પુણ્યને જ્ઞાનીઓએ વળાવાની ઉપમા આપી છે વળાવાનો ઉપયોગ વચગાળે જંગલમાં રસ્તાની અટપટી ગૂંચ કે શિકારી પશુઓના કે ચોરોના ત્રાસમાંથી બચવા પૂરતો જ હોય ! અરબસ્તાનના પઠાણ કે પૂરબીભૈયા ગુરખા વગેરેનું મહત્ત્વ માત્ર ચોરો વગેરે બદમાશોથી પોતાની મિલ્કત અને જાનના રક્ષણ પૂરતું જ હોય.

જૈનેતરોએ તો હિંસાઆદિનો ત્યાગ કરવાથી કે દયા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય આદિનું પાલન કરવાથી પુણ્ય બંધને પ્રાધાન્ય આપ્યું.

આ રીતે શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્ર ના ચોથા અધ્યયનમાં પાપોથી અટકવાનું=વિરતિનું=પચ્ચક્ખાણનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું.

જિનશાસનમાં સંવરનું મહત્ત્વ

ગણધર ભગવંતોએ પચ્ચક્ખાણની ક્રિયામાં નિપુણતા કે વધુ જાણકારીના આધારે નિર્જરાનું પ્રાધાન્ય નિર્દેશ્યું છે. તેથી તપસ્યાને સંવરનું પ્રધાન અંગ જણાવ્યું છે. જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ દરેક વિવેકીનું સૌ પ્રથમ કર્તવ્યરૂપ સંવર તત્ત્વનું પાલન છે, તેના આધારે નિર્જરાનું પોષણ થાય છે.

આ કારણે જ શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રકારે નવ તત્ત્વોના ક્રમનિર્દેશમાં સંવરની પ્રધાનતાએ જ નિર્જરાનો આધાર માની સંવર પછી નિર્જરા જણાવી છે.

પચ્ચ. બાબત મૌલિક ધારણા

જૈનોની માન્યતાએ પચ્ચક્ખાણ એ પાપ રોકવાનું સાધન છે, ઇતરો તેને પુણ્યનું સાધન માને છે.

જૈનો એમ માનતા હોય છે કે-જો હું પચ્ચક્ખાણ ન કરૂં તો અવિરતિના મહાપાપમાં ફસાયેલો હું પાપના સતત બંધથી મલિન થતો જાઉં છું, જ્યારે જૈનેતરો પચ્ચક્ખાણ કરવાથી ધર્મ થશે એમ ધારી નવા લાભની પ્રાપ્તિ અર્થે તેઓની પ્રવૃત્તિ હોય છે, જ્યારે જૈનો અનાદિકાળથી સતત ચાલ્યા આવતા નુકશાનમાંથી બચવા માગે છે.

જૈનોની વિવેકશુદ્ધ ધારણા હોય છે કે-પચ્ચક્ખાણ એ પાપ રોકવાનું સાધન છે, જૈનેતરોની દૃષ્ટિએ પચ્ચકખાણ ધર્મનું સાધન મનાય છે.

આ મૌલિક ભેદ છે જૈન-જૈનેતરોની મૌલિક-માન્યતાનો !!!

જૈનોનું જૈનત્વ જ પચ્ચક્ખાણને અવિરતિના ત્રાસ-ફંદામાંથી બચાવનાર કલ્યાણકર સાધન તરીકે માનવામાં રહેલું છે.

આ જાતની નિર્મળ માન્યતાના પાયા પર ચોથા અધ્યયનમાં

પચ્ચક્ખાણુની વિશિષ્ટ કરણીયતાનો વિચાર જ્ઞાનીઓએ દર્શાવ્યો, પણ હવે એ જણાવાય છે કે–આવું પચ્ચક્ખાણુ હોય કોને? જેણે પોતાનું જીવન પંચાચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત રૂપે સ્થાપ્યું હોય, એટલે કે જે સ્વયં મર્યાદાશીલ જીવનનું મહત્ત્વ સમજી યથા શક્ય આચરવા મથતો હોય તે પચ્ચક્ખાણુનો સાચો અધિકારી છે.

વિરતિનું સ્વરૂપ

શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્ર સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં **विरति**નું લક્ષણુ જણાવ્યું છે કે–"**विरतिर्नाम ज्ञात्वाऽभ्युपेत्वाऽकरणम्**" પાપને પાપરૂપે જાણીને અને પાપરૂપે માનીને ન કરવાનો નિર્ણય કરવો તેનું નામ **विरति= पच्चक्खाण** છે.

આ ઉપરથી **विरति** પચ્ચક્ખાણુ કરનારાએ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાની નિર્મળતા મેળવવા રૂપે પંચાચારની મર્યાદાઓ યથાયોગ્ય રૂપે પાળવી જરૂરની છે.

પચ્ચ.માં પાપ તરીકેની કબૂલાતનું મહત્ત્વ

જેમકે વ્યવહારમાં દસ્તાવેજમાં નીચે સહી પોતાની સમજ–જાણુકારી અને સાન–ભાનમાં કરવાની હોય છે. દસ્તાવેજમાં લખેલ ચીજ–બાબત પોતાની જોખમદારી–જવાબદારી સહી કરનારો સમજે છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે–પહેલાં પાપને પાપ તરીકે ઓળખો–સમજો! પછી તેને અનર્થકારી માનો! ત્યાર પછી તેનાથી દૂર રહેવાનો સંકલ્પ–પ્રયત્ન કરો, આ જાતનો જે પ્રયત્ન તેનું નામ પચ્ચક્ખાણુ.

પચ્ચ.માં ગુરૂની સાક્ષીનું મહત્ત્વ

દસ્તાવેજ કરતાં પહેલાં રૂપીઆ આપવાના હોય તો તે સરકારી સ્ટામ્પ ઉપર આપવાના હોય છે, તે રીતે અહીં પચ્ચક્ખાણુમાં પણ દેવ–ગુરૂની સાક્ષી જરૂરી છે, 'અમારે પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી

છે, દુનિયાને જણાવીને શું કામ છે ?' એમ કરી દેવ, ગુરૂ કે સંઘની સાક્ષી વિના પ્રતિજ્ઞાઓ ન લેવાય !

જૈન શાસનના કાયદેસર બંધારણની રીતે પચ્ચક્ખાણ માટે દેવ-ગુરૂ અને સંઘની સાક્ષીનું મહત્ત્વ છે.

એમ ને એમ લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓ વાસ્તવિક ન ગણાય.

વ્યવહારમાં જેમ રાજતંત્રના કાયદાઓ માન્ય રાખવા પડે છે, તેમ ધર્મની આરાધનામાં જિનશાસનની મર્યાદાઓની માન્યતા જરૂરી છે.

મૂળગુણ પચ્ચ. ગુરુ મુખે જ લેવાય

મહાવ્રતો કે અણુવ્રતો આદિની પ્રતિજ્ઞાઓ આપમેળે ન લેવાય, એકાસણા આદિના સામાન્ય પચ્ચક્ખાણોની વાત જુદી છે, તે ભલે ! પોતાની મેળે લઈ શકાય, જેમકે વ્યવહારમાં વીશ રૂપીયા સુધીની ભરપાઈની પહોંચમાં સ્ટેંપ-ટિકિટ ચોડવાની જરૂર નથી હોતી, તે રીતે એકાસણા આદિનાં પચ્ચકખાણ તમારી મેળે લઈ શકો છો, પણ વીશ રૂપીયા ઉપરની પાવતી ઉપર જેમ સ્ટેંપ-ટિકિટ ચોડવી પડે છે તેમ અણુવ્રતો કે મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞાઓ તો ગુરૂમુખે શ્રીસંઘની સાક્ષીએ જ લેવાય,

આ બાબતમાં **પુંડરીક રાજાનું** દૃષ્ટાંત વિચારવા જેવું છે.

પુંડરીક રાજાનું દૃષ્ટાંત

"**પુંડરીક-કંડરીક** બે ભાઈઓ, તેમાં **કંડરીક** નાનો ભાઈ, બાપને દીક્ષા લેવાનો વિચાર થયો અને કહ્યું કે-"આ સંસારના દાવાનળમાં અનાદિકાળથી મારો આત્મા સળગી રહ્યો છે ! જિન-શાસનની મર્યાદા અનુસારે પાપોના પચ્ચક્ખાણ કર્યા વિના વિષય-કષાયની ભીષણ નાગચૂડમાંથી છૂટી શકાય તેમ નથી ! નિષ્કારણ કરૂણાના ભંડાર ગુરૂ મહારાજનો હાલમાં અનુકૂળ યોગ મળ્યો છે ! માટે તાકીદે આ સંસારના કારાવાસથી છૂટવા માટે હું સર્વવિરતિના મંગળ પંથે જવાની તત્પરતા ધરાવું છું."

આ સાંભળી કંડરીકે કહ્યું કે-"પૂજ્ય પિતાજી? આપ જ્યારે વિવેકની સફળ જાગૃતિના આધારે જીવનશુદ્ધિના ઉચ્ચતર પંથે ધપવા તૈયારી કરો છો! તો શું હું અળખામણો છું કે-મારા આપ શિરછત્ર અને વાલી હોવા છતાં મને આ સંસારની મોહજાળમાં એકલો-અટૂલો મુકીને માત્ર પોતાનો જ ઉદ્ધાર કરવા તૈયાર થયા છો!" આ સાંભળી પિતાએ ખૂબ જ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે "ભલા ભાઈ! તને પણ ખરેખર જો સંસારની મોહજાળમાંથી છૂટવાની તત્પરતા જાગી હોય અને પરિણામની ધારા ચઢતી હોય તો મારી ક્યાં ના છે? એ તો 'સોનામાં સુગંધ' કે-મારા કુળમાં જન્મ પામેલ સંતાન દેવદુર્લભ માનવ-જીવનની સાચી સફળતા સર્વવિરતિની સફળ આરાધના દ્વારા કરવા માટે ઉજમાળ બને!"

કંડરીક સાથે પિતાએ ગુરૂ મહારાજ પાસે ખૂબ જ ભાવોલ્લાસ સાથે સંયમ સ્વીકાર્યું.

વિધિપૂર્વક સંયમ પાળી વૃદ્ધ મુનિ સદ્ગતિ પામ્યા, અને કંડરીક મુનિ કાલાંતરે શરીર અશાતા થઈ, પુંડરીક રાજાને સમાચાર મળવાથી ભક્તિનો લાભ મેળવવાના ઇરાદે રોગોપચાર માટે પોતાના ગામમાં આમંત્રી પોતાની શાળામાં રાખી વિવિધ રીતે ઉપચારની વ્યવસ્થા કરી, કાલાંતરે રોગ શમી ગયો.

અહીં પુંડરીક રાજાએ સંસારી ભાઈના સગપણથી પ્રવૃત્તિ વ્યવહારથી કરી દેખાય પણ અંદરખાનેથી તો સુસાધુતા પ્રતિ અનહદ રાગ મુખ્ય હોય છે, એટલે જ રોગશમન થયા પછી પણ સગવડોની મઝા માણવા મોહના ઉદયથી કંડરીક મુનિ વિહારનું નામ જ લેતા નથી ત્યારે પુંડરીક રાજા ભાવવાત્સલ્યથી પ્રેરાઈને વ્યંગ્યમાં જણાવે છે કે-

"સાહેબ! હું તો આ સંસારના કીચડમાં ફસાઈ ગયો છું, આપે તો સેવા-ભક્તિનો અપૂર્વ લાભ મને આપી કૃતાર્થ કર્યો, અને હવે આપને વિહારને યોગ્ય અવસર હોવા છતાં આપ મારા જેવા

પામર ને ભવસમુદ્રમાંથી ઉદ્ધરવા માટે સ્થિરતા ફરમાવી રહ્યા છો! પણ કૃપાનાથ! હું તો મોહના ભારણ નીચે ખૂબ જ દબાઈ ગયો છું! આપ મારી ખાતર આપના સંયમમાં દૂષણ ન લગાડો! બીજા કોઈ ગુરૂનો જોગ મળશે ત્યારે મારા ઉદ્ધારની વાત વિચારીશ! આપ મારી ખાતર વિહાર બાબત ગૂંચવાશો નહીં."

આવા માર્મિક ઉપાલંભ ભરેલા વ્યંગ્ય શબ્દો સાંભળી કંડરીક મુનિ વાસનાઓની પૂર્તિ અર્થે ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા છતાં વિહાર કરી ગયા, પણ આન્તરિક પરિણામોમાં વિકૃતિએ ઘર ઘાલ્યું, ધીમે ધીમે વીર્યોલ્લાસની હાનિ થવાથી આચરમાં શિથિલતા પ્રવેશી, અને ખૂબ જ નિકૃષ્ટ કક્ષાના વિચારોની ભૂમિકાએ પહોંચી સંયમ મુકી દેવાની પતિત વિચારણાના આરે જઈ પહોંચ્યા-

અને વ્યવહાર દૃષ્ટિથી અનુચિત છતાં કંડરીક મુનિ વારંવાર ભાઈના રાજ્યમાં આવવા લાગ્યા.

એક વખતે તો ખૂબ જ મોહનીયકર્મની પ્રેરણાને પરવશ બની એકલા જ ભાઈની રાજધાની બહાર બગીચામાં આવી એક ઝાડ નીચે લીલોતરી ઉપર બધા ઉપકરણો એક બાજુ મુકી બેઠા, પુંડરીકને ખબર પડી એટલે મોહની વિચિત્રતાને સમજનારો મોટોભાઈ દોડતો આવીને ખૂબ ખૂબ વિનવણી પૂર્વક સમજાવ્યું કે-"તમે ભાગ્યશાળી કે-આ સંસારના કીચડમાંથી પિતાજીની સાથે નિકળી ગયા! હું તો આ કીચડમાં હજી ફસાયેલ છું, ધન્યભાગ્ય છે તમારાં તમે આમ ઢીલા કેમ થયા છો! જરા મન મજબૂત કરો!" વગેરે ખૂબ સમજાવવા છતાં પરિણામની ધારા ખૂબ જ પતિત કક્ષાની થઈ ગયેલી તેથી રોગીને પથ્ય-ચરી પાળવાની વૈદ્યની વાત જેમ પસંદ ન પડે તે રીતે પુંડરીકની વાત કંડરીક મુનિને રૂચી નહીં, છેવટે પુંડરીકને લાગ્યું કે-પરિણામ સાવ પલટાઈ ગયા છે, એટલે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ધીમેથી કહ્યું કે-

"ભાઈ! મુંઝાશો નહીં! તમારા ભાવ પલટાણા હોય તો રસ્તો ખુલ્લો છે! રાજ્ય તૈયાર છે! આ રાજ્યની ખટપટના કારણે

પ્રભુશાસનની આરાધનાની તકનો લાભ હું નથી લઈ શકતો તે તમે જો રાજ્ય લેતા હો તો મારા માટે સારૂં છે! પણ '**હાથી ઉપ-રથી ગધેડે બેસવા જેવું થાય છે હોં!**' વિચાર કરો! ખૂબ ઉંડું વિચારો! તેમ છતાં ભાવના તમારી વિપરીતગામી બની હોય તો સંયમ–કે શાસનને લજવશો નહીં! વેષની પ્રતિષ્ઠાને ધક્કો લગાડશો નહીં! લો! સંભાળો આ મુકુટ આદિ રાજવંશી વેશ! અને લાવો સંયમના ઉપકરણો અને ધર્મધ્વજ મને આપો! જેથી હું આ સંસારના કારાવાસથી નિકળી જીવનને મંગળ માર્ગે ધપા-વવા પ્રભુ શાસનનું સંયમ સ્વીકારૂં!"

કંડરીક મુનિએ ઉતારી મુકેલો વેષ પુંડરીક રાજાએ ખૂબ જ ચઢતા પરિણામે ભાવોલ્લાસથી સ્વીકાર્યો અને કંડરીક મુનિ મોહની વિષમ વાસનાના ગુલામ બન્યા.

પુંડરીક રાજાએ વેષ તો સ્વીકાર્યો પણ મનથી એવો અભિગ્રહ ધાર્યો કે–"મેરૂ પર્વત જેવા મહાન્ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા આપમેળે તો લેવાય નહીં! ગુરૂનિશ્રાએ જ તેનો સ્વીકાર થાય તેથી ગુરૂ મહારાજ પાસે પહોંચું નહીં અને મહાવ્રતો ઉચ્ચરૂં નહીં ત્યાં સુધી ચારે આહાર ત્યાગ."

આપણી મૂળ વાત શી હતી કે? એકાસણા આદિ પચ્ચક્ખાણો આપમેળે લઈ શકાય પણ અણુવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા તો ગુરૂ પાસે સંઘની સાક્ષીએ જ લેવાય! તેમાં કંડરીક મુનિની પતિત દશાએ વેષનો સ્વીકાર આપમેળે કરવા છતાં મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા ગુરૂ પાસે ન લેવાય ત્યાં સુધી ચારે આહારના ત્યાગનો પુંડરીક રાજાનો આ પ્રસંગ ખૂબ જ પ્રેરક છે!

મૂળ અને ઉત્તરગુણના પચ્ચ.માં વિશિષ્ટ શબ્દરચના

પહેલાં આપણે એ વાત વિચારી ગયા કે–એકાસણા–ઉપવાસ આદિના પચ્ચક્ખાણના આગારો અને સૂત્ર રચના તથા અણુવ્રતો અને મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞાના સૂત્ર કે આલાવાની રચના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની છે.

એકાસણા આદિના પચ્ચક્ખાણમાં **करेमि** અને **करेइ** તથા **पच्चक्खामि** અને **पच्चक्खाइ** અને **वोसिरामि** અને **वोसिरइ**ના પાઠો લેનાર–દેનાર માટે જુદા જુદા દર્શાવ્યા છે.

તેવું સામાયિક, પૌષધકે વ્રતોના આલાવામાં **करेमि, पज्जुवासामि, पच्चक्खामि, वोसिरामि** આદિ શબ્દોના સ્થાને **करेइ, पज्जुवासेइ, पच्चक्खाइ, वोसिरइ** પાઠની યોજના જ્ઞાનીઓએ દર્શાવી નથી.

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે–સામાયિક, પૌષધ કે વ્રતોની પ્રતિજ્ઞા એ મૂળગુણના પચ્ચક્ખાણ છે, તે સ્વયં લેવાય નહીં પણ મૂળગુણના પચ્ચક્ખાણ જેણે સ્વયં લીધા હોય તેની જ પાસે તેમના મુખથી લેવાય, આટલા માટે જ એમાં એક જ સરખો શબ્દપ્રયોગ **करेमि, पच्चक्खाइ, वोसिरामि** આદિ લેનાર–દેનાર બંને માટે જણાવ્યો.

પચ્ચ.માં સાચી સમજણ જરૂરી છે

એટલે પાપોના ત્યાગ રૂપ પચ્ચક્ખાણ તે મૂળગુણ પચ્ચક્ખાણ અંતર્ગત હોઈ તે માટે પ્રથમ જાણકારી મેળવવી પડે, બાદ ગુરૂ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લેવી પડે, તેમાં "**ધાન ધોકલું અને પચ્ચક્ખાણ મોકલું**" એમ ન ચાલે! સાકરભાઈ લીલોતરીના પચ્ચક્ખાણ લે કે મારે બે જ લીલોતરી ખાવી. એક તો વાવીને ઉગી હોય તે, અને બીજી વાવ્યા વગર ઉગી હોય તે, તો આમાં ત્યાગ શું? એકેય લીલોતરીનો ત્યાગ ન થયો, **अकरणं**ની વાત પાપની પ્રતિજ્ઞામાં જરૂરી છે, તે ક્યાં રહી? માટે આવા માત્ર દેખાવના પચ્ચક્ખાણો તે વાસ્તવિક ગણાય નહીં, પણ જેના પચ્ચક્ખાણ કરાય તેના વિષયને બરાબર સમજી, પાપ રૂપે હેય તરીકે સ્વીકારી ગુરૂ સમક્ષ તે ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાય અને તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ ન થાય તેની પૂરતી તકેદારી રખાય ત્યારે યથાર્થ પચ્ચક્ખાણ થયા કહેવાય.

પચ્ચ.ની યોગ્યતા માટે જરૂરી શું?

આવા પચ્ચક્ખાણ તેને જ હોય કે જે આચારની મર્યાદામાં

વ્યવસ્થિત હોય, આચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત રહેવાથી જ પચ્ચક્ખાણ ક્રિયા ઉપજે છે, ટકે છે અને વધે છે,

અહીં એક મહત્ત્વની વાત વિચારવા જેવી છે કે—પચ્ચક્ખાણના અધિકારીનો નિર્દેશ કરતાં પંચાચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત પણું મુખ્યત્વે જણાવ્યું છે, પણ **વ્યવસ્થિત** શબ્દ કેમ? આચારની મર્યાદામાં સ્થિત હોય ને પચ્ચક્ખાણનો અધિકારી એમ માનીએ તો શો વાંધો? આના ખુલાસા તરીકે જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે–આચારમાં રહેવા માત્રથી પચ્ચક્ખાણના અધિકારી થવાતું નથી, કેમ કે 'રહેવું' એ શબ્દ સામાન્યવાળી છે. ઉદાયીનૃપમારક **વિનયરત્ન** જેવા અભવ્યો કે દૂરભવ્ય પ્રાણીઓ પણ વ્યવહારથી અત્યંત વિશુદ્ધ આચારનું પાલન કરનારા હોય છે, પણ તેટલા માત્રથી તેઓ પચ્ચક્ખાણના અધિકારી કે તેમનું પચ્ચક્ખાણ સુપચ્ચક્ખાણ ન થઈ શકે!

આચારશુદ્ધિ સામે આજ્ઞા બાબતના સતતોપયોગનું મહત્ત્વ

આજે પણ શાસ્ત્રોના પ્રામાણ્યને શ્રદ્ધાપૂર્વક નહીં માનનારા, સ્વચ્છંદમતિએ શાસ્ત્રોના અર્થને પણ વિકૃત કરનારાઓ કંઈ આચારમાં નથી હોતા એમ નહીં, વ્યવહારથી તો મુગ્ધ જીવોને પોતાની શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ માન્યતાઓની પ્રામાણિકતા ઠસાવવા બાહ્ય આચારશુદ્ધિ ખૂબ જ કડકાઈથી પાળતા હોય છે, પણ તેથી તેઓની આંતરિક યોગ્યતા–અધિકારીતાનું માપ ન કાઢી શકાય.

તેથી 'આચારમાં રહેલ હોય તે પ્રતિજ્ઞા=યથાર્થ પચ્ચક્ખાણ વાળો હોય' એવો નિયમ નહીં, 'પ્રતિજ્ઞામાં જે હોય તે આચારની મર્યાદામાં હોય જ' એ નિયમ ખરો!

એટલે આચારમાં મર્યાદાપૂર્વક એટલે જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાની વફાદારી જાળવવાના પ્રયત્ન પૂર્વક રહેવું તેનું નામ **વ્યવસ્થિત** કહેવાય.

આ રીતે પંચાચારની મર્યદામાં વ્યવસ્થિતપણે ટકી રહેનારો પચ્ચકખાણનો સાચો અધિકારી એ વાત નક્કી થઈ.

સતઃ પદનું રહસ્ય

હવે ટીકાકારે પચ્ચક્ખાણના અધિકારીનું સૂચન કરતાં **सा चाऽऽचारव्यस्थितस्य सतः भवति** એમ કહ્યું છે તો આમાં **सतः** પદ શા માટે ? એનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. **सतः** પદ ન હોત તો પણ આચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિતપણે રહેનારો પચ્ચક્ખાણનો અધિકારી છે એ વાત જણાય તો ખરી ! કેમકે સોહાગણ બાઈ ચાંલ્લો ન કરે તેથી વિધવા બની જતી નથી, ચાંલ્લો કરે તો જ સોહાગણપણું ટકે એમ નથી, પણ આચારશુદ્ધિની મહત્તા બંધારણીય રીતે દર્શાવવા **सतः** પદ મુક્યું છે.

એટલે **सतः** પદ પચ્ચક્ખાણના અધિકારીના નિરૂપણમાં આચારશુદ્ધિનું બંધારણીય મહત્ત્વ દર્શાવે છે, અર્થાત્ ચાંલ્લો જેમ સોહાગણ બાઈનું બંધારણીય ચિન્હ છે, શ્રાવકપણાનું બંધારણીય ચિન્હ ચાંલ્લો–તિલક છે,

ચાંલ્લાનું બંધારણીય મહત્ત્વ

વ્યવહારમાં કોઈ પણ સોસાયટી, સંસ્થા, કમિટી, કલબ કે રાષ્ટ્ર વગેરેની વ્યવસ્થા જાળવવા માટે સામુદાયિક ધોરણની જાળવણી માટે બંધારણીય વ્યવસ્થાની જરૂર હોય છે, તે રીતે જૈનત્વની વ્યાવહારિક પ્રતીતિ અને વ્યવસ્થિત જાળવણી માટે બંધારણીય રીતે ચાંલ્લા–તિલકનું મહત્ત્વ છે.

અર્થાત્ ચાંલ્લો તે તમારામાં રહેલ જૈનત્વને ઓળખાવનાર છે, જો તે તિલક ન ખપતું હોય તો છાતીએ "જૈન" એવું પાટિયું મારો !

પચ્ચ.ની આચરણા માટે સતઃ પદનું બંધારણીય મહત્ત્વ

આમ છતાં અમુક કારણે સોહાગણબાઈએ ચાંલ્લો ન કર્યો હોય તેથી તેનું સોહાગણપણું ચાલ્યું જતું નથી, તેમ અહીં **सतः** પદ ન મુક્યું હોત તો કહેવાનો ભાવ તો જણાઇ આવત, પણ

ચાંલ્લો તે સોહાગણનું ચિન્હ, તિલક તે જૈનપણાનું ચિન્હ, સાધુઓની પાસે પણ રજોહરણ ન હોય તો જગતનો કોઈ પણ પ્રાણી "મહારાજ! ધર્મ કોને કહો છો? ધર્મ એટલે શું?" એમ પૂછે ખરૂં? સાધુઓની પાસે આ રજોહરણ તે સાધુઓની ધર્મોપદેશકતાને ઓળખાવનાર પાટીયું છે.

આ મુજબ પચ્ચક્ખાણની અધિકારિતાનું બંધારણીય ચિન્હ આચારશુદ્ધિની વ્યવસ્થિતતા છે એ જણાવવા **सतः** પદ મુકયું છે.

કેમ કે વ્રત લેતી વખતે ભાવોલ્લાસ ખૂબ હોય! જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ અપ્રમત્ત ગુણ પણ હોય.

आरंभे शूराःની વૃત્તિનો આજ્ઞાના સતતોપયોગથી નિગ્રહ

વ્યવહારમાં સામાન્યતઃ જીવો **आरंभे शूराः** કહેવાય છે, કોઈ પણ દુકાનદારી કે ભાગીદારી શરૂ કરતી વખતે સંસારી જીવોની દાનત કેટલી શુદ્ધ અને નિર્મળ હોય છે, પણ પછી પરિણામે શું? નાના–મોટા રાજ્યો પરસ્પર સંધિ કરે, કોલ–કરાર કરે, ત્યારે કેટલી તેઓની હૈયાની સ્વચ્છતા હોય છે. પણ પછી એકબીજાના સ્વાર્થના નામે ધારાશાસ્ત્રીઓ, વકીલો, બેરીસ્ટરોના ઘર કેવા ભરાય છે! નાના પ્રકારના ષડયંત્રો કે ખટપટોથી એકબીજાના મન કેવા ઉભગી જાય છે,

આ રીતે સંયમ લેતી વખતે ઉચ્ચપરિણતિ હોય! કે જે વિચારધારા પ્રાયઃ જીવનમાં ફરીવાર ન પણ આવે! તેથી જ શ્રી **આચારાંગસૂત્ર**માં દર્શાવ્યું છે કે–

"जाए सद्धाए णिक्खंतो तमेव अणुपालिज्जा"

અર્થાત્–"જે શ્રદ્ધા=ઉચ્ચકોટિના તીવ્રસંવેગપૂર્ણ અધ્યવસાયોથી સંસારનો પરિત્યાગ કર્યો, (ઓછામાં ઓછું) તે શ્રદ્ધાને સાચવવી જોઇએ."

આ કેમ કહેવું પડયું? કે સામાન્યતઃ વ્રત લેતી વખતે જે

પરિણામધારા પ્રવર્તમાન હોય છે, તેવી વિચારધારા એકસરખી ચાલુ રહેવી ખૂબ જ દુઃશક્ય છે.

ઉપયોગની સતત જાગૃતિનું મહત્ત્વ

એટલે **સતઃ** પદ દ્વારા "પંચાચારની મર્યાદા માત્ર વ્રત લેતી વખતે હોવી જરૂરી છે એમ નહીં! પણ સતતપણે આચારવ્યવસ્થિતપણું સતત ઉપયોગની ચોક્કસ જાગૃતિ રૂપે ચાલુ રહેવું જોઇએ" આ ગંભીર વાતનું સૂચન ટીકાકાર ભગવંતે બાલજીવોના હિતાર્થે કર્યું છે.

ટૂંકમાં **સતઃ** પદથી પંચાચારમાં વિદ્યમાનપણું સૂચવ્યું છે, કે જે લીધેલ વ્રત-નિયમ કે પચ્ચક્ખાણ આદિને વિશુદ્ધ રીતે નભાવવા કે નિરતિચારપણું જાળવવા માટે ખૂબ જ અગત્યનું છે.

આ કારણથી જ **શ્રી પાક્ષિકસૂત્ર**માં **શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્ર**માં **उवसंपज्जित्ता णं विहरामि** એ પાઠ પાંચ મહાવ્રતોના આલાવાના પાછળના ભાગે મુકાયેલ છે.

उवसंपज्जित्ता णं विहरामिનો અર્થ "અંગીકાર કરીને વિચરૂં છું" છે, એટલે જીવનમાં સતત પણે મહાવ્રતોના સ્વીકારનું જાગૃત ભાન આમાં સૂચવ્યું છે.

માત્ર મહાવ્રતો લઈ લેવા માત્રથી કૃતાર્થતા થતી નથી, પણ તે મહાવ્રતોના સ્વીકારની સતત જાગૃતિ ઉપયોગી છે, આ વાત દર્શાવવા **उवसंपज्जित्ता०** પાઠ મુકાયેલ છે.

ઉપસંહાર

આ રીતે ચોથા અધ્યયનમાં કહેવાયેલ પચ્ચક્ખાણની ક્રિયાની સફળ નિરૂપણા માટે તેના અધિકારીના નિરૂપણ પ્રસંગે આચાર શુદ્ધિના સંબંધે પાંચમા અધ્યયનમાં આચારની વાત કરીશું. એમ ટીકાકાર ભગવંતે જણાવ્યું અને એ રીતે પાંચમા અધ્યયનનું અભિધાન અને અભિધેય બંને જણાવ્યા. પાંચમા અધ્યયનનું નામ **आचार** અને અભિધેય=વિષય તરીકે પણ પંચાચારનું સ્વરૂપ સૂચવ્યું.

હવે આ નામ કયી અપેક્ષાએ? બીજી-બીજી પણ અપેક્ષાઓ અહીં કયી કયી રીતે છે? પાંચમા અધ્યયનનું ખરૂં નામ શું? વગેરે અધિકાર જણાવાશે તે અધિકાર અગ્રે વર્ત્તમાન.

વ્યાખ્યાન-૫

इहानन्तराऽऽध्ययने प्रत्याख्यानक्रिया प्रोक्ता, सा चाऽऽचार-व्यवस्थितस्य सतो भवति.........

વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય મહારાજ **શ્રી શીલાંકાચાર્ય મહારાજ** ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં બીજા શ્રુતસ્કંધના ચાર અધ્યયનની વ્યાખ્યા કર્યા પછી પાંચમા અધ્યયનની વ્યાખ્યા કરતાં આગળ સૂચવી ગયા છે કે—

પચ્ચ૦ માટે પંચાચારનું પાલન જરૂરી શા માટે ?

ચોથા અધ્યયનમાં પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા જણાવી, અને હવે પાંચમા અધ્યયનમાં પચ્ચક્ખાણનો અધિકારી કોણ ? એ વિચારાય છે. આ પ્રસંગે વિચારી ગયા કે, **"જે પંચાચારમાં વ્યવસ્થિત હોય તે પચ્ચક્ખાણનો અધિકારી."**

પણ હવે એ સમજવાની ખાસ જરૂર છે કે, **'પચ્ચક્ખાણમાં પંચાચારની મર્યાદાઓના વ્યવસ્થિત પાલનની શી જરૂર છે ?** આ વાતના રહસ્યને સમજવા આપણે એક નવો મુદ્દો વિચારીએ. તે એ કે—

મહાવ્રતો-યમોમાં શબ્દભેદનો ઝઘડો કેમ ? (પૂર્વ પક્ષ)

જૈનો કે જૈનેતરો વ્રતો, નિયમો કે મહાવ્રતોને એક યા બીજા નામે માને છે, જૈનો જેને પાંચ મહાવ્રતો કહે છે, તેને પાંતજલ યોગદર્શનકારો પાંચ યમ તરીકે, બીજા દર્શનવાળા તે તે બીજા નામથી માને છે.

આ રીતે અહિંસા આદિ પાંચે બાબતો બધાને માન્ય છે. તેમાં આમ દેખીતી રીતે શબ્દનો જ ફરક લાગે છે, પરંતુ માત્ર શબ્દના ફરકને લીધે જૈનો-જૈનેતરોની માન્યતામાં જે આસમાન-જમીન જેટલું અંતર છે; અથવા સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વના ભેદો સર્જાય છે, તે વાસ્તવિક ન ઠરે.

કેમકે, મૂળ વાતમાં ફરક ન હોય અને માત્ર શબ્દનો જ ફરક હોય તો જમતી વખતે ભાત, **ओदन, चाँवल** કે *Rice* (રાઇસ) બોલવાથી ચીજ કંઈ જુદી જુદી નથી આવતી; તે રીતે જૈન-જૈનેતરોની માન્યતામાં માત્ર શબ્દનો જ ફરક હોય તો ઝઘડો જ ક્યાં રહે ?

પણ અહીં વાત જુદી જ છે ! તે આગળ ઉપર આપણે વિચારીશું. અત્યારે આપણે પૂર્વપક્ષની વિચારણા કરી રહ્યા છીએ કે કે વસ્તુ એક જ હોય તો માત્ર શબ્દના ભેદથી ચમકવું નહીં. જૂઓ- પૂજ્ય આ૦ મહારાજ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી શું ફરમાવે છે ?

" **गुणतस्तुल्ये तत्त्वे, संज्ञामेदाऽऽगमाऽन्यथादृष्टिः ।**
भवति यतोऽसावधमो, दोषः खलु दृष्टिसम्मोहः ॥ "

—શ્રી ષોડશક પ્રકરણ ષોડ. ૪ શ્લો. ૧૧

અર્થાત્ ગુણથી, ભાવાર્થથી તત્ત્વ સરખું હોય, માત્ર સંજ્ઞા (નામ) જુદા હોવાથી વિપરીત દૃષ્ટિ જેનાથી થાય તે દૃષ્ટિસંમોહ નામનો અધમ દોષ જાણવો.

દૃષ્ટિ સંમોહ દોષ :

એટલે કે, અહીં ગુણથી તત્ત્વ સાચું એટલે હિંસા માટે છોડવાનું સરખું હોય પછી, એને તમે મહાવ્રત કહો, બીજા યમ કહે કે કોઈ શિક્ષા કહે ? તો તે શબ્દભેદના આધારે ઝઘડવું ઠીક નહીં.

યમ, નિયમ કે વ્રત શબ્દથી જૈનેતરો શું કહેવા માગે છે ? અને જૈનો મહાવ્રતથી શું કહેવા માગે છે ? વાત તો એક જ છે ને કે-'સર્વ પ્રકારે હિંસા વગેરેનો ત્યાગ કરવો.' આ વાત મહાવ્રત, યમ, નિયમ, વ્રત, કુશળધર્મ વગેરે શબ્દથી આપતી હોય તો તકરારનું કામ નહીં.

આ બધું પૂર્વપક્ષ રૂપે કહેવાય છે હો ! ધ્યાન રાખજો ! સિદ્ધાંત રૂપે આ વાત નથી.

ગુણ થકી તત્ત્વ બેયનું સરખું છે, તો નામ માત્રના ભેદને

અંગે એ વસ્તુમાં અન્યથા દૃષ્ટિ કરવામાં આવે તો તે સૌથી હલકી કોટિનો '**દૃષ્ટિ સંમોહ**' દોષ કહેવાય.

આ રીતે પૂ૦ આ૦ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મ૦ના વચનના આધારે તત્ત્વ સરખું હોય તો નામના ફેરફારથી સમ્યકત્વ–મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યાઓ સજીવી બરાબર નહીં, એમ વાદી કહે છે. આ રીતે પૂર્વપક્ષનું સ્થાપન થયું.

મહાવ્રતો યમોમાં મૌલિક ભેદ (સમાધાન)

પણ ખરી વાત જ જુદી છે. મતભેદ જે છે તે બહુ માર્મિક છે. આ વાત સમજવા માટે ટૂંકું પરંતુ વ્યવહારિક દૃષ્ટાંત સાંભળો!

"કોઈ વ્યક્તિએ કોઈની વસ્તુ ચોરી કરીને લીધી. મૂળ માલિકને ખબર નથી કે કોણ લઈ ગયું? બધે જ હો....હા....ને ધમાલ મચી ગઈ. પરંતુ, ચાર–પાંચ દિવસ પછી, બધું થાળે પડી ગયા બાદ ચોરી કરનાર વ્યક્તિએ ગામના સારા ચાર–પાંચ આગેવાનોને ભેગા કરીને પછી કહ્યું કે, 'પેલા ભાઈની અમુક ચીજ ચોરાઈ ગઈ છે; જેનો પત્તો હજુ સુધી લાગ્યો નથી. બિચારાને કેટલી બધી તકલીફ પડે છે!!' તો હું આ મારી ચીજ તેને ભેટ તરીકે આપીને તકલીફ દૂર કરું છું; આમ કરીને તે વ્યક્તિ પેલી ચોરીને લાવેલી તેની જ ચીજ મૂળ માલીકને દાનમાં આપે છે.

આ દૃષ્ટાંતમાં ચોરી કરનાર વ્યક્તિનો મર્મ નહીં જાણનારની દૃષ્ટિએ દાન–પુણ્ય કરતો હોવા છતાં ખરેખર કેવો કહેવાય? '**નાલાયક ને!**' કેમકે, એક તો ચોરીનું પાપ કર્યું અને ઉપરથી મૂળ માલીકની જ ચીજ પોતે દાન કર્યાનો લહાવો લે! કેટલી બધી નિકૃષ્ટ મનોદશા કહેવાય!

જૈનેતરોમાં યમ-નિયમો મૌલિક નથી

આ રીતે જૈનેતરો યમ, નિયમ કે વ્રત આદિ શબ્દથી હિંસા આદિ પાંચનો ત્યાગ કરે પણ શું ધારીને? જાણે કે, કોઈ મોટું કાર્ય કરીએ છીએ, મોટો ધર્મ આચરી રહ્યા છીએ એવું ધારીને

જૈનેતરો યમ નિયમાદિની કર્તવ્યતા માને છે.

જ્યારે જૈનો તો મહાવ્રતોના સ્વીકાર રૂપે વિરતિનો આદર આત્માના પોતાના સ્વભાવ તરીકે કરતા હોય છે. અમારા આત્માની મૂળભૂત ચીજ અમે સ્વીકારીએ છીએ એમાં નવું શું કરીએ છીએ? ફરજનું જ માત્ર પાલન કરીએ છીએ!

જૈનો અને જૈનેતરોની મહાવ્રતો કે યમ, નિયમાદિની માન્યતામાં પાયાનો જ આ ફરક છે.

જૈન-જૈનેતરો વચ્ચે પાયાનો જ ફરક:

જૈનો અવિરતિને પાપકર્મનો પ્રભાવ માને છે, અને વિરતિને આત્માનો સ્વભાવ માને છે....અવિરતિને છોડી એટલે પાપ છોડ્યું અને વ્રત ગ્રહણ કર્યાં એટલે આત્માનો સ્વભાવ વિકસ્યો એ માન્યતા માત્ર જૈનોની છે.

જૈનો સિવાય ક્યાંય પણ મહાવ્રતો, પ્રતિજ્ઞા, વ્રતો કે પચ્ચક્ખાણોને આત્માના સ્વભાવ તરીકે વર્ણવેલ નથી.

અન્યદર્શનીયો માત્ર જૈનોની દેખાદેખીથી પોતાની વાતની પ્રામાણિકતા માત્ર બતાવવા શબ્દથી યમ નિયમોને વર્ણવતા હોય છે. ખરેખર અંદરના રહસ્યને પામી શકતા નથી.

જીવના લક્ષણ ઉપરથી જૈનેતરોની માન્યતાની ચકાસણી:

જૂઓ-જૈનોએ જીવનું લક્ષણ શું માન્યું છે?

णाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा।
वीरियं उवओगो य एअं जीवस्स लक्खणं॥

એટલે, 'જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે.'

ફક્ત જૈનોએ જ જીવના મૌલિક લક્ષણ તરીકે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણેને માન્યાં છે; જૈનેતરોએ તો માત્ર જીવના લક્ષણ તરીકે એકલું જ્ઞાન માન્યું છે; ચેતના લક્ષણ માન્યું છે. પણ દર્શન

ચારિત્રને જીવનો મૌલિક સ્વભાવ કોઈએ માન્યો નથી; એટલે ચારિત્ર આત્માના મૌલિક લક્ષણ રૂપ હોઈ, 'અવિરતિ એ આત્માનો વિકાર છે' એ માન્યતા જૈનોના ઘરની છે.

જૈનેતરોની યમ-નિયમની વાત માત્ર શાબ્દિક છે :

જૈનેતરોએ સમજ્યા કર્યા વિના આત્માની વાતો કરવા માંડી એટલે યમ, નિયમ, વ્રત વગેરે પણ પ્રરૂપ્યા; પણ ચારિત્ર આત્માનો ગુણ, સ્વભાવ નથી; તો પછી વ્રત નિયમો કે પચ્ચક્ખાણો તે બધા કોના ઘરના....? પારકા ઘરના. એમ જ કહેવું પડેને! એટલે ઉપર જણાવેલ દૃષ્ટાંતની માફક ચોરી કરીને લાવેલ ચીજ મૂળ માલિકને દાનમાં આપ્યાનો ડોળ કરનાર જેમ નાલાયક ઠરે છે, તેમ જૈનેતરોએ જૈનોના ઘરના મહાવ્રતોની શબ્દ રૂપે ચોરી કરી અંદરના ભાવ સમજ્યા નહીં અને અમે પણ તમારા મહાવ્રતોની માફક માનીએ જ છીએ ને! અર્થ, ભાવાર્થ, રહસ્ય કે તત્ત્વ એક જ છે તો પછી શબ્દનો ઝઘડો શો? આવો ડોળ કરી સમભાવીનો સ્વાંગ રચે તો ઉચિત ન ગણાય.

મહાવ્રતો આત્મધર્મ છે :

જૈન શાસનકારોમાં આત્માના લક્ષણ તરીકે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય માનેલું છે, તેવું જૈનેતરો માનતા જ નથી. કેટલાક તો વ્રત- પચ્ચક્ખાણ પર દ્રવ્ય આશ્રિત છે. એમ કરી દોષ રૂપ પણ માને છે.

ખરેખર ચારિત્ર એ આત્માનો મૌલિક ગુણ છે, તેથી જ સરાગસંયમના સ્વરૂપને વર્ણવતાં જ્ઞાનીઓએ સંયમને આત્મધર્મ રૂપ હોઈ તે ત્યાજ્ય નહીં પણ તેમાં પૌદ્‌ગલિક આશંસારૂપ રાગનો અંશ વર્જ્ય જણાવ્યો.

કર્મગ્રંથની દૃષ્ટિએ વિરતિ એ આત્માનો ગુણ છે :

વળી કર્મ સિદ્ધાંત પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાનીય પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન આ કષાયો દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ રોકનાર

છે. આત્મામાં સત્તાગત રૂપે ચારિત્ર સંયમ કે વિરતિ અને ઉચ્ચ-પરિણુતિ ને મૌલિક ગુણ તરીકે ન હોય તો ચારિત્રમોહિનીય કર્મની આ પ્રકૃતિઓ આવરણ કે ઘાત શેનો કરે !

તેથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે વિરતિ, સંયમ કે પચ્ચક્ખાણ આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ છે.

સમ્યકત્વ જેમ આત્માના ઘરનું, તેથી જ અનંતાનુબંધી કષાય તેનું આવરણ કરે છે, તે મુજબ વિરતિ, ચારિત્ર કે ઉચ્ચ પરિણુતિ આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. જેનું કે આવરણ અપ્રત્યાખ્યાનાદિ ચારિત્ર મોહની પ્રકૃતિઓથી થાય છે.

અહિંસા આદિના પાલન માટે વિરતિનું અનિવાર્ય મહત્ત્વ

આ ઉપરથી ફલિતાર્થ એ થયો કે–હિંસા આદિ ન કરવા માત્રથી અહિંસા આદિનું પાલન થતું નથી, કે જે જૈનેતરો માને છે પણ ખરેખર વિરતિ–પચ્ચ૦નું મહત્ત્વ સમજીને વિરતિ કરવાથી અહિંસા આદિનું પાલન સુશક્ય બને છે.

મહાવ્રતો–યમનિયમોમાં મૌલિક સ્વરૂપભેદ છે

એટલે જૈનેતરો હિંસા આદિ પાંચને પાપ તરીકે માને છે, તેને છોડવાનું સારૂં પણ માને છે, યમ–નિયમ અને વ્રત શબ્દથી અહિંસા આદિ પાંચ બાબતોને સારી જણાવે છે, છતાં જૈનોની માન્યતામાં અને તેઓની માન્યતામાં મોટો તફાવત છે ! તે શાના લીધે ? શબ્દના ભેદનો ઝઘડો નથી ! કહ્યું છે કે—

“ શબ્દભેદ ઝઘડો કિસ્યોજી ! પરમારથ જો એક ।
કહો ગંગા ! કહો સુરનદીજી ! વસ્તુ ફિરે નહીં છેક ॥

—શ્રી યોગદષ્ટિ૦ સજ્ઝાય ૪ ગા. ૨૧

એટલે સમજુ માણસો શબ્દભેદને અંગે ઝઘડો વ્યાજબી નથી માનતા ! પણ અહીં તો “ **પરમારથ જો એક** ” એ વાત સચવાતી નથી ! માટે શબ્દથી ભેદ હોય કે અભેદ હોય તે કરતાં મૂળ વસ્તુ જ જૈનેતરોના લક્ષ્યમાં નથી આવી–તે એ કે—

જૈનેતરોના ધ્યાન બહાર રહેલ મુદ્દાની વાત

વ્રત, સંયમ, ચારિત્ર એ બધું આત્માનો સાહજિક સ્વભાવ છે. તેના ઉપર ચારિત્ર મોહનું આવરણ આવ્યું છે તેને લઈને અવિરતિમાં આત્મા અનેક કર્મોના પાશથી જકડાય છે, માટે વિરતિ કરવાથી આત્માને પોતાની મૌલિકગુણની સંપત્તિનો કબજો મળે છે."

આ વાત જૈનોએ મુખ્ય રાખીને પાંચમહાવ્રતોના પાલનની મર્યાદાઓ વર્ણવી છે.

જૈનેતરોના યમ-નિયમોની માન્યતા પોકળ છે.

જ્યારે જૈનેતરો તો "વ્રત-નિયમ-પચ્ચક્ખાણ કરીશું તો ધર્મ થશે!" આટલી ભાવનાના મંડાણ ઉપર જ અહિંસા આદિ પાંચ યમ-નિયમોનું પાલન જરૂરી માને છે, પણ અહિંસા આદિનું પાલન વ્યવસ્થિત રીતે કરવા માટે "નહીં કરીએ તો મહાભયંકર અનર્થકારી અવિરતિના સકંજામાંથી નહીં છુટીએ, અને તેમ થતાં વિરતિના મહત્ત્વને ધ્યાનમાં ન લેવાથી ગમે તેટલા વ્રત, નિયમોનું પાલન ધર્મબુદ્ધિએ કરવામાં આવે પણ **છાર ઉપર લીંપણ** જ થવા પામે!

આ મૌલિક પરમાર્થનો ભેદ રહ્યો છે જૈનો અને જૈનેતરોની મહાવ્રતો, કે યમ-નિયમની માન્યતામાં!!!

સર્વધર્મસમભાવની વાત અજ્ઞાનપૂર્વક છે

આ બધું સમજ્યા-વિચાર્યા વિના એમ જ બાફ્યે રાખવું કે-"ભાઈ! નાહકના શા માટે ઝઘડા કરો છો! સર્વ ધર્મ સમભાવ કેળવો! જગતના દરેક ધર્મો અહિંસા આદિ માને જ છે ને! કોઈ કયા રૂપે માને અને કોઈ કયા રૂપે માને! હવે શબ્દોનો ઝઘડો શા કામનો! સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરો........આદિ....આદિ."

કેટલી બધી પામરતા! વિચાર શૂન્યતા! ખરેખર જ્ઞાનીઓના હૈયામાં જગતના જીવોના કલ્યાણની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના હતી, એટલે

એઓએ નિતાન્તશુદ્ધ સર્વાંગ સંપૂર્ણ સો ટચની વાતને જ સિદ્ધાન્ત રૂપે સ્થાન આપ્યું છે, એમાં ક્ષુદ્ર-પામર જીવોના ઉદ્ભાવિત કરેલ તર્કોથી વિસંવાદીપણું ઘટી શકતું નથી !

ટૂંકમાં સાર એ કે-જૈનેતરો હિંસા આદિ પાંચને છોડે છે તેમાં મતભેદ નથી, પણ મતભેદ ક્યાં ? તે વિચારો !

વ્રત-પચ્ચ. આત્માના સ્વભાવ રૂપ છે

જૈન સિવાયના સર્વ શાસ્ત્રકારો જીવનું લક્ષણ ચેતના એકલું માને છે, પણ દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય તે જીવનું લક્ષણ છે તે માનતા નથી, પણ ખરી રીતે જ્ઞાનાવરણીયથી જેમ જ્ઞાન-ચેતના ગુણ પર આવરણ આવે છે, અને તે જ્ઞાન બહારની ચીજ નથી, આત્માનો પોતાનો ગુણ છે, તે રીતે વ્રત-પચ્ચક્ખાણ આદિ તે આત્માનો સ્વભાવ છે, તે પણ બહારની ચીજ નથી, અવિરતિ-અપચ્ચક્ખાણ તે પાપ=ચારિત્ર-મોહના ઉદયથી છે, આવી માન્યતા ફક્ત જૈનોની છે. કર્મગ્રંથની દૃષ્ટિએ મોહનીયકર્મની બે અસર છે. એક દ્રષ્ટિને મલિન કરે બીજી વર્ત્તનને મલિન કરે, તેથી મોહનીયથી આત્માના મૌલિક સ્વભાવરૂપ ચારિત્રગુણનો ઘાત થાય એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે.

આ રીતે ચોથા અધ્ય. માં **"વ્રતપચ્ચક્ખાણ એ આત્માનો સ્વભાવ છે, અવિરતિ એ પાપનો ઉદય છે. તેને ટાળવા પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા બને તેટલી વધુ આચરવી જોઇએ"** આ વાત વિગતવાર વર્ણવી ગયા.

પચ્ચ૦ કોને અને ક્યારે હોય ?

હવે **શ્રીશીલાંકાચાર્ય મહારાજા** જણાવે છે કે-પચ્ચક્ખાણની ક્રિયા હોય કોને ? જે પચ્ચ૦ની ક્રિયાનું સ્વરૂપ ન જાણતો હોય, નવકારશી બેઘડીનું પચ્ચ૦ છે એ પણ જાણતો ન હોય, અને પચ્ચ૦ લેવા આવે તો તેને પચ્ચ૦ કરાવાતું નથી કેમ ? પચ્ચ૦ને લાયક ની સ્થિતિ તેણે નથી મેળવી ! આચારની વ્યવસ્થાનું સામાન્ય જ્ઞાન

ન હોય, કે પચ્ચ૦ એટલે શું ? નવકારશી એટલે શું ? વગેરે પાયાનું-ભૂમિકાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવારૂપના આચારની વ્યવસ્થા વિના પચ્ચ૦ યોગ્ય ન કહેવાય !

એટલે પચ્ચ૦ લે ત્યારે જ પંચાચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત રહે તેમ નહીં પણ પચ્ચ૦ને પાલવા માટે પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ અને વીર્ય એ પાંચ આચારની મર્યાદાઓને યોગ્ય રીતે જાળવે,

આ જણાવવા માટે ટીકાકાર મહર્ષિએ "**सा चाचारव्यवस्थित स्य सतः**" એમ જણાવ્યું છે, એટલે કે **सतः** પદ પચ્ચ૦ની પાલના માટે પંચાચારની મર્યાદાઓના સતત પાલનની આવશ્યકતા સૂચવે છે.

પચ્ચ૦ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને વૃદ્ધિનો આધાર પંચાચારની મર્યાદાઓના વ્યવસ્થિત પાલન ઉપર નિર્ભર છે.

આચારની મર્યાદાની સતત જાળવણી સૂચવનાર फासियं આદિ પદો

જૂઓ ! પોરસી, એકાસણું કે આંબિલ આદિ ગમે તે પચ્ચ૦ માં પચ્ચ૦ જે લીધું હોય તે તો બરાબર પાલવાનું જ પણ તે ઉપરાંત તે તે પચ્ચ૦ નાં વિશિષ્ટ મર્યાદાઓને ધ્યાનમાં લઈ ઉત્તરો-ત્તર પચ્ચ૦ ની અધિકારિતા વિકસાવવા માટે તે તે પચ્ચ૦ પારતી વખતે એમ બોલાય છે કે—

"**फासियं, पालियं, सोहियं, तीरियं, किट्टियं आराहियं**"

એટલે કે-"**પચ્ચ૦ આરાધ્યું ક્યારે કહેવાય ? જ્યારે તે પચ્ચ૦ સ્પર્શ્યું હોય, પાલ્યું હોય, શોભાવ્યું હોય, તીર્યું હોય અને કીર્ત્તિત કર્યું હોય**" આ બધાના વિશેષાર્થ પચ્ચ૦ ભાષ્યમાં છે, એ બધાનો ભાવાર્થ એક જ છે કે પંચાચારની મર્યા-દાઓના પાલનની ચોક્કસાઈ પર પચ્ચ૦ ની અધિકારિતાનો આધાર છે. ખરેખર આચાર શુદ્ધિની ભૂમિકાએ જ પચ્ચ૦ ટકી શકે છે.

બહુવેલ. ના આદેશનું રહસ્ય

આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ રીતે સમજવા માટે જ્ઞાનીઓ એમ પણ જણાવે છે કે—

"સાધુઓને અને તમારે શ્રાવકોને પણ પૌષધમાં હો ત્યારે સવારે રાઈપ્રતિક્રમણમાં "**बहुवेलसंदिसाउं**" નો આદેશ માંગવાનો હોય છે, તે શું છે? સાધુ કે શ્રાવકને સાવદ્યના ત્યાગના જે પચ્ચ૦ લીધા છે તેને ટકાવવા આચારશુદ્ધિની વાતનું મહત્ત્વ આ આદેશ માંગવાથી સ્પષ્ટ થાય છે. કેવી રીતે? તે જૂઓ!

સંયમી આત્માએ "**करेमि भंते! सामाइयं**" કે "**करेमि भंते पोसहं**" આદિ રૂપે લીધેલી પાપ ન કરવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા ટકાવવા માટે આચારશુદ્ધિ જાળવવા જ્ઞાની ગુરૂની નિશ્રામાં રહેવું જરૂરી છે. તે માટે કંઈપણ ગુરૂની સંમતિ વિના ન કરવાની વાત મહત્ત્વની છે, નાના-મોટા દરેક કાર્યમાં ગુરૂની સંમતિ મેળવવી આચારશુદ્ધિ માટે જરૂરી છે.

તેથી સંયમી આંખના પલકારા અને શ્વાસોચ્છવાસ જેવી ક્રિયાઓ માટે વારંવાર આજ્ઞા માંગવી ઉચિત અને શક્ય ન હોઈ એક સામટી તેની રજા માંગી લે છે કે—"**बहुवेल संदिसाउं**"

સંયમશુદ્ધિ માટે "બહુવેલ" ના આદેશનું મહત્ત્વ

આ રીતે સંયમ કે પાપ ન કરવાના પચ્ચ૦ ને ટકાવવા શ્વાસો૦ અને આંખના પલકારા જેવા સ્વાભાવિક શારીરિક ધર્મો માટે પણ આજ્ઞા-સંમતિ મેળવવા "**बहुवेल**" ના આદેશ માંગવા દ્વારા પોતાની સંપૂર્ણ જાતને કે મન, વચન, કાયાને આપણે ગુરૂના ચરણોમાં અર્પણ કરી દઈએ છીએ.

પછી આપણી ઇચ્છા મુજબ કાયા, વાણી કે મનની કોઈપણ ક્રિયા થાય નહીં.

વ્યવહારમાં જે રીતે ગિરવે મુકેલી ચીજ ઉપર યોગ્ય રીતે

તેને છોડાવે નહીં ત્યાં સુધી મૂળધણીને તેને આઘી-પાછી કરવાનો હક નથી, ગિરવે લેનારની રજાથી જ પોતે પોતાની પણ ચીજનો ઉપયોગ કરી શકે છે, તે રીતે મન, વચન અને કાયા ત્રણે ગુરૂ-મહારાજને અર્પણ કર્યા એટલે ગુરૂમહારાજ પ્રવર્તાવે તે રીતે જ મોક્ષ માર્ગે ત્રણે યોગો-આપણા છતાં-ગુરૂની સંમતિ પૂર્વક પ્રવર્ત્તાવી શકાય.

આ મુજબ "**बहुवेल**" ના આદેશથી પચ્ચ૦ ની અધિકારિતા મેળવવા, ટકાવવા કે વિકસાવવા આચારની મર્યાદામાં રહેવાની મહત્તા સૂચિત થાય છે.

ટીકામાં આપેલ સતઃ પદનું રહસ્ય

सतः પદ સતતપણે આચારની મર્યાદામાં ટકવાની વાત પર ભાર મુકે છે.

આ દૃષ્ટિકોણથી વિચારતાં સમજાશે કે—પચ્ચ૦ ની ક્રિયા અવિ-રતિના પાપમાંથી છૂટવા માટે જેટલી જરૂરની, તેટલી જ બલ્કે તેથી પણ વધુ જરૂરીયાત પચ્ચ૦ ની અધિકારિતા મેળવવા આચારશુદ્ધિ મેળવવાની છે!!!

તે આચારશુદ્ધિ પંચાચારની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિતપણે ટકવાના ઉપયોગની જાગૃતિદ્વારા મેળવાય છે.

તેથી જ ટીકાકાર ભગવંતે "**सा चाचारव्यवस्थितस्य सतो भवति**" એમ જણાવ્યું છે.

પાંચમા અધ્ય. ના નામનું રહસ્ય

આ રીતે ચોથા અધ્યયનમાં જણાવાયેલી પચ્ચ૦ ની ક્રિયાની યોગ્યતા દર્શાવનાર આચારશુદ્ધિનો અધિકાર આ પાંચમા અધ્યયનમાં હોઈને પાંચમા અધ્યયનનું **आचारश्रुत** નામ સૂચવ્યું.

આ રીતે ચોથા અને પાંચમા અધ્યયનનો અર્થાધિકારે શો સંબંધ છે? તેનો વિચાર કર્યો.

પચ્ચ૦ શુદ્ધિ માટે આચારની કારણતા વિષે કુતર્ક (પૂર્વપક્ષ)

અહીં વાદી શંકા કરે છે કે—વ્યવહારમાં તો પ્રથમ પિતા હોય તો પછી પુત્ર થાય, પહેલાં માટી હોય પછી તેમાંથી ઘડો થાય, એટલે કારણ પહેલાં હોય, પછી તેમાંથી કાર્ય નિપજે, તે રીતે આચારમાં વ્યવસ્થિત હોય તેને પચ્ચ૦ ની ક્રિયા સંભવે એમ ઉપર જણાવી ગયા, તો એનો અર્થ એ થયો કે—આચારની વ્યવસ્થામાંથી પચ્ચ૦ ની ઉત્પત્તિ છે. તો આચારની વ્યવસ્થા કારણ કહેવાય, અને તેમાંથી નિપજતું પચ્ચ૦ કાર્ય કહેવાય,

તો "**कार्यनियतपूर्ववर्त्ति कारणं**" વ્યાખ્યા પ્રમાણે ચોથા અધ્યયનમાં આચારશુદ્ધિની વાત જણાવવી જોઇએ અને પાંચમામાં પચ્ચ૦ ની વાત બતાવવી જોઇએ, તો પાંચમા અધ્યયનને આચાર-શ્રુત કેમ કહ્યું ?"

પચ્ચ૦ શુદ્ધિ માટે શૈલિવિશેષથી આચારશુદ્ધિનું મહત્ત્વ (ઉત્તરપક્ષ)

જ્ઞાની ભગવંતો આ બાબત ખુલાસો કરે છે કે—"ભાઈ! વાત તારી સાચી છે! પણ અહીં કંઈ શાસ્ત્રકાર ભગવંતો કાર્ય-કારણ ભાવ દર્શાવવા નથી બેઠા કે "ભાઈ! ન્યાયની રીતે કોણ કારણ છે? અને કયું કાર્ય છે?" જેથી કે કારણને પ્રથમ સ્થાન આપવું અને કાર્યને પછી! એ બધી ભાંજગડ થાય!

પદાર્થની વ્યાખ્યા કે સમજુતી આપવા બેઠા હોય ત્યાં નિરૂપણ શૈલી ભિન્ન પ્રકારની હોય!

તેથી અહીં પચ્ચ૦ની ક્રિયાનું મહત્ત્વ આચારશુદ્ધિના પાયા પર નિર્ભરિત બતાવી અવિરતિના ભયંકર પાશમાંથી પુણ્યાત્માને બચાવવો છે, એટલે તેમાં શૈલી વિશેષથી પ્રથમ કાર્યનું નિરૂપણ કરી 'આ કાર્ય શેનાથી થાય ?' એ દર્શાવવા કારણની રજૂઆત કરવાથી વિવેકી જીવને તે કારણ પ્રતિ હાર્દિક અનુરાગ જાગે, નહીં તો પ્રથમ કારણ બતાવી દો, પછી કાર્ય બતાવી દો, એટલે રાબેતા મુજબ

"तुम कहते हो! हम सुनते हैं" ની જેમ રગશીયા માનસનો સ્વભાવ વસ્તુના મૂલ્યાંકને યોગ્ય રીતે સમજવા ન દે, તેથી વાત એની એ જ! પણ શૈલિફેરથી આરાધકજીવને જિજ્ઞાસામાં અતિરેક થાય અને વિશિષ્ટ આદરબુદ્ધિથી કારણનું સેવન કરે 'એ રીતે આચારશુદ્ધિ હવે જણાવાય છે.

આચારશુદ્ધિનું વિશિષ્ટ નિરૂપણ

વળી પ્રથમ કારણ જણાવીને પછી કાર્યને કહેવામાં કાર્યના વર્ણન વખતે તો કારણનું વર્ણન ઉપસ્થિત ન હોવાથી મધ્યમ પ્રજ્ઞાવાળા જીવો કાર્યના મહત્ત્વને જ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખે! કારણના સાપેક્ષ મહત્ત્વને વિસરી જાય, અગર તો કાર્યની પ્રાપ્તિ–જાણકારી થયા પછી હવે કારણની ગવેષણા કે વિચારણાની શી આવશ્યકતા! રોગ મટયા પછી ગમે તેવા હોંશિયાર પણ વૈદ્યરાજની શી જરૂર! "ગરજ **સરી કે વૈદ્ય વૈરી**" જેવી સ્થિતિ બનવા પામે! તેથી "**કાર્યની ભૂમિકાનો આધાર કારણોની સફળ તૈયારી પર અવલંબે છે**" આ વાત આરાધકોના હૈયામાં સ્થિર કરવા માટે ચોથા અધ્યયનમાં પચ્ચ૦ નું સ્વરૂપ જણાવી તેના કારણરૂપે આચારશુદ્ધિની વાત હવે પાંચમા અધ્યયનમાં જણાવાય છે.

આચારશુદ્ધિ થી પચ્ચ૦ ની સાનુબંધતા

આ ઉપરથી એ નક્કી થયું કે—પચ્ચ૦ ની ક્રિયા આચારમાં રહેવાનું ફળ છે, સામાન્ય આચારની ભૂમિકાએ રહેલ પુણ્યાત્મા પણ પચ્ચ૦ ની ક્રિયાના પ્રતાપે વિશેષ આચારમાં પ્રબળ ભાવનાના વેગથી વધી શકે છે.

અઇમુત્તામુનિનું દૃષ્ટાંત

જૂઓ! **અઇમુત્તામુનિનું** દૃષ્ટાંન્ત વિચારો!

અઇમુત્તામુનિએ સાધુપણું લીધું તેમની ઉંમર આઠ પણ નહીં, છ વર્ષની ઉંમરે તેઓને દીક્ષા આપવામાં આવી ચોમાસાંનો ધોધમાર વરસાદ વરસી રહ્યો છે, બાલમુનિ બાલસ્વભાવથી પ્રેરાઇને

નાનું પાત્ર લઈ બહાર નિકળ્યા, અને વહેતા પાણીના પ્રવાહમાં- "**આ મારી નાવડી તરે**" એમ કરી આનંદ પામી રહ્યા છે!

કાચા પાણીના વ્હેણમાં પાત્ર તરાવનાર આ કોણ? અઈમુત્તા-મહામુનિ! હોં.... બીજા નહીં કોઈ!

સારી અને ખોટી ચિત્તવૃત્તિના નમૂના

હવે અહીં વિચારવાની વાત એ છે કે—વ્યવહારમાં તમારા જ્ઞાતિઓની વિગતો નોંધનારા બે જાતના હોય છે! એક તો વિવાહના, અને બીજા મરણના, જેઓ વિવાહ આદિ પ્રસંગે જાય, પરણ્યા આદિની નોંધ રાખે તે ગોર કહેવાય બીજા કાયટીયા પોતાના ચોપડામાં તમારા કુટુંબમાં કોણ ક્યારે મર્યું! તેની નોંધ રાખે! કાયટીયાનું કાર્ય જ તે કે મર્યા વગેરેની નોંધ રાખે તેમ કરવાથી જ તેને અમુક લાગાના પૈસા મળે!

આ રીતે શાસનમાં–ધર્મમાં પણ બે જાતના જીવો હોય છે!

એક તો ગોર જેવા જેમાં કે શાસન–ધર્મના ઉન્નતિના કાર્યોની નોંધ રાખનારા, શાસનમાં કોણ શું અને કેટલું સારૂં કરી રહ્યા છે! તેની નોંધ રાખે, જ્યારે કાયટીયા જેવા કેટલાક ભારે કર્મી જીવો જેઓ શાસન અને ધર્મની હીલનાના જ પ્રસંગો તેમની દૃષ્ટિએ આવે અને તેની જ નોંધ રાખે, 'ફલાણાએ દીક્ષા છોડી અને અમુકે અમુક ખોટું કામ કર્યું' વગેરે

અહીં **અઇમુત્તામુનિ**ની બાલચેષ્ટાને જોઈ તેમની દેખરેખ માટે રાખેલ વૃદ્ધમુનિઓ કાયટીયાની જેમ બાલમુનિને જરા ઉપાલંભભરી નજરે નિહાળી તેમને સાથે લઈ સમવસરણમાં આવ્યા,

ત્યાં શાસનપતિ **મહાવીર**પ્રભુએ વૃદ્ધ મુનિઓની કાયટીયાના જેવી દુષિત થયેલી ચિત્તવૃત્તિને સુધારવા મધુર સ્વરે કહ્યું કે—"મહાનુભાવો! મોક્ષગામી પુણ્યાત્મા છે એ! વર્ત્તમાનકાલીન બાલચેષ્ટાથી તેના મહાન્ આત્માની અવગણના ન કરો"

વૃદ્ધ સાધુઓએ તુર્તજ આલોચના કરી આત્મશુદ્ધિ મેળવી.

દૂષિત મનોવૃત્તિનું સ્વરૂપ

આ ઉપરથી પ્રાસંગિક સમજવાનું એ કે—અત્યારે શાસનના મૂળતત્ત્વોને નહીં સમજી શકનારા કાયટીયા જેવા કેટલાક લોકો માતા–પિતા સ્વેચ્છાથી સંયમમાર્ગે પોતાના પુત્રોને ધપાવવા તૈયાર હોય તો તે પ્રસંગે પણ લેવા–દેવા વિના પણ સંયમ ધર્મની અરૂચિના કારણે વચ્ચે કૂદી પડી તોફાનો સર્જે છે, તે વખતે શાસનની ટંકશાળી નેમને વળગી ટકી સાધુઓ કે શ્રાવકો પોતાના સત્ય માર્ગે વળગી રહેવા પ્રયત્ન કરતા હોય તો વસ્તુસ્થિતિને નહીં પારખી શકનારા સ્થૂલબુદ્ધિવાળા લોકોની ઉપરછલ્લી નિંદા આદિના ઉહાપોહને આગળ કરી 'પોતે આખો હોબાળો ઉપાડયો છે' એ વાત ભૂલી જઈ 'શાસનની હીલના થાય છે' 'લોકો ધર્મને વગોવે છે' 'આવી તે દીક્ષા અપાય' વગેરે બોલી પોતાનું કાયટીયાપણું જાહેર કરે છે.

તે ખરેખર શોચનીય છે!

આ તો એના જેવું થયું કે—"કોઈ ભરાડીચોર ચોરી કરવા પેંધી ગએલો કયાંક ચોરી માટે ગયો, માલ–તાલ બધું કબજે કર્યું, પણ લઇ જતી વખતે ખબર પડી કે બહાર જાણ થઈ ગઈ છે, એટલે એ ચોર જ અજાણ્યા જેવો થઈ "ચોર–ચોર" ની બૂમ મારી પોતાની નિર્દોષતા જાહેર કરવા મથે!"

દૂષિત મનોદશાએ શાસન હીલનાની ગેરસમજુતી

જો ખરેખર તેઓની શાસનની હીલનાનું દુઃખ હોય તો હો–હા કે ઘોંઘાટ કરવાથી કે અવળો પ્રચાર કરવાથી શું હીલના ઘટી જવાની છે? જે કારણે શાસનના વફાદાર આરાધક આત્માઓને સંયમ આદિ ઉત્તમ માર્ગનું અવલંબન લેવું વિકટ થઈ પડયું છે, તે કારણો દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, જેથી શાસનની હીલના સ્વતઃ બંધ થઈ જશે!

તમારા કુટુંબમાં કો'કે કંઈ અજુગતું કર્યું હોય! તે પ્રસંગે

તમે એને રોકવા-વારવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા, માર-ઝુડનો પણ ઉપયોગ કર્યો. છેવટે તેને પરગામ કાઢી મુકો! પણ જ્યાં રહેતા હો ત્યાં તમે તમારી જાંઘ ખુલ્લી કરવાની જેમ કંઈ જાહેરાત કરવા તૈયાર થાઓ છો ખરા!!!

ખરી રીતે શાસનના સારા તત્ત્વોની જાણકારી ગુરૂગમથી ન મેળવેલ હોઈ કાયટીયાપણાની મનોદશાની આ વિકૃતિ છે કે અજ્ઞાન જન્ય વ્યક્તિગત ક્ષતિઓના આધારે શાસનની હીલનાનો પ્રચાર કે શાસનની અપભ્રાજનાનો વિચાર વ્યાપક બનાવાય છે.

બાલમુનિ અઈમુત્તાની સંવેગદશા

અહીં પેલા વૃદ્ધ મુનિઓને **પ્રભુ મહાવીર** ફરમાવે છે કે "મહાનુભાવો! આ ચરમશરીરી પુણ્યાત્મા છે! કોઈ પ્રકારે ગ્લાનિ ન પામતા અખંડપણે એઓની વૈયાવચ્ચ કરશો."

બાલમુનિ અઈમુત્તાને પણ પ્રભુ વચનથી પોતાની બાળક્રીડા સંયમમાં અતિચાર લગાડનારી જાણી, એટલે વિશુદ્ધ ભાવથી તીવ્ર સંવેગપૂર્વક આલોચના કરવા માટે **इरियावही०** સૂત્ર બોલવા લાગ્યા. તેમાં એકેક પદ ઉપર ઉપયોગની જાગૃતિ કરતાં કરતાં તેઓ જ્યારે

"पणग-दग-मट्टि-मक्कडा संताणा-संकमणे"

આ પદ બોલવા લાગ્યા, ત્યારે "**पणग-दग-मट्टी**" એ શબ્દો-બોલતાં અંતરથી થરથરી ગયા, "મેં બાળસુલભ ચેષ્ટાથી વહેતા પાણીમાં પાતરૂં તરાવી "**મારી નાવડી તરે...મારી નાવડી તરે...**" આવી અનુમોદના પાપ કાર્યની કરી....અરેરે....કેવી અનુચિત ભયંકર પાપ મેં કર્યું?....કેટલા બધા અસંખ્ય અપકાય આદિના જીવોની હિંસા-વિરાધના કરી? બહુ જ ખોટું કાર્ય મારા હાથે થયું...." આદિ તીવ્ર સંવેગપૂર્વક આલોચનાના બળે તે જ વખતે ગુણશ્રેણિ આરોહી અપૂર્વકરણથી ક્ષપકશ્રેણિએ ચઢી નિર્મળ કેવળજ્ઞાનને વર્યા!!!

પચ્ચ૦ના બલે આચારની વિશિષ્ટ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ

મૂળ વાત એ હતી કે-આચારની સામાન્ય મર્યાદા હોય તો પચ્ચ૦ની વિશિષ્ટ ક્રિયાથી તેમાં વૃદ્ધિ થઈને આચારની વિશિષ્ટ ભૂમિકા પણ સહેલાઈથી આવી શકે.

બાલમુનિ અઈમુત્તાના માનસમાં સામાન્યથી ભૂમિકા હતી કે-'સાધુને કાચું પાણી ન અડાય, આ સામાન્ય ભૂમિકાએ સંયમ-મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા-પચ્ચ૦ના પાલનના વિચારોની ધારાએ ચઢી ઉત્કૃષ્ટ આચારની મર્યાદાઓ-તીવ્ર સંવેગભાવે મેળવીને કેવળજ્ઞાન સુધી બાળમુનિ પહોંચી ગયા !

આમાં પ્રતાપ કોનો ! આચારશુદ્ધિની સામાન્ય ભૂમિકાએ કરેલ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞાનો !

તેના આધારે જ **બાળમુનિ અઈમુત્તા** સાધુજીવનની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકા રૂપ કેવળજ્ઞાનને પામી શકયા.

ઉપસંહાર

આ રીતે આચારની ભૂમિકાનું મહત્ત્વ પચ્ચ૦ માં દર્શાવ્યું, તે ઉપરથી પચ્ચ૦ એ કાર્ય છતાં તેનું નિરૂપણ પહેલાં કરી કારણરૂપ આચારશુદ્ધિને પછી જણાવવાની વાત સહેલુ છે એ નક્કી થયું.

કાર્ય સહચર કારણ તરીકે આચારશુદ્ધિનું મહત્ત્વ

વળી કાર્ય પહેલાં કારણ હોય તેમ છતાં અહીં પહેલાં કાર્ય=પચ્ચ૦ બતાવી ગયા, પછી કારણ તરીકે આચારશુદ્ધિ જણાવી છે તેનું એ પણ કારણ હોઈ શકે કે—આચારશુદ્ધિ માત્ર પચ્ચ૦ની પૂર્વાવસ્થામાં રહેનારૂં કારણ નથી પણ કાર્યસહચર કારણ છે, એટલે પચ્ચ૦ને ટકવા માટે, વધવા માટે, પણ આચારની મર્યાદાઓની વ્યવસ્થા જરૂરી છે.

પચ્ચ૦ લેવા પહેલાં જ આચારની મર્યાદામાં રહેવું જરૂરી છે, એમ નથી, પણ પચ્ચ૦ને પાળવામાં, ટકવામાં યાવત્ તેની સાનુબંધતા માટે આચારશુદ્ધિનું સાપેક્ષ મહત્ત્વ છે આ વાત પહેલાં **તતઃ** પદની સાર્થકતામાં વિચારી ગયા છીએ,

તેથી આચારની વ્યવસ્થા પચ્ચ૦ની પૂર્વાવસ્થામાં કે ઉત્તરાવસ્થામાં! બધે એક સરખી તેની ઉપયોગિતા છે!

પચ્ચ૦ની પૂર્વાવસ્થામાં આચારની વ્યવસ્થા જેમ ઉપયોગી છે, તેમ પચ્ચ૦ કર્યા પછી પણ પાપની જુગુપ્સા માટે પાપોથી દૂર રહેવા માટે પણ આચારની વ્યવસ્થા જરૂરી છે.

આ રીતે પચ્ચ૦ની ક્રિયામાં અત્યંત જરૂરી આચારની વ્યવસ્થા અત્યંત મહત્ત્વની બાબત છે, તેનું સ્વરૂપ આ પાંચમા અધ્યયનમાં જણાવાય છે, તેથી જ આ અધ્યયનનું **આચારશ્રુત** એવું નામ સાર્થક અને વ્યાજબી છે.

આચારશ્રુત નામની સાર્થકતા શી રીતે?

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે–"સાહેબ! આચારની વ્યવસ્થાથી પચ્ચ૦ની ક્રિયા ઉપજે છે, તો આચાર એ આત્માનો સ્વભાવ જ છે ને! આચાર એ કંઈ બહારની ચીજ નથી, તે તો સત્તાગત આત્માની મૌલિક ચીજ છે, તો તેની પ્રાપ્તિ કરવાની શી છે? **આચારશ્રુત** આ નામ આ અધ્યયનનું સંગત શી રીતે? '**જેનાથી આચારની પ્રાપ્તિ થાય તે વિગત જણાવનારૂં આ અધ્યયન**' આ અર્થ શી રીતે સંગત થાય?

આચાર એ તો આત્માની મૌલિક ચીજ છે! તેને પ્રાપ્ત કરવાનું શું? માટે અધ્યયનનું નામ ફેરવો! **અનાચાર શ્રુત** રાખો! એટલે જેનાથી અનાચારથી આત્મા વિરમે=પાછો ફરે, અનાચારથી વિરમવું એ સ્વતઃ આચારની પ્રાપ્તિ રૂપ છે!"

આચાર આત્મસ્વભાવરૂપ છતાં પચ્ચ૦ની જરૂર

અહીં **શીલાંકાચાર્ય મહારાજ** જણાવે છે કે–આચાર એ આત્માનો સ્વભાવ, આત્માના ગુણરૂપ તે આચાર પ્રગટ થાય અને પચ્ચ૦ની ક્રિયા ઉપજે, ટકે કે વધે, એટલે પછી અનાચાર અધ્યયન એવું નામ આપવાની શી જરૂર! કેમકે મિલ્કત ઘરમાં આવ્યા પછી તેને ચોર-ધાડપાડુ આદિથી સાચવવાની હોય ગણવાની હોય પણ ગણવાની કંઈ જરૂર નથી, તેમ અહીં આત્માનો ગુણ-સ્વભાવ આચાર

પ્રકટ થાય એટલે પચ્ચ૦ ઉપજે તેને ટકાવવા વધારવાની જરૂર છે.

વળી જેમ દહીં મળી આવે ત્યારે ગોળી, રવૈયો, દોરડું ખોળવા જવું ઠીક નહીં પણ કાગડા-કૂતરાં ખાઈ ન જાય તેનું ધ્યાન સાચવણીરૂપે રાખવું જરૂરી છે, તેમ આત્માના ગુણ-સ્વભાવરૂપે આચાર-નિયમ કે યોગ્ય મર્યાદાઓનું વ્યવસ્થિત પાલન આવે ત્યારે પચ્ચ૦ સ્વાભાવિક રૂપે સરલ થઈ જાય પછી તો તેનું જતન કરવાની જ જરૂર !

એટલે પાંચમા અધ્યયનનું નામ ફેરવવાની જરૂર નથી, મૂળ વાત આચારની પ્રાપ્તિની જ મુખ્યતા છે, આચારની વ્યવસ્થિત મર્યાદા પ્રાપ્ત થયેથી પચ્ચ૦ની અધિકારિતા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

એ રીતે આચારની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થયે છતે પચ્ચ૦ની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, અને પછી તે પચ્ચ૦ ટકે, વધે અને અનાચારના કાગડા-કૂતરાં તેને બગાડી ન નાંખે એ ધ્યાન રાખવું જરૂરનું છે.

અનાચારનું જ્ઞાન સાપેક્ષપણે જરૂરી છે

શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રમાં સાધુ જીવનની મૌલિક રૂપરેખા પહેલા અને બીજા અધ્યયનમાં જણાવ્યા પછી ત્રીજા અધ્યયનમાં બાવન અનાચીર્ણ વસ્તુઓ વિગતે જણાવી છે.

આ ઉપરથી **આચાર**શ્રુત નામ પાંચમા અધ્યયનનું સંગત છે.

તેમ છતાં અનાચારોને વર્જવાના લક્ષ્ય સિવાય આચારનું પાલન સંપૂર્ણ રીતે શકય નથી, પચ્ચ૦ની ક્રિયા આચારની વ્યવસ્થાથી ઉપજે એ વાત ખરી. પણ ટકે કયારે? કે અનાચારને વર્જવાનું લક્ષ્ય હોય, તો આ રીતે આચાર અને અનાચાર બંને *પચ્ચ૦ના વ્યવસ્થિત જ્ઞાન માટે જાણવા જરૂરી દેખાય, તેથી* અનાચારનું પર્યવસાન આચારમાં અને આચારનું પર્યવસાન અનાચારમાં એમ સાપેક્ષ વ્યાખ્યા હોવાથી આ પાચમા અધ્યયનનું ખરેખર નામ શું? આચારશ્રુત કે અનાચારશ્રુત! બે નામમાં વ્યાજબી શું? વગેરે વાદીની શંકાનો ખુલાસો અગ્રે વર્ત્તમાન.

આ પુસ્તક શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા, કપડવંજ માટે
શ્રી વસંત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ-ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદે છાપ્યું.

વર્ષ ૧ પુસ્તક ૩

આગમજ્યોત

જગવત્સલ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુનો

સર્વહિતકર ઉપદેશ

*

"अत्थि मे आया उववाइए णत्थि मे आया उववाइए"

–શ્રી આચારાંગ સૂત્ર.

ભાવાર્થ : "મ્હારો આત્મા (પર્યાયાર્થિકનયથી) ઔપપાતિક (પરભવથી આવીને ઉપજનારો) છે, મ્હારો આત્મા (દ્રવ્યાર્થિક નયથી) ઔપપાતિક નથી."

આ ઉપદેશમાં "यत्रान्यद्० (क्रियापदं नास्ति तत्रास्तीत्यध्याहार्यम्") એ ન્યાયથી અસ્તિતાનો અધ્યાહાર થઈ શકે છતાં અન્ય દર્શનકારોએ શોભા તરીકે માનેલ સાધ્યાહારપણું ખરેખર જૈનાગમોની શૈલિ પ્રમાણે શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં જણાવાએલ સૂત્રના ૩૨ દોષ પૈકી દોષ રૂપ છે એમ જણાવવા અસ્તિ ક્રિયાપદનો સાક્ષાત્ નિર્દેશ છે.

આ ઉપદેશમાં ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાનની ત્રિપદીનું પાન કરનારા ગણધર મહારાજાઓએ કરેલ અસ્તિ ક્રિયાપદનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ

વ્યાકરણ, કોશ, ન્યાય, સાંખ્ય, છંદોનુશાસન, કાવ્યાનુશાસન વિગેરેના સૂત્રોમાં આવતા ક્રિયાપદ આદિના અધ્યાહારોથી શ્રોતાને સંદિગ્ધ-જ્ઞાન કે વિપરીત અથવા અવ્યવસ્થિતજ્ઞાન થવાનો સંભવ છે. એવું ભવ્યજીવોને સમજાવવા માટે છે.

આ ઉપદેશમાં ચેતન, જીવ, પ્રાણી, જંતુ, સત્ત્વ, ભૂત વગેરે અનેક શબ્દો **આત્મા ને દર્શાવનારા** છતાં વાપરેલ **આત્મા** શબ્દ પ્રાણ ધારણાદિક જડજીવનની દશાનો ખ્યાલ કરતાં કરતાં જીવના સર્વ-કાલીન જ્ઞાનદશાની પ્રાપ્તિરૂપ, સર્વકાલ વ્યાપક, ભાવપ્રાણોને ધારણ કરવારૂપ જીવજીવનની ધાર્યતા આત્મામાં અવ્યાબાધપણે રહેલી છે એમ ધ્વનિત કરે છે.

આ ઉપદેશમાં સામાન્ય રીતે સર્વ સંસારી આત્માઓ **ઔપપાતિક** એટલે 'જન્મની અસ્તિતાને ધારણ કરવાવાળા હોઈ **'मे'** શબ્દ ખાસ જરૂરી નથી. કેમકે આત્માની **ઔપપાતિકતા ને** વિચારનાર મનુષ્ય આદિ પ્રાણી સંસારી જીવોની અંતર્ગત જ છે તેથી સામાન્યથી **अत्थि आया उववाइए** એમ જણાવ્યું હોત તો પણ સમષ્ટિનું જ્ઞાન થાત છતાં **'मे.'** શબ્દ **નો પ્રયોગ** માત્ર જ્ઞાન સંજ્ઞા ધારણ કરનારને જ પોતાની **ઔપપાતિકતાની અસ્તિતા** યથાર્થ રીતે થાય એમ સૂચવે છે.

આ ઉપદેશથી સર્વ લબ્ધિનિધાન, સમગ્ર દ્વાદશાંગ ગણિ પિટકના ગુંથનાર અને ધારનાર **ગણધરભગવંતો** સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કેઃ-

આ જીવ અનાદિ વખત વકીલાતના ધંધાની માફક શાસ્ત્રકારના નામે જોખમે અને જવાબદારીએ આત્મા આદિની વાતો જાણે છે, માને છે, અને બોલે છે, જેના કે પરિણામે ભવનું ભ્રમણ ઘટતું નથી, તે કરતાં અસીલની માફક પોતાના જોખમે અને જવાબદારીએ જાણે માને અને બોલે તો ભવભ્રમણ ઘટે, અને એ જ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે.

તેથી દરેક વક્તા અને શ્રોતાએ પોતપોતાના આત્માના અવ્યાબાધ-પણું, નિત્યપણું, ભવપરંપરામાં ભમવાપણું આદિ મૌલિક ધર્મો જવાબ-દારીથી જાણવા, માનવા અને કહેવા જોઈએ.

કલ્યાણની સાધનાના પગથીયાં

सेवेयव्वा सिद्धंत-जाणगा भत्तिणिब्भरमणेहिं ॥
सोयव्वं णियमेणं, तेसिं वयणं च आयहियं ॥ १ ॥

"ભક્તિ (પરમ હર્ષ)થી ભરપૂર મન વડે પરમપુરુષ પ્રણીત આગમના રહસ્યને જાણનાર પુરુષો (ગુરુઓ) સેવવા અને તેઓનું વચન આત્મહિત કરનારૂં છે, એમ ધારી અવશ્ય સાંભળવું.

दाणं च जहासत्तिं देयं, परपीडमो ण कायव्वा ॥
काय वोऽसंकप्पो, भावेयव्वं भवसरूवं ॥ २ ॥

યથા શક્તિ (જ્ઞાન દાન, અભયદાન ને ધર્મોપગ્રહદાન આદિ સ્વરૂપ) દાન દેવું, મન, વચન અને કાયાથી પરને પીડા ન કરવી, અસંકલ્પ (વિષયની નિવૃત્તિ) કરવો, ભવનું સ્વરૂપ વિચારવું.

मण्णा माणेयव्वा, परहवियव्वा ण केइ जियलोए ॥
लोगोऽणुवत्तिपव्वो ण णिंदियव्वा य केइत्ति ॥ ३ ॥

લૌકિક (માતા પિતા આદિ) અને લોકોત્તર (ધર્મ ગુરૂ આદિ) માન્ય પુરુષો પૂજવા જોઇએ, જીવલોકમાં (જગતમાં) કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો. વિશિષ્ટ લોકના આચારને અનુસરવું. (અર્થાત્ શિષ્ટ લોક વિરૂદ્ધ તજવું) કોઈની નિંદા ન કરવી.

गुणरागो कायव्वो, णो कायव्वा कुसीलसंसग्गी ॥
वज्जेयव्वा कोहा-दयो य सययं पमादो य ॥ ४ ॥

(ઉદારતા, દાક્ષિણ્ય આદિ) ગુણોનું બહુમાન કરવું. અસદ્ આચારવાળાનો સંસર્ગ (આલાપ, સંલાપ) ન કરવો. ક્રોધ આદિ (માન, માયા, લોભ) વર્જવા, તથા હમેશાં (નિદ્રા, સંશય અજ્ઞાન, મિથ્યાજ્ઞાન આદિ આઠ પ્રકારનો) પ્રમાદ ટાળવો."

પૂ૦ આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવશ્રીના માર્મિકચિંતન સંગ્રહમાંથી ઉધ્ધૃત.

સદ્ધર્મ પ્રાસાદના પાયાની ઈંટો

સંકલનાકારક પૂ૦ આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રી

सेवनीया दयालुता,	= દયાળુપણું આચરવું જોઈએ.
न विधेयः परपरिभवः	= પારકાનો તિરસ્કાર ન કરવો.
मोक्तव्या कोपनता	= ક્રોધનો સ્વભાવ મૂકી દેવો.
वर्जनीयो दुर्जन-संसर्गः	= દુર્જનનો સંગ ત્યજવો.
विरहितव्याऽलीकवादिता	= જુઠું બોલવાપણું છોડવું.
अभ्यसनीयो गुणानुरागः	= ગુણાનુરાગનો અભ્યાસ કરવો.
त्यजनीयो मिथ्याभिमानः	= મિથ્યાભિમાન છોડવું.
परिहर्तव्यो धनादिगर्वः	= ધન વગેરેનો ગર્વ પરિહરવો.
विधेया दुःखितदुःखत्राणेच्छा	= દુઃખી મનુષ્યને દુઃખથી બચાવવાની ઇચ્છા કરવી.
पूजनीया गुरवः	= ગુરુઓને પૂજવા.
न भाषणीयः परावर्णवादः	= પારકાનો અવર્ણવાદ ન બોલવો.
ग्रहीतव्या परगुणाः	= પારકાના ગુણો ગ્રહણ કરવા.
लज्जनीयं निजगुणविकत्थनेन	= પોતાના ગુણની શ્લાઘાથી લજ્જા પામવી.
स्मर्तव्यमणीयोऽपि सुकृतं	= અલ્પ સુકૃત પણ સંભારવું.
यतितव्यं परार्थे	= પરાર્થમાં યત્ન કરવો.
अनुमोदनीयो धार्मिकजनः	= ધાર્મિક માણસોની અનુમોદના કરવી.
न विधेयं परमर्मोद्घाटनं	= પારકાના મર્મ ઉઘાડવાનું ન કરવું.
भवितव्यं सुवेषाचारैः	= સારા વેષ અને આચારવાળા થવું.

પૂ૦ પરમોપકારી શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિ રચિત
શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપંચા ગ્રંથમાંથી

[આ વિભાગમાં પૂ. આગમો. આચાર્ય ભગવંતે વિશિષ્ટ પ્રસંગો-એ આપેલ વ્યાખ્યાનો વગેરે સામગ્રી આપશે, આ વખતે મહત્ત્વના પાંચ વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવે છે. સંપાદક]

વિ. સં. ૧૯૭૪ માં સુરતની ચોથી આગમવાચનાની મંગલ સમાપ્તિ પ્રસંગનું વ્યાખ્યાન

(૧)

(આ વ્યાખ્યાન **શ્રી જૈનધર્મપ્રકાશ** (વિ. સં. ૧૯૭૪ ફાગણ વર્ષ ૩૩ અં. ૧૨ના પા. ૩૬૨ થી ૩૬૫) માંથી યોગ્ય ફેરફાર સાથે અક્ષરશઃ આપવામાં આવ્યું છે.)

ચતુર્થ આગમવાચનાની સમાપ્તિને પ્રસંગે પંન્યાસજી આણંદસાગરજીએ આપેલું વ્યાખ્યાન,

આગમવાચનાની ઉત્પત્તિ

આ પાંચમા આરામાં દિનપ્રતિદિન ઉતરતો કાળ હોવાથી, બળ, બુદ્ધિ અને આયુષ્યાદિકની મંદતા થવાથી, સૂત્રોનો ધીમે ધીમે વિચ્છેદ થતો હોવાથી, સાધુઓમાં સૂત્ર સંબંધી જ્ઞાનનો જોઈએ તેવો પ્રચાર થતો નહિ દેખાવાથી **મહેસાણાના** રહીશ શાસનોન્નતિકારક **શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ** પાટણ આવેલ તેમને ઉપરોક્ત વાત કરવાથી એવો નિર્ણય થયો કે એક બાજુ આગમો છપાવવાને બીજી બાજુ

સાધુઓની અંદર આગમોની વાચના શરૂ કરવી કે જેથી સાધુવર્ગને કાંઇક સિદ્ધાંતની દિશા માલુમ પડે તથા જ્ઞાનની અભિરૂચિ ઉદ્ભવે.

આ પ્રમાણેની વાત થયા બાદ તેને અંગે ખર્ચને માટે **વેણીચંદભાઈ** તરફથી ટીપ શરૂ કરવામાં આવી, અને **મહેસાણે** આવી ત્યાં આ કાર્ય કરનારી સંસ્થાનું નામ "**શ્રી આગમોદય સમિતિ**" રાખવામાં આવ્યું. પ્રથમ વાચના પાટણ મુકામે શરૂ કરી, ત્યાંની વાચનામાં સાધુ–સાધ્વીઓની સંખ્યા લગભગ પચાસની હતી.

મુદ્રણ :

જ્યારે વાચના શરૂ થઇ ત્યારે **નિર્ણયસાગર પ્રેસ**માં છપાવવાને માટે કામ શરૂ કરવું ઠર્યું, કારણ કે આખા હિંદુસ્તાનમાં આ પ્રેસ જેવું કાર્ય કોઈ પ્રેસ કરી શકતું નથી. પછી કાગળોની સગવડ કરી છપાવવાનું કામ ચાલુ કર્યું.

વેચાણ :

પુસ્તકો છપાયા પછી તેની કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરવી તેને માટે વિચાર કરતાં જો કે દરેક પુસ્તકોના ખર્ચની રકમ આવેલી છે છતાં ભેટ આપવાનું નહિ રાખતાં જે અડધી કીંમતે વેચવાનું ઠરાવ્યું છે તેનું કારણ એટલું જ કે જો ભેટ આપવાનું રાખીશું તો જેને એક નકલ જોઇશે તે બે–ત્રણ મંગાવશે. અને જે ખપી હશે તેને એક પણ નહિ મળે અને અસ્તવ્યસ્ત થઇ જશે આ કારણથી અડધી કિંમત રાખીને જે પૈસા આવે તે તે સૂત્રના બીજા અંગો (ભાષ્ય, ચૂર્ણિ વિગેરે) છપાવવામાં ખરચવા ઠરાવ્યું.

આવી રીતે વેચાણ કરવાનું રાખ્યા છતાં પણ કેટલાકો દશ દશ નકલો વેચાતી લઇને વધુ કિંમતે વેચવા લાગ્યા અને કેટલાક સાધુઓ તથા ગૃહસ્થોની બુમ આવવા માંડી કે અમોને પુસ્તકો મળતા નથી. આથી કરીને ફરી સુરતમાં જ્યારે સમિતિની કમીટી મળી ત્યારે એવો ઠરાવ કર્યો કે એડવાન્સ લેવાનું રાખવાથી પુસ્તકોની તેવી ગેરવ્યવસ્થા થશે નહીં. આ કારણથી આગમની ૧૦૦૦ નકલો છપાવવી ને

તેમાંથી એડવાન્સવાળાને આપવી. અને તે ધણીને જ્યારે પુસ્તકો મંગાવવા ન હોય તે વખતે તેના એડવાન્સના રૂપિયા તેને પાછા આપી દેવા. આ પ્રમાણે ઠરાવ કરી એડવાન્સ દરેક નકલદીઠ રૂા. ૧૦) લેવાની ગોઠવણ કરી. તે પ્રમાણે પુસ્તકો આપવા શરૂ કર્યા.

આ પ્રમાણે એડવાન્સ લેવાનું સકારણ ઠરાવેલું છતાં પણ કેટલાક જીવોને એડવાન્સ આપતાં પોતાનું નામ જાહેર થાય એ માટે એડવાન્સ વિરૂદ્ધ તેઓ લખવા લખાવવા લાગ્યા, પણ અમોએ તો એજ વિચાર રાખ્યો કે જે માણસ શાસનહિતના કાર્યો કરવા માંડશે તેને વિઘ્નો તો આવશેજ. કારણ કે '**श्रेयांसि बहु विघ्नानि, भवन्ति महतामपि.**' આ પ્રમાણે સમજીને સમિતિએ એડવાન્સ લેવાનું ચાલુ રાખ્યું. આજે એકંદર એડવાન્સ આપનારા ૪૫૦ ઉપરાંત થઈ ગયા છે.

ભેટ :

છપાયલા આગમો કોને કોને ભેટ મળે છે ? તે વિષે જણાવવાનું કે

જેની પૂરી મદદ પુસ્તક છપાવવામાં આવી હોય તેને તે પુસ્તકની ૨૫) નકલ તથા જેના રૂા. ૧૦૦૦) આવેલા હોય તે દરેકને દરેક પુસ્તકની અકેક નકલ તથા જે આગમવાચનામાં જેટલા સાધુ-સાધ્વીઓ ભાગ લેતા હોય જે પુસ્તક તે વાચનામાં વંચાતું હોય તે પુસ્તકની એક એક નકલ તથા આગમ છપાવવામાં જેની જેની લખેલી પ્રત આવેલી હોય તેને તેજ જાતની છાપેલી એક પ્રત તથા જે પહેલીવાર તથા બીજીવાર ફારમો સુધારી આપતા હોય તેને તે જાતની બબે નકલ અને એકવાર ફારમ જોઇ આપે તેને એક નકલ તથા જે કોપી કરાવવામાં તથા કોપી સુધારવામાં તથા પહેલી ને બીજીવાર ફારમો જોવામાં મદદ કરનાર તથા તેમાં વધારો-સુધારો કરી આપનારને તેજ જાતની નકલ ૧૦) તથા જે ગામોમાં લખેલ પુસ્તકના ભંડારો છે, તે ગામના પાંચથી સાત માણસની સહીનો

કાગળ આવે તો તેને પણ એક એક નકલ તથા કેટલીક યુનિવર્સીટી વિગેરેની જાહેર લાઇબ્રેરીઓને પણ એક એક નકલ ભેટ આપવામાં આવે છે.

આટલું છતાં જૈનપત્રના અધિપતિ લખે છે 'કે જે સાધુઓએ વાચનાની અંદર લાભ લીધો હોય તેને પણ પુસ્તકો ભેટ મળતાં નથી.' તો મારે અત્રે ખુલાસારૂપે એટલુંજ જણાવવાનું છે કે એવો એક પણ દાખલો આપવો જોઇએ કે જે સાધુ જે પુસ્તકની વાચનામાં બેઠેલ હોય છતાં તે પુસ્તક તેને ભેટ ન મળ્યું હોય. બાકી જેને વધારે પુસ્તકો ભેટ જોઇએ તેને તેટલાં બધાં ભેટ આપી શકાતા નથી, એ તો ખરી વાત છે.

રજા પાડવાનું પ્રયોજન :

આટલું કહ્યા પછી મ્હારે હવે જણાવવું જોઈએ કે

વાચનાની આજે અઢી વર્ષ ભરની રજા પાડવાનું પ્રયોજન એટલું જ કે આજ દિવસ સુધી જે જે પુસ્તકો વંચાયા તેમાં **દશ-વૈકાલિક ને સૂયગડાંગ, લલિતવિસ્તરા** પહેલાનાં છપાયેલ હતાં તે તથા **વિશેષાવશ્યક** (કાશીવાળું) તથા ઠાણાંગજી (બાબુવાળું) છપાયેલ હતું તે તથા એટલા વખતમાં સમિતિ તરફથી જે જે નવા **આવશ્યકવૃત્તિ, ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, આચારાંગસૂત્ર, અનુયોગ-દ્વાર, ઉવવાઇસૂત્ર, નંદીસૂત્ર** છપાયા તે વંચાયા.

હવે છાપેલા આગમો પૈકી એક પણ પુસ્તક શિલીકમાં ન હોવાથી વાચનાનું કાર્ય અઢી વર્ષ પર્યંત મલતવી રાખવામાં આવ્યું છે, તે દરમ્યાન પાછા બીજા નવા આગમો છપાઇને તૈયાર થશે, ત્યાર પછી વાચના શરૂ થશે. કારણ કે વાચના અને છપાવવાનું કામ બન્ને સરખી રીતે બની શકતાં નથી;

વાચના પોતાને આધીન છે ને છપાવવાનું કામ બીજાને આધીન છે, તેથી મુદ્રણ કામને પહોંચી નહિ વળવાથી તથા મુદ્રણ કામ

ઘણી ઠંડાઇથી ચાલતું હોવાથી અઢી વર્ષ પછી વાચના શરૂ કરવાનું યોગ્ય લાગે છે.

આવતી વાચનાનું મુકરર સ્થાન :

૧૯૭૬ ના વૈશાખ વદ ૬ નો માંગળિક દિવસ કે જે **સિદ્ધાચલજી** ઉપર શ્રી **આદીશ્વર ભગવાનની** વર્ષગાંઠનો દિવસ છે તે દિવસે **પાલીતાણામાં** વાચના શરૂ કરવાનું અત્યારે ધાર્યું છે.

અત્રે આ ખુલાસો કરવાનું કારણ એજ છે કે વાચનામાં રજા પડવાથી વખતે કેટલાએકના મનમાં શંકા ઉપસ્થિત થાય કે જેમ **સુરત**માં કોંગ્રેસ થઇ હતી અને કેટલાક વર્ષ સુધી બંધ પડી ગઇ, તેમ આ વાચના પણ **સુરત**માં આવવાથી **સુરત**માં જ તેની સમાપ્તિ થઇ ગઇ.

આ શંકા દૂર કરવાને માટેજ લખવું પડે છે કે જેમ કોંગ્રેસ બંધ પડી ને પાછી પોતાની બહેનપણી લીગ નામની સંસ્થાને સાથે લઇને કામ કરવા લાગી તેમ આ સમિતિની વાચના પણ અઢી વર્ષ સુધી રજા ભોગવીને પછી શાસન દેવતાની સહાયતા લઇને **પોતાની નવી બહેનપણી** નામની એક કોઈ સારી સંસ્થાને સાથે લઇને **સંવત ૧૯૭૬ના વૈશાખ વદ ૬ ને દિવસે સિદ્ધાચલજીની પવિત્ર યાત્રાનો લાભ લેશે.** એવું ભવિષ્ય કેમ ન બંધાય ? તેથી દરેક સુજ્ઞોને આમંત્રણ કરીએ છીએ કે આપ તેવા રૂડા અવસરનો લાભ લેવા જરૂર પધારી ભાગ્યશાળી બનશો.

ઉપસંહાર :

આ વ્યાખ્યાનનો અંતિમ ઉપસંહાર કરતાં એટલું જ જણાવવું આવશ્યકીય છે કે

પ્રથમ આગમવાચના **પાટણ**માં થઈ હતી. ત્યાં ૧ **સૂયગડાંગ** તથા ૨ **દશવૈકાલિક** વંચાયા હતા.

બીજી વાચના **કપડવંજ**માં થઈ હતી. ત્યાં **અનુયોગદ્વાર ભાગ ૧ લો, ૨ ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ લો,** ૩ **આવશ્યક ભાગ ૧ લો,** ૪ **લલિતવિસ્તરા ટીકા** વંચાયા હતા.

ત્રીજી વાચના **અમદાવાદ**માં થઈ હતી. ત્યાં **વિશેષાવશ્યક અડધા ભાગ** ઉપરાંત ને ૨ **ઠાણાંગસૂત્ર અડધું** વંચાયું હતું.

ચોથી વાચના **સુરત**માં થઈ, તેમાં ૧ **અનુયોગદ્વાર ભાગ ૨ જો,** ૨ **ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨-૩ જો,** ૩ **આચારાંગ સૂત્ર, બન્ને ભાગ,** ૪ **ઉવવાઈસૂત્ર,** ૫ **ઠાણાંગસૂત્રનો ઉત્તરાર્ધ ભાગ, ૫ વિશેષાવશ્યક ઉત્તર ભાગ, ૬ આવશ્યક ભાગ ૨-૩-૪ થો ૭ નંદીસૂત્ર**-આટલા પુસ્તકો વંચાયા છે.

તેની અંદર શ્લોક સંખ્યા એક લાખ ત્રીશ હજારની થઈ શકે છે.

બાકીના આગમો હવેની વાંચનામાં વંચાશે ને ધારેલ કાર્ય પરિપૂર્ણ થશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે,

માગશર વદ ૧૦, સુરત.

પૂ૦ આગમોદ્ધારકશ્રીની મંગલવાણી

अनर्घेयं रत्नवृष्टिः कलौ स्याद्याऽप्रमत्तता ॥ २४४ ॥

કલિકાલમાં જે અપ્રમત્તપણું તે કિંમત ન આંકી શકાય તેવી રત્નવૃષ્ટિ છે. (૨૪૪)

परस्वभावे रमणं विहाय रमस्व जीवात्मगुणे शुभे त्वम् ॥ २४८ ॥

પર-સ્વભાવમાં રમણતા છોડીને હે જીવ! તું શુભ એવા આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણ વિષે રમણતા કર! (૨૪૮)

—પૂ૦ આગમો૦ શ્રી રચિત સુવાકય સંગ્રહમાંથી

વિ. સં. ૧૯૮૪માં અમદાવાદમાં થયેલ
શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શન પ્રસંગે
પોષ વદ ૦)) રવિવારે
પૂ. આગમોદ્ધારક ધ્યાનસ્થ સ્વ. આચાર્યદેવશ્રીનું

મંગળ પ્રવચન

(૨)

[પરમપૂજ્ય શ્રી સિદ્ધચક્રારાધનતીર્થોદ્ધારક શાસનપ્રભાવક **સ્વ. પૂ. આ. શ્રી ચંદ્રસાગરસૂરીશ્વર**ના વિશાલ સંગ્રહમાંથી **શ્રી ચંદ્રસાગરસૂરીશ્વર જ્ઞાન મંદિર**-ઉજ્જૈનના કાર્યવાહક **ધર્મપ્રેમી શ્રી કુંદનમલજી** તરફથી મળેલ પૂ. આગમોદ્ધારક શ્રી વ્યાખ્યાનસંગ્રહના અનેક ખંડલોમાંથી આ વ્યાખ્યાન મળી આવેલ, તે અક્ષરશઃ (યોગ્ય સુધારા સાથે) આપવામાં આવેલ છે.]

***देवास्तीर्थकृते श्रुतघृतिकृते कुर्वन्ति भूमिपते**
स्थालं तत्समये दधातिमनघां नाथ सुगंधोद्धुरम् ।
आचार्यादिगणाधिपगणाः तीर्थं प्रणम्य स्थिताः
तीर्थं धर्ममुपादिशज्जिनपतेः पश्चाच्छ्रुतं तन्महः ॥ १ ॥

શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તા કેમ ?

મહાનુભાવો

પ્રસ્તુત વિષય શ્રુતજ્ઞાનનો હોવાથી-દેવ-ગુરૂ-ધર્મ સંબંધી કરવા લાયક વિચારો-અત્યારે નહીં કરતાં શ્રુતજ્ઞાન ઉપર જ વિચાર કરીશું પ્રથમ તો શ્રુત એ શી વસ્તુ છે ? તે જાણવું જોઈએ. તેને માટે કહેલ છે કે તે નથી તો ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન તેમ નથી જઘન્ય જ્ઞાન, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન કહેવાય ને જઘન્યમાં મતિજ્ઞાન આવે ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન તે મધ્યમ છે. આમ મધ્યમ ગણાતા પદાર્થને એટલી બધી મહત્તા કેમ આપો છો એમ કોઈ અત્રે પૂછશે. તેને અમારે જણાવવું જોઈએ કે-

---

*સાધનાભાવે આ શ્લોક શુદ્ધ નથી થઈ શક્યો. સં.

પ્રમાણની મુખ્યતા કે જ્ઞાનની?

જૈન શાસ્ત્રમાં મુખ્ય પાંચ જ્ઞાન કહ્યા છે. અન્ય દર્શનોના શાસ્ત્રોમાં **प्रमितिकरणं प्रमाणं** એમ કહી પ્રમાણને મુખ્ય રાખી તેની વ્યાખ્યા કરી છે જ્યારે-જૈન શાસ્ત્રોમાં-જ્ઞાનને મુખ્ય રાખી તે પ્રમાણથી જણાય છે એમ કીધું-

. તે માટે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રમાં **तत्प्रमाणे** (તત્ત્વાર્થ અ. ૧-સૂ. ૯) એવું સૂત્ર પછી મુકયું.

પ્રથમ **मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम्** (તત્ત્વાર્થ અ. ૧-સૂ. ૮) એટલે મતિ-શ્રુત=અવધિ-મનઃપર્યવ ને કેવળ-એ પાંચ જ્ઞાન બતાવી તે પ્રમાણથી જણાય છે એમ જણાવવા **तत्प्रमाणे** સૂત્ર (તત્ત્વાર્થ અ. ૧ સૂ. ૮) કીધું. તેથી જૈન શાસ્ત્રમાં પાંચ જ્ઞાન માન્યાઃ પરંતુ બીજાઓએ તેમ ન માન્યા. તેઓને તેમ માન્યા સિવાય છુટકો નથી, કારણ કે-પ્રથમ તો ઈંદ્રિય અને મન દ્વારા એ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે તે જગજાહેર છે. તેથી તેવા જ્ઞાનનું નામ મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. આમ કહેવાથી ઈંદ્રિય તથા મનવાળાને તે જ્ઞાન જરૂર હોય જ એમ કીધું મતિજ્ઞાન વિનાનો કોઈ જીવ જ નથી.

કેવલીને મતિજ્ઞાન હોય?

હવે અહીં વાદી શંકા કરે છે કે-કેવળજ્ઞાન થએલ કેવલી ભગવંતને-તો એક જ તે જ્ઞાન હોય છે-ક્ષાયિક ભાવે-કેવળજ્ઞાન થાય છે ને મતિજ્ઞાન તો ક્ષાયોપશમિક ભાવે થાય છે. તો કેવળીને ઈંદ્રિયો પણ છે, છતાં એક જ જ્ઞાન કીધું. મતિજ્ઞાન તેને હોતું નથી. ને તમો તો કહોછો કે મતિજ્ઞાન વિના કોઈ જીવ ન જ હોય-તે કેમ ઘટે?

તે વાદીને ઉત્તર આપતાં જણાવે છે કે-ક્ષાયિક ભાવથી તથા ક્ષાયોપશમિક ભાવથી જ્ઞાન કેવી રીતીએ થાય છે તે હજુ તું સમજ્યો નથી.

જો ધ્યાન રાખ!

ભીંતમાં બાકોરૂં પાડીએ ત્યારે તેનું નામ બાકોરૂં કહેવાય-હવે

ભીંત આખી તૂટી ગઈ તે વખતે બાકોરૂં તૂટી ગયું તેમ નહીં કહેવાય. પણ ભીંત તૂટી ગઈ તેમ જ કહેવાશે. ત્યારે શું બાકોરૂં પુરાઈ ગયું? ના તેમ પણ નહિ ત્યારે કહો કે બાકોરૂં ભીંતમાં સમાઈ ગયું. તેવી જ રીતે ક્ષાયોપશમિક ભાવે થતું જે મતિજ્ઞાન તે ક્ષાયિક ભાવે થતા કેવળજ્ઞાનમાં સમાઈ જાય ગયું તેમ કહેવાય.

કેવલીઓ અતીંદ્રિય હોય છે

જે તારાઓ રાત્રિએ ઝગમગે છે તે જ તારાઓ સૂર્યોદયે પ્રકાશ કરતા નથી તેથી તે ચાલ્યા ગયા તેમ નથી કહેવાતું પરંતુ સૂર્યના તેજમાં સમાઈ ગયા–તેમ સૂર્ય સમાન કેવળજ્ઞાનમાં તારા સમાન મતિજ્ઞાનનો પ્રકાશ સમાઈ જાય છે. તેથી અંધારૂં હોય ત્યાં જ તારા–ગ્રહ આદિનો પ્રકાશ હોય છે પણ સૂર્યોદયે ન હોય–તેમ–કેવળના ઉદયે મતિજ્ઞાનનો પ્રકાશ ન હોય. તેના અભાવે જ મતિ આદિ જ્ઞાન હોય છે. તે જ્ઞાનો કેવળજ્ઞાન થતી વખતે અવરાતા નથી પરંતુ તે થતી વખતે મતિ આદિ જ્ઞાનની જરૂર પડતી નથી તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ કીધું કે–**अतींद्रियाः केवलिनो**–તેમને ઈંદ્રિયો છે પરંતુ ઈંદ્રિયોથી તેમને જ્ઞાન થતું નથી. માત્ર આત્મદ્વારાએ તેઓને જ્ઞાન થાય છે.

કેવલીને મતિજ્ઞાનની જરૂર શી?

દુનિયામાં કહેવત છે કે–હાથ કંકણને આરીસાની જરૂર ન હોય અગાઉ હાથકંકણ એવા આવતા કે તેમાં કાચ જડેલા આવતા. તેથી આરીસાનું કામ તેથી થઈ શકતું. તેથી પ્રતિબીંબની ગરજ તેઓ સારતા–તેમ કેવળજ્ઞાન સાક્ષાત્ પદાર્થને દેખાડે ત્યાં ઈંદ્રિયો તથા મનની જરૂર આત્માને રહેતી નથી.

ચક્ષુ સીધી નાક ઉપર ન જાય ત્યારે આરીસાની જરૂર પડે તેમ કેવળરૂપી ચક્ષુથી પદાર્થ દેખાય ત્યારે ઈંદ્રિયો તથા મનનો આશ્રય કોણ લે અર્થાત્ ન જ લે.

સમવસરણમાં પણ કેવલી ભગવંત જ્યારે બીરાજમાન થાય ત્યારે તેમની સન્મુખ–સુગંધી વાયરો, સુરભિ ગંધ, ઈંદ્ર–ઈંદ્રાણીનું નાટક

ને વાજીંત્રોનો અવાજ એમ બધી ઇંદ્રિયોના વિષયો હોય છતાં તેનું જ્ઞાન તેઓને પ્રત્યક્ષ કેવળજ્ઞાનથી થતું હોવાથી ઇંદ્રિયજનિત વ્યાપાર ન હોય તેમ-જણાવવામાં આવ્યું છે.

જેમ સીધો વેપારી પોતે જ મળી જાય ત્યારે દલાલની ભાંજગડમાં કોણ પડે અર્થાત્ કોઈ નહિં તેમ-કેવળજ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ બોધ થતો હોય ત્યારે-દલાલરૂપ-ઇંદ્રિયજનિત-મતિજ્ઞાનથી જાણવાનું હોય જ નહિ માટે કેવળી ભગવંત સિવાયના દરેક જીવોને મતિજ્ઞાન રહેલું છે.

મનથી મતિજ્ઞાન શી રીતે થાય ?

આ મતિજ્ઞાન-પાંચ ઇંદ્રિય તથા મન વડે થાય છે. હવે તમો કદાચ કહેશો કે મનથી મતિજ્ઞાન શું થાય? પાંચ ઇંદ્રિયોના જ વિષયો હોય છે ને તેનું છદ્મસ્થોને જ્ઞાન થાય છે. છટ્ઠો કોઈ વિષય નથી જો વિષય છ માનીએ તો ઇંદ્રિય પણ છ માનવી પડે. અગર છટ્ઠો વિષય કોઈ રાખો તોજ મન માની શકાય. જો છટ્ઠો વિષય ન રાખો તો તો પછી મન ન મનાય ને તેથી સંજ્ઞીપણું પણ ન મનાય.

આને માટે વાદીને એ જ ઉત્તર આપવાનો કે-માનસિક વિચારોથી જે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તે મનના વિષયરૂપ જ્ઞાન કહેવાય. વિષય તો બધા એકના એક જ છે પરંતુ તેમાં મન જોડાય ત્યારે જે જ્ઞાન થાય તે મનથી થતું મતિજ્ઞાન-કહેવાય છે.

ઇંદ્રિયો-વર્તમાનકાળને ગ્રહણ કરનારી છે. ને અતીત-અનાગત કાળને જાણવાની તાકાત ઇંદ્રિયોની નથી. તે તો મનની જ છે વળી ઇંદ્રિયોદ્વારાએ જે જ્ઞાન થયું હોય તેનું સ્મરણ મનમાં છે.

મનનો વિષય શો ?

અન્ય શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું કે સુખ-દુઃખનું જાણવું તે મનનો વિષય છે. પણ જૈન શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-સુખ-દુઃખ દ્વારા એ તમે મનને નહીં સાબીત કરી શકો. જો સાબીત કરી શકતા હો તો હું સુખી

છું, હું દુઃખી છું, તેમાં હું શબ્દથી કોને લેશો ? ત્યાં મન નહીં લઈ શકાય પણ હું શબ્દથી આત્મા જ ગ્રહણ કરી શકાશે.

મનની સાબીતીમાં અપાયેલ કુતર્કનું નિરસન

અન્ય દર્શનીઓ આત્માને ઉપયોગ સ્વભાવવાળો નથી માનતા વળી **युगपत् ज्ञानाभावः** એકી સાથે ઘણા જ્ઞાનો થતાં નથી તેમ કહી મનની સિદ્ધિ તેઓએ માની છે. નૈયાયિકો-આત્માને સકલ પૃથ્વી વ્યાપક માને છે તેના કહેવા પ્રમાણે જગત્ વ્યાપક આત્મા ભલે નથી પરંતુ શરીર વ્યાપક છે એમ માની લઇએ. આત્મા વ્યાપક છે ઇંદ્રિયો હાજર છે વિષયો પણ હાજર છે. તો પછી જ્ઞાન કેમ ન થાય ? તેથી મનની સિદ્ધિ કરવામાં એકી સાથે જ્ઞાન ન થવાનું કારણ જણાવ્યું ત્યારે જૈન દર્શનમાં તેને માટે આ ખુલાસો આપ્યો કે-આખા અર્થનું જ્ઞાન તો એકી સાથે જ થાય છે. જેમ આખો હાથ મૂકવાથી અણુસરખા સ્પર્શનું જ માત્ર જ્ઞાન થતું નથી પરંતુ આખે હાથે સ્પર્શ જ્ઞાન થાય છે. વળી પાંચ સ્પર્શ, બે ગંધ, પાંચ રૂપને હજારો શબ્દનું પણ કાંઈ એકી સાથે જ્ઞાન થતું નથી તે લોકોને કહેવાતા દ્રાવિડી પ્રાણાયામન્યાય તથા શકુંતપોત ન્યાયની અપેક્ષાએ આત્મા અવશ્ય માનવો પડયો.

भक्षितेऽपि लशुने ज्वरः शमं न गतः લસણ ખાધું પણ તાવ શાંત ન થયો તેમ અહીં જાણવાની ઇચ્છા એકી સાથે છે. છતાં જાણી કેમ નથી શકતો ? ત્યારે કહો કે- આત્માને ઉપયોગ સ્વભાવવાળો તેઓએ ન માન્યો તેનું જ આ પરિણામ છે.

મનના અણુ સ્વરૂપનું નિરસન

તે માટે જ જૈન શાસ્ત્રકારો જગતના તમામ જીવોને ઉપયોગ ઇંદ્રિયની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય કહે છે. ઘણા વિષયોનો બોધ તે સમુદાયરૂપે જ થાય માટે મન અણુ નથી ત્યારે વાદીએ કીધું કે ભલે મન અણુ ન હોય, મનનું જ્ઞાન એકદમ ન થાય, પણ મનનું જ્ઞાન તમે શી રીતે માન્યું. તે કહો ત્યારે તેને ઉત્તર આપતાં જણાવે

છે કે– જગતમાં સ્વપ્ન તો બધાને માલુમ હોય છે. તે સ્વપ્નમાં દેખો છો, સાંભળો છો. છતાં કઈ ઇંદ્રિયનો વિષય તે છે? તે કોઈ ઇંદ્રિયનો વિષય ન ગણાય પણ મનનો જ વિષય ગણાય તે માટે જ **નંદીસૂત્રમાં** મનનો વિષય ગણાવતાં સ્વપ્નનું દૃષ્ટાંત બતાવ્યું છે. **ઇંદ્રિયના પદાર્થ સિવાય જે કાંઈ સંકલ્પ વિકલ્પ કરીએ તે મનનો વિષય જાણવો**

આ બધા વિવેચન ઉપરથી એ અર્થ નિશ્ચિત થયો કે– પાંચ ઇંદ્રિય અને મનદ્વારાએ જે જ્ઞાન થાય તે મતિજ્ઞાન કહેવાય. તે સર્વ જગતમાં સાધારણ હોવાથી પહેલું જ થાય. ને તેથી જ સર્વ જ્ઞાનમાં મતિજ્ઞાન તે પ્રથમ જણાવ્યું.

શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ

મતિજ્ઞાન સ્વાભાવિક છે, ને શ્રુતજ્ઞાન તે ઉપદેશજન્ય છે મતિ હોય ત્યાં શ્રુત હોય જ છે. માટે તે બન્ને જ્ઞાનો સાથે કીધા છે ને તે માટે જ એક જ્ઞાનના વિષયમાં શાસ્ત્રકારોએ કેવળ જ્ઞાનનું દૃષ્ટાંત લીધું છે. બેના અધિકારમાં–મતિને શ્રુત–ત્રણના અધિકારમાં મતિ શ્રુત અવધિ કે મતિ, શ્રુત મનપર્યવ લીધા ને ચાર જ્ઞાનના અધિકારમાં મતિ શ્રુત અવધિ તથા મનપર્યવ લીધા છે.

આ ઉપરથી **जत्थ आभिणिबोहियनाणं तत्थ सुयनाणं जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिणिबोहियनाणं**–જ્યાં આભિનિબોધીક જ્ઞાન (મતિ-જ્ઞાન) ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન છે ને. જ્યાં શ્રુતજ્ઞાન છે ત્યાં મતિજ્ઞાન પણ છે જ. તેમ શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલું છે, જ્યાં કેરી હોય ત્યાં આંબો હોય જ તેમ મતિ હોય ત્યાં શ્રુત હોય જ છે. શ્રુતજ્ઞાન કાર્ય છે ને મતિ-જ્ઞાન કારણ છે. કાર્ય હોય ત્યાં કારણ અવશ્ય હોય જ ઘટ ત્યાં માટી હોય જ. પરંતુ માટી હોય ત્યાં ઘડો હોય અથવા ન પણ હોય.

મતિ–શ્રુતના સહચરિતપણાનો વિચાર

શંકા–શ્રુત હોય ત્યાં મતિ હોય તે તો મનાય પણ મતિ હોય ત્યાં શ્રુત જરૂર હોય જ તે કેમ મનાય?

સમાધાન-કેટલાએક કારણો કાર્યો સાથે જ રહેવાવાળા છે, જેમ દીપકને અજવાળું કારણ કાર્ય છે ને તે સાથે જ, રહે છે દીપક હોય ને અજવાળું ન હોય તેવું હોતું નથી. તેમાં અન્યોન્યાભાવનું સહચરિતપણું નથી, બીજામાં કારણ મટે તેનું કાર્ય થાય-જ્યારે અહીં કારણ છે તે પણ કાર્ય સાથે રહે, એ વિશેષ છે.

જેમ એકેન્દ્રિય જીવોને શરીર હોય ને તેનાથી જે સ્પર્શ થયો તે કારણ કાર્યનું સહચરિતપણું જાણવું.

જેમ બાળકને અગ્નિના વિષયનું જ્ઞાન નથી. તેથી અગ્નિ સન્મુખ હાથ કરે છે, જે જ્યારે તેનાથી દાઝે છે ત્યારે હું બળ્યો એવું શબ્દનું જ્ઞાન ભલે નથી પણ તેવો અવ્યક્ત ઉલ્લેખ જરૂર તેને રહેલો છે. ને તેનું નામ જ શ્રુતજ્ઞાન છે માટે મતિજ્ઞાન ને શ્રુતજ્ઞાન કારણ કાર્ય છે. જેકે સહચરિતપણે રહેવાવાળા છે.

એકેન્દ્રિય જીવોને આહાર મલ્યો ને લીધો તેમાં સંકલ્પ તો અવશ્ય માનવા પડશે તેથી જ તે જીવોને આહારસંજ્ઞા માનેલી છે, માટે મતિજ્ઞાન માન્યાથી શ્રુતજ્ઞાન માનવું જ પડે આ રીતે **શબ્દ દ્વારા વાચ્ય વાચક ભાવ રૂપેનું થતું જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.**

આ બન્ને જ્ઞાન જગતના વ્યવહારમાં એટલા બધા ઓતપ્રોત છે કે તેને વધારે ન સમજાવીએ તો પણ ચાલી શકે.

અવધિજ્ઞાન સ્વરૂપ

હવે ત્રીજું અવધિજ્ઞાન ઇંદ્રિયની મદદ લીધા સિવાયનું જે પદાર્થનું આત્મસાક્ષીએ જ્ઞાન થાય તે **અવધિજ્ઞાન.**

મનઃપર્યાય જ્ઞાન સ્વરૂપ

તેવી જ રીતે મનઃપર્યવ જ્ઞાન એટલે મનના ભાવો જે જણાય તે **મનઃપર્યવ**-આમાં મનને ઇંદ્રિયની દલાલીથી જાણવામાં આવતું નથી પરંતુ આત્મસાક્ષીએ જ મનના ભાવ જણાય છે. ઇંદ્રિયની દલાલીથી જે મનનો વિષય જણાય તે તો મતિશ્રુતનો વિષય સમજવો.

કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ

આ ચારે જ્ઞાનો તો રૂપી પદાર્થને જ જાણી શકે છે. અરૂપી પદાર્થને જો કોઈ જાણનાર હોય તો તે એક કેવળ જ્ઞાન જ છે. લોકાલોક વ્યાપ્ત રૂપારૂપી પદાર્થને એક સમયમાં જાણે તે **કેવળજ્ઞાન.**

જ્ઞાન-અજ્ઞાન વ્યવસ્થા

આ પાંચ જ્ઞાનમાં પ્રથમના ત્રણ જ્ઞાન-મતિ શ્રુત ને અવધિ તે ઢીલગંડા છે. જેમાં ભળે તેનું રૂપ લે. અર્થાત્ તટસ્થ છે સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં ભલે તો જ્ઞાનરૂપ કહેવાય છે ને મિથ્યાત્વીમાં ભલે ત્યારે તે અજ્ઞાન રૂપ કહેવાય છે. પતિવ્રતા વિનાની સ્ત્રીનું જેમ કોઈ ઠેકાણું નહિ તેમ અન્નેને વરનારા તે જ્ઞાનો છે. તેથી જ સમકિતની વ્યાખ્યામાં આ ત્રણ જ્ઞાનોને **सम्यग्** એવું વિશેષણ જોડયું. તેવું વિશેષણ મનઃપર્યવ તથા કેવળજ્ઞાન તે હોતું નથી. કારણ કે તે તો સમકિતી સિવાયનાને થતા જ નથી. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્વપ્ને પણ પરપુરૂષની ઇચ્છા ન કરે, તેમ આ જ્ઞાન સ્વપ્ને પણ મિથ્યાદૃષ્ટિને વરે નહિં. ઋજુમતિ મનઃપર્યવ કે જે ઝાંખું તથા નાનું મનઃપર્યવ જ્ઞાન છે તે પણ મિથ્યાત્વીને થાય જ નહિ. મિથ્યાત્વીઓની છાયામાં પણ એ જ્ઞાન જનાર નથી. એમ તે એક જ પ્રકારના જીવોને વરનારા હોવાથી તેને વિશેષણ લગાડયું નહિ.

મતિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન મિશ્ર હોઈ શકે છે

દિગંબર સંપ્રદાયમાં એ **ઉમાસ્વાતિવાચકજી**એ કેવળજ્ઞાનને પણ સમ્યગ્ શબ્દ જોડવો જોઈએ તેમ એક સ્થળે કીધું ત્યાં દૃષ્ટાંત એ બતાવ્યું કે **ज्ञान-दर्शन-चारित्राणि-मोक्षमार्गः** એ સૂત્ર પોતાના અનુયાયીઓને ગોખાવતાં બીજાઓએ તેમાં **सम्यग्** શબ્દ જોડવા કહ્યું ત્યારે કેવળજ્ઞાનમાં કયાં **सम्यग्** શબ્દ જોડાય છે એમ કહી શંકા કરીને કીધું કે તેમ કહો તો કેવળમાં પણ જોડવો જોઇએ.

આને માટે એજ ઉત્તર આપવાનો કે-વિશેષણ હંમેશાં કયાં જોડાય તે પ્રથમ જાણવું જોઇએ. તેને માટે સૂત્ર બતાવ્યું છે કે-**संभवे-**

વ્યભિચારે સ્યાત્ વિશેષણમ્-સંભવ કે વ્યભિચાર અર્થ લાગુ પડતો હોય ત્યાં હંમેશાં વિશેષણ જોડાય પણ તે અર્થ જ્યાં ન હોય ત્યાં વિશેષણ જોડાતું નથી. તેથી મનઃપર્યવ કે કેવળ જ્ઞાનમાં તે અર્થો લાગુ પડતા નથી વાસ્તે વિશેષણ જોડયું નથી. માટે તેવી શંકા કરનાર અજ્ઞાની જ સમજવા, પતિવ્રતા સ્ત્રી પરપુરુષને અંગે આ પુરૂષ તો છે ને એવો વિચાર પણ ન કરે તેમ.

આ પાછળના બન્ને જ્ઞાનો તો સમ્યકત્વી સિવાય બીજાને હોય જ નહિ (વરે જ નહિ). હજુ પેલા ત્રણ જ્ઞાનો તો મિશ્ર સમકિતી આશ્રયી મિશ્રભાવપણું પણ પામે પણ છેલ્લા આ બે જ્ઞાનોમાં તેમ પણ નથી. કારણ કે-પુરૂષ અથવા સ્ત્રી બન્નેને કોણ ઇચ્છે? નપુંસક-માટે તે મિશ્રભાવપણું પણ મનઃપર્યવ કે કેવળજ્ઞાન પામે નહિં, તત્વાર્થસૂત્રમાં પણ તે માટે કીધું છે કે **मतिश्रुतावधियोविपर्ययश्च** (તત્વાર્થ અ. ૧ ૩૨) આ ત્રણ જ્ઞાન વિપરીત ભાવપણાને પામે છે પણ છેલ્લા બે જ્ઞાનો પામતા નથી.

આવી રીતે પાંચ જ્ઞાન બતાવ્યા છે, તેને આવરણ કરનાર જ્ઞાના-વરણીય પણ પાંચ ભેદે જાણવું.

મતિજ્ઞાનના ભેદો

પ્રશ્ન-મતિજ્ઞાનના ભેદ કેટલા?

ઉત્તર-તેના ભેદ ઘણા પ્રકારે વર્ણવ્યા છે, તેમાં મુખ્ય ભેદ તે વસ્તુની અપેક્ષાએ સમજવાને પેટા ભેદે સર્વની અપેક્ષાએ જાણવા અવગ્રહ-ઇહા-અપાય ને ધારણા ચાર મુખ્ય ભેદ છે ને તેના પેટા ભેદ-૨૮+૪ બુદ્ધિ મેળવતતાં=૩૨ તે ૨૮ ના બહુ આદિક ગણતાં ૩૩૬ ને તેમાં ૪ બુદ્ધિ ભેળવતાં ૩૪૦ ભેદ થાય. મુખ્ય ભેદનો વિચાર સમજી લ્યો, એટલે પેટાભેદ સમજી શકાશે.

વિષય પ્રાપ્ત થતાનું જ્ઞાન તે **અવગ્રહ**-ઉભયકોટિ પરામર્શરૂપ જ્ઞાન તે **ઇહા**-નિર્ણીત થવું તે **અપાય**-ને ધારી રાખવું તે **ધારણા**. આમાં અન્વયવ્યતિરેક પૂર્વક નિરાકરણ કરવાનું જ્ઞાન ઈહા કહેવાય છે.

પુરુષો વા સ્થાણુર્વા ઇતિ વિચારણા ઇહા અને સંશયમાં ભેદ છે. **સંશય** કારણ છે ને ઇહા કાર્ય છે આ પાંચ જ્ઞાન સ્વાભાવિક છે તેથી તેને આવરણ હોય, એટલે જ્ઞાનથી આવરણ હોય, પણ આવરણથી જ્ઞાન હોય તેમ ન સમજવું

શ્રુતજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ કેમ ?

હવે પ્રસ્તુત વિષય જે આપણો શ્રુતજ્ઞાનનો છે તેમાં આવીએ જઘન્ય મતિજ્ઞાનને ઉત્કૃષ્ટ કેવળજ્ઞાન. તે બન્નેને છોડીને મધ્યમ શ્રુતજ્ઞાનનું બહુમાન કરવાનું કારણ શું? તેમ કોઈને અત્રે શંકા થાય તેને જણાવવાનું કે–

જગતમાં જેમ સારામાં સારી વસ્તુ ચક્ષુ છે. તેટલી જ તે એબ વાળી પણ છે. કારણ કે–તે જગતના તમામ પદાર્થને દેખાડે છે માટે સારી છે. પણ તે પોતાને જોતી નથી, તેટલી તે એબ વાળી છે તેમ આત્મા બધાની પંચાત કરે પણ પોતાની પંચાત નથી કરતો માટે તે પણ તેવો જ છે.

તો ચક્ષુ સમાન અહીં બીજા ચારે જ્ઞાનને જણાવનાર શ્રુતજ્ઞાન છે. માટે તેને પ્રધાન ગણવામાં આવ્યું છે.

જો શ્રુતજ્ઞાન ન હોય તો જગતને માટે કેવળજ્ઞાન પણ નકામું છે. શ્રુતજ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાન મુંગા છે. જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન સ્વપર બોધક છે. મુંગો માણુસ જેમ પોતે જાણે પણ બીજાને જણાવી શકે નહિં, પરંતુ શ્રુતજ્ઞાન બોલતું હોવાથી બીજાને પણ બોધ કરાવી શકે છે, જેમ જગતમાં તરતો જ તારે છે પણ ડૂબતો કોઈ તારતો નથી. તેમ બીજા ચારે જ્ઞાનો અપ્રકાશમય છે તેથી બીજાને પ્રકાશ કરી શકતા નથી. તે જ્ઞાનો દઈ લઈ શકતા નથી. ને દીધા લીધા વિના જગતનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી. ને તેવું જ્ઞાન તો એક શ્રુતજ્ઞાન જ છે જેથી સર્વમાં તેને શ્રેષ્ઠ ગણ્યું છે.

શ્રુતસિવાયના ચાર જ્ઞાનો કેવા ?

પ્રશ્ન શ્રુત સિવાયના ચાર જ્ઞાનો કેમ ન દઈ લઈ શકાય ?

ઉત્તર- આપો જોઉં. બોલશો નહિ, જો શબ્દ કરશો તો શ્રુતજ્ઞાન જ આવશે, તે જ્ઞાનો તો રાંડેલીમાતા સમાન જ કહેવાય. જેમ રાંડેલીમાતાને તો પૂજવાની જ હોય તેમ ચારે જ્ઞાનો પૂજ્ય ખરા પણ દેવાય લેવાય નહિં. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થયો કે- પોતાનું ને પરનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર શ્રુત જ છે. મતિ આદિક ચાર જ્ઞાનો પોતાનું સ્વરૂપ પણ પ્રગટ ન કરે તો પારકું શું જણાવે ને જણાવે નહિં તો દે લે પણ શું ? માટે શ્રુતજ્ઞાન જ સ્વપર પ્રકાશક છે. દેવા લેવામાં પણ શ્રુતજ્ઞાન છે. આશાતના થવી કે વર્જવી તે પણ શ્રુતદ્વારાએ જણાય. વળી ભક્તિ કરાય તે પણ શ્રુતદ્વારાએ જ હોય. માતાપિતા, ભાઈબેન, સ્ત્રી આદિકનું જ્ઞાન પણ શ્રુતથી જ થાય છે. આદિકનું લખવું કે બોલવું તે પણ શ્રુતરૂપ જ છે. ને તે શ્રુતજ્ઞાન અનાદિકાળનું ચાલ્યું આવે છે.

શાસ્ત્રો પર વિશ્વાસની જરૂર

બુદ્ધિકલ્પિત માનવાની આપણને ઇચ્છા થાય છે પરંતુ સર્વજ્ઞભગવાને કહેલ સત્યતત્ત્વ ને માનવાની ઇચ્છા થતી નથી તે જ આશાતના છે.

परलोकविधौ मानं वचनं પરભવનું કાર્ય કરવું હોય તો આગમ નું વચન જ પ્રમાણ છે. એમ માનજો.

વ્યાવહારિક કાર્યમાં અમુક રૂપીઆના પગારદારનો ભરોસો આવે છે પણ વીતરાગના વચન ઉપર વિશ્વાસ આવતો નથી એ કઈ દશા ? ખરેખર આનાથી બીજું હીણભાગીપણું શું હોઈ શકે. વિચારો ! તમો તાર કરો છો. તે સાચો છે યા ખોટો તે માટેનો વિશ્વાસ તાર માસ્તર ઉપર રાખો છો. તેના ઉપર વિશ્વાસ આવે છે ને શાસ્ત્રની વાતમાં વિશ્વાસ આવતો નથી. કહો કમભાગ્યની કાંઈ સીમા ખરી કે ? ધર્માદિક ક્રિયા કરવી નથી ને શેઠુંજી બનવું છે તે ન બને. ત્યાગીપણામાં કે ત્યાગ ભાવનામાં રહેવું નથી ને આગેવાન બનવું છે તે શી રીતે પાર પડે ? ન જ પાર પડે.

અણુસમજથી દીક્ષામાં આડે આવવું મહાપાપ છે

. તેમ તમારે દીક્ષા જેવા પવિત્ર કામમાં યોગ્ય અયોગ્યની ખોટી કલ્પનાઓ ઉભી કરવી છે ને આગેવાન બનવું છે એ કેમ બની શકે?

વળી તમો એમ કહો કે બીજા રૂવે, કકળે તે માટે અમે તે દીક્ષાને અયોગ્ય કહીએ છીએ. તો બીજા રૂવે કકળે એમાં અયોગ્યપણું કહેવાય જ નહિં. પખાલીથી ડોળાએલા પાણી વડે પાડાને કોણ ખોડો ગણે? મૂર્ખ જ તે પ્રમાણે પાડાને ખોડો ગણે. તમારે તો ખોટા બ્હાનાં ઉભા કરી ત્યાગ વૈરાગ લુંટાવવો છે. પણ યાદ રાખજો કે તે માટે ખાસ **સુધર્મસ્વામી** ભગવંત કહે છે કે– જે કોઈ દીક્ષા લેનારને તેના કાર્યથો પતિત કરે છે તે ગણધર અને રાજાને મારવાનું પાપ બાંધે છે.

આ વાત **સમવાયાંગસૂત્રના ત્રીશમા અધ્યયન**માં કહેલી છે.

દીક્ષાર્થીએ માબાપની સેવા કરવાની કે નહીં!

પ્રશ્ન– સાહેબ, માબાપની સેવા તો તેણે કરવી જોઈએ ને?

ઉત્તર– મા બાપ આંધળા હોય ને છોકરાએ કોઈનું ખુન કર્યું તેથી તેને ફાંસીની સજા મળી. તે વખતે શું કરવું? આનું નામ ન્યાય કે અન્યાય, કહો કે કોર્ટની ખાતર તે દુઃખ ભોગવી લેવું પડે જ. ન્યાયાધીશ માબાપને રોતાં રાખી ગુન્હેગારને ફાંસી દે. તેને માટે શું કર્યું તો ગુન્હાની સજા માટે મા બાપ રૂવે તેની કિંમત કરો છો? તો પછી આત્માના ગુન્હા રોકવા રૂપ દીક્ષા લેતાં માબાપ રૂવે કકળે તેમાં શું ફીકર રાખવાની હોય, મોહ એવો છે ને તેની ખાતર કદાચ રુવે, કકળે પણ તેથી પવિત્ર દીક્ષા લેતા અટકાવવો એ મૂર્ખતા જ છે, હા, મા બાપને દીક્ષાનું સ્વરૂપ સમજાવો તેમ છતાં ન સમજે તો પછી ઉપેક્ષા કરો પણ એ બધું કર્યા વિના દીક્ષાને અંગે જે ધમપછાડા તે કેવળ મૂર્ખતા જ છે.

દીક્ષાર્થીની દશા

હંમેશા દીક્ષા લેનારના મા બાપ તો પુણ્યશાળી જ હોય છે.

દરેક મતવાલાઓ માને છે કે-દીક્ષાની નિશાની કુટુંબનું રોવું જ છે દીકરીને સાસરે મોકલો છો ત્યારે માબાપ, બેન, ભોજાઈ રૂવે છે. વારૂ, કેમ મોકલો છો, વળી તમે જ પરણાવી છે. પછી શામાટે રૂવો છો? તે યોગ્ય કે અયોગ્ય? તમારી દૃષ્ટિએ તો તે પણ અયોગ્ય જ ગણાય. કોં. કે. એકજ દિવસમાં ઘર ફેરવી નાખવું તે શું સારૂં ગણાય, પરણાવી તેને છેલ્લે દિવસે જુઓ. પીયરનુંઘર ભુલી જાય છે. ને શ્વસુરગૃહ પોતાનું થઈ જાય છે. આ તમને ખટકતું નથી ને એક રાતમાં કે દિવસમાં ત્યાગ વૈરાગ્યથી દીક્ષા લે તો તે ખટકે છે ને તેને માટે અરરર થાય છે. એ કેવું હાસ્યાસ્પદ છે? તે વિચારજો. વાત એમ છે કે તે તમને કોઠે સદ્યું છે તેથી ખોટા બ્હાનાં ઉભા કરો છો.

વળી કેટલાએક કહે છે કે દીકરીને તો પાળીને મોટી કરી છે ને? ત્યારે શું પુત્રને પાળીને મોટો નથી કર્યો? તે બન્ને સરખું જ છે. દીકરી ને સાસરે વળાવતાં વિચાર કરો છો? તો પછી પુત્રને ધર્મના કાર્ય કરતાં શામાટે અટકાયત કરો છો?

પ્રશ્ન-કન્યા ને પુત્ર તેમાં ફેર તો ગણાય? દીકરી પારકું ધન છે વળી જગતનો વ્યવહાર છે, કે તે પારકે ઘેર હોય.

ઉત્તર-દીકરીને પણ પારકે ઘેર આપતાં કામ પડે ત્યારે એક તો પારકે ઘેર આપવીને દશ હજાર ખરચવા. એ બધું કરો છો કે નહિં? દીકરાને માટે પણ પરણાવતાં દશહજાર ખરચો છો કે નહિં. માટે તે તો દીકરા દીકરીને અંગે સરખું જ છે. દીક્ષા લેવડાવવામાં દશહજાર ખરચ્યા? ત્યારે શું વિષયકષાયનું પોષણ તમોને ગમે છે પણ ત્યાગ વૈરાગ્યનું પોષણ ગમતું નથી ને? ત્યાં વાત આવીને ઉભી રહે કે પેટમાં દુઃખે છે.

શ્રાવકની આદર્શ વ્યાખ્યા

પ્રશ્ન-દીકરીને તો સાસરે જ વળાવાય પણ માબાપની સેવા કરનાર ને પાલનાર પુત્ર તેને એકદમ કેમ દીક્ષા લેવા માટે મોકલાય?

ઉત્તર—આ મોહનું વચન છે. હું એ પૂછું છું કે શ્રાવક કોનું નામ? કે ત્રીકાલપૂજા કરે તેનું નામ. તો હવે દીક્ષા લેશે ત્યારે તો ભાવપૂજા જ કરશે તો ત્રીકાલજ્ઞાની ભગવંતની પૂજા ત્રીકાલ થતી અટકશે તેનો ત્યાં વિચાર કરવાનો હોય? કે વૈરાગ્ય ભાવનામાં ઝીલનાર ભાવપૂજાથી અનંત પુણ્ય બાંધે છે તે જોવાનું હોય, વળી માબાપની સેવાનો ત્યાગ તમોને ખુંચે છે. પણ ત્રિકાળજ્ઞાની ભગવંતની પૂજા પણ ભાવપૂજા રહેશે. તેનો તમો ઊંડા ઉતરીને તે વખતે શું વિચાર કરો છો? કહો કે આ બધું અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે.

જેમ દીક્ષા લેનારને પૂજાનું નડતર ગણાતું નથી ઉલટું પૂજાનું પુણ્ય અનંતુ થાય છે તેમ માબાપની સેવાનું નડતર તેમાં હોય જ નહિં તેથી તો વિશેષ પ્રકારે જ માબાપની યશઃકીર્તિ થાય છે. તેથી તે પ્રશ્ન કરવો તે મૂર્ખતા જ છે. વારૂ! આજ તમારામાંથી કેટલા એવા છે કે માને એક આંસુ પણ પાડવા નથી દેતા, આ તો ડાહી સાસરે જાય નહીં ને ગાંડીને શીખામણ દેવા જેવી વાત છે.

કહેવાનું તત્ત્વ ખ્યાલ રાખજો અવળા રૂપે ન લઈ જશો દીક્ષાનું તો બ્હાનું છે.

માબાપની ભક્તિ ક્યાં તમારે કરવી છે? જો માબાપની સેવા કરતા હોય તો તો ઠીક! પણ તે નથી. ને દીક્ષામાં તે ખોટું બ્હાનું આગળ કરવું છે તે માટે આ કહેવામાં આવે છે તે બરોબર ખ્યાલ રાખજો! ઘેર બાયડીની ભેર તણાવવા માને પણ લઢો છો. ત્યાં ક્યાં સેવા ઉડી જાય છે? એ કોઈએ વિચાર કર્યો? તો દીક્ષા લેતી વખતે મા રૂવે છે તેને આગળ લાવો છો તે કેટલું સત્ય છે? તે તમારી મેળે એ વિચારી જોજો.

દીક્ષાની મહત્તામાં વૈયાકરણીઓનું સમર્થન

આ વાત વૈયાકરણીઓએ પણ લીધી છે, વ્યાકરણ તો સર્વ

માન્ય છે ને ? પાણિની ચંદ્રિકા-સિદ્ધહેમ વિગેરેમાં પણ કહ્યું છે- षष्ठीवाऽनादरे એક ક્રિયા બીજી ક્રિયાને ઓળખાવનાર હોય ત્યાં સાતમી વિભક્તિ લાગે છે. કોઈકે પૂછયું કે સવારે પેલા ભાઈ ક્યારે આવ્યા ? ત્યારે ઉત્તર આપ્યો કે **सूर्ये उदिते सति** સૂર્યોદય થયો તે વખતે એમ પ્રયોગ થાય છે. હવે એક ક્રિયા બીજી ક્રિયાને ઓળખાવે અગર અનાદર અર્થે હોય ત્યાં ષષ્ઠી સાતમી, બે વિભક્તિ થઈ શકે છે, ત્યાં દૃષ્ટાંત પણ આ પ્રમાણે આપ્યું છે—

रुदति रुदतो वा लोके लोकस्य वा प्राव्राजीत्

લોક રોતાં અગર લોકનાં રોતાં, તેણે દીક્ષા લીધી. લોકો રોતાં હતાં તેનો અનાદર કરીને તેણે દીક્ષા લીધી. માટે દીક્ષાનું લક્ષણ જ એ છે કે કુટુંબનું રોવું.

દુનિયાદારીમાં જ તપાસો સ્ત્રીની ઇચ્છા વિના એક માણસ ચોથું વ્રત લે અગર એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી કોઈ કરે તો તેમાં સ્ત્રી રૂવે જ કે નહિ ? તે છતાં વ્રત લેનાર માણસ તે કાર્ય કરે જ છે ને ?

તો સ્ત્રીને એક વિષયરૂપ સ્વાર્થ પૂર્ણ ન થાય તેથી રૂવે તો દીકરાથી માબાપને સર્વ સ્વાર્થ સાધવો હોય ને તેથી તે રૂવે જ એ સ્વાભાવિક છે પણ તે અજ્ઞાન અને મોહનું જ પ્રાબલ્ય છે.

તેના ઉપર કેટલાએક દૃષ્ટાંતો જુઓ તો તે વિષય સ્ફુટ માલુમ પડશે.

કાલિકસાઇએ માથાફોડ ઘણી કરી છતાં તેના પુત્ર સુલસે કસાઈનો ધંધો ન કર્યો. તેથી તેણે શું ખોટું કર્યું ? અરે છેવટે તેના કુટુંબીઓએ કીધું કે અમે તારા પાપમાં ભાગ લેશું તોપણ તે કરવાની ચોકખી ના પાડી, તો હવે પિતા-પુત્રમાં કોણ સારો ? તે શ્રોતાઓને વાચક વર્ગને જ વિચારવા સોંપું છું.

અભયકુમારના પિત્રાઇઓ જેમ આ કાર્યને ખોટું નહિ જ ગણે તેમ ત્યાગ વૈરાગ્યની કિંમત વિનાના જ આ અયોગ્ય દીક્ષા એવું બોલશે. ખુદ પાર્શ્વનાથ ભગવંત દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય ત્યારે

તેમની રાણી શું રોયા હતા નહિ ? તે માટે પૂજામાં પણ તમો બોલો છો કે-"**અવસર દીક્ષાલેણુકા-પિયા ખીણુ ખીણુ રોવે.**" આ પ્રમાણે બોલો છો કે નહિ ?

આ બધી વાત પ્રસંગોપાત કીધી, હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

શાસ્ત્ર મુજબ જ મતિ આદિ પાંચ જ્ઞાનો જણાય છે તેમાં શાસ્ત્ર તે શ્રુતજ્ઞાન છે માટે તે સર્વમાં મુખ્ય છે.

પ્રશ્ન-આપ જેમ મુહપત્તીનો ઉપયોગ રાખી બોલો છો તેમ બીજો કોઈ મુહપત્તી આડી ન રાખે તો જ્ઞાનની આશાતના થાય કે નહિં ?

ઉત્તર-મુહપત્તી સન્મુખ ન રાખે તો આશાતના અવશ્ય થાય તે તો સહુ કોઈ સમજી શકે તેવી વાત છે મુહપત્તી રાખનાર તેના ઉપયોગમાં સ્ખલના થઈ હોય તો આશાતના ન થાય તેમ ન જ કહે.

મુહપત્તી બાંધવી કે ન બાંધવી. તે વાતમાં અહીં ઉતરવાનો પ્રસંગ જ નથી.

શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તાના કારણો

વળી કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ સમવસરણની રચના-દેશના દેવા વખતે જ થાય. તે પણ શ્રુતજ્ઞાનનો જ મહિમા જાણવો. જ્યાં જ્યાં નવી દેશના દેવાય ત્યાં ત્યાં સમવસરણની રચના દેવતાઓ કરે તે શ્રુતજ્ઞાનની જ વિશિષ્ટતા બતાવવા માટે છે. તે ખ્યાલ રાખવું.

વળી તીર્થંકરોને કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે મહોત્સવ થાય, કેવળી તો બધા સરખા છતાં તીર્થંકર કેવળીમાં શું મોડ કે તીર્થંકરોને જ સમવસરણ ! તેનું કારણ એક જ કે તેઓ પ્રતિબોધ આપે છે તે તેથી જ શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ વિસ્તાર પામે છે. માટે શ્રુતજ્ઞાન સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે.

વળી સમવસરણમાં કોઈને પણ પ્રતિબોધ ન થવાનો હોય તો પણ સમવસરણની રચના કરવામાં આવે છે જ મહાવીરસ્વામી

ભગવંતને કેવળજ્ઞાન થયું તે વખતે તેઓ તો સમજતા હતા જ કે કોઈ પ્રતિબોધ પામશે નહિં, છતાં દેશના આપીને દેવતાઓએ સમવસરણ રચ્યું તે શ્રુતજ્ઞાનનું જ મહત્ત્વ સમજવું.

વળી તેમાં જે દેશનાનું નિષ્ફળપણું બતાવ્યું તે સર્વવિરતિપણાનો ભાવ કોઈને ન થયો તેને અંગે જ કીધું બાકી સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ આદિના ભાવ તો ઘણાને થયા હતા, ને ઉચ્ચહિતા માટે સર્વવિરતિ વિના પણ શ્રુતજ્ઞાનની ભક્તિ માટે સમવસરણની રચના કરવામાં આવી હતી આ બધું શ્રુતજ્ઞાનને અંગે જ સમજવું આવી રીતીએ તે શ્રેષ્ઠ છે તે બતાવ્યું.

વળી તીર્થંકર ભગવંતની પર્ષદામાં પણ જુઓ. આગળ ગણધર બેસે ને કેવળી પાછળ બેસે તે કેમ ? તો કે ગણધર દ્વાદશાંગી રચનાર છે તેથી તેમનો ક્રમ પ્રથમ રાખ્યો તે પણ શ્રુતજ્ઞાનની જ મહત્તા સમજવી

પ્રશ્ન–ગણધરોએ શું એવું નામ કર્મ તીર્થંકર ગોત્ર જેવું બાંધ્યું હશે કે તેનાથી તેઓ કેવળી પહેલાં બેસવા પામે

ઉત્તર–નામકર્મની ૧૦૩ પ્રકૃતિમાં તીર્થંકર નામકર્મ છે. તેનો ઉદય તીર્થંકરોને જ હોય ગણધર નામકર્મ એ કાંઈ પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર નથી વિસ્તાર પામે, તેના પણ તેઓ જ કારણભૂત ગણાય એ માટે શ્રુતજ્ઞાનનો મહિમા દેખાડવા માટે જ તે ક્રમ ગોઠવવામાં આવે છે.

શ્રુતજ્ઞાનની પૂજ્યતા માટે પ્રબળ પ્રમાણ

વળી એક વાત બીજી સમજવાની તે એ કે તીર્થંકરો દેશના દેવા માટે સમવસરણમાં બેસે છે તેમાં **णमो तित्थस्स** એવું કહે છે. તેમાં **तित्थ** શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન લેવું. શ્રુતજ્ઞાનનો આધાર સંઘ છે તે રૂપે તેને નમસ્કાર આવી શકે પણ વસ્તુતઃ ત્યાં પણ શ્રુત અર્થ લેવાનો છે ને તેથી પણ શ્રુતજ્ઞાનની બહુમાનતા બતાવી છે

સંઘને જે નમસ્કાર તે પણ પ્રવચનના આધારપણા વડે કરીનેજ

તેથી જ કીધું કે **प्रवचनाधारतया श्रीसङ्घाय नमः** જેમ હીરાની કિંમત તેજ દ્વારાએ જણાય તેમ શ્રુતદ્વારાએ સંઘ જણાય.

સંઘની વ્યાખ્યા માટે આગળ કહી ગયો છું તેમ–

સાધુ સમુદાય તે સંઘાડો, સંઘાડાનો સમુહ તે કુલ; કુલનો સમુહ તે ગણ ને ગણનો સમુદાય તે સંઘ જાણવો

આ વ્યાખ્યા સંઘની જાણવી

સંઘ એટલે ?

આ વ્યાખ્યામાં ચાંદલાવાલા લાડુભટ્ટો કોઈ જગ્યાએ આવે છે કે નહિં તે જરા ખ્યાલ રાખવું. ત્યારે વળી કોઈ એમ કહે છે કે અમારી તો (શ્રાવક શ્રાવિકાની તો) ગણત્રીજ નહિ ને ? ગણત્રી ખરી પણ શી રીતે તે હું આગળ કહી ગયો છું તેમ–

કમલ જોડે જેમ ભમરો આવે. તેથી ભમરાને કમલના પાંદડાં તરીકે ન ગણાય ? જો કે ભમરો હોય કમલના પાંદડાની જોડે જ પણ તેના અંશમાં પેસી જવા માગતો હોય તો તે ભુલ છે. તેથી કમલના પાંદડા સમાન*સાધુ સાધ્વી રૂપ સંઘ છે ને ભ્રમર સમાન શ્રાવક શ્રાવિકા છે. **નંદીસૂત્રમાં** સંઘ (સાધુ સાધ્વી) ને મેરૂપર્વત સમાન કીધો ને શ્રાવક શ્રાવિકાને મોર મોરલી સમાન કીધા તેથી જેમ મોર મોરલીથી પર્વત દીપે તેમ શ્રાવક શ્રાવિકાથી તે દીપે તે ચોક્કસ વાત છે. પરંતુ તેથી સંઘની વ્યાખ્યા તો ઉપર પ્રમાણે જ છે તમારે શાસન સુધારવાનું કામ કરવાનું તે સાધુ પાછળ રહીને જ વિચાર કરો કે અગાઉ જે જે નિન્હવો થઈ ગયા તેને સંઘ બહાર કોણે કાઢયા ? સાધુઓ એ જ નહિં કે લાડુભટ્ટોએ.

મહાવીર સ્વામીભગવંતે જમાલી ને બહાર મૂકયા તે વખતે શું જમાલીને માનનાર ન હતા ? હતા પરંતુ સવાલ શાસનની વફારીદાનો હતો ને તે સર્વ કોઇને માટે ન્યાયની ખાતર લાગુ પડે, તેથી પોતાના જમાઈ છતાં તેને સંઘ બહાર મૂકયા.

વળી જ્યાં ચતુર્વિધ સંઘને નમસ્કાર કર્યો છે તે પણ પ્રવચન દ્વારા એ જ કર્યો છે તેથી પ્રવચન મંદિર તીર્થ આદિને નકામા કહેનારને સંઘ કહેવાય જ નહિં.

ક્ષાયિકવાળો ક્ષાયોપશમિક શ્રુતને નમે તે તો રાજા ભિક્ષાર્થે ભમે તેના જેવી વાત થઈ. કેવળી રાજા સમાન ને તે ક્ષાયિક સમકિતી છે ને શ્રુત-ક્ષાયોપશમીક છે તે શ્રુતને **तित्थ** શબ્દથી નમસ્કાર કરે એમ કીધું તે તો ઉપરના જેવો ઘાટ થયો.

વાત સાચી પણ ગમે તેવો રાજા પણ હવાપાણીને માટે તો ભીખારી જ હોય ને? તેમ કેવળી પોતાના આત્માને અંગે ઉત્તમ તેમને કેવળ થવામાં પ્રવચન કારણ રૂપ છે માટે તે તેનાથી પણ ઉત્તમ છે.

પ્રશ્ન-તીર્થંકર ભગવંત ગણધરને નમે કે નહિં?

ઉત્તર-ના, તેવો વ્યવહાર કહેવાય નહિં. અર્થાત્ તેવો વ્યવહાર છે જ નહિં.

બીજા કેવલી તથા ગણધરો પણ **णमो तित्थस्स** શબ્દ કહે તેથી તે બધાને આરાધન કરવા લાયક શ્રુતજ્ઞાન જ છે.

શ્રુતજ્ઞાની મહત્તામાં અદ્દ્ભુત દૃષ્ટાંત

વળી-બીજા પહોરની દેશનાનો અધિકાર પણ હજારો કેવળી વિદ્યમાન છતાં ગણધરને જ બીજા પહોરની દેશનાનો અધિકાર તે પણ શ્રુતજ્ઞાનની જ મહત્તા સૂચક જાણવું.

ગૌતમસ્વામીજી ભગવંત મહાવીરસ્વામી ભગવંત નિર્વાણ પામ્યા પછી કેવળજ્ઞાન તુરત જ પામ્યા તો પાટ ઉપર બેસવાનો વ્યવહાર **સુધર્મસ્વામીને** અપાયો તે પણ શ્રુતજ્ઞાનને જ વિશેષ વખાણ્યું અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનની ભક્તિ અર્થે જ સમજી આથી શ્રુતજ્ઞાન તે શાસનનો હીરો છે, જો કે બીજા જ્ઞાનો નકામા નથી પરંતુ દરેક વ્યવહારને માટે શ્રુતજ્ઞાન કલ્પવૃક્ષ વળી શાસનનું પ્રવર્તવું તે પણ શ્રુતજ્ઞાનની જ મુખ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે.

તેટલા જ માટે **દુપ્પસહસૂરીશ્વરજી** છેલ્લા પાંચમા આરાને છેડે થશે ત્યાં સુધી શ્રુતજ્ઞાન રહેશે ને પછી વિચ્છેદ થશે. તેથી શાસન પણ ત્યાં સુધી રહેશે ને તેઓ છેવટે ચાર જણાનો સંઘ સ્થપાશે. **દુપ્પસહસૂરિ** (સાધુ) **ફલ્ગુશ્રી** (સાધ્વી) **નાગિલ** (શ્રાવક)ને **નાગિલા** (શ્રાવિકા) એ પ્રમાણે તેથી શ્રુતજ્ઞાનથી જ શાસન પ્રવૃત્તિ અથવા ટકવાપણું જાણવું. માટે લેવાદેવા રૂપ મહત્તામાં શ્રુત જ શ્રેષ્ઠ માન્યું છે.

તેને માટે **જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ** વિશેષાવશ્યકમાં કહે છે–

सुयणाणं महिड्ढिअं, केवलं तणयंतरं
अप्पणो य परेसिं च जम्हा तप्परिभावगं ॥ १ ॥

શ્રુતજ્ઞાન મહર્દ્ધિક છે, ને કેવળજ્ઞાન તે પછી જાણવુંકારણ જે શ્રુત છે તે આત્માને તથા પરને પણ વિચારવાવાળુ છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાન દેખતું છે બીજા જ્ઞાન આંધળા. તે દોરે ત્યારે જ જવાય, આગળ જે દોરવાની જરૂર પડે જ તે અપેક્ષાએ તે આંધળા જાણવા.

આથી શ્રુતજ્ઞાનની તેના સાધન પુસ્તક આદિની આશાતના બહુ જ નુકશાનકારક છે ને તેની ભક્તિ તે આત્માને એકાંત અનંત લાભને કરનારી છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાન કેમ કેમ વધે ? અગાઉ કેટલું હતું ? હમણાં કેટલું વધ્યું ? વિગેરેને ધ્યાન રાખશો તો આ ભવ પરભવ મંગલિક માલા વિસ્તારને પામી મોક્ષ સુખમાં વિરાજમાન થશો. ઇત્યલં વિસ્તરેણ

घनकर्मगिरिप्रभिदे शमः वज्रं ।

ભાવાર્થ–ગાઢ બંધાયેલ કર્મો રૂપ પર્વતને તોડવા માટે શમ (વિષય–કષાયની વાસનાનો નિગ્રહ) વજ્રનું કામ કરે છે.

धर्म्यो भावो दाववत् पापदाही ।

ભાવાર્થ–દાવાનળની જેમ ધર્મના પરિણામ પાપરૂપ લાકડાંને બાળી નાંખે છે.

પૂ. આગમો૦ શ્રીના સુવાક્ય સંગ્રહમાંથી

જ્ઞાનદાનની અનુપમતા

૩

[વિ. સં. ૧૯૯૦નું ચાતુર્માસ પૂ. આગમોદ્ધારક ધ્યાનસ્થ સ્વ. આચાર્યદેવશ્રીનું મહેસાણામાં હતું, તે વખતે આખા ભારતવર્ષમાં અદ્વિતીય અસાધારણ ઉત્તમોત્તર તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ અને ધર્મના પવિત્ર સંસ્કારોને આપનારી શ્રી યશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલાના વાર્ષિક (ઇનામી) મેળાવડા પ્રસંગે વિ. સં. ૧૯૯૧ કા. વ. ૨ના દિવસે આગમસમ્રાટ આગમતલસ્પર્શી વ્યાખ્યાતા પૂજ્યપાદ **શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી** ભગવંતે મંગલ પ્રવચન આપેલ તેનો લગભગ અક્ષરશઃ ઉતારો તત્ત્વદૃષ્ટિને કેળવવાના શુભ ઇરાદાથી સ્વ–પરહિતાર્થે આપવામાં આવે છે.]

दानं धर्मानभिज्ञेभ्यो वाचनादेशनादिना ।
ज्ञानसाधनदानं च ज्ञानदानमितीरितम् ॥१॥

કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે** દાનના અધિકારમાં જ્ઞાનદાનના અધિકારમાં જ્ઞાનદાનની વ્યાખ્યા ઉપરના શ્લોકથી જણાવી છે. જ્ઞાનદાનની જૈનશૈલી પ્રમાણેની આ વ્યાખ્યા બરાબર મનન કરવા જેવી છે, તેથી તેનું રહસ્ય આપણે જાણવું જરૂરી છે.

જ્ઞાનદાન શી રીતે ? (પૂર્વપક્ષ)

પ્રશ્ન એ છે કે જ્ઞાન એ દરેક આત્માનો ગુણ છે. આત્મા અરૂપી છે. દરેક આત્માનો અલગ અલગ પોતાનો જ ગુણ છે, તેથી તેમાં આપવાનું અને લેવાનું શું ? અરૂપી અપાય કેમ ? અને લેવાય કેમ ? જો તે લેવાદેવાની વસ્તુ નથી તો પછી તેનું દાન સંભવે જ કેમ ?* અને જો દાન જ ન સંભવે તો પછી જ્ઞાનદાનની વ્યાખ્યા જ શી રીતે સંભવે ? અને જ્યારે વ્યાખ્યા જ સંભવતી નથી, તોપછી ઉપરનો શ્લોક કેવળ નકામા પ્રયાસરૂપ જ ઠરશે.

જ્ઞાનદાનની સાર્થકતા (ઉત્તરપક્ષ)

પરંતુ વિચાર કરતાં જણાશે કે પ્રત્યેક આત્માનો જ્ઞાનગુણ અરૂપી છતાં કર્મોથી અવરાએલો છે, તેથી જ્ઞાનગુણ સંપૂર્ણ પ્રગટ નથી થતો. તે જ્ઞાનગુણ બાહ્ય ઉત્તમ આલંબનોથી પ્રગટ થઇ શકે છે, એટલે જ્ઞાનગુણને પ્રગટ કરે તેવા સાધનો આપવાથી જ્ઞાન પ્રગટ થવામાં નિમિત્તભૂત થવાય છે.

જ્ઞાનદાનના વિવિધ પ્રકારો

એ રીતે જ્ઞાન પ્રગટ કરવાના સાધનોનું દાન પણ છેવટ જ્ઞાન પ્રગટ થવામાં નિમિત્તરૂપ હોવાથી તે સાધનોના દાનને પણ જ્ઞાન-દાન કહીશું, એટલે કે અરૂપી જ્ઞાનનું દાન દેવું કે લેવું બનતું નથી, તોપણ તેના સાધનોની લેવડ–દેવડ થઈ શકે છે, માટે જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનારા સાધનો આપવાને જ્ઞાનદાન કહેવામાં હરકત નથી.

જે જીવો અભ્યાસી હોય, અને વાંચવા લખવાનું જાણતા હોય તેઓને વાચના આપવાથી પણ જ્ઞાનદાન આપી શકાય છે. તથા ભણેલા ન હોય, પરંતુ જિજ્ઞાસુ અને ખપી હોય તેઓને દેશના–ધર્મોપદેશ આપવા દ્વારા પણ જ્ઞાનદાન આપી શકાય છે.

ગૃહસ્થોના જ્ઞાનદાનનો પ્રકાર

પરંતુ આ દાન મુનિઓ દઈ શકે, ગૃહસ્થો શી રીતે જ્ઞાનદાન આપી શકે ? તેને માટે પણ માર્ગ તો હોવો જ જોઇએ તે માર્ગ તરીકે–**ज्ञानसाधनदानम्** એટલે કે જ્ઞાન પ્રગટ થવાનાં સાધનો જેવાં કે–પુસ્તકો, મકાન, ભણાવનારની ગોઠવણ અને બીજાં જ્ઞાન ભણ-વામાં ઉપયોગી થાય તેવાં અનેક ઉપકરણો પૂરાં પાડવાં તે પણ જ્ઞાનદાન કહેવાય છે.

જ્ઞાનદાન કોને દેવું ?

જ્ઞાનદાનના પાત્ર કોણ ? તેના જવાબમાં એમ કહેવામાં આવે કે–સર્વ જીવો તે બરાબર નથી, કેમકે પુષ્કરાવર્ત મેઘ સમુદ્રમાં પડે

તો તે નકામો જ છે કેમકે તે બીજને પલ્લવિત કરી શકતો નથી, કારણ કે સમુદ્રમાં બીજ જ નથી, તેવી રીતે કેવળજ્ઞાની ભગવંતોને જ્ઞાનદાન ઉપયોગી નથી, કારણ કે તેઓ તો કૃતકૃત્ય છે, અને અસંજ્ઞી જીવોને પણ જ્ઞાનદાન ઉપકારક થઈ શકતું શકતું નથી, કારણ કે તેઓ જ્ઞાન લેવાને સશક્ત જ નથી.

ત્યારે જ્ઞાનદાનના અધિકારી કોણ? ફક્ત સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયો અને ધર્મને ન જાણતા હોય છતાં તે જાણવાની ઇચ્છાવાળા અથવા જાણતા હોય, છતાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળા જીવો ખાસ જ્ઞાનદાનના અધિકારી છે, માટે **धर्मानभिज्ञेभ्यः** એ પદથી જ્ઞાનદાનના અધિકારીઓ સૂચવી દીધા છે.

જ્ઞાનદાનમાં ધર્મના લક્ષ્યની જરૂર

અહીં સમજવાનું એ છે કે:—

જાતિવાચક તરીકે ધર્મના અનભિજ્ઞોને એકવચન લગાડી શકાત, છતાં બહુવચનનો પ્રયોગ વાપરીને કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ શ્રી **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ** સૂચવવા ઇચ્છે છે કે કોઈપણ ધર્મના અનભિજ્ઞને જ્ઞાનદાનનો પાત્ર ગણી લેવો ન જોઈએ. પણ તેમાં તેની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ અને જ્ઞાન મેળવવાની તત્પરતા હોવી જોઇએ, બીજી કોઇપણ શરત હોઈ શકે નહિ, એટલે જ્ઞાન મેળવવાની તત્પરતાવાળા સર્વ જિજ્ઞાસુઓને જ્ઞાનદાન આપવાની જરૂર છે, પછી તે ગરીબ હોય કે તવંગર હોય, તે રૂપવાન્ હોય કે કદરૂપો હોય, તે ચક્રવર્તી હોય કે દરિદ્રી હોય કોઈપણ ભેદભાવ વિના તેવાઓને જ્ઞાનદાન આપવાને હરકત નથી.

પરિણામે હિતકારી હોય તે જ જ્ઞાન છે!

અહીં એ શંકા થશે કે :ત્યારે તો ચોર પોતાના વારસદારને ચોરીનું જ્ઞાન આપે છે, શિકારી પોતાના બાળકને શિકારની તાલીમ આપે છે, અરે એટલું જ નહિ પરંતુ પશુઓ પણ પોતાના બચ્ચાંઓને પોતાની જાતિની રીતભાત શીખવે છે. દા. ત. કુતરાઓને પણ નાનાં કુરકુરીયાંઓને ગેલ કરતાં કરતાં, ભસતાં-કરડતાં શિખ-

વતાં જોઇએ છીએ તો તેને જ્ઞાનદાન કહેવું પડશે. તેને જ્ઞાનદાન ગણાય જ નહિ; તે સ્પષ્ટ કરવાને માટે ધર્મ–અનભિજ્ઞ શબ્દ વાપર્યો છે. સારાંશ કે ધર્મ જાણવાની ઇચ્છાવાળાને જ્ઞાનદાન છે.

એટલે કે **જે જ્ઞાનદાનનું પરિણામ ધર્મનું જાણપણું હોય તેજ જ્ઞાનદાન છે.** જો જ્ઞાનદાનથી ધર્મનું જાણપણું ન વધે તો તે જ્ઞાનદાન નથી અને તેટલા જ માટે શાસ્ત્રકાર મહારાજે **तत्त्वानभिज्ञेभ्यः** શબ્દ ન વાપરતાં **धर्मानभिज्ञेभ्यः** શબ્દ વાપર્યો છે.

જ્ઞાનદાનનો પરમાર્થ

આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે **આજીવિકા, શારીરિક વિકાસ, આર્થિક જરૂરીઆત કે બીજા કોઇપણ ઉદ્દેશથી જ્ઞાન લેવાતું હોય કે દેવાતું હોય તો તે જ્ઞાન નથી અને તે જ્ઞાનદાન પણ નથી, પરંતુ ધર્મનું જાણપણું એ જ ઉદ્દેશ હોય, ધર્મનું જાણપણું પણ યથાશક્તિ આચરણરૂપ હોય, ત્યારે જ ખરૂં જાણપણું, જે શાસનને સંમત છે તેજ જ્ઞાનદાન ગણાય છે.** દરેક જ્ઞાનના સાધનો પૂરાં પાડવાને આપણે જ્ઞાનદાન કહી શકીશું નહિ.

જ્ઞાનદાનના સાધનોનું મહત્ત્વ ક્યારે ?

વળી **वाचनादेशनादिना** એ પદોમાં પણ આદિ શબ્દથી અનેક સાધનોનો સંગ્રહ કરવા છતાં બહુવચન ન વાપરતાં, એકવચન કેમ વાપરવામાં આવ્યું ? એ વિચારીશું તો આપણને તેમાંથી પણ જાણવાનું મળશે કે–જ્ઞાનના ગમે તેટલાં સાધનો અને ઉપાયો હોય, પરંતુ તે દરેકનું ધ્યેય માત્ર એક જ છે અને તે **ધર્મ જ.** ધર્મધ્યેય વિનાનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી અને તેના સાધનો તે જ્ઞાનના સાધનો નથી, તથા તેઓનું દાન તે જ્ઞાન (સાધન) દાન નથી એ સારી રીતે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

આ સંસ્થાની મહત્તા શી રીતે ?

પરમપૂજ્ય કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ **શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરી-**

શ્વરજી મહારાજાએ જૈનશૈલીથી જ્ઞાનદાનની જે વ્યાખ્યા કરી છે તે દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં આ સંસ્થા એ રીતે કામ કરતી હોય તો તેને જ્ઞાનદાનનું સાધન કહેવામાં હરકત નથી.

તેનો અર્થ એ છે કે-સંસ્થાના કાર્યવાહકો, સંસ્થાના અધિકારીઓ, અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓ તથા નાણાં વિગેરે સાધન આપનારાઓનો એક જ ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ કે **ધર્મનું જાણપણું વધે અને વીતરાગધર્મની આરાધના વધી જીવો પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધે.**

વિદ્યાર્થીઓનો ઉચ્ચ આદર્શ

વિદ્યાર્થીઓનો પણ એ જ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ કે જ્ઞાનના સાધનોનો ઉપયોગ પોતાના ધર્મને વિષે ખરૂં જાણપણું પ્રગટ કરવું. અને ભવિષ્યમાં પણ બીજા જે જે જીવો પોતાના પરિચયમાં આવે તેઓને પણ એ ઉદ્દેશ સમજાવવો અને એ ઉદ્દેશથી ધર્મનું જાણપણું તેઓમાં ઉત્પન્ન કરવું.

જ્ઞાનદાનના વિશિષ્ટ ધોરણે સંસ્થાની પ્રશસ્યતા

જો જ્ઞાન (સાધન) દાનની આ ક્રિયા ઉપરના ધોરણે પ્રચાર પામી વૃદ્ધિગત થાય, તો જ આ સંસ્થાને જ્ઞાનદાનની સંસ્થા કહેવામાં વાંધો નથી અને તેને સાધનો આપી પોષવાની ફરજ ધર્મજ્ઞાન પ્રચારની અભિલાષા ધરાવનાર દરેક વ્યક્તિની થઈ પડે છે.

આ સંસ્થાના સંસ્થાપક તથા તેને પોષણ આપનારનો ગર્ભિત કે વ્યક્ત આ જ ઉદ્દેશ હતો અને છે તથા ભવિષ્યમાં પણ ટકવો જોઇએ. આ જ ઉદ્દેશથી જ્ઞાન, જ્ઞાનીઓ અને જ્ઞાનના સાધનોનું બહુમાન કરવું.

ઉપસંહાર

વિદ્યાર્થીઓને છેવટમાં એ જ કહેવાનું છે. તમારો જ્ઞાન લેવાનો ઉદ્દેશ કંગાલ-હલકો ન હોવો જોઇએ.

ઉપર જણાવેલો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખશો તો જ તમારો અને તમારી પાછળ મહેનત કરતા કાર્યવાહકોનો પ્રયાસ સફલ છે. કીંમતી છે, નહિતર તે નકામો પ્રયાસ છે, જેની એક કોડીની પણ કિંમત નથી. તે ઉદ્દેશ સફળ કરવો એ તમારા હાથની બાજી છે. તે લક્ષ્ય કદી ચૂકવું નહિ.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનદાન દેનારાઓ અને લેનારાઓ બંને તરે છે, તેવી રીતે જેઓ જ્ઞાનને આરાધશે તેઓ અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે.

શ્રી મહાવીર જન્મ કલ્યાણકની પવિત્રતા

(૪)

[વિ. સં. ૧૯૯૧ ચૈ. સુ. ૧૩ દિવસે રાજકોટ મુકામે બહુશ્રુત ગીતાર્થશિરોમણિ આગમજીવંતમૂર્તિ ધ્યાનસ્થ સ્વ. પૂ. આ. **શ્રી આનંદસાગરસૂરિ ભગવંતે** માર્મિક શૈલીમાં ગંભીર ભાવોથી ભરપૂર મનનીય મંગલ પ્રવચન શાસનનાયક પરમતીર્થપતિ **શ્રી મહાવીર પરમાત્માના** જન્મ દિવસની વિશિષ્ટતાને અનુલક્ષી આપ્યું હતું, તે અહીં અક્ષરશઃ (યોગ્ય ફેરફાર સાથે) આપવામાં આવે છે.]

कल्याणपादपारामं श्रुतगङ्गाहिमाचलम् ।
विश्वाम्भोजरविं देवं वन्दे श्रीज्ञातनन्दनम् ॥१॥

મહાનુભાવો !

આજનો વિષય આસન્નોપકારી પ્રભુ શ્રી મહાવીરના જન્મકલ્યાણકનો દિવસ હોઈ તે સંબંધીનો છે.

"જયંતી" શબ્દ પ્રયોગ વ્યાજબી નથી.

ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે કેટલાક આવા પ્રસંગોને **"જયંતી"** શબ્દથી સંબોધે છે તેને મારે જણાવવું પડે છે કે તેઓની મહોરને પૈસો દેખાડવો અગર કહેવો એવી અક્કલની ખુબી દેખાય છે,

જે દિવસ નારકીને પણ સુખ કરનાર તરીકે વખણાયેલ છે, જે દિવસ ચૌદે રાજલોકને શાતા કરનાર તરીકે છે, જે દિવસ સામાન્ય કેવલી, ગણધરો, શ્રુતકેવલી, આદિ અંગે ન હોય, પણ ફક્ત તીર્થંકરોનેજ અંગે હોય, તેવો કલ્યાણકદિન શબ્દ છોડી જયંતી કે જે દાદા, બાપની પણ ઉજવાય છે, હિંદુ યા મુસલમાનો પણ ઉજવે છે, તે સર્વ સાધારણ શબ્દને અહિં મૂકવો ને પેલો કલ્યાણકશબ્દ ભૂલી જવો કે ખસેડી નાખવો એ ઉચિત લાગતું નથી.

જો કે ઇરાદાપૂર્વક તમો તીર્થંકરના અપમાન તરીકે કરતા હોય એમ તો હું ન કહી શકું પણ એટલું તો સ્પષ્ટ કહું કે-અજ્ઞાન કે અણસમજથી પણ વપરાયેલ ભળતો શબ્દ નુકશાનકારક છે, માટે આ ધ્યાનમાં રાખજો કે આવા દિવસને કલ્યાણકશબ્દ બોલવામાં ચૂકશો નહિ.

કલ્યાણકનો મહિમા

જે કલ્યાણકનો દિવસ એટલો બધો પવિત્ર છે કે જેને અંગે ઇન્દ્રોના સિંહાસનો પણ ડોલાયમાન થાય છે, અને જેને અંગે ભગવાન્ **હરિભદ્રસૂરિવર્ય મહારાજ** પણ પોતાના રચેલ **પંચાશક** નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે કે, **"જે મનુષ્ય આવા કલ્યાણકના દિવસમાં તપસ્યા, પૂજા, સાધર્મિકભક્તિ આદિ કરતો નથી ને બીજા દિવસોમાં એટલે કલ્યાણક સિવાયના દિવસોમાં કરે છે તે કપોલકલ્પિત અર્થાત્ સ્વમતિકલ્પિત સમજવા,"**

કારણ એ છે કે જેને તીર્થંકરના કલ્યાણકને અંગે માન નથી તેવો મનુષ્ય બીજી તિથિઓ કયા હિસાબે આરાધે છે. વિવાહની વખતે ચાંલ્લો ન કર્યો ને ઘેર બાયડી (સ્ત્રી) આવી ગયા પછી ચાંલ્લો કરવા આવે તો કોઈ લે ખરો ? ના. કેમ ? ટાણું ક્યાં છે. અર્થાત આવતા ચાંલ્લાના રૂપિયાને પણ ટાણું નથી એમ કહી આડો હાથ કરે છે, તેવી રીતે કલ્યાણકમાં તપસ્યા આદિ ન કરે ને બીજા દિવસે કરે તે કેવળ કપોલકલ્પિત છે

એમ ભગવાન્ ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા એવા **આચાર્ય હરિભદ્રસૂરીશ્વર મહારાજાએ યાત્રાપંચાશકમાં** જણાવ્યું છે.

આ ઉપરથી આપણે એટલુંજ સમજવાનું છે કે ભગવાન્ મહાવીરનું જન્મકલ્યાણક તપસ્યા, પૂજા, સાધર્મિક ભક્તિ આદિથી જ આરાધવું જોઈએ.

બધા તીર્થંકરોની સરખી આરાધના કેમ નહીં ?

તે દિવસની આરાધનાથી બાકીની આરાધના શાસ્ત્રાનુસારી ગણાય. આવી આરાધના જોઇએ એ વાત નક્કી થઈ. હવે સહેજે શંકા થાય કે પ્રભુ મહાવીરના જન્મકલ્યાણકની આરાધના વિશેષ કેમ ? ઋષભદેવજી ભગવાન્ અજિતનાથજી આદિ સર્વ તીર્થંકરો મોક્ષે ગયા, તીર્થો પ્રવર્તાવ્યાં, જગતને તારવાના પ્રયત્નો અને સંકલ્પ કર્યા. બધા તીર્થંકરો સરખી રીતે છે. ૩૦ દિવસ મહિનામાં બધા દિવસો પહો ફાટે, અરૂણોદય થાય, સૂર્યોદય થાય કે દિવસ ગણાય, સિવાય નહિ, તેવી રીતે એક પણ તીર્થંકર મહારાજ જગતને તારવાની, બુદ્ધિ કે સંકલ્પ સિવાય બની શકયા નથી.

તીર્થંકરનામકર્મની મહત્તા

આપણે ત્રીજા ભવે તીર્થંકર કર્મ નિકાચિત થયાનું કહીએ છીએ, તીર્થંકરનામકર્મ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમ પહેલાં બાંધેલુ હોય છે, પરંતુ વાવેલું બીજ વરસાદ વગરની જમીનમાં બળી પણ જાય છે તેમ આ કર્મ કદાચ તૂટી પણ જાય છે, પરંતુ નિકાચિત તીર્થંકરનામકર્મ કે જે ત્રીજે ભવે એટલે તીર્થંકર તે પહેલાં દેવ-નારકીને તે પહેલાં મનુષ્યભવમાં કરાય છે તે તીર્થંકર થયા સિવાય રહેજ નહિ, તેને હાથે તારવા વિરૂદ્ધ કે ડુબાડવાનું બનેજ નહિ. ત્યારે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે નિકાચિત કર્યું કહેવાય.

દરેક તીર્થંકરોએ તીર્થંકરનામગોત્ર બાંધેલું, ત્રીજા ભવે નિકાચિત કરેલું, તીર્થ સ્થાપ્યું, તેનો રાહ સ્થાપ્યો, તો પછી તમે ગુણના પૂજારી કે વ્યક્તિના ? ગુણના પૂજારી હો તો બધા તીર્થંકરોનાં કલ્યાણકો સરખી રીતે આરાધો.

મહાવીર પ્રભુને વધારે આરાધવાનું કારણ?

જો કે મેરૂત્રયોદશી વિગેરે આરાધો છો, છતાં આ વીર જિનેશ્વરનું કલ્યાણક વધારે કેમ ઉજવો છો તેને અંગે શંકાકાર કહે છે કે તમે ગુણના પૂજારી નથી, તમારી મહોરના રૂા. ૩૫) ની કિંમત ગણો, ને બીજાની મહોરની રૂા. ૨) ની કિંમત ગણો, તો તમે કિંમત કરવાવાળા ન કહેવાઓ, પણ તમારી મહોરની કિંમત કરનાર કહેવાઓ. ગમે તેની મહોર હોય, પણ સરખી કિંમત કરવી પડે ત્યારે ચીજની કિંમત કરનારા કહેવાઓ, તેમ કલ્યાણકની કલ્યાણક તરીકે કિંમત કરતા હો તો **ઋષભાદિક** તીર્થંકરોના કલ્યાણકોની કરો, પણ એકલા વીરની એટલે **પ્રભુ મહાવીરની** વધારો, ને બીજાની ન વધારો, તો કહેવું પડશે કે કંઈક ગર્ભિત હેતુ હોવો જોઈએ.

સમાધાનઃ-જેવી રીતે મારી, મારા કુટુંબની, મારા મિત્રની કે મારા શત્રુની મહોરની કિંમત ક્યાં કરૂં કે જ્યાં દેખાય. મારી હોય છતાં પેટીમાં હોય કે શત્રુ-મિત્રની હોય છતાં થેલીમાં હોય તેની કિંમત ન કરૂં એટલા માત્રથી કિંમત કરવાવાળો નથી એમ કહી શકાય નહિ.

જો કે હું ચોવીસે જિનેશ્વરોના કલ્યાણકો આરાધવા લાયક ગણું છું, છતાં અત્યારે મને સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પમાડનાર, વિષય, કષાય, આદિ પાપોથી બચાવનાર, મોક્ષમાર્ગ તરફ દોરનાર શાસન-પતિ જો કોઈ હોય તો પ્રભુ મહાવીર જ છે, માટે હું વિશેષે ઉજવું છું, એટલે બીજાની ઉપેક્ષા કરવા માગતો નથી.

સર્વ તીર્થંકરોના કલ્યાણકોના દિવસ આરાધ્ય ગણું છું, છતાં શાસનના માલિક કે જેનાથી મારૂં શ્રેયઃ થઇ રહ્યું છે, જે શ્રેયઃ ને લીધે દુઃષમાકાળ છતાં દુઃષમકાળને ધન્યવાદ અર્પું છું.

શાસનની પ્રાપ્તિથી દુઃષમ કાળની પણ સફલતા

સૂતા હોઇએ, સાપ આવ્યો, ને ઓરમાન માતાએ સોટી મારી આપણને ઉઠાડયા તો તે વૈરી કે ઉપકારી? જો કે સગી માતા તો ભાઈ! કહી સાચવી ઉઠાડે, પણ આ સોટી મારે, વાત ખરી પણ

જિંદગી બચાવે તેનું કેમ કશું બોલતો નથી? સોટીનું નુકશાન વધારે કે જિંદગીના રક્ષણની કિંમત જુદી જ છે, તેમ આ દુષમકાળ એ ઓરમાન માતા જેવો જ છે, આપણને વિચિત્ર સંજોગોમાં મૂકે છે, એમાં મૂકયા છતાં શાસનના પ્રભાવે મિથ્યાત્વસર્પથી બચી જઇએ.

સુષમકાળ કરતાં દુઃષમાકાળનું વિશેષપણું આ વાત વિચારશો ત્યારે **ભગવાન્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વર મહારાજે** કહેલ

" सुषमातो दुःषमायां कृपा फलवती तव "

અર્થાત્ હે ભગવન્! સુષમા કાળમાં જો કે આપની જગત ઉપર મહેર હતી. મને ડુબાવવાનું ધાર્યું ન હતું, મને તારવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ મારૂં નસીબ પાતળું કે જેથી **"કાણા એવા પાલવે કંચન મળે તે કરતાં સાજા પાલવે ત્રાંબૈયા મળે તો ભુખ ભાંગી જીવતા રાખે"** જેવું થયું.

આપે તો કંચન વરસાવ્યું. કોઈ પૂછવા આવે તેને ઉપકાર કરી કંચન વરસાવ્યું. છતાં હું કાણા પાલવવાળો! મારૂં શું? જો કે દાતા, દાન, ગ્રાહક, સામગ્રી મુશ્કેલ છતાં કાણું લુગડું હોય ત્યાં શું થાય? તે કરતાં દુઃષમા કાળમાં ત્રાંબૈયા મળે છે. અત્યારે નથી તો તીર્થંકરો, નથી તો સામાન્ય કેવલી, નથી તો ગણધરો, નથી મનઃપર્યવજ્ઞાની, નથી અવધિજ્ઞાનીઓનો યોગ. જો યોગ હોય તો માત્ર ભાંગ્યુંતુટ્યું શ્રુતજ્ઞાન છે, સંપૂર્ણ પણ નથી તે ત્રાંબૈયા જ વર્તે છે, રૂપિયા નથી તો હીરામોતીની વાત કયાં કરવી?

આરાધના માટે તત્પરતાની જરૂર

કેટલાક એવા હોય છે કે 'સોનાનો વરસાદ વરસશે, ત્યારે પાલવ ધરશું. તેઓએ યાદ રાખવું કે મળેલા ત્રાંબૈયા ન લે અને હીરાના ભરોસે રહેશે તો ભૂખે મરી અટવાઈ જશે, કુટુંબ પણ નાબુદ થશે, હીરા વિગેરેના વરસાદ વખતે તમારી કઈ પેઢીઓ થઈ જશે, હીરા ન વરસે ત્યારે વરસતા ત્રાંબૈયા ઝીલી રહેશો તો કુટુંબ જીવતું રહેશે, ને પછી તે સોનૈયા આદિના વરસાદ વખતે તમારૂં

કુટુંબ સોનું મેળવી શકશે. અત્યારે સોનાના વરસાદરૂપી નથી જિનેશ્વરો, નથી કેવળીઓ, નથી ગણધરો, નથી મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ, નથી અવધિજ્ઞાનીઓ, એવી સ્થિતિમાં જેઓએ જિનેશ્વર ભગવાનનું મળતું જ્ઞાન કે જે ત્રાંબૈયાના વરસાદ જેવું છે, તેમાં આત્મા સંસ્કારિત થયો હશે ત્યારે હીરામોતી ઝીલવા તૈયાર થશે, પણ જેઓ અત્યારે નહિ ઝીલે, તો ભવાંતરમાં તીર્થંકરનો સંયોગ છતાં પ્રાપ્તિનો સંભવ નથી.

પ્રભુ શાસનની મહત્તા

હે ભગવન્! સુષમાકાળ કરતાં દુષમાકાળમાં શાસન મળ્યું તે ખરેખર ફળવાળું છે, (જો કે અપમાન માટે, અવજ્ઞા માટે નહિ પણ) સુષમાકાળમાં આપ, આપ જેવા કેવલી, ગણધરો વિગેરે લાઇફ-બોટો દરિયામાં હતી, તેથી કાંઇ....ડુબવાનો ભય ન હોતો, તે વખતે તીર્થંકરોનો પ્રતિબોધ લાગ્યો તો કલ્યાણની વાત, નહિ તો કેવલી આદિનો લાગી જાય. જે તળાવમાં જગો જગો પર સાંકળો નાંખી છે ત્યાં ડુબવાનો ભય નથી. ત્યાં તરી જવું એમાં અધિકતા નથી.

આથી તીર્થંકરોની જરૂરીયાત ઓછી નથી, સાંકળો તો એમણે જ નાખી હતી, તેમનાથી જ કેવળી આદિ ઉત્પન્ન થાય છે, તત્ત્વજ્ઞ સાંકળ નાખનારને જ દેખે, બચનાર સાંકળને જ દેખે, તેવી રીતે અધિકતા ન હતી, પણ જે તળાવમાં એક જ સાંકળ હોય, ને તલાવ ઘોર જાનવરોથી ભરેલું હોય, તે હાથમાં આવવી ને બચવું કેટલું મુશ્કેલ છે,

તેવી રીતે વિષમકાળમાં કોઈ તીર્થંકર, કેવલી, આદિ નથી, અને તમારા શાસ્ત્રની સાંકળ મળી ગઈ કઇ વખતે? ચારે બાજુ જનાવરો ઘુઘવાટા કરી રહ્યા છે. દુઃષમકાળમાં મિથ્યાત્વનો પાર નથી, તીર્થંકરના વારામાં ગોશાલક, જમાલિ, ગણ્યાગાંઠ્યા હતા, પણ અહિં "**વરસના મહિના બાર ને પાંખડી તેર,**" તેવા વખતમાં સાચું શાસન મળવું મુશ્કેલ કેટલું? આપ જેવા હોય તો નિર્ણય કરી લેત, પણ અહિં એવું નથી.

એક ગામ જવું હોય, અજાણ્યું જંગલ હોય, સીધી કેડી કે રસ્તો હોય તો અજાણ્યા પણ ગામ પ્હોંચી જઇએ. પણ ગામ એક ને રસ્તા એકવીશ હોય ત્યાં શું થાય? ભવિતવ્યતા હોય તો સીધી વાટ આવે નહિ તો આવવી મુશ્કેલ, તેવી રીતે આ આત્મા એવો અજાણ્યો કે બોરનું ડીટુંયે જાણતો નથી. મોક્ષમાર્ગ જાણતો નથી, પાખંડીઓથી વ્યાપ્ત એવા દુઃષમા કાળમાં આપના શાસનનો યોગ મળ્યો તો કૃપાનો પાર નથી,

પૂરેપૂરો ભાગ્યશાળી હોય તો જ ઘોર પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત, અને ફક્ત એક સાંકળવાળા તળાવમાં સાંકળ મેળવી તરી જાય, તેવી રીતે સાચી શ્રદ્ધા મેળવવી, એ પણ ભાગ્યશાળીપણાને લીધેજ.

પંચમઆરામાં પ્રભુશાસનનું મહત્ત્વ

પૂ. આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરમ. ફરમાવે છે કે **मेरुतो मरुभूमौ हि श्लाघ्या कल्पतरोः स्थितिः** કલ્પવૃક્ષ ઉત્તમ છે; કોઈ દિવસ હીન નથી, પણ ખરેખર લોકોના આશીર્વાદને કયું મેળવે? મારવાડમાં હોય તે કે નંદનવનમાં રહેલું? મારવાડનું આશીર્વાદ મેળવે, નન્દન વનનું મેળવે નહિ, કારણ ત્યાં ઢગલાબંધ કલ્પવૃક્ષનાં ઝાડ છે, જ્યાં ઝાડની મુશ્કેલી ત્યાં કલ્પવૃક્ષની કિંમત ઓર છે, તેવી રીતે સુઃષમા-કાળમાં સંસારથી તરીયે એવાં સાધનો મળે તે કલ્યાણકારકજ છે પણ દુઃષમાકાળમાં તરવાનું સાધન મુશ્કેલ હોવાથી કિંમતી છે,

જો કે મારવાડના અને નંદનવનના કલ્પવૃક્ષમાં ફરક નથી, પણ ઢગલા હોય ત્યાં કિંમત ઓછી થાય છે, દુઃષમાકાળમાં સંસાર-સમુદ્રથી તરવાનાં સાધન આપ તરફથી મળે છે તે ખરેખર પ્રશંસ-નીય છે, સાધનમાં ફેર નથી, સોનાની ખાણ પાસે એક ચીભડાપેટે ચાર તોલા સુવર્ણ મેળવે તે કરતાં બીજે પાવલી મેળવે તો ખુશ ખુશ થઇ જાય છે, તેવી રીતે તીર્થંકરના વખતમાં પોતે હયાત, શ્રુતકેવલી આદિ હાજર ત્યાં વધવા, ઘટવાની કિંમત નહિ, પણ દુઃષમાકાળમાં તરવાનો આધાર નહિ, ફક્ત શ્રુતજ્ઞાન એજ તરવાનો આધાર.

શ્રુતજ્ઞાનના ઉત્પાદક ભગવાન્ મહાવીર

શ્રુતજ્ઞાન સર્વોપરિ હોવાથી, તેના ઉત્પાદક, મૂળ હેતુરૂપ ભગવાન્ મહાવીર હોવાથી, તેમના જન્મ કલ્યાણકનો દિવસ ઉજવવા વધારે તૈયાર થઇએ છીએ

શાથી ઉજવીએ છીએ? ગર્ભમાં નવ માસ રહ્યા તેથી, પારણે હિંચોળાયા તેથી? ના ત્યારે! આરીસો ચોકખો કરીયે તો મોઢું ચોકખું દેખાય તેવી રીતે ભગવાન્ તીર્થંકરોમાં જે જે મોક્ષની જડો રહી છે, તે જ્યારે આપણે તપાસીએ ને દૃષ્ટિ કરીયે ત્યારે આપણા આત્મામાં તે જડ રોપી શકીયે,

શ્રી મહાવીરપ્રભુ આરાધ્ય કેમ?

મહાવીરપ્રભુ મોક્ષને અંગે મોક્ષને ઉદ્દેશીને, ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયિકપદને અંગે-ઉદ્દેશીનેજ આરાધ્યં છે, દુનિયાદારીને અંગે જો આરાધ્ય હોય તો પ્રથમ યુગલિકો પૂજાવા જોઇએ. કારણકે તેઓને રોગ નહિ, જંગલી જાનવરોનો ભય નહિ, શોક નહિ. અને ઋદ્ધિસમૃદ્ધિ, કુટુંબકબીલા આદિને અંગે જો આરાધ્ય ગણીએ તો ચક્રવર્તીઓને પહેલા પૂજવા જોઇએ કારણ કેઃ—ચક્રવર્તીઓ પાસે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ હોય છે, છ ખંડના અધિપતિ, નવ નિધાનના માલેક, ૧૪ રત્નોના સ્વામી. ૧ લાખ ૯૨ હજાર સ્રીયો વિગેરે સંપૂર્ણ ભોગના સાધનોવાળા હોય છે.

દુનિયાદારીને લીધે તીર્થંકરો આદર્શરૂપ નથી

પરંતુ આપણે તેને લીધે આદર્શ નથી ગણતા, આપણે મહાવીરની આદર્શતાનો સ્વીકાર કરતા હોઇએ તો અવજ્ઞા તરીકે નહિ પણ કહેવું પડે કે, કચરો હોય તે ખસેડવા માટે જ કહીએ છીએ કે ક્ષાયોપશમિક કે ક્ષાયિક સિવાયની સ્થિતિનું અનુકરણ કરવાનું હોય તો એક માના પેટમાંથી બીજી માના પેટમાં જવું, દેવાનંદાની કૂખમાંથી ત્રિશલાની કુક્ષિમાં જવું એ. બધું અનુકરણીય થઈ જાય.

શંકા તે તો ઇન્દ્રાદિકે કર્યું ને ?

સમાધાન-મહાવીર મહારાજાએ એવું વિચિત્ર કર્મ બાંધ્યું ત્યારે થયું ને ? નહિતર બ્રાહ્મણીના કુલમાંથી ક્ષત્રિયની કુક્ષીમાં જવું થાત ? છતાં એ પરાધીન ગણો, ચાલો સ્વાધીનતામાં, તેમને પુત્ર કેટલા ? નહિ, ત્યારે છોકરાવાળાનું કલ્યાણ થવાનું નહિ, અર્થાત્ ભક્તોમાં જે છોકરાવાળા તેઓનું કલ્યાણ નહિ થાય, અર્થાત **કર્મોદયથી થવાવાળી ચીજોને અંગે આદર્શપણું** નથી, પરંતુ કર્મરાજાની સાથે યુદ્ધ કર્યું, તેને જમીનદોસ્ત કર્યો ને પોતાના શૂરવીર સરદારોને મજબૂત કર્યા, કેવી રીતે ? ને કેવા ? કે કર્મની સામા ઉભા રહે ને તેને જમીનદોસ્ત કરે, ચક્રવર્તીઓ ને તેના સેનાપતિઓની જેમ, તેને જ અંગે આદર્શપણું.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનું અનુકરણ શા માટે ?

મહારાણા પ્રતાપસિંહનું, છત્રપતિ શિવાજીનું અનુકરણ શામાં ? અણનમપણામાં, પરંતુ ખીણમાં નાશી જવાનું કે કુશકાના રોટલા ખાવાનું કે બીલાડી લઈ જાય ત્યારે રોકકળ કરવાનું, તેમાં નહિ અર્થાત્ “**ધર્મધ્વંસ કરનારને નમું નહિં, જામેલી વિરોધીઓની સત્તા ઉઠાડું**” એમાં અનુકરણ.

આ ઉપરથી અજ્ઞાન દશામાં કરેલ નાકમાંથી મોંઢામાં હાથ ઘાલવાની જેમ કર્મોદયથી (ઘાતીથી) જે બનાવો બન્યા હોય તે જૈનશાસનના જયવંત યોદ્ધાઓ જીગરથી નહિ ચાહે, તે જોદ્ધાઓ તો કર્મરાજાને જીતવાને અંગે જે કાંઈ વર્તન હોય તે વર્તનને ચાહે છે, કેટલીક વખત આપણે ભૂલ ખાઇયે છીએ તે બગલાનો રંગ લેતાં આકાર લઇ બેસનારા આંધળા જેવી સ્થિતિ કરીયે છીએ.

જન્માંધ બાવાનું દૃષ્ટાંત

“આંધળા બાવાની ટોળી હતી, દેખ્યું કે નિભાવ થતો નથી તેથી દેખતાની ટોળીમાં ભળ્યા, કોઈએ નિમન્ત્રણ કર્યું, આંધળાની ટોળીમાં એક જાતિઅંધ હતો, તેને અનુમાન ન હોય, પાછળથી

આંધળો થયેલાને હોય, તેથી ધાર્યું કે આને અહિં રહેવા દો, બધા જમવા ગયા, ખાઈપીને આવ્યા, જન્મથી આંધળાને કુતુહલ થયું ? શું ખાધું ? અરે "આજ ખીરપુરી ખીલાઈ" ખીર કેવી ચીજ છે ? તો દેખતાએ કહ્યું કે "ગોકા દુધ, બગલા જેસા સફેદ." ગાયની તો અનુમાનથી ખબર પડે પણ "વહ બગલા કયા" આકાર બતાવ્યો, અરે (ચીઢાઈને કહ્યું) એસા તુમને ખાયા મેરા તો ગલા ભી ફટ જાવે, વાત મત કરો, પેલાએ કહ્યું "ભાઈ એ તો રંગ ! અરે"

આવી રીતે **પ્રભુ મહાવીરના** જીવનમાંથી તારનારી વસ્તુને બદલે, કર્મોદયની ચીજ લેવા જઈએ તો તેવી સ્થિતિ થાય

કલ્યાણુકની ઉજવણીનો આદર્શ

કલ્યાણુક શાથી ઉજવીએ છીએ ? સંસારીપણાને અંગે નહિ, તેનું અનુકરણ કરવા નહિ, પરંતુ આપણા આત્માના ઉદ્ધાર માટે એમણે તારક તરીકે જે ઉપદેશ આપેલા તે ઉપદેશના વચનો ધ્યાનમાં રાખવા, તારક તરીકેનાં વર્તનો કરેલાં તેનું અનુકરણ કરવાનું,

જેમને રાઈપ્રતિક્રમણની ટેવ હશે તેને ધ્યાનમાં હશે તેમને તપચિંતામણીના કાઉસગ્ગમાં શું ? "**પ્રભુ મહાવીરે છ મહિના તપસ્યા કરી હે ચેતન ! તું કર !**" પરણવું આદિ ન લીધાં, કેમ ? તારકદૃષ્ટિથી માનીએ છીએ તેથી **તે તરીકેનું અનુકરણ કરવું તે જ ભક્તિ.**

"જ્ઞાતનન્દન" એ નામ સ્વાભાવિક છે

આટલા માટે ભગવાન્ હેમચંદ્રસૂરિમહારાજે **वंदे श्रीज्ञातनन्दनम्** તે મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરૂં છું—"જ્ઞાતનંદન" શબ્દ શાથી વાપર્યો કારણ કે, માતાપિતાએ કરેલ નામ "**વર્ધમાન**" છે, ખુદ **મહાવીર** નામ પણ માતાપિતાનું નથી, પણ અવિરતિ દેવતાઓએ સ્થાપેલું છે, એ **આચારાંગ** આદિના પાઠોથી સિદ્ધ છે, તો આ નામની જરૂર શી ?

વિચારો ! સોનાની કિંમત વધારે કે તેના બનાવેલ ઘાટની ? **વર્ધમાન** એ ગર્ભમાં આવ્યા પછી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિના વધારાને લીધે

પાડ્યું–અને તે નામ થાપનાર **ત્રિશલારાણી ને સિદ્ધાર્થ મહારાજ** પાંચમે ગુણસ્થાનકે હોવાને લીધે ને દેવતાઓ ચોથા ગુણસ્થાનકમાં હોતાં છતાં **મહાવીર** એ કેમ મનાયું? કહો કે એ ગુણનું બનેલું છે. અને ગુણને લીધે બનેલું નામ જગો જગો પર લેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત ગુણની પ્રશંસા દ્વારા એ અવિરતિ દેવતાઓએ કરેલ નામ બધાઓએ કબુલ રાખ્યું.

वंदे श्री जगद्गुरुम् નહિ કહેતાં **वंदे श्री ज्ञातनंदन** કેમ કહ્યું? એ પ્રશ્ન અહિં એટલા જ માટે કહું છું કે તે સ્વતંત્ર શબ્દ છે, જેને માટે ખુદ **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ** પણ સ્વરચિત **અભિધાન ચિંતામણિમાં** જણાવે છે કેઃ

"महावीरो वर्धमानो देवार्यो ज्ञातनंदनः"

આ નામ એકલા તેમણે કહ્યું એમ નથી પણ ખુદ તેઓશ્રીની હયાતિમાં ને જન્મથી જ પ્રસિદ્ધ હતું.

મહાવીર જૈન સૂત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. **વર્ધમાન** નામ માતા-પિતાને લીધે છે અને જગતમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલ હોય તો **ज्ञातनंदन** એ જ નામ હતું.

જ્ઞાતપુત્ર શાથી?

જ્ઞાત નામના કુલમાં ઘણા પુત્રો હતાં તેમાં આપની પુત્ર તરીકેની પ્રસિદ્ધિ હોવાનું શું કારણ? ઉંડા ઉતરો! કારણ વિચારો! બ્રાહ્મણ કુળમાંથી દેવે ઉપાડી જ્ઞાતકુળમાં લાવી તીર્થંકરપણામાં ધરેલ પુરુષ કોઈ હોય તો આ એક જ છે. **નંદીવર્ધન** આદિ જ્ઞાતકુલમાં હતાં છતાં તીર્થંકરની પ્રસિદ્ધિ પામેલ એક જ છે.

કદાચ કહેશો કે ભગવાનના ગર્ભની વાત કોઈને ખબર નહીં હોવાને લીધે (કારણ કે તે પલટતી વખતે અવસ્વાપિની નિદ્રા આપે છે. તેથી કોઇને ખબર પડતી નથી) ખબર ન પડે તો આવી સ્થિતિમાં પ્રસિદ્ધિ ક્યાંથી પામ્યા? વિચારો?

તમે દર વર્ષે કલ્પસૂત્ર સાંભળો છો પણ જરા વિચાર કરો કે જે વખતે **પ્રભુ મહાવીરનો** જીવ દેવાનંદાની કુક્ષિમાં આવે છે.

ત્યારે દેવાનંદાને ચૌદ સ્વપ્ન આવે છે. ઉઠાવીને દેવ લઈ જાય છે ત્યારે એમ થાય છે કે ત્રિશલારાણી ચૌદે સ્વપ્ન ઉપાડી ગઈ છે અર્થાત્ પુણ્યપ્રભાવક જે ગર્ભ હતો તે ત્રિશલાને ગયો, સવારે છાતી કુટે છે આ વાત જાહેર થાય કે નહિ? બીજી બાજુ તે દિવસે મહાવીરનો ગર્ભ ત્રિશલાની કૂખે આવે ૧૪ સ્વપ્નો દેખે છે ને સવારે સિદ્ધાર્થ રાજાને કહે છે સિદ્ધાર્થ રાજા સ્વપ્ન પાઠક બોલાવે છે સ્વપ્ન પાઠકો કહે છે કેઃ—

ત્રણ મહિનાનો ગર્ભ હતો પણ કાલે એવો ગર્ભ આવ્યો છે કે તે તે જીવ ચક્રવર્તી અગર તીર્થંકર થાય, બૌદ્ધો પણ તીર્થંકર મહાવીરને જ્ઞાતપુત્ર તરીકે સંબોધે છે.

આ બધા ઉપરથી એટલે દેવાનંદાનું કલ્પાંત-ત્રિશલાનું સ્વપ્નદર્શન કથન સ્વપ્નપાઠકનું આવવું આવું કહેવું આ વાત જાહેર હોવાથી ને છ મહિને અવતાર થયેલ હોવાથી સર્વને પાકો નિશ્ચય થયો આ જાહેર થવાને લીધે, ને દેવતાઈ મહિમાને લીધે જ્ઞાતનંદન નામ જાહેર હતું-નંદીવર્ધનનું તો નામ જ્ઞાતનંદન સામાન્ય હતું તેથી બૌદ્ધ જેવા જૈનોના કટ્ટર વિરોધીઓને પણ **णिग्गन्थणायपुत्तेण** એ નામ બોલવું પડ્યું ભગવાન હેમચંદ્રે શા માટે કહ્યું? અનાજ લેવા ગામ લેવા દેશ લેવા નહિ પણ મારા આત્માના કલ્યાણ રૂપી વૃક્ષને નવપલ્લવિત રાખવા માટે જો કોઇપણ હોય તો મહાવીર જ્ઞાતનંદન રૂપી બગીચો જ છે બીજે તો સુકાઈ જાય તથા શ્રુતજ્ઞાન રૂપી ગંગાના પ્રવાહને ચલાવનાર હિમાલય જેવા ભગવાન છે અને સમસ્ત જગતના પ્રાણીરૂપી કમળોને વિકસ્વર કરવા સૂર્ય સમાન છે. આવા નિરુપમેય હિમાલય, ને રવિની ઉપમા વાળા ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું.

ધર્મનું મૂળસ્વરૂપ

૫

[નોંધઃ-શ્રી પાલીતાણા મુકામે 'શ્રીસિદ્ધક્ષેત્ર જૈન મોટી ટોળી'ના પ્રબલ આગ્રહથી નિમ્ન જાહેર વ્યાખ્યાન પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવ શ્રીમત્ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજે શેઠ મોતી કડીઆની ધર્મશાળામાં આષાઢ વદિ ૧૪ ને સોમવારે આપ્યું હતું, જે મનનીય હોઈ પ્રગટ કરાય છે.]

दुःखं पापात्सुखं धर्मात् सर्वशास्त्रेषु संस्थितिः ।
न कर्तव्यमतः पापं कर्तव्यो धर्मसंचयः ॥१॥

ધર્મના સ્વરૂપની મહત્તા

મહાનુભાવો ! આજનો વિષય 'ધર્મનું મૂળસ્વરૂપ' રાખવામાં આવ્યો છે. ધર્મના મૂળ સ્વરૂપને વિચારવા પહેલાં ધર્મ શી ચીજ છે ? ધર્મની જરૂર શી ? ધર્મ શું કાર્ય કરે છે ? તે વિગેરે જ્યાં સુધી ન વિચારીએ ત્યાં સુધી ધર્મના કારણ અને ધર્મના સ્વરૂપને વિચારવાનું ઓછું જ રહે. અર્થાત્ ધર્મના ફળ વિગેરે ધ્યાનમાં આવે ત્યારે ધર્મને ઈષ્ટ તરીકે ગણીએ, ને જ્યાં સુધી ધર્મના ફળાદિ ધ્યાનમાં ન આવે ત્યાં સુધી ધર્મની પરીક્ષા કરવા તૈયાર ન થઈ શકીએ. ધર્મનાં કાર્યો, ફળો ધ્યાનમાં ન આવે, તેની સુંદરતા, તેની જરૂરીઆત વિચારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે ધર્મની પરીક્ષા જરૂરી જેવી ન લાગે, અને જ્યારે ધર્મની પરીક્ષા જરૂરી જેવી ન લાગે ત્યાં સુધી ધર્મનું કયું 'સ્વરૂપ' તે જાણવા પ્રયત્નનો ઉત્સાહ ન થાય, ને આ ઉત્સાહ ન થાય ત્યાં સુધી 'ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ' જાણવાની મહેનત લઈએ જ શાના ? અર્થાત્ ઇતરને છોડીને મૂળને વળગવાનું ખ્યાલમાં ન આવે.

ધર્મની પરીક્ષા

આટલા માટે પરમર્ષિઓ ધર્મના કાર્યને તપાસવાનું જણાવે છે. ધર્મ કરે છે શું ? એટલું તો નિશ્ચિત છે કે ધર્મની ઈચ્છા વગરનો,

ને અધર્મની ઇચ્છાવાળો આર્ય તો નહિ હોય. ધર્મની ઇચ્છાવાળી અને અધર્મથી દૂર રહેવાની ઇચ્છાવાળી હોવા છતાં તે આર્ય પ્રજા પરીક્ષા ન કરી શકે તો ધર્મને કરવાને બ્હાને અધર્મ કરવાવાળી થાય. જેમ આપણે બધા એકલા દૂધના નામે જ દોરાતા નથી. આકડાનું દૂધ તે પણ દૂધ કહેવાય, ખરસાણીનું દૂધ તે પણ દૂધ કહેવાય, થોરીઆનું દૂધ એ પણ દૂધ ગણાય, પરંતુ તે કોઈ પીતું નથી, અને તેથી તે દૂધના ગુણો ખ્યાલમાં લઈ, તે ગુણો જેનામાં હોય તેવું દૂધ પીએ છીએ, ને ઇતર દૂધને નથી પીતા. તમે કોઇને કહ્યું-પાંચ શેર દૂધ લાવો. અહીં તમે નથી બોલ્યા કે-અલ્યા! આકડા, થોરીઆનું ન લાવશો. શુદ્ધ પદાર્થનું વિશેષણ કેમ ન જોડયું? ગાયનું લાવજો કે ભેંસનું લાવજો એમ પણ નથી કહ્યું. કહો ત્યારે સામાન્ય શબ્દ પણ પ્રકરણને અંગે વિશેષના અર્થમાં જઈ પડે છે. પુષ્ટિને માટે પીવાનું એ પ્રકરણ હોય ત્યાં આંકડા, થોરીઆ વિગેરેના દૂધનો વ્યવચ્છેદ કરી નાખે, તેવી જ રીતે ધર્મને અંગે માત્ર 'ધર્મ' નામ સાંભળી દોરાઈ જઈએ, તે પોષક છે કે નાશક છે કે નાશક છે એ ખ્યાલમાં ન લઇએ, ને સામાન્ય ધર્મ લઇ લઇએ તો પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. આટલા કારણથી ધર્મને જાણવો જોઇએ.

सूक्ष्मबुद्ध्या सदा ज्ञेयो धर्मो धर्मार्थिभिर्नरैः ।
अन्यथा धर्मबुद्ध्यैव तद्विघातः प्रसज्यते ॥

અર્થાત્ બારીક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો. તે દ્વારાએ ધર્મના અર્થીઓએ ધર્મ જાણવો જોઇએ, નહિતર બુદ્ધિ ધર્મની જ હોય, પોતે ધારે કે હું ધર્મ કરૂં છું, છતાં તેનો નાશ થાય.

ધર્મની બુદ્ધિ હોય છતાં નાશ કેમ થાય? એ વાત નીચેના દૃષ્ટાંતથી સમજાશે.

गृहीत्वा ग्लानभैषज्यप्रदानाभिग्रहं यथा ।
तदप्राप्तौ तदन्तेऽस्य शोकं समुपगच्छतः ॥

કોઈ એક મહાત્મા ફરતા ફરતા કોઈ ગામમાં ગયા. ત્યાં મનુષ્યો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા. મહાત્માએ ઉપદેશ શરૂ કર્યો કે ધર્મની

કિંમત સમજેલો તેજ ગણાય કે જે પોતે ધર્મ કરવા સાથે બીજાને ધર્મ કરાવનારો થાય. જેમ તમો દુનિયાદારીમાં બોલો છો ને કે **खानेका स्वाद, तो दुसरेको खिलाव** અર્થાત્ ખાવાનો સ્વાદ, તો બીજાને ખવડાવ. તું ખાય ને 'અહા! શું સ્વાદ' એમ બોલે તે કરતાં બીજા ખાય ને 'અહા! શું સ્વાદ' ત્યારે તેની કિંમત થાય, તેવી જ રીતે 'અહા મારો ધર્મ' એ સાથે બીજાને ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવ ને તે સમજે કે 'હું અપૂર્વ ધર્મ પામ્યો' ત્યારે ધર્મની કિંમત સમજ્યો ગણાય.

તે ધર્મ બીજાને કેમ પ્રાપ્ત કરાવાય? ચાહે ઉપદેશદ્વારાએ, ચાહે સાધનસામગ્રી મેળવી દેવાદ્વારાએ, અગર તો આવતાં વિઘ્ન ટાળી દેવાદ્વારાએ ધર્મ પમાડવાનું જણાવ્યું, ને જણાવ્યું કે ઉપદેશ દ્વારા અને સાધનસામગ્રી મેળવી દેવાદ્વારાએ તો ધર્મ પ્રાપ્તિ કરાવવી સુસાધ્ય છે, પરંતુ આવતાં વિઘ્ન (ધર્મમાં આડે આવતાં) દૂર કરવાદ્વારાએ બીજાને ધર્મની પ્રાપ્તિ તો દુઃસાધ્ય છે, ને તે દુઃસાધ્ય હોવાથી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ **वेयावच्चं अपडिवाइ** એમ જણાવી વૈયાવચ્ચને ઉંચો નંબર આપ્યો. અર્થાત્ જ્ઞાન, તપ, વિનય બધા કરતાં પણ વૈયાવચ્ચ અગ્રપદે આવ્યું.

વૈયાવચ્ચનું મહત્ત્વ

તેનું કારણ એ છે કે–જ્ઞાન, તપ, વિનય આદિનું અજીરણ હોય છે, પરંતુ વૈયાવચ્ચનું અજીરણ નથી હોતું જ્ઞાનનું અજીરણ 'મારા જેવો કોણ?' તપનું અજીરણ 'આજે પારણું છે, ખબર નથી?' વિનયનું અજીરણ ઉચ્છૃંખલતા. આ અજીરણ આવ્યાં એટલે ખલાસ, કામ પતી ગયું, પરંતુ વૈયાવૃત્ય એવી ચીજ છે કે તેનું અજીરણ નહિ. તે પડવાનું નહિ.

શંકા થાય એમ છે કે વૈયાવચ્ચ ખસી ન જાય? હા ખસી જાય. પણ તેથી તેની શાતાવેદનીય પુણ્ય અને સુખોની સાથે શરત થઈ. એ એટલું બધું જબરદસ્ત હોય કે તે બીજા કોઈ કારણથી ખસી જાય નહિ. વળી વૈયાવચ્ચથી નિકાચિત સારાં કર્મો બંધાય છે, તેવી

તેમાં તાકાત છે, આથી તે પ્રતિપાતી નથી. વળી જ્ઞાનથી આત્મલાભ થાય, વિનય અને તપસ્યાથી આત્મલાભ થાય પણ કરેલી વૈયાવચ્ચથી તો બંનેને લાભ થાય છે.

પ્રશ્ન :–ઉપર જણાવ્યું કે જ્ઞાનથી આત્મલાભ થાય છે, પરંતુ જ્ઞાન તો સ્વપર લાભદાયી છે, તો એકલું સ્વલાભદાયી કેમ જણાવ્યું ?

સમાધાન :–જ્ઞાન એ જેટલું અબુઝને કામ લાગે છે, તેટલું બુઝવાળાને નકામું છે ને તે હોવાથી ટીકાકાર પરમર્ષિઓ ઠેર ઠેર **बालानाम्** ઇત્યાદિ પ્રયોગનો ઉપયોગ કરે છે, એટલા માટે જ કે મુગ્ધ લોકોને સમજાવવાનું કામ જ્ઞાન કરે છે, અને વૈયાવચ્ચ તો તીવ્ર બુદ્ધિવાળાને પણ ઉપકાર કરે છે ને તેથી જ અપ્રતિપાતી કહ્યું. અરે એટલું જ નહિ પણ જે મનુષ્ય જ્ઞાનમાં રોકાયો હોય, તો વૈયાવચ્ચથી આગળ વધી શકે છે, તપસ્યા, વિનય, દર્શન, ચારિત્રની ઢીલી થએલી પ્રવૃત્તિને અર્થાત્ મૃતપ્રાય થએલી ભાવનાને વૈયાવચ્ચ જ ઉભી કરે છે, આથી વૈયાવચ્ચને સ્વપર લાભદાયી કહ્યું.

આ બધી વાત ચાલતી હતી, ત્યાં એક ભોળા માણસે ઉભા થઈ બાધા માગી કે હે મહારાજ 'મારે દરરોજ વૈયાવચ્ચ કરવી.' બાધા આપી, બાધા પાળે છે, વૈયાવચ્ચ કરે છે. વૈયાવચ્ચ કરતાં કરતાં કોઈ દિવસ એવો આવ્યો કે તે દિવસે કોઈ માંદો જ નથી. તે વિચારે છે કે હવે શું કરવું ? આજ કોઈ માંદો જ નથી. તે વિચારે છે કે—**अहो मेऽधन्यता कष्टं न सिद्धमभिवांछितम्** । બધાય સાધુ સારા, કોઇએ માંદો નથી ! મારા મનની મનમાં રહી ગઈ ! કોઈ માંદો પડ્યો હોય તો વૈયાવચ્ચનો લાભ ઉઠાવત. વિચારો ધારણા વૈયાવચ્ચની હતી પણ પરિણામ ક્યાં ગયાં ? માટે જ ધર્મને બારીક બુદ્ધિથી જાણવો' એમ કહ્યું ને સ્થૂળ બુદ્ધિથી વિચારીએ તો બુદ્ધિ ધર્મની પણ પોતાનો જ નાશ થવાનો સમય આવે.

વૈયાવચ્ચનો નિયમ કર્યો છતાં બારીક બુદ્ધિ ન હોવાથી 'માંદાવાળા'ના વિચારવાળો થઈ ગયો, આટલા જ માટે બારીક બુદ્ધિથી ધર્મને જાણવાની જરૂર છે.

ધર્મની કિંમત જાણવાની જરૂર

હવે નિયમ છે કે જેની જેટલી કિંમત તેટલા પ્રમાણમાં તેના રક્ષણની બુદ્ધિ થાય છે. પૈસો હોય તો પૈસા જેટલી જ રક્ષણબુદ્ધિ, રૂપીઆમાં રૂપીઆ જેટલી રક્ષણબુદ્ધિ, હીરો હોય તો વધારે રક્ષણની બુદ્ધિ. કેમ રક્ષણની બુદ્ધિ વધી? સંખ્યા તો એક જ હતી ને? છતાં રક્ષણબુદ્ધિમાં ફરક કેમ? કહો કે રક્ષણબુદ્ધિનો ફરક કિંમત જાણવાથી પડયો, તેવી રીતે ધર્મની રક્ષા, તેને ટકાવવાની બુદ્ધિ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે ધર્મની કિંમત જણાય.

ધર્મની કિંમત કેવી રીતે જણાય? તે કાંઈ બજારૂ માલ નથી કે જેથી તેની કિંમત તરત જણાય, એક કિંમત ન કહે તો બીજાને પૂછાય, પણ ધર્મની કિંમત શી રીતે કરવી? તેને માટે પરમર્ષિઓ **दुःखं पापात्** ઇત્યાદિ વાકયો કહી ગયા.

આ જગતમાં જેટવા જીવ છે, ચાહે તો કેટલાક વનસ્પતિઆદિને શરીર, યાવત્ જાનવર, પંચેદ્રિયને પાંચ ઇંદ્રિય યાવત્ કેટલાકને મન મળ્યાં છે, છતાં તે બધાનું ધ્યેય તો એ જ છે, ચાહે એકેંદ્રિય હો, ચાહે બેઇંદ્રિય હો, ચાહે ચૌરેન્દ્રિય હો, ચાહે પંચેંદ્રિય હો, જાનવર હો, આર્ય હો, અનાર્ય હો, કિન્તુ બધાનું ધ્યેય સુખપ્રાપ્તિનું જ છે. કોઈપણ જીવનું ધ્યેય એ નથી કે 'મને દુઃખ મળે તો ઠીક,' સર્વ જંતુઓ આ એક જ ધ્યેયવાળા છે, કે મને સુખ મળો.

તેથી જ કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ **હેમચંદ્રસૂરિજીએ** આ સામાન્ય શ્લોક પલટાવી દીધો, કયો? **आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति ।** અર્થાત્ પોતાની માફક સર્વ આત્મામાં જે દેખે તે દેખનાર છે. તેમને આમાં બહુ જુલમ દેખાયો. કયો? પોતે વિદ્વાન્, રોગી, દુઃખી મૂર્ખ હોય તો બીજાને વિદ્વાન્, રોગી, દુઃખી. મૂર્ખ માની લેવા પોતે નીરોગી હોય તો બીજાને (રોગીને) ઢોંગ

કરનાર માનવો. પોતે વિદ્વાન્ હોય તો મૂર્ખને વિદ્વાન્ ધારી ઉપદેશ નહિ આપશો. આવું હોય તો ઉપદેશક અને દાકતરો **आत्मवत्**માંથી નીકળી જશેને ? આટલા જ માટે તે પૂજ્યશ્રીએ **आत्मवत् सर्वभूतेषु सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।** એટલે કે વિદ્વાન્ આદિ ઘટના બીજામાં નથી કરવાની, આત્માની માફક સર્વ જીવોને દેખવા,' તેનો અર્થ એ નથી કે જે અવસ્થા મારી છે તે બધાની છે, આવી ઘટના કરવાની ન હોય, પણ અહીં ષષ્ઠીના **वत्** ને બદલે સપ્તમીના **वत्** ને વળગો એટલે **आत्मनि वत् (इव)** આત્મામાં રહેવાવાળી ચીજ કઈ ? તે પકડો.

આત્મામાં રહેવાવાળી ચીજ બે જ છે તે સુખ અને દુઃખ એ. એ સિવાય ઘટના કરી શકાય તેવી ત્રીજી ચીજ નથી. સકળ જગતના જીવો સુખની તરફ પ્રીતિ અને દુઃખ તરફ અપ્રીતિવાળા છે. હવે જ્યારે જગતના સર્વ જીવો સુખની ઇચ્છા કરી રહ્યા છે, અને દુઃખથી ડરી રહ્યા છે, તો પછી તેઓને ખરેખર રસ્તો બતાવવો હોય તો તે જ બતાવવો જોઈએ કે જેથી તેઓ સુખની પ્રાપ્તિ કરી શકે અને દુઃખથી દૂર રહી શકે.

બધાય જીવોને આ બે સિવાય ત્રીજું ધ્યેય નથી, જે બહારનાં દેખાય છે તે પણ આના પેટા ભેદો છે, ધન, કુટુંબ, રિદ્ધિ શા માટે ? સુખ માટે, દવા શા માટે ? દુઃખ દૂર કરવા માટે, આથી આ બે સિવાય બીજા ઉપદેશ આપવા નકામા છે, કહ્યું છે કેઃ—

'स वातकी वाऽथ पिशाचकी वा योऽनर्थिने वाचमुदीरयते'

તે વાયડો છે, અથવા ભૂતના વળગાડવાળો છે કે જે અનર્થીને વાણી કહે છે, તેવી રીતે જગત સુખનું અર્થી છે, દુઃખ નિવારણનું અર્થી છે. આ મૂકીને ત્રીજો ઉપદેશ આપનારા વાયડા કે ભૂતના વળગાડવાળા ગણાય છે ને ? શાસ્ત્રકાર એવો (ત્રીજો) ઉપદેશ નથી આપતા—

બાહ્ય સાહ્યબીની જડ ધર્મ છે.

ઉપદેશની પહેલાં ભૂમિકા સાફ કરવાની હોય, ગાયન શીખવવું હોય તો સ્વર લાયક કરવો પડે, તે ન કરતાં એકદમ સમજાવે તો

શીખનાર અને શીખવાડનાર બન્નેની મહેનત નિષ્ફળ જાય, તેમ અહીં પણ જગત 'સુખનું અર્થી' જાણ્યું પણ જમીન સાફ કરવાની છે. ધર્મ સિવાય સુખ થાય છે? જગતના જીવો (બાહ્ય દૃષ્ટિવાળા) ઝાડની ડાળ ઉપરથી ફળ તોડયું ને સમજી ગયા કે 'ડાળ ફળ આપે છે' એની ફૂલ, સ્કંધ પર દૃષ્ટિ નથી ગઇ, એને તો ડાળમાંજ ફળ દેખાય છે; ફળનું કારણ ડાળ એમ કહી ચાલ્યો, જુઓ! ચાલનારો મનુષ્ય દેખીતી રીતિએ તો સાચો જ છે ને? જ્યાં ફળ દેખો ત્યાં ડાળીયેજ હોય! કોઈ ફળ થડે હોય છે?

સમજુ મનુષ્ય તો એમ સમજી શકે છે કે–આ ફૂલ, ફળ, ડાળીનો આધાર કોણ? જમીનમાં રહેલું મૂળ છે. મૂળ દેખાતું નથી ડાળ વિગેરે દૃષ્ટિમાં આવે છે, પણ ખરેખર ઝાડની જડને ફળ, ફૂલ, ડાળ આપનાર તરીકે ગુપ્ત રહેલું મૂળ જ છે. મૂળ ગુપ્ત હોય ત્યાં સુધી ફળ વિગેરેનો લાભ હોય છે, પછી ઉખેડો તો! ખલાસ!!! નહિ થડ કે નહિ પાંદડાં, નહિ ફળ, કશાનો લાભ નહિ, આ બધું ન માને, ને 'ડાળી ફળ આપે છે' એમ બોલનારને કહેવું પડે છે કે બિચારાની બુદ્ધિ લાંબી ચાલતી નથી,

જગતમાં થડ, પર્ણ વિગેરે કારણ તરીકે દેખાય છે, પણ તે કારણ તરીકે હોતાં નથી, કારણ તરીકે તો માત્ર મૂળ જ છે, તેવી જ રીતે બાહ્ય સંયોગોને સુખના કારણ તરીકે ગણી લીધા છે, સારૂં કુટુંબ, સારો દેશ, રિદ્ધિ, સમૃદ્ધિને સુખના કારણ ગણી લીધા છે, ને સર્વને એજ ઇચ્છા છે, છતાં ફળની વિચિત્રતા કેમ? કેટલાક ઇચ્છવા સારી રિદ્ધિ, સારૂં કુટુંબ, સારો દેશ પામે છે, ને કેટલાક ઇચ્છવા છતાં નથી પામતા, તેનું કારણ વિચારો! કહ્યું છે કેઃ–

'जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो ण सो विणा हेउं'

ઉદ્યમ કરતાં નશીબ બલવાન્ છે.

સરખી સામગ્રી છતાં કાર્યમાં ભેદ થાય તો જરૂર બીજું

કારણ હોવું જોઈએ, આપણે તકદીર કરતાં તદબીરને વધારીએ છીએ, પણ ઉંડા ઉતરીએ તો માલમ પડશે કે તકદીર સિવાય કંઈ બની શકતું નથી, તમને રિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ, કુટુંબ, દેશ આદિ મેળવી દેનાર કઈ ચીજ? એ જે કોઈ ચીજ તેનું નામ ધર્મ, એનું નામ પુણ્ય.

दुःखं पापात् કહેવાની જરૂર શી?

કુદરતી બેંકમાં જેણે પુણ્યનો જમાવ કરેલ છે: તેને સર્વ સામગ્રી મળે છે, જેણે જમાવ નથી કર્યો તેને ધારી સામગ્રી નથી મળતી જેણે પાપનો જમાવ કરેલ છે તેને દુઃખી થવું પડે છે, માટે **दुःखं पापात्** કહેવું પડયું. અહિં શંકા થાય છે કે એ વાત કહેવી હતી તો પહેલાં સુખની વાત કરવી હતી ને? એટલે **धर्मात्सुखं** પહેલાં કહેવું હતું પણ જણાવાય છે કે જગતના જીવો એવી સ્થિતિમાં છે કે સુખ પ્રાપ્તિ કરતાં દુઃખથી ડરવાવાળા અધિક હોય છે, તેઓની ઇચ્છા પહેલે નંબરે દુઃખથી દૂર થવાની હોય છે માટે **दुःखं पापात्** કહ્યું.

દુઃખ દૂર ન થાય તો સુખ દુઃખમાં ડુબી જાય, દુઃખ એવી ચીજ છે કે સુખ હોય તો પણ ડુબાવી દે છે ઝેર જેમ એવી જબર ચીજ છે કે બીજા ગુણો દબાવી દે છે, તેમ અહિં દુઃખ એટલી બધી તાકાતવાળું છે કે સુખના નવાણુંએ સાધન ડુબી જાય, આખું શરીર સારૂં હોય, પણ ચણા જેટલી એક ફોલ્લી થઈ, ગુમડું થયું તો શું થાય? આખો આત્મા એમાં પરોવાઈ જાય અરે! ભાઈ! ચણા જેટલો જ પાકયો છે, બીજું તો સારૂં છે ને? છતાં શું થાય? ગુમડાની વેદનાવાળો નવાણું ટકા સુખ, ને એક જ ટકો દુઃખ વેદે છે બીજે કોઈ ઠેકાણે અડચણ નથી, છતાં તેટલા દુઃખમાં આત્મા પરોવાઇ ગયો, અર્થાત્ સુખની પ્રાપ્તિના સાધનો મેળવે તેના કરતાં દુઃખને દૂર કરવા માટે તે જીવો મથે છે માટે **दुःखं पापात्** કહ્યું.

દુઃખ દેનાર પાપ જ છે.

દુઃખ શાથી થાય ? તેનો નિર્ણય કરો, કોઈને દુઃખ જોઈતું નથી. આટલા માટે તો નૈયાયિકના સિદ્ધાંતનો નિગ્રહ કર્યો. કયો સિદ્ધાન્ત, તે વિચારો, દરેક કાર્યને માટે ઇચ્છા કારણ છે. અર્થાત્ ઇચ્છા સિવાય કોઈ કાર્ય બને જ નહિ' આ સિદ્ધાંત તેઓએ માનેલ હતો છતાં નીતિકારોએ કહી દીધું કે–સારાં કાર્યો બને તેમાં તો ઇચ્છા જોઈએ એ વાત ખરી પણ ખરાબ કાર્યોમાં કઈ ઇચ્છા કારણ ? રોગી થવામાં, મરવામાં, મૂર્ખ થવામાં કોણે ઇચ્છા કરી હતી ? માટે કાર્ય માત્રને અંગે ઇચ્છા કારણ ન માની શકાય. સુખ એ ઇચ્છા અને પ્રયત્ન પૂર્વક આવવાવાળી ચીજ છે, જ્યારે દુઃખ એ અનિચ્છાએ, વગર યત્ને ગળે પડવાવાળી ચીજ છે. આથી દુઃખને દૂર કરવાનું મનુષ્યનું પહેલું સાધ્ય રહે છે, દુઃખને દેનાર કોણ ? પાપ જ છે. **આત્મા દુઃખથી દૂર ન થાય ત્યાં સુધી સુખવાળો ન ગણાય**

ચાલો ! આગળ ! દુઃખ ગયું, પાપનો પરિહાર કરનારો થયો, ત્યારે હવે લાયક થયો, ભીંતે ચિત્રામણ કાઢવું હોય તો ધૂળ દૂર કરવી પડે, પછી સાફ થાય ને ત્યારબાદ ચિત્રામણનું કામ હાથ ધરાય, તેવી રીતે આત્મા દુઃખને નિવારવાવાળો ન થાય ત્યાં સુધી સુખને ભોગવવાવાળો નથી, પાપને નિવાર્યા વગર ધર્મને કરવાવાળો થતો નથી 'પાપથી જ દુઃખ, પાપથી દુઃખ જ' પાપ સિવાય જગતમાં દુઃખ થતું નથી. પાપથી દુઃખ સિવાય બીજી ચીજ બનતી નથી. દુઃખ બને તો પાપથી બને' આ બન્ને પ્રકારનાં અવધારણ કરી પાપનો પરિહાર કરવો !

હવે વિચારો કે પાપના પરિહાર માત્રથી સુખ થઈ જતું નથી, જો એમ હોય તો આ લાકડાની દાંડી પાપ કયાં કરે છે ? દુઃખના અભાવરૂપ સુખ નથી, સુખ એ સ્વતંત્ર ચીજ છે, તેની જ માફક ધર્મ એ સ્વતંત્ર ચીજ છે, પાપના અભાવરૂપ નથી, માટે ધર્મની

વ્યાખ્યા કરવાની જરૂર પડી. કે **सुखं धर्म्मात्** અહીં પણ બન્ને પ્રકારનાં અવધારણ જાણવાં કયાં કયાં? ધર્મથી જ સુખ ને ધર્મથી સુખ જ અસ્તુ.

સર્વ શાસ્ત્રોએ માન્ય કરેલ ધર્મ

શંકાકાર શંકા કરે કે 'આ વાત તો ઘરની છે ને? એટલે *તમે જૈન હોવાથી તમારૂં જ કહો છો ને? ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિજી* તેનો પ્રત્યુત્તર ફરમાવે છે કેઃ-**सर्वशास्त्रेषु संस्थितिः** જગતના બધા શાસ્ત્રોમાં આ બે વાત કબૂલ કરવામાં આવી છે કે પાપથી દુઃખ ને ધર્મથી સુખ.

સુખની પ્રાપ્તિ એ ધર્મનું કાર્ય છે, તો પછી ધર્મનું સ્વરૂપ વિચારવું જોઇએ, જેનું ફળ દેખવામાં આવે તે તરફ મનુષ્ય દોરાય, સુખ એ ધર્મનું ફળ છે, તો પછી ધર્મનું સ્વરૂપ કયું? ધર્મનું સ્વરૂપ જણાવવા માટે સર્વ શાસ્ત્રને કબુલ એવો રસ્તો ખોળ્યો. કયો રસ્તો?

'दान-शील-तपो-भावभेदात्स तु चतुर्विधः'

દાનઃ-

કંજુસાઈ છોડી ઉદારતા કર, લેવું લેવું અનાદિકાળથી છે, તેથી જ હે જીવ! તું રખડયો, પાપો કર્યાં, હવે દેવાની બુદ્ધિ કર! ને તેમાં દીધું એટલું કલ્યાણ, દીધું એટલું બચ્યું ને ઉગર્યું આનું નામ દાન, મનુષ્ય લેવું લેવું કરે છે પણ તેણે વિચારવું જોઈએ કે 'લેવાનો છેડો કયો! ફળ શું? ચક્રવર્તી છએ ખંડની રિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ, રાજ, ચૌદરત્ન, નવનિધાન, મેળવે, પણ સ્વપ્નમાં દેખેલું આ બધું કયાં સુધીનું? આંખો નહિ ખુલે ત્યાં સુધીનું હો! આંખ ખુલી ગયા પછી બધુંય ખલાસ! તેવી જ રીતે આપણી રિદ્ધિનો છેડો કયાં સુધી? આંખ ન મીંચાય ત્યાં સુધી, મીંચાયા પછી બધુંય ખલાસ! પછી નહિ તમે માલીક, નહિ હકદાર કે નહિ લેણદાર, પછી તેનો માલીક, હકદાર તો કુટુંબ-

ધારો એક શેઠીયાનો છોકરો મરીને કોઈ ગરીબને ત્યાં જન્મ્યો, કોઈ જ્ઞાનીથી સિદ્ધ થયું કે 'આ શેઠનો છોકરો હતો' છતાં તમો તેને હક આપો ખરા? અરે! એ તો જવા દો પણ ચાલુ તો જુવો. એક શેઠને ત્રણ છોકરા હોય; એકને ખોળે આપ્યો ને એનો હક ગણો છો? કેમ? નામ પલટ્યું, જ્યારે નામ પલટે એટલામાં નખોદ વળે છે, ત્યારે આણે તો 'ધામ' પલટ્યું છે, બધી માલીકી બધો હક, બધી સત્તા જવાની તો પછી જવાની વસ્તુથી લાભ ન લઇએ તો ખરેખર ઘાટના કુતરા જેવી દશા થાય. ગંજીનો કુતરો તો શેઠનું બચાવી નીમકહલાલ કરે છે, પણ પેલા ઘાટના કુતરાને ભસીને કોઈને પાણી નથી પીવા દેવું, પણ એ નથી સમજતો કે હું પીવા દઉં કે ન પીવા દઉં, પણ પાણી તો વહી જવાનું જ છે, જે રાખ્યું તે રહેવાનું નથી, છોડીને જવાનું છે, છતાં લાભ નથી મેળવાતો, માટે નિર્મમત્વ ભાવ કરી ઉદારતા કરવી.

શીલ

આ જણાવ્યા છતાં ધ્યાન રાખવું કે જગતમાં શાહુકાર એટલા ઉદાર નથી હોતા કે જેટલા રંડીબાજ, ચોર, જુગારી લુટારા હોય તેઓને બે પૈસા ખરચતાં વાર ન લાગે, તેનો હિસાબ જ નહિ ગણે પણ ત્યાં ધર્મ થશે? ના! વાર છે. એકલી ઉદારતામાં ધર્મની જડ નથી રાખેલી ત્યારે! આચારની પવિત્રતા હોય તેજ દાન શોભાવાળું છે, આચારની પવિત્રતાને અને વર્તનની પવિત્રતાને આસ્તિક ધર્મ માન્યા વિના નહિ રહે, છતાં એમ ન થવું જોઇએ કે સારી રીતે વર્તવું પણ અડચણ ન આવે ત્યાં સુધીને? અડચણ આવે તો સદાચારની સાથે લાગતું વળગતું નથી માટે જે પવિત્ર વર્તન રાખો તે જીવને સાટે રાખો, સુખ ચાલ્યું જાય દુઃખ આવે તો ખેર! પણ આ કરવું છે, સાચી લડાઇમાં તૈયાર થવા વાળા લશ્કરે ખોટી લડાઈમાં તાલીમ લેવી પડશે, ખોટા હલ્લા કરી, બચાવ કરી લડાઈ કરવાથી સાચી લડાઈમાં ઉતરાશે, તેવી જ રીતે જાણી

જોઇને ઉભા કરેલ દુઃખો વેદવાનું ને આવેલાં સુખો તરછોડવાં. આ શાથી થાય? તપસ્યાથી થાય.

તપ.

તપસ્યા શું ખાવાનું નહિ મળવાથી કરાય છે? ના? ત્યારે! આ સહન કરવું છે, ને આવેલાં દુઃખ સહન કરવાં છે. માટે તપ ધર્મનો ત્રીજો ભેદ જાણવો.

અહિં સહેજે શંકા થશે કેઃ—

તમે જણાવી ગયા છો કે–જગત દુઃખથી ભડકી રહ્યું છે, ને અહિં તો દુઃખ સહન કરવાનું કહો છો તો તમારા કહેવાથી વિરૂદ્ધ જણાય છે? જ્યાં સુધી ઉંડા નહિ ઉતરો ત્યાં સુધી વિરૂદ્ધ લાગશે, એક શેઠીયાનો છોકરો હતો, તે વેપાર કરતાં ન શીખ્યો, પણ પૈસા ગણતાં શીખ્યો હતો, એકદા તેના બાપે માલ ખરીદ્યો, રૂપીઆ આપવા માંડયા! છોકરાએ કહ્યું કેમ આપો છો? રડવા માંડયું એ નથી સમજતો કે વેપારમાં લાભ છે, તેમ તપસ્યા દ્વારાએ આટલું દુઃખ સહન કરે છે, સુખ છોડે છે તે શા માટે? સર્વકાળના શાશ્વતાં સુખ મેળવવાને દુઃખ દૂર કરવા માટે અર્થાત્ અવ્યાબાધ પદ મેળવવા સર્વ દુઃખ સહન કરે છે.

ભાવ.

આવી રીતે ત્રણ ધર્મ થયા છતાં એક વાત જરૂરની છે કે ક્રિયાની કોટી ઉંચી કે પરિણામની? પરિણામની શુદ્ધતા ન હોય તો ચાહે તેટલી ક્રિયાની કોટી હોય તો પણ તે કામ કરનારી નહિ થાય, જો કે ક્રિયાની કોટી કામ કરે છે પણ તે કઈ? કે જે પરિણામની કોટીની સાથે ભળેલી છે, માટે જે સર્વ ધર્મોને આદરવા લાયક પરિણામની સુંદરતા તેને માટે ભાવ ભેદ કહ્યો. આવી રીતે દાન શીલ, તપ, ભાવ એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ છે, ને તેથી જ સુખ થાય છે માટે સર્વેએ ધર્મના સ્વરૂપને વિચારવાની જરૂર છે, તે વિચારી ચાર ભેદને આદરવામાં તત્પર થઈ, શાશ્વતાં સુખ મેળવો.

[આ વિભાગમાં ધ્યાનસ્થ સ્વ. પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીએ ઉંડા ચિંતનપૂર્વક તે તે પ્રસંગે ઉપયોગી જણાયેલ પદાર્થોની વિવેચનાવાળા અર્થગંભીર લખેલ છૂટક લેખો–નિબંધોનું સંકલન કર્યું છે.]

મૂલ સૂત્રો એટલે શું ?

ઉપક્રમ–ભૂમિકા

જૈન જૈનેતર પ્રજામાં સંક્ષિપ્તરૂપે તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનારાં અને અધ્યાહાર તથા અનુવૃત્તિના પાયા ઉપર જ અર્થને જણાવનારાં વાકયોને સૂત્રરૂપે કે મૂલરૂપે ગણવામાં આવે છે, અને તેવા સૂત્રોની ઉપર વિવેચન કરનારા શાસ્ત્રોને નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ટીકા, ચૂર્ણિ, ટિપ્પણ, અવચૂરિ, પંજિકા, વાર્ત્તિક વિગેરે શબ્દોથી અથવા ભાષ્ય, વાર્ત્તિક, વ્યાખ્યા, કારિકા વિગેરે શબ્દોથી કહેવામાં આવે છે.

આ રીતે લોકોત્તર માર્ગમાં નિર્યુક્તિ આદિની અપેક્ષાએ અને લૌકિક માર્ગમાં ભાષ્યાદિની અપેક્ષાએ વ્યાખ્યેય ગ્રંથ કે સૂત્રને મૂલગ્રંથ કે સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

પરંતુ જૈન જનતામાં માનવા લાયક જે પીસ્તાલીશ આગમો ગણાયાં છે, તેમાં **આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઓઘનિર્યુક્તિ** અને **ઉત્તરાધ્યયન** એ ચારને જે **મૂલ** સૂત્ર તરીકે ગણવામાં આવે છે, તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વ્યાખ્યેયના સ્થાને રાખી ગણવામાં આવતાં નથી.

મૂળ સૂત્રની પરિભાષામાં મતાંતરો

કેટલાક મહાનુભાવો **ઉત્તરાધ્યયન** સૂત્રની વ્યાખ્યાઓ ઘણી હોવાને લીધે તે તરફ દોરવાઈ જઈ એવું માનનારા થયા છે કે જે જે સૂત્રની ઘણી વ્યાખ્યાઓ છે, તે સૂત્રને મહત્ત્વ આપવા માટે **મૂલ** સૂત્ર તરીકે ગણવામાં આવે છે, પરંતુ તેઓનું એ કથન **શ્રીપર્યુષણાકલ્પ** ઉપર અપરિમિત વ્યાખ્યા અને ટિપ્પણ વિગેરે જોનાર મનુષ્ય સત્ય તરીકે ન જ માને.

વળી, **દશવૈકાલિક, ઓઘનિર્યુક્તિ** કે **આવશ્યક** ઉપર તેટલી બધી વ્યાખ્યાઓ લખાયેલી પણ નથી, તો તે દશવૈકાલિક વિગેરેને **મૂલસૂત્ર**માં દાખલ કરવાં તે આ કલ્પનાની અપેક્ષાએ કલ્પના કરનારા જ અયોગ્ય માની શકશે.*

બીજા કેટલાક વિચારકો **મૂલસૂત્ર**ના શબ્દાર્થ માત્રને વિચારી જણાવે છે કે આ ચાર સિવાયનાં બીજાં સર્વ શાસ્ત્રો ભગવાન્ તીર્થંકરના મૂલવચન નથી, પરંતુ આ ચાર શાસ્ત્રોમાં કહેલાં વચનો જ ખુદ તીર્થંકર ભગવંતનાં વચનો હોઇને એ ચારને મૂલસૂત્ર કહેવામાં આવે છે. મૂલસૂત્રને માટે આવી રીતની કરાતી બીજી કલ્પના ન્યાયને અનુસરી શકે તેવી નથી.

કારણ કે ભગવાન્ જિનેશ્વરમહારાજા અર્થના જ વક્તા છે, અને સૂત્રના કર્તા તો ગણધરમહારાજા વિગેરે છે, મૂલસૂત્ર તરીકે મનાતું **દશવૈકાલિકસૂત્ર** આચાર્યભગવંતશય્યંભવસૂરિની સંકલના છે, અને **ઓઘનિર્યુક્તિ** યુગપ્રધાન શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિની સંકલના છે, તથા **શ્રીઉત્તરાધ્યયનના** છત્રીશ અધ્યયનો સમગ્ર ઋષિભાષિત હોવા સાથે **ભગવાન્ મહાવીરમહારાજે** અપૃષ્ટવ્યાકરણમાં જણાવ્યાં ગણી શકાય, એટલે ભગવાન્ જિનેશ્વરમહારાજના મૂલવચન જ આ

* જો કે થોડી મુદતથી ઉત્પન્ન થયેલો લુંપકમત કદાગ્રહનો કારણે ચારેય મૂલ સૂત્રને માનનારો નથી, પરંતુ તેવાની અમાન્યતાએ **મૂલસૂત્ર**નું સ્વરૂપ અન્યથા થતું નથી.

ચારમાં છે, અને તેથી આ **દશવૈકાલિક** આદિ ચારને મૂલ કહેવાની કલ્પના અસ્થાને છે.

વળી કેટલાકો મૂલસૂત્રપણાના ખુલાસામાં એવી કલ્પના જણાવે છે કે સાધુજીવનના મૂલરૂપ મહાવ્રતોનું નિરૂપણ આ દશવૈકાલિકાદિ સૂત્રોમાં હોવાને લીધે આ ચારને મૂલસૂત્ર તરીકે ગણવામાં આવ્યાં છે.

આવા પ્રકારની આ ત્રીજી કલ્પના વિદ્વજ્જનોને હાસ્યાસ્પદ ન થાય તોજ બસ છે.

કેમકે સાધુજીવનના મૂલરૂપ મહાવ્રતોનું, સાધુને રક્ષણીય છ જીવનિકાયનું, અને સાધુજીવનમાં વર્જનીય પ્રમાદ અને કષાયનું સ્વરૂપ **શ્રી આચારાંગઆદિ** અંગ, પયન્ના, અને છેદસૂત્ર વિગેરેમાં ઘણું જ વિસ્તારથી આવેલું છે, એટલું જ નહિ પરંતુ **શ્રીશય્યંભવસૂરિજીની** પહેલાં સાધુ આચારની વ્યવસ્થા આચારાંગના પ્રથમ અધ્યયનથી જ થતી હતી તે સુજ્ઞજૈનોને સારી પેઠે ધ્યાનમાં છે જ,

ધ્યાનમાં રાખવું કે આ લખાણ વસ્તુ સ્વરૂપને સ્થાપ્યા વિના માત્ર બીજાએ જણાવેલા કથનને ખંડન કરવા રૂપે વિતંડાવાદરૂપે નથી, પરંતુ **આવશ્યકાદિ** ચારને **મૂલસૂત્રની** સંજ્ઞા કેમ આપવામાં આવી છે, તેના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજાવવા માટે છે.

નીચે જણાવેલાં કારણો વિચારવાથી **આવશ્યકાદિ** સૂત્રોની આપેલી **મૂલસંજ્ઞા** કેમ છે તે યથાર્થપણે સમજવામાં આવશે.

મૂળસૂત્રની સાચી પરિભાષા

૧ જૈન જનતાને ખ્યાલ હશે કે **આચારપ્રકલ્પાદિના** અધ્યયનને માટે અને તેના ઉદ્દેશાદિદ્વારાએ યોગ્ય થવા માટે ત્રણ વર્ષ વિગેરે પર્યાયોની જરૂર ગણી છે, જ્યારે **આવશ્યક** વિગેરે મૂલસૂત્રો માટે કોઈ પણ પર્યાયની જરૂર ગણી નથી.

જો કે **ઔપપાતિક** આદિ ઉપાંગોને માટે **વ્યવહારાદિ** શાસ્ત્રકારોએ પર્યાયના વર્ષની સંખ્યા જણાવી નથી, પરંતુ અંગના ઉદ્દેશની

પછી જ ઉપાંગનો ઉદ્દેશાદિ અને અધ્યયનાદિકનો અધિકાર હોય છે, તેથી તેને માટે પર્યાયની આવશ્યકતા તેમાં પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

વળી, **વ્યવહારાદિક છેદસૂત્રોની** ઉદ્દેશાદિક અને અધ્યયનાદિકની યોગ્યતા પર્યાયને હિસાબે જ મળે છે એમ નથી, પરંતુ તેમાં તો જણાવેલા પર્યાયવાળાને પણ અપરિણતપણું કે અતિપરિણતપણું ન હોય અને માત્ર પરિણતપણું જ હોય તોજ તે છેદસૂત્રના ઉદ્દેશાદિક અને અધ્યયનનો અધિકાર મળે છે, એટલે એમાં પણ પર્યાયના વર્ષ સંખ્યાની આવશ્યકતા સ્પષ્ટપણે સમજાય તેમ છે.

ચઉશરણ વિગેરે **પ્રકીર્ણક** કે જેઓને **પયન્ના** તરીકે કહેવામાં આવે છે, તે કોઈપણ પ્રકારે નિયમિત અધ્યયનક્રમમાં જ રાખવામાં આવેલા નથી અને તેથી તેને માટે પર્યાય કે અપર્યાય જોવાનો રહેતો નથી.

આ જ રીતે પીસ્તાલીશ આગમોમાં **શ્રીનંદિસૂત્ર** અને **શ્રીઅનુયોગદ્વાર** સૂત્રને પણ સ્થાન છે, છતાં તે બન્ને માત્ર પ્રવેશની સુગમતાને માટે જ જુદાં રાખવામાં આવેલાં છે, વસ્તુતઃ શ્રીનંદિ અને અનુયોગદ્વાર એ બન્ને દરેક સૂત્રની અંતર્ગત જ છે, અને આજ કારણથી સામાન્ય જનસમૂહ **શ્રીનંદિસૂત્રને** સૂત્ર તરીકે બોલે છે, છતાં **પ્રાચીનવ્યાખ્યાકારો** તો શ્રીનંદિસૂત્રને અધ્યયન તરીકે જણાવે છે, વાચકોને યાદ હશે કે અધ્યયન એ સમગ્રસૂત્ર રૂપ નથી હોતું. પરંતુ સૂત્રનો અંશ જ હોય છે, એટલે નંદિ અને અનુયોગને સર્વસૂત્રવ્યાપકપણાને લીધે ઉદ્દેશાદિક કે અધ્યયનમાં લેતાં પર્યાયની અપેક્ષા ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.

પુસ્તકારોહણની વખતે **શ્રીઆચારાંગ** વિગેરે શાસ્ત્રોના જે લખાણો થયાં છે, તેમાં આવશ્યક વિગેરેની સાક્ષિઓ તથા **'जाव जहा'** વિગેરે કહીને અતિદેશો કરવામાં આવે છે, પરંતુ **આવશ્યકાદિ** ચાર મૂલસૂત્રોમાં કોઈપણ ઇતર સૂત્રની પરસ્પર સાક્ષી કે **जाव** આદિથી અતિદેશ કરવામાં આવતો નથી, માટે તે સૂત્રો અસલના

સ્વરૂપમાં જ સંકોચ કર્યા વગર પુસ્તકારોહણકાલમાં લખાયેલાં હોઈ તેને મૂલસૂત્ર તરીકે ગણવામાં આવ્યાં હોય તો તે ઘણું જ સંભવિત છે.

૩ **શ્રી આવશ્યકાદિના** ઉદ્દેશાદિક થયા પછી જ **શ્રી આચારાંગ**આદિકના ઉદ્દેશાદિક થઈ શકે છે, પરંતુ તે સિવાય થઈ શકતા નથી, માટે **મૂલ એટલે આદિમાં ઉદ્દેશાદિક અને અધ્યયનાદિકને લાયક એ ચાર સૂત્રો હોવાને લીધે તેને મૂલસૂત્ર કહેવામાં આવે.**

સુજ્ઞગીતાર્થો બીજાં પણ કારણો જણાવે તો તે પણ સૂત્રઅવિરોધિ હોવાથી માન્ય જ છે.

इत्यलम्

सर्वमान्य धर्म

[परम पूज्य आचार्य महाराज श्रीमान् आनंदसागरसूरीश्वरजी महाराज का सर्वधर्म परिषद् में भेजा हुआ वक्तव्य ।]

ध्यायामि ज्योतिरर्हन् गतनिधनमलं ज्ञानसच्छर्मयुक्तं,
मायामुक्तं प्रकृत्याभिरहितमनघं कर्मदोषैर्विहीनम् ।
शास्त्रोघं सर्वधर्मप्रचयमनुगतं विश्वजन्तूद्धरं यत्,
भव्यानां मोक्षमार्गप्रणयनरुचिरं शक्रवृन्दोपसेव्यम् ॥ १ ॥

सज्जन गण ! आप लोगों ने अखिल धर्म का रहस्य श्रवण करनेकी प्रणालिका का जो आरम्भ किया है वह आर्य देशकी प्रजा के लिए बडा ही सौभाग्य सूचक है । जो कुछ मैं इस विषय में कहूंगा वह सर्व धर्म की अनुकूलता का ख्याल करके कहुंगा ' इससे इस निबंध में जैनधर्म का पारिभाषिक और रूढ पदार्थों का समावेश न हो उसकी त्रुटी न गिनें ।

सर्व धर्म का ध्येय— आर्य प्रजा में धर्म के विषय में यद्यपि सेंकडों मतमतांतर हैं, लेकिन हरेक धर्म का रास्ता अलग अलग होने पर भी सर्व धर्म का परम ध्येय अपवर्ग की प्राप्ति ही है। इस वजह से ही सभी धर्मशास्त्रकारों ने **यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः** याने जिससे स्वर्गादि सुख और मोक्ष हो उसको धर्म माना है। अभ्युदय धर्म का अनन्तर फल है और निःश्रेयस याने मोक्ष की प्राप्ति होना यह सर्व धर्म के हिसाब से परस्पर फल है। नाज के बोने में जैसे तृणादि की प्राप्ति अनन्तर फल है; लेकिन धान्य की प्राप्ति ही परम्पर फल है इसी सबब से मोक्ष ही धर्म का प्रकृष्ट फल हैं। यह बात सर्व आस्तिकों ने मंजूर की हुई है। यद्यपि निःश्रेयस याने मोक्ष मुख्य और ध्येय फल है, लेकिन धर्म से अभ्युदय की प्राप्ति ही पेश्तर होती है। इसीसे निःश्रेयस शब्द पेस्तर नहि धरके अभ्युदय पद रखा गया है।

मोक्ष का रास्ता—सर्व आस्तिक धर्मशास्त्रकारों ने मोक्ष को ही धर्म का परम फल माना है, तो धर्म एक ऐसी ही वस्तु होनी चाहिए कि जो फौरन या देर से भी मोक्ष को प्राप्त करानेवाली हो। याने धर्म का आचरण करनेवाले को उसी जन्म में मोक्ष की प्राप्ति करादे या भवांतर में ही मोक्ष की प्राप्ति करादे ऐसा ही धर्म मोक्ष का साधन बन सकता है। यद्यपि मोक्ष के स्वरूप में मतमतांतरोकी संख्या कम नहीं है तथापि सच्चा मोक्ष का रास्ता मिलजानेपर सच्चा मोक्ष आपोआप ही मिल जाता है। इसी वजह से बहुत से आर्य धर्म के शास्त्रकारों ने मोक्षपदार्थ का आदि में स्फोट न करके मोक्ष के कारणभूत धर्म का ही स्थान स्थान पर स्फोट किया है जैसे जैनशास्त्रकार भगवान् उमास्वाति वाचकजी ने तत्त्वार्थसूत्र के आरम्भ में ही **सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः** ऐसा सूत्र बना के सच्ची मान्यता, सच्चा बोध और सुन्दर वर्तन रूप मोक्ष का रास्ता ही दिखाया। न तो उस मोक्ष का स्वरूप दिखाया न मोक्ष की समृद्धता ही दिखाई। यावत् मोक्ष की परम ध्येयता भी दिखाई नहीं। जगत् में भी

अपन देख सकते हैं कि नगर के रास्ते पर चलनेवाला इन्सान उस नगर का सच्चा स्वरूप भी नहीं पहिचानता हो या उलटा ही पहिचानता हों; तब भी वह सच्चे नगर को पाता ही है। इसी तरह से मोक्ष का जो रास्ता है, उसपर चलनेवाला आदमी मोक्ष को पूरी तौर से पहिचाने या नहीं भी पहिचाने तब भी वह अवश्य मोक्ष को पाता है। इसी बात को इधर भी ख्याल रख के मोक्ष के स्वरूप में जो मतमतांतर हैं उनका कुछ भी विवेचन करने में नहीं आयगा।

क्या स्वर्ग और मोक्ष धर्म का लक्ष्यार्थ नहीं है?—कितनेक साक्षरगण, आस्तिक शास्त्रों में धर्म के फलरूप से फरमाये हुए स्वर्ग को तथा मोक्ष को सिर्फ वाच्यार्थ में ही ले जाते हैं, और सांसारिक इहभविक सुखों की सिद्धि को ही धर्म के लक्ष्यार्थ में लेते हैं; याने हिंसा, झूठ, चोरी, स्त्रीगमन, परिग्रह, गुस्सा, अभिमान, प्रपंच और लोभ को छोडने से शास्त्रकारों ने जो स्वर्ग और मोक्ष की प्राप्ति दिखाई है, वह सिर्फ वाच्यार्थ याने शब्दों का ही अर्थ है; ऐसा मानते हैं। याने आखिर में न कोई स्वर्ग जैसी चीज हैं, न कोई मोक्ष जैसी चीज है, लेकिन स्वर्ग और मोक्ष शब्द आगे धरने से हिंसादिक का करना रुक जाय तो जगत में बलवान् इन्सान दुर्बल को सताने से दूर रहे, जूठ नहीं बोलके सत्य ही बोलनेवाला होने से प्रामाणिक बन जाय, किसी की कोई भी चीज बिना हक्क लेने की चाहना न करे, शरीर की रक्षा अच्छी तरह से करे, संग्रहशील न बनके प्राप्त हुई लक्ष्मी का व्यय दुःखी जीवों के उद्धार के लिए करे और क्रोधादिक विकारों के अधीन बन के निर्विचार दशा या दुर्विचार दशा में न जा पडे। यह धर्म शास्त्रकारों का मतलब है। और जिससे इहभविक किसी भी आपत्ति को वह न पाये, इतना ही नहीं लेकिन अपने कुटुम्ब और सारे संसार को, वह हिंसादिक को नहीं करनेवाला आदमी, इस तरह से परम सुखमय कर सके इसी लक्ष्यार्थ से शास्त्रकारों ने स्वर्ग मोक्ष के कारण के नाम से धर्म दिखाया है"।

यह सब कथन जो इन्सान पुनर्जन्म या भवांतरा नहीं माननेवाला है वैसे के ही मुख में शोभा दे सकता है।

परन्तु जो इन्सान अपने को हिन्दु जाति में ही दाखल करना चाहता हो वह स्वर्ग-मोक्ष को वाच्यार्थ और लक्ष्यार्थ दोनों तरह से मानने में कभी नहीं हिचकायगा।

हिन्दुजाति का मतलब ही यही है कि आत्मा को एक भव से दूसरे भव, दूसरे भव से तीसरे भव, इस तरह से घुमनेवाला ही माने। **हिन्दु धातु घुमने के अर्थ में है, और घुमनेवाला ही यह आत्मा होने से शास्त्रकारोंने आत्मा को हिन्दु माना है और इस तरह से हिन्दु आत्मा को माननेवाले ही हिन्दु गिने गये हैं।**

ख्याल रखने की जरूरत है कि जिस मजहब के नेता ने एक ही पुनर्जन्म मान के बार बार पुनर्जन्म रूप भवान्तर नहीं माना उन लोगों ने ही हिन्दु जाति को काफर शब्द से पुकारा है।

इस स्थान में सर्व धर्म का विचार होने से विशेष विचार न करके 'वास्तविक रीति से स्वर्ग-मोक्ष को देनेवाला धर्म है', यह बात हिन्दु जाति को सभी तरह से मान्य है, ऐसा समज के धर्म के ही विषय में कुछ कहने में आयगा।

स्वर्ग-मोक्ष सत् हैं धर्म उसका कारण हैं।

सभी हिन्दुशास्त्र इस विषय में एक मत को धारण करते हैं कि धर्म का नतीजा स्वर्ग और मोक्ष ही है। याने कोई भी हिन्दु स्वर्ग या मोक्ष को असत् पदार्थ नहीं मानता है कि जिससे स्वर्ग और मोक्ष को सिर्फ वाच्यार्थ में रखके इहलौकिक फल को लक्ष्यार्थ की तौर से गिनले।

सामान्य शास्त्रीय नियम भी आप लोगों के ख्याल में हैं कि वाच्यार्थ का बाध होने से ही वाच्यार्थ को छोड के उससे भिन्न ही लक्ष्यार्थ लेना।

यहां तो स्वर्ग और मोक्ष ये दोनों पदार्थ अनुमान और शास्त्र से सिद्ध हैं, इससे इधर किसी तरह से वाच्यार्थ का बाध नहीं है। ऐसा यथास्थित स्वर्ग और मोक्ष का कारण धर्म ही हो सकता है।

सिवाय धर्म के यदि स्वर्ग और मोक्ष हो जाता हो तो इस जगत में वनस्पति आदि एकेन्द्रिय वगैरह जीवों का अधम जाति में ठहरना और भटकना होता ही नहीं। जैसे अल्प ही संख्या के आदमी पुण्य का कार्य करनेवाले और पुण्य की कारणा रखनेवाले होते हैं, वैसे ही जगत में धन, धान्य, कुटुम्ब, शरीर आदि सब तरह का आनन्दपानेवाले लोक भी अल्प ही होते हैं। इसी नियम से समझ सकते हैं कि धर्म और पुण्यका फल ही समृद्धि ओर आनन्द है। और मनुष्य-जन्म में जो कुछ ज्यादा धर्म और पुण्य किया जाय उसके फलरूप आनन्द और समृद्धि भुगतने का स्थान स्वर्ग जरूर ही हेतुवाले को मानना ही होगा। पर्यन्त में जैसे शान्त आदमी प्रसन्नता से दुनिया के बाह्य पदार्थ का संयोग नहीं होने पर भी असीम आनन्द को भुगतता है उसी तरह से सर्व अदृष्ट या कर्म से रहित हुआ स्व स्वरूप में अवस्थित हुआ आत्मा भी अनिर्वचनीय आनन्द का अनुभव करे उसमें कुछ भी ताजुबी नहीं है। और वैसी दशा को ही शास्त्रकारों ने मोक्ष मनाया है। इससे मोक्ष का असम्भव मानना शास्त्रानुसारियों और युक्ति के अनुसारियों के लिए कभी लाजिम नहीं है।

धर्म का स्वरूप समझने में परीक्षा की जरुर

उपर दिखाया हुआ धर्म स्वर्ग और मोक्ष का कारण है यह बात सभी आस्तिक लोक मंजूर करते हैं। लेकिन धर्म किसको कहना इसमें ही बडा विवाद है।

कितनेक भद्रिक लोक तो धर्म का अलग अलग रास्ता सुनके ही धर्म के उन भेदों के नाम से ही धर्म से अलग हो जाते हैं; लेकिन उन लोगों को सोचना चाहिए कि रजत, सुवर्ण, हीरा, मणि, मोती, पन्ना, वगैरह

जगतभर की जो जो किमती चीजें गिनी जाती हैं वे सभी परीक्षा की दरकार रखती हैं, क्योंकि विना परीक्षा किए कोई भी इन्सान इन चीजों को नहीं ले सकता। तब धर्म जैसी चीज जो इस जिन्दगी को सुखमय बनाने के साथ आइन्दा जिन्दगी की मनोहरता करने के साथ शाश्वत ज्ञान और आनन्दमय ऐसे अव्याबाध पद को देनेवाली होने से अनमोल है वह परिश्रम और परीक्षा किए बिना कैसे सच्ची तरह से पहिचान सकते और पा सकते हैं।

सुज्ञ महाशय को इस बात पर गौर करने की जरूरत है कि जगत में जिस चीज से जो चीज मिल जाती है उस चीज से वह चीज कम किमत-वाली ही होती है। इसी तरह खान, पान, शरीर, इन्द्रियाँ, वाचा, विचार, कुटुम्ब, धन, धान्य, वगैरह सभी चीजें धर्म याने पुण्य से ही मिलती हैं। इससे स्पष्ट ही कहना चाहिए कि धर्म यह अणमोल चीज है। इस वास्ते उसकी परीक्षा अवश्य होनी ही चाहिए।

ख्याल करने की जरूरत है कि तरकारी लेने में गडबड हो जाय तो आधे आने की नुकसानी होवे, कपडा खरीदने में अकल का उपयोग नहीं करे तो दो चार आने का हरजा होवे, चांदी के गहने में दो चार रुपयों का हरजा होवे, सोने के गहने में पचीस पचास का हरजा होवे, हीरा मोती के खरीदने में हजार दो हजार का घाटा होवे लेकिन परीक्षा किये बिना धर्म के लेने में तो इस जिन्दगी और आइन्दा जिन्दगी की बरबादी होने के साथ संसारचक्र में जीव का भटकना ही हो जाय। इससे धर्म की खास परीक्षा करने की जरूरत है। परीक्षा करके ही लिया हुआ धर्म बहुत करके सच्चा मिल सकता है।

धर्म की परीक्षाः— जगत में जिस पदार्थ को अपने देखते हैं उसकी परीक्षा अपन कौरन कर सकते हैं, क्योंकि जगत के बाह्य पदार्थों की परीक्षा उनके स्पर्श, रस, वर्ण' गंध, संस्थान' आकृति वगैरह से हो सकती है, लेकिन यह धर्म ऐसी चीज है कि जिसकी परीक्षा स्पर्श वगैरह

से कभी नहीं हो सकती। इससे ही धर्म के विषय में ज्यादा मतमतांतर भी हैं और परीक्षा करना मुश्किल भी हैं। स्पर्शादिक से जिस वस्तु की परीक्षा हो जाती है उसमें विवाद का स्थान ही नहीं रहता। जैसे मृदु और कर्कश स्पर्श, मीठा और तीखा रस, सुगंध और दुर्गंध, सुरूप और कुरूप वगैरह् में किसी तरह से किसी का भी विवाद् होता ही नहीं; लेकिन धर्म ही ऐसी चीज है जो न तो व्यवहार का विषय है और न तो स्पर्शादि से परीक्षा करने के लायक है। इतना होने पर भी धर्म की परीक्षा किसी तरह से नहीं हो सकती है, ऐसा नहीं है। जैसे आत्मा, बुद्रि आदि पदार्थ व्यवहार और स्पर्शादि का विषय नहीं हैं तब भी उन आत्मादिक पदार्थों को अकलमंद् आदमी अनुमान से पहिचान सकता है उसी तरह धर्म की परीक्षा भी अकलमंद आदमी अनुमान से पहिचान सकता है उसी तरह धर्म की परीक्षा भी अकलमंद् आदमी दिमाग से कर सकता है।

व्यापक धर्मकी स्थितिः— जगत के सभी अकलमंद आदमियों को इस बात का तो पूरा निश्चय ही है कि किसी को भी सताना, झूठ बोलना, किसी की चीज को छीन लेना, औरत पर खराब निगाह् करना और सभी तरह से संग्रहशील बनना, ये सब कार्य बुरे माने गये हैं। याने इन सताना आदि कार्यों को रोकने से ही धर्म हो इस बात में कोई भी आदमी उजर नहीं कर सकता। लेकिन समझदार मनुष्य वर्ताव की जितनी कीमत करे उससे ज्यादा कीमत अच्छे विचार की करते हैं।

इसीसे ही महर्षि फरमाते हैं कि हरेक धार्मिक आदमी को चाहिए कि **अपने वर्तन को सुधारने के साथ साथ विचारशीलता को भी उन्नत बनावे।** सामान्य रूप से सभी मनुष्य उन्नत विचार की ही चाहना करते हैं, लेकिन कितनेक मनुष्यों को उन्नत विचार किसको कहना उसका भी ख्याल नहीं होता है। और कितनेक आदमी ख्याल होने परभी उन्नत विचार का परिशीलन करने में ही मंद रहते हैं। लेकिन यह बात निश्चित है कि

जिस आदमी को उन्नत विचार का ख्याल होगा वही उन्नत विचार का परिशीलन कर सकेगा। इससे धर्म का असली स्वरूप जो विचार का औन्नत्य है उस पर गौर करने की जरूरत है।

विचार औन्नत्य के भेदः—आदमी को धर्म में प्रवृत्त होने के साथ विचार का औन्नत्य आवश्यक है यह बात सभी दर्शनवाले को मंजूर करना ही होगा किसी दर्शनवाले ने यह नहीं कहा है कि बिचारकी अधमता के साथ धर्म के अनुष्ठान धर्मरूप में गिने जाय। चाहे तो किसी को दान दें, सद्-वर्त्तन रक्खें, अनेक तरह की तपस्या करके कष्ट उठावें, या संसार की माया से दूर होने का चित्त करें। लेकिन जब तक विचार का औन्नत्य न हो तब तक उन दानादिक को कोई भी दर्शनवाला धर्म नहीं मान सकता है।

यह बात भी ख्याल करने के योग्य है कि जैसे दानादिक की प्रवृत्ति करने पर भी विचार का औन्नत्य नहीं होवे तब सच्चा धर्म नहीं हो सकता है, उसी तरह से विचार का औन्नत्य होने पर अवश्य दानादिक की प्रवृत्ति न भी हों, तब भी विचार औन्नत्य को धारण करनेवाला अवश्य ही धर्मवाला होता है। यदि ऐसा नहीं मानने में आवे तो एक भी दफे आदमी निर्धन हो गया तो उस जन्म में या अन्य जन्म में उसको दानादि धर्म होने का सम्भव ही नहीं है। ऐसा मानने से नतीजा यह आ गया कि निर्धन को दानादि नहीं होने से (सर्वथा) स्वतः धर्म नहीं होगा, और धनवान के धन का दुरुपयोग और अनुपयोग ज्यादा होने से धर्म का सम्भव बहुत कम होगा। इससे आहिस्ते आहिस्ते धर्म का अभाव ही हो जायगा।

इन बातों का विचार करने से सज्जनगण सहज ही समझ सकेंगे कि धर्म की असली जड **विचार का औन्नत्य** ही है। इस विचार औन्नत्य को चार भाग में अपन विभक्त कर सकेंगेः—

१ जगत् भरके सब जन्तु चाहें तो स्थावर हो चाहे तो चल हों, चाहे तो समझदार हों, चाहे तो बिन समझदार हों, स्वदेशी हों, या विदेशी

हों, स्वजन हों या परजन हों, मित्र हों या शत्रु हों, हिंसक हो या दयालु हों, चाहे जैसे हों; लेकिन किसी जन्तु पर वैर विरोध की भावना न होवे याने 'अपराध की माफी लेनी और देनी' इस सिद्धान्त को आगे रखके **'मैत्र्यस्तु तेषु सर्वेषु'** याने सभी जीवों को फायदा पहुंचानेवाला होना यह मेरा असली कर्तव्य है, ऐसा विचार कर इस मैत्रीभाव के सिद्धांत से ही जैन शास्त्र धर्म को फरमाता है।

इसी कारण जैनधर्म के सत्ताकाल में किसी जैन राजा या समाज ने किसी अन्य धर्म के मन्दिर, धर्मस्थान या गुरुस्थान को हडप करने के लिए न तो उद्यम किया है और न हडप किया है।

यद्यपि इस मैत्री भावना को संसार की मौज में मचे हुवे आदमी निर्बलता और कायरता के नाम से पुकारते हों, लेकिन सज्जनगण तो स्वयं ही समझ सकते हैं कि जगत में ऐसा एक भी सद्‌गुण नहीं है कि जिसको दुर्जनों ने दूषित न किया हो; इस बात को सोचके जनसमुदाय को खोटी वहकावट से कोई भी सज्जनगण माफी देने के साथ के इस मैत्री गुण को कभी दूर न करेंगे।

यह मैत्री भावनावाला ही धर्म विश्वधर्म हो सकता है। जिस धर्म में वैर और विरोधरूप अग्नि जाज्वल्यमान करने का आदेश हो वह धर्म कभी विश्वधर्म होनेके लिये लायक नही बन सक्ता।

२ जिस तरह सर्व प्राणिओं के हित की चाहना करने की धर्मनिष्ठ प्राणि के लिये जरूरत है, उसी तरह (खुदसे) ज्यादा गुणवान आदमी की ओर बडा सत्कार सन्मान करने की इच्छा प्रदीप्त होंना ही चाहिये। जो आदमी गुणवान को पहिचानता नहीं है, और गुणवान का आदर-सत्कार सन्मान करने के लिये हरदम अभिरूचिवाला नहीं रहेता, वह आदमी कभी धर्मनिष्ठ नहीं हो सकता। अनादि काल से अज्ञान से भरे हुए आत्मा को नये नये गुणों की प्राप्ति करने का एक ही रास्ता है, वह

यह है कि गुणवान् महात्मा की याने सत्पुरुषों के सन्मान की ओर हरदम झुकता रहे। कोई भी आदमी गुण और गुणवान का सन्मान किये बिना कभी गुणवान नहीं बन सकता है, और इसी से ही शास्त्रकारों ने संतकी स्तुति की बडी ही महिमा दिखाई है।

यह विचार औन्नत्य का दूसरा भेद है।

३ जिस तरह अपराध की माफी लेने देने के साथ सर्व जीवों के हित का सोचना और सत्पुरुषों की सेवा के लिये हरदम भावना-युक्त होना कहा है उसी तरह शारीरिक या आत्मिक तकलीफ से हैरान होनेवाले जो कोई भी जन्तु हों उन सबकी तकलीफ मिटाने का विचार होवे, यह विचार औन्नत्य का तीसरा भेद है।

ख्याल करने की जरूरत है कि जिस जन्तु ने पाप बांधा है वह तकलीफ पाता है; लेकिन तकलीफ पानेवाले प्राणी की तकलीफ दूर करनेवाले को बडा ही लाभ है। जैन शास्त्र के हिसाब से पाप का फल अकेली तकलीफ भुगतने से ही भुगता जाता है ऐसा नहीं है; किन्तु जैसे केले के अजीर्ण में इलाइची या आम के अजीर्ण में सुंठ देने से विकार दूर हो जाता है, लेकिन वह केले और आम की वस्तु उड नहीं जाती है, उसी तरह बंधा हुआ पाप का रस टूट जाय और कम हो जाय इससे, उस दुःखी प्राणि का दुःख कम हो जाता है। दवाई देने से जैसे बीमार की तकलीफ मिट जाती है, उसी तरह दयालु महाशयों के प्रयत्न से दुःखी प्राणियोंका दुःख भी दूर हो सकता है। इससे दुःखी प्राणियों के दुःख को दूर करने का जो विचार होवे यह विचार-औन्नत्य का तीसरा भेद है।

४ जगत में कितनेक प्राणी ऐसे होते हैं कि जिनके हित के लिए प्रयत्न करें, दु,ख दूर करने के लिये कटिबद्ध होवें, तब भी उन प्राणियों के कर्म का (पाप का) उदय विचित्र होने से या चित्तवृत्ति अधम होने उनका हित न होवे। इतना ही नहीं लेकिन वह अपने आप अहित में ही

या दुःख के कारण में ही मस्त हो जाय। वैसे प्रसंग में किसी तरह से भी उस हित करनेवाले आदमी को उस जन्तु पर द्वेष नहीं करना, लेकिन कर्म और उनके फलों को सोचके उदासीन वृत्ति में रहना।

यह विचार-औन्नत्य का चौथा भेद है।

उपसंहारः— इन चारों ही तरह से विचार के औन्नत्य को धारण करनेवाला प्राणी धर्मनिष्ठ या धर्मपरायण हो सकता है। इससे हरेक आदमी को दानादि धर्मपरायणता ग्रहण करने के साथ इस **विचार-औन्नत्य को** धारण करना चाहिए।

आप सज्जन गण का ज्यादह समय न लेके मेरे वक्तव्य को समाप्त करते हुए इतना ही कहूंगा कि सच्चिदानन्द आत्मा को खोजने के लिए कटिबद्ध होनेवाले सज्जनों को उपर्युक्त मैत्रीआदि चार तरहके विचार औन्नत्य के मार्ग में आना ही चाहिये।

❊

પરમપવિત્ર પરમેષ્ઠિપદોનો અનુક્રમ

જગતમાં ગણિતના હિસાબે સંખ્યા એક સરખી હોય છતાં તેના અનુક્રમ ઉપર જ ગણિતનો આધાર રહે છે. શરૂઆતમાં જેમ બાર અને એકવીશમાં બન્ને અંક એક સરખા છતાં જો અનુક્રમમાં ફેર પડે છે તો નવનો ફરક પડી જાય છે. યાવત્ સોની અંદરની સંખ્યામાં ઓગણીશ અને એકાણુંની સંખ્યાના આંકડા સરખા છતાં સંખ્યામાં કેવો મ્હોટો ફરક પડે છે? એ હકીકત કોઈ પણ સુજ્ઞની જાણ બહાર નથી. એવી રીતે ૧૯૯ અને ૯૯૧, ૧૯૯૯ અને ૯૧૯૯ વગેરેની સંખ્યામાં પણ અનુક્રમ જાળવવામાં અને નહિ જાળવવામાં કેટલો બધો ફેર પડે છે તે સ્હેજ સમજી શકાય તેમ છે.

આવી રીતે અંકમાં જેમ અનુક્રમની નિયમિતતા છે તેવી રીતે પરમપવિત્ર પંચપરમેષ્ટિમાં પણ અનુક્રમની નિયમિતતા અનાવશ્યક નથી પણ અત્યંત ઉપયોગી છે.

જો કે અનાનુપૂર્વીમાં ક્રમની અનિયમિતતા થાય છે. પણ જો ક્રમનું નિયમિતપણું ન હોય તો પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી બને જ નહિ અને જો પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી ન બને તો પછી અનાનુપૂર્વી હોય જ ક્યાંથી ? ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે શાસ્ત્રકારમહારાજાઓ જ્યાં પૂર્વાનુપૂર્વી હોય ત્યાં જ પશ્ચાનુપૂર્વી પણ માને છે અને જ્યાં પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી હોય ત્યાં જ અનાનુપૂર્વીની હયાતી માને છે. જ્યાં અનાનુપૂર્વી હોય ત્યાં પૂર્વા-નુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી હોવી જ જોઈએ. અને પૂર્વાનુપૂર્વી તથા પશ્ચાનુપૂર્વી ન હોય તેને શાસ્ત્રકારો અનાનુપૂર્વી કહેતા નથી પણ અવક્તવ્ય જ કહે છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું છે કે પંચપરમેષ્ઠિને અનાનુપૂર્વીથી ગણાય છે, છતાં તેમાં આધારરૂપ તો પૂર્વાનુપૂર્વી જ છે. અને પૂર્વાનુપૂર્વી ત્યાં જ હોય કે જ્યાં અનુક્રમનું નિયમિતપણું હોય.

જૈનજનતામાં પાંચ પરમેષ્ઠિનો ક્રમ જાહેર જ છે. પરંતુ તે અરિહંત સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુને નમસ્કારનો જે ક્રમ છે તે જેવો મોક્ષમાર્ગની સાધ્યતાને અંગે ઉપયોગી છે તેવો જ આગલ આગલપદોમાં પાછલ પાછલના પદોની અનુવૃત્તિ માટે પણ ઉપયોગી છે.

અરિહંતમહારાજા મોક્ષમાર્ગના ઉત્પાદક છે તેથી મોક્ષના અર્થી જીવોને આદ્યમાં નમસ્કાર કરવા યોગ્ય હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ અને કુટુંબકબીલા જગત્‌માં દષ્ટપદાર્થો છે, પણ પ્રથમ નંબરે તે ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ આદિને અર્પણ કરનાર દેવ આદિની આરાધના થાય છે, એવી રીતે મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષની ઈષ્ટિતા છતાં ભગવાન અરિહંતની સૌ પ્રથમ આરાધના થાય એ સ્વાભાવિક છે.

આ કારણથી સિદ્ધમહારાજ જો કે સર્વ ગુણે સંપૂર્ણ છે, છતાં તે સિદ્ધોનો જીવ પણ અરિહંત ભગવાનો છે, અરિહંત ભગ-

વાને નિરૂપણ કરેલા મોક્ષમાર્ગને આધારે જ સિદ્ધોને સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, માટે સિદ્ધભગવાનને અરિહંત મહારાજશ્રી પછી પંચપરમેષ્ઠિમાં દાખલ કરેલા છે.

એ અરિહંત અને સિદ્ધમહારાજ શિવાયના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુમહાત્માઓનો ક્રમ પાછલ અને ક્રમસર આવે તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

ભગવંત અરિહંત મહારાજે દેખાડેલા મોક્ષમાર્ગના નાયક તરીકે આચાર્ય મહારાજા પંચાચાર દેખાડનારા છે. ભગવાન્ જિનેશ્વરોના કથન શિવાય સ્વતંત્ર રીતે આચાર્યો બોલે નહિ અને જો કોઈ પણ ભગવાન્ જિનેશ્વરમહારાજાના વચનને અનુસર્યા શિવાય કે વિરૂદ્ધ પણે બોલે તો તેને જૈનશાસનને માનનારાઓ અધમ પુરૂષ તરીકે જ માને.

એમ શંકા ન કરવી કે આચાર્ય ભગવાનનું કાર્ય તો અર્થ કહેવાનું જ છે અને અહીં આચારના દેશક કેમ કહ્યા? એવી શંકા નહી કરવાનું કારણ કે આચાર્ય ભગવંતો અર્થ થકી તીર્થંકર મહારાજે અને સૂત્ર થકી ગણધર મહારાજે ફરમાવેલ પ્રવચનના અર્થોનું કથન કરે, પણ તે કથનમાં આચાર્ય ભગવંતનું ધ્યેય જ્ઞાનાચારઆદિક પાંચ આચારોની પ્રવૃત્તિનું જ હોય.

આ વાતને બરોબર સમજવાથી એ પણ સ્પષ્ટ સમજાશે કે આચાર્ય મહારાજાઓ સામાન્ય રીતે દરેક સૂત્રના ઉદ્દેશ અને સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞા થયા પછી જ અનુયોગરૂપ અર્થને કેમ આપે છે. તથા પ્રવજ્યાને અંગીકાર પછી મહાવ્રતોનું ઉપસ્થાપન થયા છતાં પણ આચાર પ્રકલ્પઆદિ માટે કેમ પર્યાયો જોવા પડે છે? તેનો ખુલાસો સ્પષ્ટ થશે, વળી બૃહત્કલ્પઆદિ છેદગ્રન્થોને વંચાવવામાં તો શું? પણ સંભળાવવામાં પણ પરિણામકપણું જોવાની કેમ જરૂર પડે છે? તેમાં શું કારણ છે? એ સમજાશે.

કારણ કે આચાર્ય મહારાજ અનુયોગ એટલે અર્થની જે વ્યા-

ખ્યા કરે છે તે જ્ઞાનાચારાદિક પંચાચારના ઉદ્દેશથી કરે છે. જો કે શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સૂત્રોની વાચના આપે છે. તે પણ પાત્ર અને પ્રાપ્તને જ આપે છે, અને સૂત્રનું દાન પણ પંચાચારને ઉદ્દેશીને જ હોય છે. પણ અવ્યાખ્યાત એવું સૂત્ર સુતેલા મનુષ્ય જેવું ગણેલું હોવાથી તે સૂત્રમાત્રના દાનથી આચારોનું પ્રકાશન ન માન્યું.

આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય મહારાજ પ્રવજ્યા અને ઉપસ્થાપના કરે ત્યારે તે દીક્ષિત થયેલાને સહાયકારી વર્ગની જરૂર પડે તો તેથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્ત્તનારા ભવ્ય જીવોને સહાય કરનારો સાધુ વર્ગ પંચપરમેષ્ઠિમાં છેલ્લે પદે ગણવામાં આવ્યો છે.

આ ઉપરથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે સાધુ મહાત્માઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્દર્શનાદિનું પાલન કરે તે યોગ્ય જ છે, પણ શ્રી જૈનશાસનમાં સાધુઓની નમનીયતાનું સ્થાન એ મોક્ષમાર્ગની મદદ કરવાથી જ છે એ અવશ્ય ધ્યાન રાખવા જેવું છે.

પરમેશ્વર એટલે?

આત્મા જેવી ચીજ ઓળખાવનાર જો કોઈ જગતમાં હોય તો ફક્ત **પરમેશ્વર,**

આત્મા એ સ્પર્શ રસ ગંધ રૂપ અને શબ્દ વિનાનો હોઈ તેનું સૌ પ્રથમ જ્ઞાન ધરાવનાર **પરમેશ્વર.**

આત્મા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર સ્વરૂપ છે એમ જોનાર અને સમજાવનાર **પરમેશ્વર.**

આત્મામાં સ્વાભાવિક અનાબાધ સુખ છે એવું આદ્ય જાણનાર અને જણાવનાર **પરમેશ્વર.**

આત્માને આવરીને તેના ગુણોનો પ્રકાશ રોકનાર એવી ચીજને ચોકખી જોનાર **પરમેશ્વર.**

તે આત્માના ગુણનાં આવરણો જેનાથી ઉત્પન્ન થાય, જેનાથી વધે, જેનાથી અનુબંધવાળાં થાય, તે બધું જોનાર **પરમેશ્વર.**

આત્માના આવરણોનું રોકાણ કેમ થાય તે રોકાણ ટકે છે કેમ? અને પરંપર ફલને આપે છે કેમ? એ જાણનાર **પરમેશ્વર.**

આત્માના આવરણોને ટાળવા માટે કયા સાધનોની જરૂર છે? તે જાણનાર **પરમેશ્વર.**

આવરણોને ટાળનાર અને રોકનાર એવો આખો વર્ગ ઉભો કરી આવરણોને રોકવાનો પ્રવાહ ઉભો કરનાર **પરમેશ્વર.**

આવરણોને રોકનાર અને ટાળનાર વર્ગના સાધનોની સામગ્રી ગોઠવનાર અને ખીલવનાર **પરમેશ્વર.**

જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આશ્રવ સંવર નિર્જરા બંધ અને મોક્ષ એ તત્ત્વોને જણાવનાર શાસન સ્થાપનાર **પરમેશ્વર.**

જીવ અજીવના ભેદો પૃથ્વી પહાડ પાણી વાયુ વનસ્પતિ ઢોર મનુષ્ય નારક અને દેવ એ બધા કેમ કેમ કયા કયા કર્મોથી ઉત્પન્ન થાય છે? એ બધું જણાવનાર **પરમેશ્વર.**

અજ્ઞાનઅંધકારથી વ્યાપ્ત જગતમાં જ્ઞાનઉદ્યોત કરનાર **પરમેશ્વર.**

મોહમદિરાથી મત્ત થયેલ જગતમાં મદિરાના છાકને મટાડનાર આદ્યપુરુષ તે **પરમેશ્વર.**

કર્મની કઠિન કારમી જુલમગારીને જાણીને જીવાત્માને શિવાત્મા બનાવનાર પરમપુરુષ **પરમેશ્વર.**

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ રત્નના અખૂટ ખજાનાને નહિં પામવા દેનાર કર્મકંટકોને બાળીને ભસ્મ કરવા તપ તપનાર **પરમેશ્વર.**

દીવાથી અનેક દીવા પ્રગટે તેમ ઉદ્ધૃત એવા પોતાના આત્માથી અનેક આત્માઓનો ઉદ્ધાર કરનાર **પરમેશ્વર.**

જેના ત્રણ જ પદથી ભાગ્યશાળી પુરુષો સકલ શાસ્ત્રોને રચવાની શક્તિ મેળવે છે તે **પરમેશ્વર.**

જેના ગર્ભ જન્મ દીક્ષા કૈવલ્ય અને નિર્વાણની વખતે સચરાચર જગત્ નારકી સુધાં પણ આનંદ પામે છે તે **પરમેશ્વર.**

જેના જન્મ આદિ વખતે ત્રણે ભુવનમાં ઉદ્યોત થાય છે તે **પરમેશ્વર.**

જેના મરણ વખતે આખા જગતમાં અંધારૂં થાય છે તે **પરમેશ્વર.**

જેની માતા ચઉદ ગજવૃષભાદિ સ્વપ્નો ગર્ભ વખતે દેખે છે તે **પરમેશ્વર.**

❋

दुःखानां साधुता सहे ।६१।

દુઃખોનું સહન કરવું તેમાં જ સાધુતા—સજ્જનતા છે. (૬૧)

धर्मे धैर्यं महाफलम् ।६५।

ધર્મમાં ધૈર્ય રાખવું તે મહાફલવાળું થાય છે. (૬૫)

तीव्रे ह्यसाते न हि किञ्चिदिष्टम् ।८०।

જ્યારે તીવ્ર અસાતા ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે કોઈ પણ વસ્તુ ઇષ્ટ લાગતી નથી. (૮૦)

पापे प्रचण्डे विषये विपर्ययः ।८१।

પ્રચંડ પાપ ઉદયમાં આવે છતે શબ્દાદિ વિષયો પણ ઉલટા થઈ જાય છે. (૮૧)

(પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રી કૃત સુવાક્ય સંગ્રહમાંથી)

પૂ૦ આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રી વિરચિત–

વીતરાગ પ્રભુના ગુણોને વર્ણવતું સાધારણ જિન સ્તવન

(રાગ–ઝેર ગયાં ને વેર ગયાં વળી કાળા કેર ગયા કરનાર)

નમો નમો એ દેવ જિનેશ્વર ભવિજનને ભવ તારણહાર. એ આંકણી.

કાલ અનાદિ ભવમાં ભટક્યો નવી મળિયો એ દેવ જિનેશ;
પુદ્ગલભાવ રમણુતા કરતો અથડાયો લઈ નાના વેશ
વાનર જાતિ વળી મદિરાના પાન થકી હોય જિમ મસ્તાન;
ઇન્દ્રિય રસ રાચ્યો આ જંતુ ઉપદેશક પણ પુદ્ગલ ભાન. નમો૦ ૧

પર વનિતા નિજ લલના વિષયે માચ્યો જે મોહે સુર મૂઢ;
પુદ્ગલભાવ પરાયણ થઈને રાગ રોષ ભરિયો અતિગૂઢ
પરના પ્રાણ વિનાશન હેતે ધરતા નિજ હાથે હથિયાર;
જપ માલા વળી બોધ અભાવે અડસય સંખ્યાના એ ધાર. નમો૦ ૨

મોહ સકળનો નાશ કરીને આત્મ ભાવ રમણ લહી પૂર્ણ;
આતમરૂપ લહી જે કેવળ લોકાલોક વિલોકી તૂર્ણ
જન્મ જરા મરણે રૂલતો આ અશરણ જગને દેખી ભાણ;
નિજ પર ભાવ પ્રગટ સવિ કરતો ભાખે તત્ત્વમયી ગિર જાણ. નમો૦ ૩

વર્તન શુદ્ધિ તણાં ભંડારી કેવળનાણ તણા એ સ્થાન;
જાણી વાણી સુધારસ પીને ભવિજન લાભે નિજ નિત ભાન
વચન ક્ષમા ને વચન ક્રિયા વળી યોગશાસ્ત્રનો ધરતો જાણ;
ધર્મક્ષમા નિસંગક્રિયાથી સમરથ યોગ ધરે ગુણ ખાણ. નમો૦ ૪

ગુણમય પરમ ગુરુની આણી આરાધે તરીએ સંસાર;
આલંબન આગમનું તજતો ભવ ભવ ભટકે જીવ ગમાર
અહનિશ જિનઆણા આરાધી અવિરત પણ લેશે ભવપાર;
આણા વિણ અધ સત્તર ત્યજતો, ન લહે નિજ આનન્દ લગાર. નમો૦ ૫

આ પુસ્તક શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા, કપડવંજ માટે
શ્રી વસંત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ–ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદે છાપ્યું.

વર્ષ ૧ પુસ્તક ૪

આગમજ્યોત

જગવત્સલ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુનો

સર્વહિતકર ઉપદેશ

*

"अत्थि मे आया उववाइए, णत्थि मे आया उववाइए"

—શ્રી આચારાંગ સૂત્ર.

ભાવાર્થ : "મ્હારો આત્મા (પર્યાયાર્થિકનયથી) **ઔપપાતિક** (પરભવથી આવીને ઉપજનારો) છે: મ્હારો આત્મા (દ્રવ્યાર્થિકનયથી) **ઔપપાતિક નથી.**"

આ ઉપદેશમાં અસ્તિતા અને નાસ્તિતા બન્ને પરસ્પર વિરુદ્ધ દેખાતા ધર્મો એક જ આત્મામાં છે, એમ જણાવી અર્થથી વિરુદ્ધ ધર્મોનો સદ્ભાવ પ્રથમ ભાગથી સૂચવ્યા છતાં શબ્દથી સ્પષ્ટ વિરુદ્ધ ભાવ સૂચવે છે.

અન્યથા 'મારો આત્મા ઔપપાતિક છે' એમ માનનારો મનુષ્ય 'મ્હારો આત્મા ઔપપાતિક નથી' એમ કેમ માની શકે? અને આ વિરોધને માનનારા આત્માને જ જ્ઞાનસંજ્ઞાવાળો માનવો તથા

આવું વિરોધવાળું નહિ માનનારાને જ્ઞાનસંજ્ઞા વગરનો માનવો એ કથન શું કર્તું, અકર્તું અને અન્યથાકર્તું જેવું સામર્થ્ય ગણધર-મહારાજાનું જણાવે છે!

ખરેખર આ વાત સૂક્ષ્મ વિચાર માંગે છે.

પણ આ શાબ્દિક વિરોધનો પરિહાર ઘણો સ્હેલો હોઈ તે પરિહાર ઘણા પારમાર્થિક માર્ગને મોકળો કરે છે.

પ્રથમ अस्ति સાથેનો औपपातिक શબ્દ આત્માની જન્મયુક્ત-દશાને જણાવે છે જ્યારે नास्ति સાથેનો औपपातिक શબ્દ અસલી વસ્તુની ઉત્પત્તિરૂપ ઔપપાતિકતાને અંગે વપરાયેલ છે.

અર્થાત્ મારો આત્મા નવો ઉત્પન્ન થનારો નથી, કેમકે શાશ્વત છે. પણ નવા નવા ભવોમાં નવા નવા કર્મો કરવાથી નવા નવા જન્મોને મ્હારો આત્મા ધારણ કરે છે.

આવી રીતે કથંચિત્ ઉત્પત્તિની अस्तिता અને કથંચિત ઉત્પત્તિની नास्तिताને મ્હારો આત્મા ધારણ કરે છે એમ માનનારો જ કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય, સદસદ્ અને ભિન્નાભિન્ન સ્વરૂપવાળા આત્માને માનનારો હોઇ સમ્યક્ત્વવાળો કહી શકાય, અને તે આત્માના જન્માદિને ટાળવા માટે આત્માના સ્વરૂપભૂત વિરતિ અને નિષ્કષાય ધર્મમાં વર્તવા તૈયાર થાય, યાવત્ જન્મના આંટા ન મટે ત્યાં સુધી અવ્યાહતપણે આત્મદશાને લક્ષ્યમાં રાખનારો બને.

આ ઉપદેશથી પૃથક્-પૃથક્ પરસ્પર સ્વરૂપ-ભિન્ન એવા સાત અને અનુભવ અથવા હેયોપાદેયની દૃષ્ટિથી ઉપયોગી એવા નવ તત્ત્વોને જણાવનાર અને જાણનારાઓએ તેમ જ મનાવનાર તથા માનનારા-ઓએ શરૂમાં જ્ઞાન અને તેના અનંતરફલ તરીકે તેમજ બન્નેના ફલ તરીકે તથા પરમ ફલ તરીકે મોક્ષનું ધ્યેય સિદ્ધ કરવા માટે આત્માનું ભાન મેળવવાની આવશ્યકતા છે, એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

આ ઉપદેશથી એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું કે આત્માના અવ્યાબાધ સ્વરૂપને સમજનારે સર્વ આશ્રવના મૂલસ્થાનરૂપ જન્મ દેનારા

એટલે સાંપરાયિકના આશ્રવથી પ્રથમ સાવચેત થવાની જરૂર છે.

આ ઉપદેશ એ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે જેઓ પોતાના આત્માને જન્મની જંજીરમાં જકડાયેલો ગણી તે જંજીરને તોડી નાંખવા માટે જીવનને ઝંપલાવવા તૈયાર થાય તેજ ખરેખર **જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવાળો** છે.

અર્થાત્ જે મનુષ્ય આત્માનું નિત્યાનિત્યત્વ વિગેરે સમજે કે માને નહિ, અને જન્માદિને ટાળવાની બુદ્ધિથી વૈરાગ્યને વરે નહિ તે જીવો **દુઃખગર્ભિત** કે **મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય**માં જ જકડાયા છે.

આવી રીતે અનેક પ્રકારે, અનેક અપેક્ષાએ વિચાર કરનારાઓ સ્પષ્ટપણે સમજી શકશે કે ગમ-નય અને ભંગના ભેદોથી થતી સૂત્રની અનન્તાર્થતા ભવ્ય-જીવોને હિત કરનારી થાય છે.

આ રીતે આ ઉપદેશ સર્વ જગતના જીવોને હિત-કલ્યાણની સાધનાની પ્રાથમિક ભૂમિકાને સૂચવનાર છે તેથી કલ્યાણકામી-મુમુક્ષુઓએ આ ઉપદેશનું રહસ્ય યોગ્ય રીતે સમજવું જરૂરી છે.

अणुसोओ संसारो
पडिसोओ तस्स उत्तारो

ઇન્દ્રિયો-વિષયોને અનુકૂળ રહેવું તે સંસાર-

તેને કબજે કરી પ્રતિકૂળ ચાલવું તે તેમાંથી છૂટવાનો ઉપાય છે.

—શ્રી દશવૈ૦ સૂત્ર.

પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીની
મંગળવાણી

* અનેક ભવ વિના અરિહંતપણું સાંપડતું નથી.

* જૈનશાસનનો સિદ્ધાન્ત જ એ છે કે ઉદયને કાપવો. જ્યાં ન કપાય તેવો ઉદય હોય તો ત્યાં સમભાવે સહન કરવાની વાત સાચી ?

* જૈનેતરનું ધ્યેય પરમેશ્વર કે ગુરૂની પ્રસન્નતા–રાજીપા વગેરેનું છે, તેમ જૈનનું ધ્યેય તે નથી.

* આત્માની પોતાની ઋદ્ધિ–સમૃદ્ધિમાં લેશ પણ ન્યૂનતા ન હોય, પોતાનું સામર્થ્ય ફોરવવામાં કોઈ પણ આડે ન આવે તો તે સ્થિતિમાં આત્મા આબાદ ગણાય.

* આત્માની આઝાદી તથા આબાદી માટે દુનિયાને જૈનધર્મ પરમ આવશ્યક છે.

* જૈન ધર્મની દરેક ક્રિયા મોક્ષ માટે જ છે.

* એકસરખી બે ઘડી જો આત્મા તન્મય બને તો બેડો પાર થઈ જાય.

* મોક્ષ મેળવવા માટે બે ઘડીની તન્મયતા પર્યાપ્ત છે.

* વડીલોના ઉપાલંભાદિ આનંદપૂર્વક સહન કરવા એ જ સજજનોનું–ઉત્તમ પુરૂષોનું કામ છે.

* જૈન દર્શનમાં મોક્ષ વિના બીજું ધ્યેય જ નથી. જન્મ અને કર્મની પરંપરા તોડવી–મોક્ષ મેળવવો એ જ ધ્યેય.

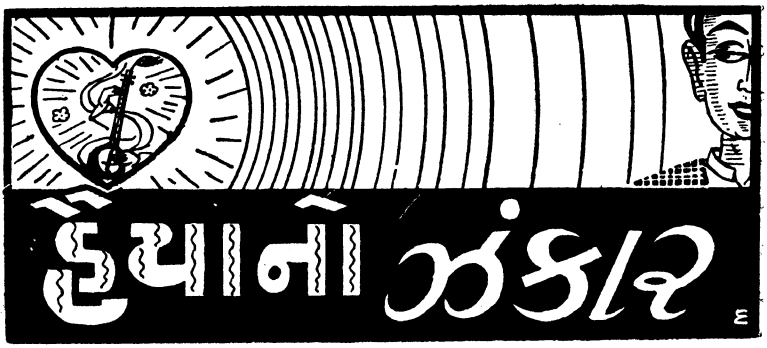

[આગમમર્મજ્ઞ આગમવાચનાદાતા આગમસમ્રાટ્ ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત પૂ૦ **આ. શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વર** ભગવંતે શાસનના અનેકવિધ ભગીરથ કાર્યો અને શ્રુતોપાસનાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના ભારણ વચ્ચે પણ સમયે સમયે બાળજીવોને ઉપયોગી શૈલિથી ખૂબ જ માર્મિક છતાં સુંદર-પ્રાસાદિક પદ્ધતિએ નાની મોટી રચનાઓ, અને નાના મોટા ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું છે.

જીવનદીપને બુઝવી નાંખવા તૈયાર થયેલી વિષમ રોગશય્યામાં પણ પોઢેલા પૂજ્ય આગમોદ્ધારકશ્રીએ હજારો શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે.

તેમાંથી ચુંટી ને ચતુર્વિધ શ્રીસંઘને સ્વાધ્યાય ચિંતન-મનનમાં ઉપયોગી થાય તેવી સામગ્રીનો રસથાળ આ વિભાગમાં રજુ કરવાની મંગળ ભાવના છે. **સં.**]

ધ્યાનસ્થ-સ્વર્ગત પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવ આગમસમ્રાટ્
શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી રચિત
માર્મિક પદ્યરચનાઓ.

પરમાત્માનો આદર્શ ઉપકાર

(રાગ-હરિગીત)

ભવિકા ભજો ભગવંતને જે તારતા ભવસિંધુથી. (આંકણી.)
નહિં આત્મજ્ઞાન રસે ચઢયો મિથ્યાત્વમોહે રાચિયો;
મનો વાચા કાય મળિયો ઈંદ્રિય રસ રાચિયો.

ગંધ રૂપ રસે સ્પર્શે શબ્દ ગુણમાં ગાજિયો;
સ્વપર ભાન ન સ્વપ્નમાં હતું કેવલ લોહે રાજિઓ. ભવિકા૦ ૧

દેહ દારા બાલકોને, પિતા કાકા ભ્રાતમાં;
માત સાસૂ સસરાને મૂઢ માસી જાતમાં.
મેલવ્યા એ મ્હેલવાના નથી સાથ ભવાંતરે,
ભગવંતની જે રત્નરાશિ તે સદા રહે અંતરે. ભવિકા૦ ૨

શૈશવે નહિ ભાન છે વસુ વૃંદનું જિમ લેશથી;
બાલકોને શાન નહિં હત? આબરૂના કલેશથી.
પુદ્ગલાનંદે રમતા લહે નહિ નિજ-ભાવને;
જિનરાજ-વચન વિવેક પામી લહો નિજપર ભાવને. ભવિકા૦ ૩

ભાવથી વ્રત-તત્ત્વને સમજો ભવિ? નિજ ભાવમાં;
હિંસાદિ ભાવ વિચિત્રતા છે કઠિન કર્મ સ્વભાવમાં.
ક્રોધાદિ કશ્મલ-ભાવના નિજ કર્મની છે કાલિમા;
સાધુ-ધર્મ જ લઇ હણો રહી આત્મગુણની આલિમાં. ભવિકા૦ ૪

સકલ ગુણની શ્રેણિને જો ઇહો આત્મ-નિવાસમાં;
સકલ ગુણથી પૂર્ણ પ્રભુને ધરો તો નિજ-ભાસમાં.
ગુણવંત શરણે પામિયે ગુણ શ્રેણિને શુભ ચિત્તથી;
ભવિકા! સદા તદ્રૂપ રહીને ભજો યોગ પવિત્તથી. ભવિકા૦ ૫

જિનરાજ આણુ અભ્યાસ કરતાં દહો કર્મની કાલિમા;
પ્રગટ વધતો આતમા લહે સદ્ય શુભની શાલિમાં.
યોગ ઇચ્છા તે શાસ્ત્રનો કરતો વહે **સામર્થ્ય** ને;
પ્રતિપત્તિ રૂપે પામિયો **આનન્દ** પામે સત્યને. ભવિકા૦ ૬

ચેતનને શિખામણ

સમજ લે ચેતન દિલ અપને, સભી યહ જિંદગી ફાની.
મનુજ ભવ દોહિલા પાયા, જિનેશ્વર શાસ્ત્રમેં ગાયા,
સ્વપ્નકા ચાંદ બતલાયા, સમજ૦ ૧

નિજ આદતસે રોકે, લોભ મદ માન દીયે ધોકે,
ઔર જો તૃષ્ણાપુર રોકે, દે દાન સુજત લોકે. સમજ૦ ૨
ગુરુકા યોગ મિલા ભારી, વાણી હૈ જિનપતિકી સારી,
સુણી ભવભય સંકટ વારી, નહિ હૈ તબભી યહ ચારી. સમજ૦ ૩
અનાદિ કાલસે લીના, નિગોદ અવ્યવહારે કીના,
વાસ નહિ ઉન્નત પથ બીના, અબ તું પાયો સુખ લીના. સમજ૦ ૪
હૃદયમેં જિનવર-પથ ધારો, સદા નિજ રૂપ લખો સારો,
તન મનસે વિષય વારો, લહો શુભ સંજમ શિવકારો. સમજ૦ ૫
ભવી ભવભીતિ સબ ડાલી, રહો વ્રત ચરણ દશા પાલી,
સદા સંવર નિર્જર ભાલી, લહો નિજ આનન્દ અજવાલી. સમજ૦ ૬

આશ્રવના અંશો

આજ જિનરાજ તુજ શાસને આવિયો, મેળવ્યું જ્ઞાન અજ્ઞાન વારી,
આશ્રવો હેતુ છે ભવતણા કારમા, શાસને તુજ કહ્યા તો કટુ નિવારી.
આજ૦ ૧
હોય અધિકરણ એ જાણી જીવેતરો, જીવના અડસય વિધી નિવાર્યા,
કલ્પના પીડને વધ તજો તંતથી, કરણકારણ સહિત અનુમતિ અનાર્યા.
આજ૦ ૨
ક્રોધ માને વળી દંભને લોભથી, દાખીયા યોગ ચિત્ત તનુ વાચો,
તિગ તિગ ચારને ત્રણ ગુણા સાધતાં, ભેદ સય આઠ એ શુદ્ધ જિન વાચો.
આજ૦ ૩
ભેદ અડસય કહ્યા એમ જિન આગમે, જીવના આશ્રવો સુજન સમજો,
રાખજો પગ પગે કર્મ બળ વારવા, જાણીને શાસનાનન્દ રમજો.
આજ૦ ૪
નિર્વર્ત નિક્ષેપને યોગનિસ્સર્જના, આશ્રવે ચાર એ અજીવ ભેદે,
સાંભળી મન ધરી વારિયે વીર્યથી, શાસ્ત્ર ભાખ્યા સદાનન્દ વેદે.
આજ૦ ૫

ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત

પૂ૦ આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રીએ છેલ્લી ભયંકર માંદગીના બિછાને પણ રચેલ તાત્ત્વિક—અર્થપૂર્ણ ગંભીર

સુંદર—સુભાષિતો

(१) यथोदयं यथाभावि, कर्म जीवेन वेद्यते ॥
परिपक्वदशं कर्म, कथं न वेदिता नरः ? ॥ १४ ॥

જેવો ઉદય તથા જેવું ભાવી હોય તે પ્રમાણે જીવ કર્મને વેદે છે. પરિપકવ દશાને પામેલું કર્મ મનુષ્ય કેમ ન વેદે ? અર્થાત્ અવશ્ય વેદે. (૧૪)

(२) मरणं नाऽगतायुषः, जीवनं न निरायुषः ॥ २४ ॥
આયુષ્ય પૂરું થયું નથી તેનું મરણ નથી, તેમ જ આયુષ્ય વગરનાનું જીવન નથી. (૨૪)

(३) शान्तिरशान्तिः कर्मोत्था ॥ ३२ ॥
શાતા કે અશાતા જીવે કરેલા કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. (૩૨)

(४) भावानुसारी कर्मेति ॥ ३५ ॥
આત્મ—પરિણામને અનુસાર કર્મ આવે છે. (૩૫)

(५) व्याधीनां कारणं कर्म, निर्जरायै व्यथासहः ॥ ४१ ॥
વ્યાધિઓનું કારણ કર્મ છે. અને પીડાનું સહન કરવું તે નિર્જરા માટે થાય છે. (૪૧)

(६) न ते जगत्, न तस्य त्वम् ॥ ४५ ॥
જગત તારું નથી અને તું જગતનો નથી. (૪૫)

(૭) ये यथा भाविनो भावास्तथा ते न विपर्ययः ॥ ४९ ॥
જે ભાવો જે પ્રમાણે થવાના છે તે પ્રમાણે તે ભાવો થવાના છે, પણ પલટાવાના નથી. (૪૯)

(૮) शास्त्राणां सूक्तयः सुधा ॥ ५१ ॥
શાસ્ત્રોનાં વચનો અમૃત સરખાં છે. (૫૧)

(૯) आगमोक्तेर्मृतेर्हृतिः ॥ ५३ ॥
મોતનું હરણ આગમના વચનથી થાય છે. અર્થાત્ આગમમાં કહેલા વચન પ્રમાણે વર્તવાથી મૃત્યુ અટકે છે. (૫૩)

(૧૦) मृत्योर्नित्यागमान्न भीः ॥ ५४ ॥
નિશ્ચિત આવવાવાળા મૃત્યુથી ભય ન રાખવો. (૫૪)

(૧૧) व्याधयो निर्जरायै ते ॥ ५६ ॥
શાન્તિથી જો તું વ્યાધિને સહન કરીશ તો હે ચેતન? વ્યાધિઓ તને નિર્જરા માટે થશે. (૫૬)

(૧૨) दुःखस्योरो ददद् धीरः ॥ ५९ ॥
દુઃખને છાતી આપનાર ધીર ગણાય અર્થાત્ ધીર પુરુષ દુઃખની સામે થાય છે. પણ પીઠ દેખાડતો નથી. (૫૯)

(૧૩) दुःखे प्रौढैव निर्जरा ॥ ६० ॥
દુઃખને સહન કરવામાં જ અત્યન્ત નિર્જરા થાય છે. (૬૦)

(૧૪) दुःखानां साधुता सहे ॥ ६१ ॥
દુઃખોનું સહન કરવું તેમાં જ સાધુતા–સજ્જનતા છે. (૬૧)

(૧૫) मृत्यन्त्याराधना धर्म्या ॥ ६२ ॥
મૃત્યુ આવે ત્યાં સુધીની જે આરાધના રહે તે જ આરાધના ધર્મમય ગણાય. (૬૨)

(૧૬) सापायो धर्म उत्तमः ॥ ६४ ॥
કષ્ટવાળો ધર્મ ઉત્તમ ગણાય છે. (૬૪)

(૧૭) धर्मे धैर्यं महाफलम् ॥ ६५ ॥
ધર્મમાં ધૈર્ય રાખવું તે મહાફળવાળું થાય છે. (૬૫)

(૧૮) आराधना सा मृत्यन्ता ॥ ६६ ॥
તે જ આરાધના છે કે જે મરણના છેડા સુધી રહે. (૬૬)

(१९) न क्रिया फलिनी किन्तु, मरणान्ता क्रिया वृषे ॥ ६७ ॥
ક્રિયા ફળવાળી નથી પરન્તુ મરણના છેડા સુધી રહેવાવાળી ધર્મ-વિષયક ક્રિયા ફળવાળી છે. (૬૭)

(२०) यियासोः सुगतिं वेद्यं, घनं पापं न तत्र तत् ॥ ६९ ॥
સુગતિમાં જનારને અહીંયા જ ઘણું પાપ વેદી-ભોગવી લેવાનું હોય છે. કેમ કે ત્યાં તે નથી. (૬૯)

(२१) यथोदयं कर्मततेर्हि भोगः ॥ ७० ॥
ઉદયને અનુસરીને કર્મની શ્રેણિનો ભોગ હોય છે. (૭૦)

(२२) अक्षीणं तपसा नियमाद्, भोक्तव्यं सुधियाऽप्यघम् ॥ ७४ ॥
તપસ્યાથી ક્ષીણ નહિ થયેલું કર્મ પંડિત પુરુષોને પણ નિયમ ભોગવવું પડે છે. (૭૪)

(२३) तीव्रे ह्यसाते न हि किञ्चिदिष्टम् ॥ ८० ॥
જ્યારે તીવ્ર અશાતા ઉદયમાં આવે છે. ત્યારે કોઇ પણ વસ્તુ ઇષ્ટ લાગતી નથી. (૮૦)

(२४) पापे प्रचण्डे विषये विपर्ययः ॥ ८१ ॥
પ્રચંડ પાપ ઉદયમાં આવે છતે શબ્દાદિ વિષયો પણ અશુભ થઈ જાય છે. (૮૧)

(२५) व्यत्येति नो कर्म मनो हि रोगिणाम् ॥ ८३ ॥
રોગીઓનું મન કર્મને ઓળંગી શકતું નથી. (૮૩)

(२६) भाविभावं निरीक्ष्यात्मन्, स्वस्वरूपे स्थिरो भव ॥ ८५ ॥
હે આત્મન્! ભાવિ ભાવનો વિચાર કરીને પોતાના સ્વરૂપમાં આત્મસ્વરૂપમાંસ્થિર થા. (૮૫)

(२७) कर्मबन्धाय चाञ्चल्यं, स्थैर्यं कर्मक्षयावहम् ॥ ८६ ॥
મનનું ચંચળપણું કર્મના બંધને માટે થાય છે. તેવી જ રીતે મનની સ્થિરતા કર્મના ક્ષયને માટે થાય છે. (૮૬)

(२८) उदयं कर्मणो ध्यायन्, दुःखी रूपं सुधीः श्रयेत् ॥ ९१ ॥

કર્મના ઉદયને વિચારનાર દુઃખી એવો બુદ્ધિમાન્ પોતાના સ્વરૂપને પામે છે અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે. (૯૧)

(२९) शान्त्यै सर्वत्र निःस्पृहता ॥ ९२ ॥

નિઃસ્પૃહપણું દરેક જગ્યા પર શાન્તિ માટે થાય છે. (૯૨)

(३०) न बाधा ममतां विना ॥ ९३ ॥

મમતા સિવાય પીડા નથી. (૯૩)

(३१) कथं कल्पद्रुमो धर्मो? यदचिन्तितसौख्यदः ॥ ११२ ॥

ધર્મ કલ્પવૃક્ષ સરખો કેમ કહેવાય? કારણ કે તે અચિન્ત્ય સુખને આપનાર છે. (૧૧૨)

(३२) मृत्योर्बिभेति न च कोऽपि विनाशयेत् तम् ॥ ११४ ॥

જગત મરણથી ભય પામે છે પણ તેનો-મરણનો નાશ કોઇ કરી શકે તેમ નથી. (૧૧૪)

(३३) सकृद् भवेत् सुमरणं मरणादिभेदि ॥ ११८ ॥

એક વખત થયેલું સમાધિ-મરણ મરણ આદિને ભેદનાર થાય છે. (૧૧૮)

(३४) मृतेरेवौषधं मृतिः (मृत्यूनां मृत्युरौषधं) ॥ १२० ॥

મૃત્યુ નિવારવાનું ઔષધ મૃત્યુ છે એટલે સમાધિ-મરણ છે. અર્થાત્ સમાધિ મરણથી મરણોનો નાશ થાય છે. (૧૨૦)

(३५) फलत्येव ध्रुवं धर्मः, प्रेत्य उप्तकणादिवत् ॥ १४६ ॥

વાવેલું અનાજ આદિ, જેમ ફળ આપે છે. તેમ કરેલો ધર્મ પરભવમાં અવશ્ય ફળ આપે જ છે. (૧૪૬)

(३६) कर्मणमुक्तो भव चेत् सुखेप्सुः ॥ १४९ ॥

જો તને સુખની ઇચ્છા હોય તો તું કર્મરૂપી દેવાથી મુક્ત થા. (૧૪૯)

(३७) विधेः स्वभावोऽयमलङ्घनीयो,
दुःखं हि पापात् सुखमेव धर्मात् ॥ १५६ ॥

પાપથી દુઃખ અને ધર્મથી સુખ થાય છે એ વિધિનો સ્વભાવ ન ઓળંગી શકાય તેવો છે. (૧૫૬)

(૩૮) **न प्रार्थयामि जिन ते पदभक्तितोऽन्यत् ॥ १६८ ॥**

હે જિનેશ્વર ભગવન્! તારા ચરણ કમળની ભક્તિ સિવાય હું બીજી કંઈ પ્રાર્થના કરતો નથી. (૧૬૮)

(૩૯) **लब्धे मार्गे भवति भविनां नो भवेभ्योऽपि भीतिः ॥१७०॥**

માર્ગ પામ્યા પછી ભવ્ય આત્માઓને ભવનો પણ ભય હોતો નથી. (૧૭૦)

(૪૦) **अज्ञाते स्वे किं ज्ञः ॥ १७४ ॥**

પોતાનું–આત્માનું સ્વરૂપ ન જાણ્યું તો પછી જ્ઞાની જાણકાર થયો શા કામનો? (૧૭૪)

(૪૧) **ज्ञाते स्वे स्वयं किं परेण ते ? ॥ १७५ ॥**

પોતાના આત્માને જાણ્યો તો પછી બીજાની તારે શી જરૂર છે? (૧૭૫)

(૪૨) **विद्ध्यात्मानं यतो नात्माऽवेदि ज्ञानं मतं जिनैः ॥ १७६ ॥**

તું પોતાના આત્માને ઓળખ કેમ કે આત્માને ન ઓળખવાવાળું જ્ઞાન જિનેશ્વરોએ જ્ઞાનરૂપ માન્યું નથી. (૧૭૬)

(૪૩) **सदा मनसि संस्थाप्यं, पञ्चकं परमेष्ठिनाम् ॥ १८५ ॥**

હે જીવ? હંમેશાં હૃદયમાં પંચ પરમેષ્ઠીને ધારણ કરવા જોઇએ. (૧૮૫)

(૪૪) **लोकोत्तरगुणाः पञ्च, नान्ये सावद्यसाधनाः ॥ १८६ ॥**

આ પંચ પરમેષ્ઠી જ લોકોત્તર ગુણવાળા છે. બીજા કોઈ લોકોત્તર ગુણવાળા નથી. કારણ કે બીજાઓ તો સાવદ્ય સાધનવાળા છે. (૧૮૬)

(૪૫) **धर्मः कल्पः कथं यो हि, कल्पसृड्भाग्यसर्जकः ॥ १८७ ॥**

ધર્મ કલ્પવૃક્ષ કેવી રીતે? કારણ કે જે ધર્મ કલ્પવૃક્ષને પેદા કરનાર એવા ભાગ્યને ઉત્પન્ન કરે છે. (૧૮૭)

સજ્જનો કેવા હોય?

(પૂ૦ ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત આગમોદ્ધારક **આ૦ શ્રી આનંદસાગર-સૂરીશ્વરશ્રીએ** નાનાવિધ શાસન–હિતકારી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યગ્ર હોવા છતાં બાલજીવોને ઉપયોગી અનેક નાની મોટી કૃતિઓ રચી છે, જે કે **શ્રી आगमोद्धारककृतिसंदोह** નામે સાત ભાગમાં પ્રકાશિત થઇ ચુકી છે, જેમાંની "**सल्लक्षणानि**" નામની એક કૃતિ ગુજરાતી ભાવાર્થ સાથે અહીં આપી છે.

આ કૃતિ વિ. સં. ૨૦૧૫ માં **श्रीआगमोद्धारकग्रंथमाला** ૮ તરીકે પ્રકાશિત **श्री आगमोद्धारककृतिसंदोह** (પત્રાકારે) ભા. ૧ (કૃતિ સંખ્યા ૩૨ પાનું ૨૧૧) માં પૂ૦ શાસ્ત્રૈદમ્પર્યબોધક ગચ્છાધિપતિ-શ્રીના સંપાદન તલે છપાયેલ છે.)

सल्लक्षणानि

સજ્જન પુરૂષોના સ્વાભાવિક લક્ષણો જણાવાય છે:–

सुशिक्षपरिवारोऽर्च्यो १ विपदुच्चो २ महापदः ३ ।
न्यायवृत्ति ४ रयाञ्चो ५ स्वमित्रोद्धर्ता ६ सदोद्यतः ७ ॥१॥

ભાવાર્થ–સારી (ધર્મની) શિક્ષાવાળા પરિવારવાળો (અને તેથી જ) લોકમાન્ય ૧, (ગમે તેવી વિષમ) વિપત્તિ (દુઃખ–આફત)માં (માનસિક ધીરતાના બળે) ઉચ્ચ (દીનતા–વિનાની વૃત્તિવાળો) ૨, મોટા પુરૂષોના આચરેલા માર્ગમાં પગલું માંડનાર ૩, ન્યાય (ધર્મા-વિરોધી જીવન પદ્ધતિ)થી જીવનારો ૪, (કોઇની પાસે) યાચ્ઞા (દીનતાભરી પ્રાર્થના) નહીં કરનારો ૫, પોતાના મિત્રોને (આપત્તિ પ્રસંગોમાંથી) ઉદ્ધરનારો ૬, હંમેશાં (સત્કાર્યોમાં નિષ્ઠાપૂર્વક) પ્રવર્ત-નારો ૭. ॥ ૧ ॥

व्यवहृतावदाक्षिण्यः ८ द्यूतादिव्यसनोज्झितः ९ ।
स्ववंशजातिविख्यातः १० आदृतो नीतिधर्मयोः ११ ॥ २ ॥

ભાવાર્થ-વ્યવહારમાં (ખોટું) દાક્ષિણ્ય (શરમે-ભરમે ખેંચાવાની ટેવ) ન રાખનારો ૮, દ્યૂત (જુગાર) આદિ વ્યસનોથી રહિત ૯, પોતાના વંશ (પૈતૃક કુળ) જાતિ (માતૃક કુલ)માં (સત્કર્મોના બલે) પ્રખ્યાત ૧૦, નીતિ (ધર્માવિરોધી શિષ્ટ માન્ય વ્યાવહારિક જીવનચર્યા) અને ધર્મ (શાસ્ત્રાનુસારી આત્મકલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ)માં (હાર્દિક) આદર (વૃત્તિ) વાળો ૧૧. ॥ ૨ ॥

अनिन्द्यजीवी १२ निस्तृंशोऽरातौ १३ स्वाश्रितवर्धकः १४ ।
अतिथेः पूजको १५ गुह्यगोप्ता १६ योषावशो न यः १७ ॥३॥

ભાવાર્થ-(ધર્મ દૃષ્ટિએ અને લૌકિક રીતિએ) નિંદાપાત્ર ન બનાય તે રીતે જીવનારો ૧૨, *શત્રુ-દુશ્મન પર દયા નહીં દાખવનારો ૧૩ પોતાના આશ્રયે રહેનારાને (ધર્મ-વ્યવહાર દરેક રીતે) વધારનાર ૧૪, (દ્રવ્યથી કોઇપણ ઘરના આંગણે આવેલ મહેમાન અને ભાવથી જેઓ સદા ધર્મની આરાધનામાં હોઇ તિથિરહિત છે એવા ત્યાગી નિર્ગ્રંથ-સાધુઓ-બંને જાતના) અતિથિની સેવા-ભક્તિ કરનાર ૧૫, (કોઇની પણ) ગુહ્યવાતને ગોપવી જાણનાર ૧૬, જે (વિકારી જીવનની પ્રધાનતાને લઇ) સ્ત્રીને આધીન (બૈરી મુખો) ન હોય ૧૭ ॥ ૩ ॥

वचोरक्ष्य १८ ईविश्वासः १९ प्रार्थनाभङ्गभीलुकः २० ।
सत्त्ववान् २१ स्वीकृतारक्षी २२ द्रव्याद्धाक्षेत्रभावવित् २३ ॥४॥

ભાવાર્થ-(ધર્માનુકૂળ) વચન-પ્રતિજ્ઞાને (ગમે તે ભોગે પણ) નભાવનાર ૧૮, (યોગ્ય વ્યક્તિઓ પર) વિશ્વાસ ધરાવનાર ૧૯, (ગમે તેવી વ્યાજબી) પ્રાર્થનાનો ભંગ ન થાય તેવા ડરવાળો (પોતાના

---

* સામાન્યથી આ ગુણ સ્થૂલબુદ્ધિવાળા જીવોને અટપટો લાગે, પણ સર્વવિરતિના પંથે જવાનું ધ્યેય છતાં અવિરતિના ઉદયે લાચારીથી સંસારમાં રહેવું પડતું હોય તેને "સીધી આંગળીએ ઘી ન નિકળે" ની જેમ કયારેક વ્યવહારમાં હૈયાની કોમળતા છતાં દેખાવના કઠોર થવું જરૂરી થઈ પડે છે, નહીં તો 'ધર્મી એટલે કાયર' એવી ખોટી છાપ પડી જાય, તેથી ધર્માનુસારી ગૃહસ્થજીવનને લક્ષ્યમાં રાખી લૌકિક નીતિની દૃષ્ટિએ "દુશ્મન પર દયા નહીં બતાવવા" નો ગુણ દર્શાવ્યો હોય એમ લાગે છે.

સ્વાર્થને જતો કરીને પણ પ્રાર્થના પૂર્ણ કરવાની તૈયારી વાળો) ૨૦, સત્ત્વ (ધર્મારાધના અને વિશુદ્ધ વ્યવહાર જીવન માટે જરૂરી ઉચ્ચ મનોબળ) વાળો ૨૧, સ્વીકૃત (શરણાગત કે પોતે જેને પોતાનો માન્યો તે) નું સર્વથી રક્ષણ કરનાર ૨૨, (ધર્મ અને વ્યવહારનું ડોળાણ ન થાય તેવા) દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને જાણનાર ૨૩ ॥ ૪ ॥

नात्मशंसी २४ गताशोची २५ प्रियपथ्योक्तिधारकः २६ ।
सोत्साहः २७ स्वार्थसंरक्षी २८ दाता २९ चित्यज्ञ ३०
ऊर्जयुक् ३१ ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ-આત્મશ્લાઘા નહીં કરનાર ૨૪, (બગડી ગયેલા) ભૂતકાળનો (નિરર્થક) વિચાર ન કરનાર ૨૫, પ્રિય (નગ્નસત્ય, અર્ધસત્ય કે કઠોર ન હોય) અને પથ્ય (સ્વપર હિતકારી) ભાષાવાળો ૨૬, (સારા કાર્યમાં) ઉત્સાહવાળો ૨૭, (વિવેક વગરના પરોપકારના નામે) સ્વાર્થને ન ચૂકનાર ૨૮, દાનગુણવાળો ૨૯, (ધર્મ, વ્યવહાર અને સમયના) ઔચિત્યને જાણનાર ૩૦, પ્રભાવશાળી ૩૧. ॥ ૫ ॥

धर्मे धने ऋणच्छेदे रोगेऽग्नौ शत्रुघातने ॥
अविलम्बो ३२ विशेषज्ञो ३३ स्वाधीनो ३४ नान्यभालदृक् ३५ ॥६॥

ભાવાર્થ-ધર્મમાં, ધનોપાર્જનમાં, દેવું ચુકવવામાં, રોગના પ્રતિકારમાં, અગ્નિને બુઝવવામાં અને શત્રુને મારવામાં (જરા પણ) વિલંબ (ઉપેક્ષા) ન કરનારો ૩૨, (સારાસાર, હિતાહિતના) વિશેષ (તફાવત) ને જાણનાર ૩૩, (દરેક બાબતમાં) સ્વાધીન (સ્વાશ્રયી-પરાવલંબી નહીં) રહેનારો ૩૪, (વ્યવહારથી કોઈની આબાદી કે ઐશ્વર્યને જોઈ અદેખાઇ કરવારૂપે) બીજાના કપાલ-(ભાગ્ય) ને (તીણી નજરથી) ન જોનારો ૩૫. ॥ ૬ ॥

धर्मिष्ठोद्धारकः ३६ सर्वहितैषी ३७ लोभरोधकः ३८ ।
स्निग्धे नानुचितो ३९ नात्युत्सुकः ४० परोपकारकः ४१ ॥७॥

ભાવાર્થ-ધર્મિષ્ઠ આત્માઓને (યોગ્ય સેવા ભક્તિ આદિથી) ઉદ્ધરનાર ૩૬, સર્વ (જગતના જીવો) નું હિત (ભલું) ચાહનારો ૩૭,

(પૌદ્ગલિક પદાર્થના) લોભને રોકનાર ૩૮, (પોતાના ઉપર) રાગ-ભક્તિ-સ્નેહ ધરાવનાર સાથે અનુચિત વર્ત્તન ન દાખવનાર ૩૯, (કોઈ પણ કાર્યમાં કે તેના ફળની પ્રાપ્તિમાં) અત્યંત ઉત્સુકતા (ચંચ-લતા) ન ધરાવનાર ૪૦, (બનતા પ્રયત્ને) બીજાનું ભલું કરી છૂટનાર ૪૧. ॥ ७ ॥

रोषतोषफलः ४२ सर्वकलाविज्ञो ४३ गुणादृतः ४४ ।
आपदं शरणं प्राप्तं रक्षन् ४५ खलेऽनतस्तथा ४६ ॥ ८ ॥

ભાવાર્થ-(ભીમ-કાંત બંને દૃષ્ટિના બળે) ક્રોધ અને પ્રસન્નતાને ભજનાર (અનુચિત ક્ષમા કે ક્રોધથી જગતમાં અળખામણો ન બન-નાર) ૪૨, દરેક કલાને જાણનાર ૪૩, ગુણ (અને ગુણી પુરૂષો)નો આદર કરનાર ૪૪, આપત્તિકાળે (બચવાની આશાએ) શરણે આવેલાને (જાનના જોખમે પણ) બચાવનાર ૪૫, (ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગે કે વ્યાવહારિક લાભની લાલચે પણ) ખલ (દુષ્ટ-સ્વભાવવાળા, હલકી વૃત્તિવાળા) પુરૂષની ખુશામદ ન કરનાર ૪૬. ॥ ૮ ॥

स्वात्मकुलज्ञातीयदेशसर्वनराङ्गिनां ।
त्राता शक्त्यनुरूपं स्यात् ४७ कृतकरणो ४८ दृढस्मृतिः ४९ ॥९॥

ભાવાર્થ-પોતાની જાતની, કુળની, જ્ઞાતિબંધુની, દેશની, બધાય મનુષ્યોની યાવત્ સઘળા પ્રાણીની (ઉત્તરોત્તર) શક્તિઅનુસારે રક્ષા કરનારો ૪૭, (દરેક સારા કાર્યની) કુશળતા ધરાવનાર ૪૮, સારી યાદશક્તિ ધરાવનાર ૪૯. ॥ ૯ ॥

दम्भज्ञाता ५० विमृश्योक्ता ५१ ऽऽलोच्यकारी ५२ जितेन्द्रियः ५३ ।
अद्रोहो ५४ दोषविच्छेदी ५५ सद्भावो ५६ नापबुद्धिदः ५७ ॥१०॥

ભાવાર્થ-(પારકાના) દંભ (પ્રપંચ-વિશ્વાસઘાતી રીતિ) ને જાણ-નાર ૫૦, વિચારીને બોલનાર ૫૧, (દરેક કામ) વિચારીને કરનાર ૫૨, જિતેન્દ્રિય ૫૩, દ્રોહ (થોડી ભૂલ પર વધુ બગાડવાની વૃત્તિ) વિનાનો ૫૪, (પોતાના) દોષોને (દૂર કરવાની મથામણ સાથે) ઉચ્છેદનાર ૫૫,

સારા ભાવ (અંતરંગ ઉદાત્ત વિચારધારા) વાળો ૫૬, (કોઇને પણ) ખોટી સલાહ ન આપનાર ૫૭. ॥ ૧૦ ॥

धीरो ५८ दृढाशयः ५९ श्राद्धो ६० व्यायामी ६१ स्पष्टवागृजुः ६२-६३ ॥
शक्तिमान्नापवादेक्षी ६४ नष्टचर्यः परीक्षणे ६५ ॥ ११ ॥

ભાવાર્થ-(કોઈ પણ અણધારી વિષમ સ્થિતિમાં પણ) ધીરજ ધરનાર ૫૮, (શુભકાર્ય વિષે) દૃઢસંકલ્પવાળો ૫૯, શ્રદ્ધા-સંપન્ન ૬૦, ઉદ્યમી (આલસ્યરહિત) ૬૧, (કોઈની શેહમાં તણાયા વિના) સ્પષ્ટ કહેનાર ૬૨, ઋજુ (સરલ પરિણામી) ૬૩, શક્તિ છતાં પણ (કોઈના) છિદ્ર ન જોનારો ૬૪, (કોઈની પણ ખોટી) પરીક્ષા માટે પ્રવૃત્તિ શૂન્ય ૬૫, ॥ ૧૧ ॥

न भीरुर्भयसम्प्राप्तौ ६६ स्तोकद्रव्योऽपि दायकः ६७ ॥
नात्यन्तरोषः ६८ स्थानास्थो ६९ नाभियोक्ता ७० नयादरः ७१ ॥१२॥

ભાવાર્થ-(ગમે તેવો) ભય આવી પડે (તો પણ) ડરપોક-બીકણ વૃત્તિવાળો ન હોય ૬૬, થોડું દ્રવ્ય પોતાની પાસે હોય તો પણ દેવાની વૃત્તિ ધરાવનાર ૬૭, અત્યન્ત (તીવ્ર) ક્રોધ વિનાનો ૬૮, યોગ્ય (વ્યક્તિપર) આસ્થા ધરાવનાર ૬૯, (કોઈના ઉપર) (ખોટા) આરોપ ન મુકનાર ૭૦, ન્યાયનો આદર કરનાર ૭૧ ॥ ૧૨ ॥

श्रेष्ठवृत्तो ७२ न गृण्हीयात् श्रुतमात्रं ७३ सुसङ्गतिः ७४ ॥
लज्जाबुद्धियुतो ७५ युक्तप्रेक्षी ७६ नान्यमुखः क्वचित् ७७ ॥ १३ ॥

ભાવાર્થ-શ્રેષ્ઠ (પ્રશંસનીય) આચરણવાળો ૭૨ (અદ્ધરથી) સાંભળેલા પર પકડ ન કરનાર (તપાસીને નિર્ણય કરનાર) ૭૩, સારી સોબત કરનાર ૭૪, લજ્જા-બુદ્ધિવાળો (જેથી લાજે શરમે અકાર્યમાંથી પાછો ફરી શકે) (દરેક વાતમાં) વ્યાજબી શું છે ? એ જોનાર ૭૬, ક્યારે ય (પણ) પારકા વિચાર કે નિર્ણય પર મદાર ન બાંધનાર ૭૭ ॥૧૩॥

ઉપરના સદ્ગુણોને યથાયોગ્ય રીતે વિકસિત કરવા મથનાર સજ્જન કહેવાય છે.

卐 તાત્ત્વિક વિચારણા 卐

[પરમપૂજ્ય ધ્યાનસ્થ સ્વ. આગમોદ્ધારકશ્રીએ બાળજીવોના હિતાર્થે અનેક નાની મોટી કૃતિઓ રચી છે, તેમાં **तात्त्विकविमर्श** નામે બહુ મહત્ત્વની કૃતિ બનાવી છે. જે કે **श्री आगमोद्धारककृति संदोह** (भा. १) માં પ્રારંભમાં જ પ્રથમ કૃતિ તરીકે પ્રકાશિત છે.

જેમાં કે આગમોમાં, પ્રકરણ ગ્રંથોમાં આવતી અનેક માર્મિક બાબતોના ઝીણવટ ભર્યા ખુલાસા શાસ્ત્રાનુસારી સૂક્ષ્મ પ્રતિભા બળે સુસંગત રીતે કર્યા છે.

તત્ત્વ રુચિ જિજ્ઞાસુ જીવોના હિતાર્થે તે કૃતિ ગુજરાતી અનુવાદ સાથે અહીં આપવામાં આવે છે.

卐 तात्त्विकविमर्श 卐

આ કૃતિના પ્રારંભમાં પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીએ શ્રી **तत्त्वार्थसूत्र**ની સ્વોપજ્ઞ–ભાષ્યની સંબંધ કારિકા ઉપર સૂક્ષ્મ વિચારણા નીચે મુજબ કરી છે.

१ "जात्यायुर्भोगा विपाक" इतिजातेर्हीनत्वं 'जन्म दुक्ख'मित्याद्युक्तेर्जन्मनो दुःखहेतुत्वमाशंक्याह–सम्यग्दर्शनेत्यादि ।

(૧) ભાવાર્થ–જાતિ (જન્મ) આયુ અને (શુભાશુભ કર્મનો) ભોગને વિપાક તરીકે (અન્ય દર્શનકારોએ પણ) માનેલ છે તેથી જન્મ હલકી ચીજ છે,

વળી **"जन्मदुःखं जरादुःखं मृत्युदुःखं पुनःपुनः ।**
संसारसागरे घोरे, तस्माज्जागृत जागृत"

કહેવત પ્રમાણે જન્મ દુઃખનું કારણ છે એ વાતને રજુ કરતાં જણાવે છે કે **सम्यग्दर्शनशुद्धं०** ॥

(२) यद्यपि मोक्षस्वरूपज्ञानमावश्यकं तथापि तत्स्वरूपे पुरुषज्ञानकृतो विशेषः, मोक्षस्य मार्गे तु तज्ज्ञानादेव तत्स्वीकारः, तस्मादेव मोक्षस्याधिगतिरिति युक्तोऽस्य मार्गस्योपदेशः.

(૨) ભાવાર્થ-યદ્યપિ મોક્ષનું સ્વરૂપ જાણવું જરૂરી છે તેમ છતાં મોક્ષના સ્વરુપની જાણકારીમાં જ્ઞાતાના ક્ષયોપશમની તરતમતાએ ફેરફાર રહે છે.

પણ મોક્ષના માર્ગ બાબતનું જ્ઞાન થવાની સાથે જ મોક્ષનો પણ (સ્વાભાવિક રીતે) સ્વીકાર થઈ જાય છે.

આ રીતે મોક્ષના જ્ઞાન વડે મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ વ્યાજબી છે.

एवं च मोक्षतत्त्वस्याप्यन्ते उक्तिः सङ्गच्छते, "सम्यग्दर्शने"-त्याद्यकारिकोक्तिरपि योग्याऽतः। वायुतेजसोः दुःश्रद्धानत्वाद् यद्वा यथाऽन्त्ये आख्यानं तथा मोक्षस्य तन्मार्गापेक्षया आश्रवाद्यपेक्षया वा तथात्वात् पश्चादाख्यानमत्र तत्त्वोद्देशे च ॥

આ રીતે (વિચારતાં) મોક્ષ તત્ત્વ (આદર્શ-લક્ષ્ય-ધ્યેયરૂપ છતાં)નું નિરૂપણ સૌથી છેલ્લું કર્યું છે તે પણ સંગત થાય છે.

આ ઉપરથી સ્વોપજ્ઞભાષ્યની સંબંધકારિકાઓમાં સૌથી પહેલી "**सम्यग्दर्शनशुद्धं०**" કારિકામાં જન્મની દુઃખરૂપતાનો નિર્દેશ પણ સંગત થાય છે.

અથવા જે રીતે આ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં (બીજા અધ્યાયમાં) તેઉકાય વાયુકાયનું સજીવત્ત્વ શ્રદ્ધાગમ્ય હોઈ તર્ક-યુક્તિથી અગમ્ય હોવાના કારણે પાછળથી પ્રરૂપાયા છે, તે રીતે મોક્ષમાર્ગ કે આશ્રવ-બંધ આદિની અપેક્ષાએ મોક્ષ દુઃશ્રદ્ધેય હોઈ સૌ પ્રથમ મોક્ષની વ્યાખ્યા ન જણાવતાં અહીં મોક્ષમાર્ગનું પ્રથમ સ્વરૂપ જણાવાયું છે.

આ રીતે જ સાત તત્ત્વોના સૂત્રમાં પણ મોક્ષને સૌ પછી જણાવ્યો છે.

આ બધું સંગત થઈ જાય છે.

(३) सम्यक्त्वस्य तत्त्वार्थश्रद्धानकार्यंकर-शुभात्मपरिणामरूपत्वाद् व्रतात्पार्थक्यं, अतः सिद्धेषु व्रताभावेऽपि सम्यक्त्वस्यावस्थितिः।

यथा हि सम्यक्त्वमिथ्यात्वान्यतरस्यावस्थाने नियमो, न तथा व्रताऽव्रतयोः, सिद्धेषूभयाभावात् ।

(૩) યદ્યપિ યસમ્યકત્વના અનેક રીતે થતા ભેદ-પ્રભેદોમાં ત્રિવિધ સમ્યક્ત્વના પ્રકારોમાં **કારકસમ્યક્ત્વ**માં વ્રતો-વિરતિ આવે છે, તેથી સમ્યકત્વ-વ્રતનો અભેદ ઘટી શકે છે, છતાં મૌલિક રીતે સમ્યક્ત્વ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધારૂપ કાર્યને કરનાર શુભ આત્મપરિણામસ્વરૂપ હોઈ વ્રતથી ભિન્ન છે.

તેથી જ સિદ્ધોમાં વ્રત-વિરતિ ન હોવા છતાં વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ હોય છે.

વળી જેમ સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વ બેમાંથી એક ગમે તે અવશ્ય હોવાનો નિયમ છે, તે રીતે વિરતિ-અવિરતિ બેમાંથી એક દરેક જીવમાં હોય જ એવો નિયમ નથી, સિદ્ધોમાં વ્રત કે અવ્રત બેમાંથી એકેય નથી હોતું.

(૪) **अन्यद्विहाय मोक्षमार्गस्य यदुपदेशनं तत्र हेतुर्वाच्यः उक्तेऽपि तन्मार्गे तत्प्रामाण्यदर्शनाय जिनवाक्यानुसारिता दर्शनीया, तत्रापि वर्त्तमानतीर्थाधिपस्य दर्शनीयोत्तमोत्तमता तत्तीर्थप्रवर्त्तकत्वात्तस्य, सोऽपि च समुदायस्याङ्गमित्युत्तमोत्तमान् तत्प्रसङ्गेन च शेषपुरुषपञ्चकस्याख्यानाय षट् पुरुषी । 'मोक्षमार्ग उपदेष्टव्य' इति नरजन्मसाफल्यस्योपदेश उपक्रमे, आद्यायां 'जन्म'-शब्देन मनुष्यजन्म, यतस्तत्रैव परमार्थसाधनसम्यग्दर्शनादित्रयस्य लाभसंभवः, द्वितीयायां तु 'जन्म'शब्देन चातुर्गतिको भवो ग्राह्यः ।**

(૪) ભાવાર્થ-બીજો ઉપદેશ ન આપતાં મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કેમ ? તેનું કારણ કહેવું જોઇએ વળી મોક્ષમાર્ગ કહ્યા પછી પણ મોક્ષમાર્ગનું પ્રામાણ્ય જણાવવા તેનું જિનવાક્યાનુસારીપણું જણાવવું જોઇએ.

તેમાં પણ વર્તમાન શાસનાધિપતિની ઉત્તમોતમતા જણાવવી રહે, કેમકે તેઓ શાસનના પ્રવર્તક છે. તેઓ પણ સમુદાયના અંગભૂત છે, તેથી ઉત્તમોતમની વ્યાખ્યા જણાવી. અને પ્રાસંગિક બાકીના પાંચ પુરુષોનું પણ સ્વરૂપ જણાવ્યું.

આ રીતે ભાષ્યકારિકામાં જણાવેલ ષટ્ પુરૂષની વ્યાખ્યાનું પ્રયોજન જણાવ્યું.

પ્રથમ કારિકામાં જણાવેલ મનુષ્ય જન્મની સફલતાનો નિર્દેશ મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશ દ્વારા સફળ થાય છે.

પ્રથમ કારિકામાં 'जन्म' પદથી મનુષ્ય જન્મ જાણવો કેમકે મનુષ્ય ભવમાં જ પરમાર્થ (મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિના કારણભૂત સમ્યગ્ દર્શનાદિ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનો સંભવ છે.

બીજી કારિકામાં **जन्मनि** પદથી ચાર ગતિરૂપ સંસાર જાણવો.

यतः सः समग्रोऽपि कर्मक्लेशानुविद्ध इति तद्धानाय यत्नः, न हि शास्त्रकृतां केवलस्य नरभवस्य हेयत्वं संमतं, न च स एव कर्मक्लेशानुबद्धो वेति, अत एव च दुःखनिमित्तमित्युक्तेऽपि कर्मक्लेशैरनुबद्ध इति, किञ्च–दुःखनिमित्तमित्यनेनापायकटुकता कर्मेत्यादिना विपाककटुकता च अपायावद्यदर्शनवद् ज्ञेयमेतत् अपायविपाकविचयवद्वेति ॥

કેમકે કર્મકલેશોની પરંપરા ચતુર્ગતિરૂપ સંભારમાં જ સંભવે છે.

અને તે સંસારના જ નાશ માટે પ્રયત્ન કરવાનું બીજી કારિકામાં "**तथा प्रयतितव्यं**" શબ્દોથી કહ્યું છે. શાસ્ત્રકારોએ કંઈ એકલા મનુષ્ય ભવને જ **हेय** નથી જણાવ્યો તેમ જ કર્મકલેશોની પરંપરાવાળો એકલો મનુષ્ય ભવ જ નથી. માટે બીજી કારિકામાં **जन्म** પદથી ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર જાણવો.

આ કારણથી જ પ્રથમ કારિકામાં "**दुःखनिमित्तं**" એમ કહેવા છતાં બીજી કારિકામાં "**कर्मक्लेशैरनुबद्ध**" કહ્યું છે.

વળી "**दुःखनिमित्तं**" પદથી તાત્કાલિક અપાયો અનર્થોનું સૂચન જાણવું અને "**कर्मक्लेशैरनुबद्धे**" પદથી **दुःखोनी** પરંપરા જાણવી.

આ વાત અપાય અને અવદ્યના વિચારની માફક અથવા ધર્મધ્યાનના અપાયવિચય અને વિપાકવિચયની માફક વિચારવી.

चतुश्शरण-महिमा

(ધ્યાનસ્થ સ્વ. પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીએ બાલ જીવોના હિતાર્થે ચિરંતનાચાર્યરચિત **શ્રી પંચસૂત્રના "શરણ ચતુષ્ટય"**ને વર્ણવતા શરૂના ભાગ ઉપરથી બાર શ્લોકની લઘુ કૃતિ "**शरण-चतुष्कं**" નામે બનાવી છે, તે કૃતિ જિજ્ઞાસુ જીવોના હિતાર્થે ગુજરાતી અનુવાદ સાથે રજુ કરાય છે.

આ કૃતિ "**श्री आगमोद्धारक कृति संदोह** (ભા. ૪ કૃતિ સં. ૧૨ પાનું ૧૯)માં છપાએલી છે.

नमो विराग ? सर्वज्ञ ?, शक्रपूज्य ? यथार्थवाक् ? ।
भगवन् ? लोकगुरोऽर्हंस्तुभ्यं, य एवमुक्तवान् ॥ १ ॥

जीवोऽनादि र्भवोऽप्यस्य, कर्मसंयोगजस्त्वयं ।
दुःखरूपफलोद्बन्ध-श्छेदोऽस्य शुद्धधर्मतः ॥ २ ॥

स पापविलयात् सोऽपि, भव्यत्वादिविपाकतः ।
चतुश्शरणगमनं, गर्हणं दुष्कृतावलेः ॥ ३ ॥

स्तुतिः सुकृतसन्तत्या, अस्य हेतुत्रयं त्विदम् ।
तत् कार्यमेतद् भवितु-कामेनैवाग्र्यमन्वहम् ॥ ४ ॥

मुहुः क्लेशेऽन्यथा सन्ध्या-त्रितये जीवनावधिः ।
भगवन्तोऽग्र्यपुण्याढ्या, गुरवो ये जगत्त्रये ॥ ५ ॥

क्षीणरागद्वेषमोहा, अचिन्त्यसुररत्नभाः ।
भवोदधिप्रवहणाः, शरण्याः शरणं मम ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ-હે વીતરાગ ? સર્વજ્ઞ ? ઇંદ્ર પૂજ્ય ? યથાર્થ વાણીવાલા ? પ્રાણી માત્રના ગુરૂ ? હે અરિહંત પ્રભુ ? તમને નમસ્કાર થાઓ !

જે ભગવન્તે આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—॥ ૧ ॥

"—જીવ અનાદિ છે તેનો સંસાર પણ અનાદિ છે, તે સંસાર કર્મના સંયોગથી ઉપજેલ છે, વળી તે સંસાર

દુઃખ સ્વરૂપ છે, દુઃખ ફળક છે, દુઃખની પરંપરા વાળો છે, એનો નાશ શુદ્ધ ધર્મથી થાય છે. ॥ ૨ ॥

તે શુદ્ધ ધર્મ પાપ (મોહ) કર્મના અપગમ (ક્ષયોપશમ)થી પ્રાપ્ત થાય છે, અને પાપ (મોહનીય)નો અપગમ તથાભવ્યત્વ આદિના વિપાકથી થાય છે,

ચતુઃશરણ સ્વીકાર, દુષ્કૃતની ગર્હા અને સુકૃતની અનુમોદના આ ત્રણ તથાભવ્યત્વાદિના વિપાકનું કારણ છે.

કલ્યાણકામી આત્માએ રોજ શ્રેષ્ઠ ચતુશ્શરણાદિનો સ્વીકાર સંક્લેશ (ચિત્તની વ્યાકુલતા) વખતે વારંવાર અને સામાન્યથી યાવજ્જીવ ત્રણ સંધ્યાએ કરવો જોઈએ.

ઉત્તમ પુણ્યશાળી, ત્રણ જગતના ગુરૂ, રાગદ્વેષ મોહ જેમના ક્ષીણ થઈ ગયા છે, અચિંત્ય ચિંતામણિ જેવા, ભવ સમુદ્રમાં વહાણ સમા, શરણ લેવા લાયક **શ્રી અરિહંતભગવંત** મારા શરણરૂપ થાઓ. ॥ ૩, ૪, ૫, ૬ ॥

प्रक्षीणजन्म-मरणाः, कर्माङ्कपरिवर्जिताः ॥
नष्टव्यथाः समस्ताऽर्थ-ज्ञान-दर्शनसंयुताः ॥ ७ ॥
सिद्धिस्थिता निरूपम-सुखयुक्ताः कृतार्थकाः ॥
सर्वथा शरणं सिद्धाः, भवन्त्वेते तथा सदा ॥ ८ ॥

शान्तगम्भीरमनसः, सावद्ययोगवर्जकाः ॥
पञ्चधाऽऽचारनिपुणाः, परोपकृतितत्पराः ॥ ९ ॥

पद्माद्याहरणास्थानाः, ध्यानाध्ययनसङ्गताः ॥
शुद्धाशयाः साधवो मे, शरणं सन्तु सर्वदा ॥ १० ॥

ભાવાર્થ-જન્મ-મરણ જેમના ક્ષીણ થઇ ગયા છે, કર્મના કલંકથી રહિત, પીડા રહિત, સમસ્ત પદાર્થના જ્ઞાન-દર્શનથી સહિત, મુક્તિમાં વિરાજમાન, નિરૂપમ સુખવાલા, કૃતકૃત્ય અને સર્વ રીતે શરણ લેવા લાયક **શ્રી સિદ્ધ ભગવંતો** સદા શરણરૂપ થાઓ, ॥ ૭-૮ ॥

શાંત અને ગંભીર મનવાળા, સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરનારા,

પંચાચારના પાલનમાં નિપુણ, પરોપકારમાં તત્પર, પદ્મ આદિના ઉદાહરણોને યોગ્ય, ધ્યાન અને અધ્યયનથી શોભતા, નિર્મળ અધ્યવસાય વાળા **સાધુઓ** મને સદા શરણરૂપ થાઓ. ॥ ૯–૧૦ ॥

सुरी सुरनरेशा-मोहध्वान्त नभोमणिः ॥
रागद्वेषविषे मन्त्रो, हेतुः सर्वशुभागतेः ॥ ११ ॥

कर्मकक्षाऽनलः सिद्धेः, साधकः केवलिस्मृतः ॥
धर्मो [मे] भगवन् शरणं, सर्वदा सर्वथा भवे ॥ १२ ॥

॥ इति शरण चतुष्कम् ॥

ભાવાર્થ–દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર અને નરેન્દ્રોથી પૂજનીય, મોહરૂપ અંધકાર માટે સૂર્ય સમાન, રાગ–દ્વેષ રૂપ ઝેરને ઉતારવા મહામંત્ર સમાન, કર્મરૂપ ઘાસ માટે અગ્નિ સમાન, સિદ્ધિનો સાધક **કેવલી ભાષિત ધર્મ** મને સદા સર્વથા ભવોભવ શરણરૂપ થાઓ. ॥ ૧૧–૧૨

ઉપયોગી સુભાષિત

अल्पाः स्वदोषमीक्षन्ते, प्रतिकुर्वन्ति चाल्पकाः ।
केचिदेव हि सम्पूर्ण गुणत्वमभियान्ति तु ॥

પોતાના દોષને જોનારા થોડા હોય છે, ઉપકારનો બદલો વાળનારા તો તેથી પણ થોડા હોય છે. સંપૂર્ણ ગુણવાન્‌પણું તો કો'ક જ પુણ્યાત્મા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પૂ૦ આગમો૦ રચિત સૂક્તસંગ્રહમાંથી

(આ વિભાગમાં ધ્યાનસ્થસ્વ૦ આગમસમ્રાટ્ પૂ૦ આગમોદ્ધારક-શ્રીના તત્ત્વાનુસારી ઐદમ્પર્યસ્પર્શી આગમિક ચિંતન–મનનનો લાભ જિજ્ઞાસાબુદ્ધિથી તે તે અવસરે પૃચ્છા-પરિપૃચ્છાદ્વારા ભાવુક મુમુક્ષુ આત્માઓએ લીધેલો અને તે તે પુણ્યશાળી વ્યક્તિઓએ નોંધી લીધેલ તેવા સુસ્પષ્ટ પ્રશ્નોત્તરોનો સુરમ્ય સંગ્રહ આપવાનો વિચાર છે.

આ વખતે ધ્યાનસ્થ સ્વ. પૂ૦ **આગમોદ્ધારક** શ્રી શિષ્યરત્ન શાસનદીપક શ્રી સિદ્ધચક્રારાધન તીર્થોદ્ધારક સ્વ. પૂ૦ આ૦ **શ્રી ચંદ્રસાગરસૂરીશ્વર**ના ઉજ્જૈનના વિશાલ સંગ્રહમાંથી જ્ઞાનમંદિરના કાર્યવાહક **ધર્મપ્રેમી શ્રી કુંદનમલજી** એ મોકલેલ વ્યાખ્યાનોના સંગ્રહમાંથી પેન્સીલથી લખેલ છૂટક પ્રશ્નોત્તરોના વેરવિખેર પાનાં મળી આવેલા તેમાંથી વ્યવસ્થિત કરી કેટલાક પ્રશ્નોત્તરો આપવામાં આવે છે.

પ્રશ્નોના પ્રારંભે કવરપેજ રૂપે રખાયેલ કોરા કાગળ ઉપર **“શ્રી પંચાશકના પ્રશ્નોત્તર ઉપા. દેવેન્દ્રસા. લે–દૌલત”** આવું લખાયેલ છે, તે ઉપરથી આ પ્રશ્નોત્તરોનું સંકલન **પૂ૦ ગણીવર્ય શ્રીદોલતસાગરજી**એ કરેલ હોય તેમ લાગે છે, અને **શ્રી પંચાશક-ગ્રંથ** સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો જણાય છે.)

પ્રશ્ન–૧ ત્રિકાલ જીન પૂજા કરવી એમ ઉત્સર્ગથી વિધાન કર્યા છતાં અપવાદ માત્રથી પોતાની આજીવિકાને બાધ ન થાય તેવો ને તેટલો સમય બતાવ્યો પણ ત્રિકાલ સંધ્યાએ જ પૂજા કરવી એમ વિધાન ન કર્યું.

આ બાબદ વાદી શંકા કરે છે કે શા માટે આપવાદિક કાલની પ્રરૂપણા કરી ?

ઉત્તર-બુદ્ધિમાન તે જ કહેવાય કે જે **ઔચિત્ય પૂર્વક વર્તે.** એવા બુદ્ધિમાન પુરૂષ કે જે પરમાર્થથી પુણ્યની પુષ્ટિ કે સુખની વૃદ્ધિને ઈચ્છતો જે રીતે કલ્યાણની પરંપરા વધે તેવી રીતે આદર-પૂર્વક પ્રયત્ન કરે એટલે ત્રિકાળપૂજા કરતાં જો આજીવિકાનો ઉચ્છેદનો પ્રસંગ આવતો હોય તો પૂજામાં આપવાદિક કાલનો આશ્રય કરે.

પ્રશ્ન-૨ આપવાદિક કાલનો આશ્રય ન કરે તો શુભ પરંપરાનો નાશ થાય છે એ શી રીતે ?

ઉત્તર-જો શ્રાવક આજીવિકાના ઉચ્છેદ પ્રસંગે પણ આપવાદિક કાલનો આશ્રય ન કરે તો આજીવિકા નાશ પામે ને આજીવિકાથી પીડાતા ગૃહસ્થને ધર્મસંબંધી કે લોકસંબંધી સર્વ ક્રિયાઓમાં મુંઝવણ થાય ને તેથી શુભપરંપરાનો નાશ થવા પૂર્વક આર્તધ્યાનનો પ્રસંગ આવે,

કદાચ કોઈ સર્વથા લોક-વ્યવહાર નિરપેક્ષ થવા માંગતો હોય તો તેવા આત્માએ સર્વ વિરતિરૂપ સંપૂર્ણ સંયમ એટલે સાધુપણું જ સ્વીકારવું ઉચિત છે. નહિતર તેનું સર્વથા નિરપેક્ષપણું ઉચિત નહિ, પણ ભૂમિકાભેદે અનુચિત જ ગણાય.

પ્રશ્ન-૩ પ્રભુ પૂજા કરનારે સ્નાન કરવું જોઇએ એમ વિધાન કર્યું છે, પરંતુ સ્નાનાદિક જીવનિકાયના વધમાં હેતુભૂત છે, માટે સ્નાન કરવું જોઇએ કે કેમ ?

ઉત્તર-શક્ય જીવ રક્ષા કરવા રૂપ યતના વડે કરાતી સ્નાનાદિક ક્રિયા ગુણને માટે થાય છે, માટે પ્રભુ પૂજા માટે કરાતું સ્નાન ગૃહસ્થો માટે ઉચિત-સંગત છે. પણ આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે આ રીતે યતના પૂર્વક સ્નાનાદિ જો પાપ હેતુ ન બને તો સાધુ પણ યતનાવાળી પૂજા કરે તો શો વાંધો ? કારણ કે દ્રવ્ય પૂજાના અધિકારી આરંભવાલા ગૃહસ્થો જ હોય છે. પણ સાધુ નહિ, કારણ કે સાધુ

ભગવંતો ભાવસ્તવમાં મગ્ન છે ને આરંભાદિ સર્વ સાવદ્યનો ત્યાગ કરેલો છે, માટે સાધુ ભગવંતો દ્રવ્યસ્તવભૂત સ્નાનાદિ કરે નહિં.

પ્રશ્ન-૪ સ્વરૂપથી દોષવાળી એવી પણ સ્નાન પૂર્વકની પ્રભુ-પૂજા આરંભવાળા ગૃહસ્થોને ગુણવાળી છે. એમ શાથી ?

ઉત્તર- જયણા (જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાની સાપેક્ષતા) ને મુખ્ય રાખીને સ્નાન પૂર્વક કરાતી પ્રભુપૂજા શુભભાવની પરંપરાએ કર્મનિર્જરાનું ના હેતુભૂત છે, જેમ કૂવો ખોદતાં થાક લાગવો, તૃષા વધવી, ને કપડાં આદિ મલિન થવા છતાં પાણીની પ્રાપ્તિ સ્વ-પર ઉપકારક નિવડે છે. એવી રીતે પ્રભુપૂજા પણ અજયણાથી થતા આરંભાદિક દોષોને પણ દૂર કરીને ઉત્પન્ન થયેલા શુભ અધ્યવસાય વડે વિશિષ્ટ પ્રકારના અશુભ કર્મના નાશની સાથે પુણ્યબંધમાં કારણભૂત થાય છે, માટે ગૃહસ્થોને સ્નાનપૂર્વકની પ્રભુપૂજા ગુણકારી છે. અહિં કેટલાકો પ્રભુપૂજામાં એકાન્ત નિર્જરા માને છે, જ્યારે કેટલાકો અલ્પ બંધને બહુ નિર્જરા માને છે.

પ્રશ્ન-૫ આરંભવાલા ગૃહસ્થોથી યતના (આજ્ઞાસાપેક્ષતા) પૂર્વક કરાતા સ્નાન આદિક ગુણને માટે થાય છે એમ કહ્યું, છતાં આરંભ-વાળો પણ જો અધિક પાપથી ગભરાયેલો હોય ને તે ધર્મને માટે પણ સ્નાનાદિક ન કરે તો શું ખોટું ?

ઉત્તર-આરંભ સમારંભમાં પડેલા ગૃહસ્થને શરીર, ઘર, કુટુંબ આદિના કાર્યોમાં થતું પાપ ખટકતું નથી. ફક્ત ધર્મનું કાર્ય હોય ત્યાં પાપથી ગભરાઇ ધર્મ ક્રિયાને છોડવાની તત્પરતા તે અજ્ઞાન દશાનો નમૂનો છે, કારણ કે **'શાસ્ત્રે વિહિત કરેલા માર્ગમાં પણ પાપને બ્હાને અનાદરપણું'** એજ શાસ્ત્રનું અજ્ઞાનપણું સૂચવે છે.

☆

#卐 તાત્ત્વિક પ્રશ્નોત્તરો 卐

[ગુજરાતી રૂપાંતર]

(પરમારાધ્ય બહુશ્રુતશિરોમણિ ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત પૂ૦ આગમોદ્ધારકશ્રી ભગવંતે પોતાની પ્રૌઢ પ્રતિભાદ્વારા શાસ્ત્રસમુદ્રનું મથન કરી અનેક તાત્ત્વિક બાબતોના જે સંવાદી ઉકેલો શોધી કાઢી આગમાનુસારી પુણ્યાત્માઓની આગમભક્તિ ખૂબ જ જાગૃત કરેલી, તેવા ૧૪૪૬ સંસ્કૃત પ્રશ્નોત્તરોના સંગ્રહ સ્વરૂપ "**तात्त्विक प्रश्नोत्तराणि**" નામે પ્રતાકારે ગ્રંથ શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથ સંગ્રહ-૧૨ રૂપે સુરતથી પ્રકાશિત થયેલ છે.

પૂ૦ આગમતલસ્પર્શી આગમદિવાકર આચાર્ય ભગવંતની બહુમુખી પ્રતિભાનાં સુમધુર દર્શન સંસ્કૃત ભાષાથી અપરિચિત આબાલ ગોપાલ તમામ ધર્મપ્રેમી જિજ્ઞાસુઓને થાય તે શુભઆશયથી તે પ્રશ્નોત્તરો અક્ષરશઃ ગુજરાતી ભાવાનુવાદ સાથે આપવાનો નમ્ર પ્રયાસ છે.)

પ્રશ્ન-૧ 'ન્યાયાવતાર' વિગેરે શાસ્ત્રોમાં "**अपरोक्षतयाऽर्थस्य**" એ **પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર** આદિના વચનથી 'પ્રત્યક્ષથી ભિન્નરૂપે પ્રત્યક્ષ' એમ સમજાય છે, તો પરોક્ષથી ભિન્નરૂપે પ્રત્યક્ષ જાણવું કે પ્રત્યક્ષથી ભિન્નરૂપે પરોક્ષ જાણવું ?

ઉત્તર-જેઓ ઇંદ્રિઓ અને મનથી થતું જ્ઞાન વિષયથી પ્રત્યક્ષ પણે થતું હોવાથી વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકારે છે, તેઓ તે બે જ્ઞાનની વ્યવહાર્યતાને અપેક્ષીને તે બે જ્ઞાનથી જુદા એવા અવધિ વિગેરે જ્ઞાનોનું પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષપણું છે એમ જણાવવાની ખાતર પ્રત્યક્ષથી ભિન્નરૂપે પરોક્ષ કહે છે, અને તે સ્મરણાદિરૂપ જ સમજવું,

વળી જેઓ સીધાં આત્માને જ થતાં હોવાથી અવધિ આદિ જ્ઞાનોનું જ પ્રત્યક્ષપણું માને છે, તેઓ મતિ વિગેરે જ્ઞાનોને તે જ્ઞાનો

વ્યવહારને યોગ્ય હોવાથી પરોક્ષથી ભિન્નરૂપ પ્રત્યક્ષ જણાવે છે, એ અભિપ્રાયે '**अस्पष्टं परोक्षम्**' એમ તત્ત્વાર્થકાર કહે છે.

આ પ્રમાણે તે કથનો સુસંગત છે.

પ્રશ્ન-૨ શ્રી **નંદીસૂત્ર**માં અવગ્રહ આદિના નિરૂપણના અધિકારમાંનો ઇન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ વિગેરેને આભિનિબોધિકપણું કહીને પરોક્ષપણું જણાવ્યું છે, ફરીથી તેજ સૂત્રમાં પ્રત્યક્ષના વિભાગના અવસરે અવધિ વિગેરેને નોઇન્દ્રિયજન્ય હોવાથી પ્રત્યક્ષપણું કહ્યું છે, તે કેવી રીતે ઘટે ?

ઉત્તર-આભિનિબોધના પ્રકરણમાં '**नो**' શબ્દ દેશનિષેધ અર્થમાં લેવા યોગ્ય છે, અને અવધિઆદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના પ્રકરણમાં તે જ '(**नो**' શબ્દ) સર્વ નિષેધ અર્થમાં છે, એ પ્રકારે '**नो**' શબ્દનું સર્વ અને દેશનિષેધવાચીપણું પ્રસિદ્ધ જ છે.

પ્રશ્ન-૩ મતિજ્ઞાન અને આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં કોઈ તફાવત છે કે તે બંને માત્ર પર્યાયાન્તર છે ?

ઉત્તર-જ્ઞાનના પાંચ ભેદના વિભાગ (ભેદ) ની અપેક્ષાએ તે બંને પર્યાયરૂપ છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારતાં સંશય, અધ્યારોપ આદિથી રહિત, બધાને માન્ય, ઇન્દ્રિય અને મનથી થતું એવું તે પ્રમાણરૂપ છે, તેથી આભિનિબોધિક કહીએ છીએ, અને સામાન્યથી ઇન્દ્રિય અને મનથી થતું જે જ્ઞાન તે મતિ કહેવાય છે, એ પ્રમાણે મોટો ફરક છે.

એ વાત જણાવવા માટે **આવશ્યકચૂર્ણિ** (પૃ. ૭) માં સમ્યગ્દૃષ્ટિને આભિનિબોધિક અને મિથ્યાદૃષ્ટિને મતિ-અજ્ઞાન એમ જણાવ્યું. અને એથી જ તત્ત્વાર્થની જેમ અહીં '**विपर्ययः**' સૂત્ર કહેવું ન પડયું.

પ્રશ્ન-૪ સમ્યગ્દૃષ્ટિઓનું સંશય આદિરૂપ જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન કે મિથ્યાજ્ઞાન છે ?

ઉત્તર-સંશયાદિરૂપ સમ્યગ્દૃષ્ટિઓનું જે જ્ઞાન છે, તે સદ્,

અસદ્દાદિ અનન્તધર્મસ્વરૂપ અર્થને બાધ કર્યા સિવાય જ ઉત્પન્ન થાય છે, એ માટે તે મિથ્યાજ્ઞાન નથી, પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાન જ છે. નિશ્ચય કરવામાં અસમર્થ હોવાથી તે પ્રમાણરૂપ ભલે ન હોય.

આજ કારણથી પ્રમાણના લક્ષણને રચનાર આચાર્યોએ નિશ્ચય સહિત જ્ઞાનને પ્રમાણરૂપે માન્યું છે. જ્યાં (તત્ત્વાર્થસૂત્રની અંદર) '**तत् प्रमाणे**' વિગેરે સૂત્રોમાં (સંશયાદિનો) તફાવત કર્યો નથી. ત્યાં સંશયાદિનું પણ જ્ઞાનપણું છે. એમ જણાવી પાંચ જ્ઞાનમાં પણ સંશયાદિનું જ્ઞાનપણું જણાવે છે.

પ્રશ્ન–૫ સંશય આદિની જેમ મતિ–અજ્ઞાન આદિનું વિપરીતપણું હોવાથી એ બંનેમાં શું તફાવત છે? (કારણ કે સંશયાદિને સમ્યગ્જ્ઞાન તરીકે સ્વીકારેલ છે.)

ઉત્તર–પંડિતોની જેમ સમ્યગ્ દૃષ્ટિઓને પણ સંશયાદિ જ્ઞાન નિર્વિશેષ નથી. અર્થાત્ વિશેષવાળું છે, માટે (સમ્યગ્ દૃષ્ટિનું જ્ઞાન સંશયાદિવાળું હોવા છતાં) સમ્યગ્જ્ઞાન જ છે, અને બીજાઓનું તો ઉન્મત્ત અને મુંઝાયેલા વિગેરેના સંશયાદિની માફક મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ જ છે.

પ્રશ્ન–૬ જો પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થો પ્રતિક્રમણવાળા છે, તો બાવીસ તીર્થંકર વિગેરેના શાસનમાં શું આવશ્યકો નથી?

ઉત્તર–પહેલાં અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં નિયમથી દૈવસિક, રાત્રિક ઉભય સંધ્યાએ પ્રતિક્રમણ કરવાના છે, અને પક્ખી, ચોમાસી, સંવત્સરી પ્રતિક્રમણો પણ પક્ષાદિની અંદર અવશ્ય કરવાના છે. આ પ્રમાણે નિયમિત પ્રતિક્રમણ કરવાનાં હોવાથી પહેલા, છેલ્લા તીર્થંકરોનું શાસન સપ્રતિક્રમણ છે, એમ કહ્યું છે.

બાવીશ તીર્થંકરોના શાસનમાં પણ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયથી નિયમિત છે. અર્થાત્ આવશ્યક તેને માટે પણ નિયમિત છે, પરંતુ ક્રિયાની અપેક્ષાએ અનિયમિત છે. એટલે કે તેઓને પ્રતિક્રમણ માટે ઉભયકાળ અને પક્ખી આદિની અપેક્ષા જ નથી.

કારણ કે તેઓને દોષના પ્રસંગે જ દૈવસિક કે રાત્રિક પ્રતિક્રમણ કરવાના છે. અને પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનમાં ઉભય સંધ્યાના કાલે પ્રતિક્રમણ છે.

આ ઉભય સંધ્યાકાળનાં ઉભય પ્રતિક્રમણ આચારરૂપ હોવાથી નિર્દોષને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા રૂપ નથી. જેમ ગ્રન્થના આરંભમાં શિષ્ટાચારથી મંગળ કરે છે તેમાં વિઘ્ન હોય તો તેનો નાશ થાય અને વિઘ્ન ન હોય તો દર્શનશુદ્ધિ વિગેરે ગુણો તો થાય જ, એવી રીતે અહીં પણ દોષ હોય તો-પ્રતિક્રમણથી શુદ્ધિ થાય અને તે ન હોય તો જ્ઞાનાચાર આદિ પંચાચારનું આરાધન થાય છે. (એટલે આવશ્યક કરવું નિરર્થક નથી.)

આ જ કારણથી દશ કલ્પ પાલનમાં દેવાતું ત્રીજા ઔષધનું દૃષ્ટાંત ખરેખર રીતિએ (પ્રતિક્રમણ માટે) ચરિતાર્થ છે. :અપ્રાયશ્ચિત્તને પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાથી મિથ્યાત્વ આવે એવું જે વચન છે તે ભિન્ન પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાના પ્રસંગમાં છે. નિયમિત રીતે પ્રતિદિવસે કરાતા પ્રતિક્રમણના વિષયવાળું નથી.

પ્રશ્ન-૭ શાસ્ત્રોમાં આદિ, મધ્ય અને અંતમાં મંગળ કરવામાં આવે છે. અને તે ત્રણ મંગળો, અનુક્રમે નિર્વિઘ્નપૂર્વક શાસ્ત્રના અર્થોને પાર પામવા, તે અર્થોને સ્થિર કરવા અને શિષ્ય, પ્રશિષ્ય આદિ પરંપરામાં અવ્યવચ્છેદ રાખવા એ ફળ તરીકે માનવામાં આવ્યા છે, તો આ બાબતમાં કંઇ ઘટના છે કે પરંપરાથી જ જેમ તેમ ચાલતી આવેલી તે પ્રવૃત્તિ છે?

ઉત્તર-જૈન શાસનમાં શરૂઆતમાં ભણવા યોગ્ય-વ્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય અને આદરવા યોગ્ય આવશ્યક સૂત્ર છે. તેથી તે આવશ્યક સૂત્રના વિષયને આશ્રીને ત્રણ મંગળની યોજના ફળવાળી છે.

મંગળ તે જ કહેવાય છે કે જે અનિષ્ટનું નિવારણ કરીને ઇષ્ટ ફળની સિદ્ધિને કરે તે ઉદ્દેશથી આ પ્રમાણે યોજના છે.

(૧) તેમાં પ્રથમ **મંગળ** તરીકે **આવશ્યક** સૂત્રનું પહેલું અધ્યયન **સામાયિક** છે. અને તેમાં તીર્થંકર ભગવાન અને ગણધરદેવોના ચરિત્રો છે. તેઓના ચરિત્રોનું શ્રવણ વગેરેથી બોધિબીજની પ્રાપ્તિ વગેરે થાય છે. અને તેનાથી જરૂર સમસ્ત કર્મનો નાશ વગેરે થાય છે. અને તેથી અનિષ્ટનું નિવારણ અને ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ દ્વારા શાસ્ત્રમાં કહેલ પરમાર્થરૂપ જે મોક્ષ, તે પુદ્‌ગલપરાવર્તના અંદર પ્રાપ્ત થાય છે જ.

તેમ જ સામાન્યથી પણ સામાયિકનો વાચ્યાર્થ રાગદ્વેષ રહિતપણારૂપ સમતાનું સેવન કરવાથી જીવો મોક્ષના લાભથી વંચિત રહેતા નથી.

(૨) **મધ્યમંગળ** નિર્યુક્તિના પ્રમાણુની અપેક્ષાએ **ચતુર્વિંશતિ** (લોગસ્સ) **સ્તવની નિર્યુક્તિ** છે. તેમાં જિનેશ્વર ભગવાનનું દ્રવ્ય–ભાવરૂપ સ્તવનનું નિરૂપણુ છે. અને તે દ્રવ્ય–ભાવરૂપ સ્તવના આચાર-વડે કરીને મોક્ષમાર્ગના ગમનમાં પ્રવર્તેલાઓને સ્થિરપણું થાય છે. આથી જ આ પ્રભાવના ગણાય છે.

અધ્યયનની સંખ્યાની અપેક્ષાએ તો મધ્ય મંગળ તરીકે **વંદન અધ્યયન** ગણાય છે. તેમાં અસાધારણપણે ગુરૂઓની ભક્તિ અને મહિમા વર્ણવવામાં આવ્યા છે. અને ગુરૂઓની ભક્તિ અને મહિમા વાળો પુરૂષ ગુરૂના ઉપદેશ શ્રવણુ આદિથી આરંભેલા મોક્ષમાર્ગના ગમનમાં જરૂર સ્થિર થાય છે.

સૂત્રને અનુસરીને પણુ '**इच्छामि खमासमणो वंदिउं**' એ સૂત્ર વડે વંદનમાં પણુ ગુરૂઆજ્ઞાની અપેક્ષા સ્પષ્ટપણે કહેલી છે.

તેથી આવા પ્રકારની ગુરૂની આજ્ઞાને વશવર્તી શિષ્ય, મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર થાય જ તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી ?

(૩) **અંત્ય મંગળ** તે **પ્રત્યાખ્યાન અધ્યયન** છે. અને તેમાં મૂળગુણ સહિત ઉત્તરગુણનો સ્વીકાર અને તે રૂપ આચારની પ્રવૃત્તિથી

તીર્થની પરંપરા જળવાય છે અને તેથી તીર્થની પરંપરાની પ્રવૃત્તિ સંતતિમાં અવિચ્છિન્નપણે થાય જ.

'**उग्गए सूरे नमुक्कारसहियं**' એ વડે સૂર્ય ઉગ્યા પછી પ્રત્યાખ્યાનની આચરણાએ ધાર્મિક જનની પરંપરાએ કરીને શાસનનું જરૂર અવિચ્છિન્નપણું જ થાય છે. અને તે સંઘના અનુકરણમાં પ્રવર્તેલો શિષ્ટાચાર છે.

જે ગ્રંથના આરંભમાં નિર્વિઘ્ન શાસ્ત્રની સમાપ્તિ માટે શબ્દથી કે અર્થથી આશીર્વાદ, નમન અને નિર્દેશ એમાંથી કોઈ એક રૂપે અથવા પર ગુરૂ અને અપર ગુરૂના સ્મરણાદિરૂપે મંગળ કરવું જ જોઈએ એમ માનીને એ માટે અનુકરણમાં-ઉદ્દેશ અનુકરણીય ઉદ્દેશના સરખો હોય છે. પણ તેમાં અનુકરણીય સ્વરૂપનું પામવું હોતું નથી.

માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ મંગળની ત્રણ ફળની સાથે અન્વયવ્યતિરેકિતામાં કોઈથી પણ આપત્તિ પમાડવા શક્તિમાન થવાતું નથી.

પ્રશ્ન-૮ સમ્યગ્દષ્ટિના મતિજ્ઞાનનું બીજું નામ છે કે મિથ્યાદષ્ટિના મતિજ્ઞાન સરખું નામ છે?

ઉત્તર-'નામાંતર છે' એમ આવશ્યકચૂર્ણિકાર કહે છે. કારણ કે તેઓએ આ પ્રમાણે કહ્યું છેઃ-'**अविसेसिया०**' જે સામાન્ય મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, તે સમ્યગ્દષ્ટિને આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે, ને મિથ્યાદષ્ટિ તે મતિ-અજ્ઞાન છે.

આ હેતુથી (સમ્યગ્દષ્ટિને) જિન વચનના શ્રવણથી થયેલા ઊહા વગેરે, સંશયાદિ અધ્યારોપ (મિથ્યાજ્ઞાન)થી રહિત જ હોય છે.

આ કારણથી સંશયાદિ અધ્યારોપ રહિત જ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન-૯ આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન માંહોમાંહે સમવ્યાપ્તિક છે કે કોઈ તફાવત છે?

ઉત્તર-તફાવત છે, જ્યાં આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે, ત્યાં જ શ્રુત છે. અને જ્યાં શ્રુત છે ત્યાં આભિનિબોધિક જ છે, એ હેતુથી ખરી રીતિએ આભિનિબોધિક વ્યાપક છે.

આચારાંગ આદિ શ્રુત આભિનિબોધિકવાળાને જ હોય છે, અને આચારાંગાદિ શ્રુતવાળાને આભિનિનોધિક છે જ. એ રીતે સમ્યગ્‌મતિ અરે સમ્યક્‌શ્રુત આ અપેક્ષાએ સંગત જ છે.

મા મિં ક વ્યા ખ્યા

राग त्यागी भवेद्देवः
सङ्गत्यागी गुरुर्मना ।
सक्ति त्यागी सुदृपिः स्याद्,
देहत्यागव्यये पदे ॥

ભાવાર્થ—રાગનો ત્યાગી હોય તે દેવ, સંગ(પરિગ્રહ)ના ત્યાગી હોય તે ગુરૂ, આસક્તિ-મમતાનો ત્યાગ કરે તે સમ્યક્‌ત્વી, અને શરીરનો ત્યાગ કરે તે શાશ્વત પદ-મોક્ષમાં પહોંચે છે.

પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રી રચિત-શ્રીયતિધર્મોપદેશ ગા. ૭૩૯

શ્રી કપડવંજ નગરે

તારકવર્ય બહુશ્રુત આગમજ્યોતિર્ધર **પૂ૦ આગમોદ્ધારક**
આચાર્યદેવશ્રીની પવિત્ર નિશ્રામાં
શ્રી દેશવિરતિધર્મઆરાધક સમાજના સાતમા અધિવેશન
પ્રસંગે ચતુર્વિધ શ્રીસંઘે પૂછેલા અનેક તાત્ત્વિક પ્રશ્નોના
પૂ. આગમાવતાર ધ્યાનસ્થ સ્વ. **શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરશ્રીએ**
જણાવેલ

સમાધાનો

પ્રશ્ન ૧–જન્માંધને કેવળજ્ઞાન થાય ?

સમાધાન–જન્માંધપણું ચક્ષુ દર્શનાવરણી કર્મના ઉદયે અને નિર્માણ નામકર્મની વિષમતાએ થાય, કેવલજ્ઞાન થાય ત્યારે ચક્ષુ દર્શનાવરણી કર્મનો ક્ષય થયો પણ નિર્માણ નામકર્મની વિષમતા ખસે નહિ તેથી ચક્ષુથી દેખે નહિ, પણ કેવળજ્ઞાનાવરણી સાથે કેવળ દર્શનાવરણીનો ક્ષય છે, તેથી જેમ નાનો બાળક ૫+૫ કેટલા થાય એમ પુછવાથી પાંચ ને એક છ, સાત, આઠ, નવ, દસ એમ ગણતરી કરી જવાબ આપે, અગર ૫ × ૨=૧૦ કહે. આપણે વગર વિચાર્યે તરત ૧૦ જવાબ દઈએ.

આપણને આંકનો, ગણુતરીનો મહાવરો હોવાથી ગણુતરી તરત કરી જલદી જવાબ આપી શકીએ. બાળકને જવાબ આપતાં વિલંબ થાય. તેમ કેવળજ્ઞાની ઇંદ્રિયની મદદ વગર દેખી શકે. કેવળજ્ઞાનીઓ પાસે ઇંદ્રિયો છે, પણ તેઓ ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ ન કરે. આપણે આંકમાં લાંબી ગણુતરી નથી કરતા તેમ કેવળજ્ઞાનીઓ ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ જાણવામાં ન કરે. કેવળજ્ઞાનથી જ જાણી લે. કેવળજ્ઞાનીઓ અતીંદ્રિય જ્ઞાની છે.

પ્રશ્ન ૨–મોક્ષને પાંચમી ગતિ કેમ કહી ?

સમાધાન–નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવતા એ ચાર ગતિ અને પાંચમી મોક્ષ ગતિ એ રીતે પાંચમી ગતિ. ગતિ એટલે ગમન કરવું

તે. તે તો પુદ્ગલને પણ છે. પણ તેથી પુદ્ગલને ગતિ નામકર્મનો ઉદય નથી તેમ સિદ્ધ મહારાજને ગમનરૂપ ગતિ તો ખરી જ પણ ગતિ નામકર્મનો ઉદય નથી.

પ્રશ્ન ૩–બોધિબીજ (સમ્યક્ત્વ) નાશ થવાના કેટલા કારણો?

સમાધાન–દેવદ્રવ્યનો નાશ કે ભક્ષણ કરે, મુનિહત્યા કરે. શાસનની ઉડ્ડાહના કરવાના નિમિત્તભૂત થાય, સાધ્વીનું ચોથું વ્રત ભંગ કરે; આટલા કારણોથી સમ્યક્ત્વના બીજનો નાશ કરનાર થાય, અર્થાત્ અત્યારે તો સમ્યક્ત્વ જાય પણ ભવાંતરમાં ફરી મળવું પણ અતિશય મુશ્કેલ બને છે, કેમકે–બીજ હોય તો ક્યારેક પણ સામગ્રી મળ્યે અંકુર થાય. પણ અહીં તો બીજ જડમૂળથી બળી જાય છે. જેથી સામગ્રી હોય તો પણ અંકુર ઉત્પન્ન ન થાય.

આવા જ કોઈ કારણથી કેટલીક વખત જીવો સમકિત મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખે છે, છતાં પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

દેવર્દ્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણજી જેમણે સમગ્ર સિદ્ધાંતને પુસ્તકારૂઢ કરેલ છે, તેઓ પૂર્વભવમાં ઇંદ્રમહારાજના હરિણૈગમેષી નામના સેનાપતિ દેવ છે, તે ભગવાનને પ્રશ્ન કરે છે કે––હે ભગવન્! હું સુલભબોધિ કે દુર્લભબોધિ? જવાબ મળ્યો કે–છે સુલભબોધિ છતાં ધર્મ પ્રાપ્ત કરવામાં મહેનત તો પડશે?

હવે ઇન્દ્રમહારાજાને વિનંતિ કરે છે, કે હે સ્વામિન્! મેં આપની આટલા વર્ષો સુધી સેવા કરી, હું માગું તે મને ન આપો? તારી કઈ માગણી છે તે તો જણાવ. ત્યારે કહ્યું કે–મારી એક જ માંગણી છે, તે એક જ કે મારા ચ્યવન પછી મારી જગાએ જે દેવતા ઉત્પન્ન થાય તેને આપે હુકમ કરવો કે–'હું જ્યાં હોઉં ત્યાં આવી મને પ્રતિબોધ કરવો.'

ઇન્દ્ર મહારાજે કહ્યું કે–પરંતુ તારે તારા સ્થાનમાં તેમ લખી જવું કે–અત્રે આ સ્થાન ઉપર જે દેવતા ઉત્પન્ન થાય તેણે મને

પ્રતિબોધ કરવો કે-જે દેખી નવીન ઉત્પન્ન થનાર દેવતાને તરત તે વાત માલમ પડે.

હવે હરિણૈગમેષી દેવતા ઇન્દ્ર મહારાજની આજ્ઞાથી વજ્રરત્નથી એ હકીકત પોતાની સભામાં લખે છે કે, ઇન્દ્ર મહારાજાનો હુકમ છે કે "અહિં ઉપજનારાએ મને પ્રતિબોધ કરવો." હરિણૈગમેષી દેવતા ત્યાંથી ચ્યવી ગયા.

નવીન દેવતા આ હકીકત વાંચે છે. હકીકત વાંચી પ્રતિબોધ કરવા આવે છે, સ્વપ્ન આપે છે, નરકગતિ, પુણ્ય-પાપના ફળ દેખાડે છે. દેવતા સ્વપ્ન આપે છે ત્યારે આમને આળ જાળ લાગે છે. દેવતા આવી કહે છે કે, આમ તમે દેવસભામાં લખેલ છે તેથી સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર મહારાજની આજ્ઞાથી પ્રતિબોધ કરવા આવેલ છું માટે હવે સમજો. છતાં પણ હજુ ઇંન્દ્રજાળ સરખું જ માને છે. પ્રતિ-બોધ પામતા નથી.

પછી તે કોઈક વખત બહાર ફરવા જાય છે ત્યારે દેવતા એક બાજુ ખાઈ બીજી બાજુ અગ્નિ નિકુર્વે છે. ત્યાં દેવતા હાજર થાય છે અને કહે છે કે, હું તને સ્વપ્નમાં સાક્ષાત્ કહું છું તો પણ ધ્યાનમાં નથી લેતો, તારૂં મગજ ફર્યું છે કે શું! ત્યારે તે પૂછે છે કે-શું આ ખાઈ તથા અગ્નિ તેં કર્યાં છે? હા. તારા લખવાથી તથા ઇન્દ્ર મહારાજ પાસે તેં માંગેલું છે માટે તને પ્રતિબોધ માટે અમારો પ્રયત્ન છે અને કહે છે કે આ જગતનો દાવાનળ તો ઓલા-વાય તેવો છે, પણ સંસારનો દાવાનળ ઓલવાય તેવો નથી. તેમ આ સંસારની ભોગતૃષ્ણારૂપી ખાઇ કોઇ રીતે પણ પુરાય તેવી નથી.

આથી શાસ્ત્રકાર મહારાજા કહે છે કે જે આત્માને સમ્યકત્વ પામવાની પૂર્વભવમાં આટલી તીવ્ર લેશ્યા હતી તેવાને પણ અહિં સમકૃત્વ પામવાની આટલી મુશ્કેલી છે કારણ કે પહેલા દર્શનમોહની બાંધેલું છે તે આ ભવમાં ઉદયમાં આવ્યું.

દૃષ્ટાંત તરીકે:-એક માણુસ એક શ્લોક ગોખવાની પુષ્કળ મહેનત

કરે છે છતાં એક શ્લોક ચડતાં ચડતાં મુશ્કેલી પડે છે, તે તીવ્ર જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી એક શ્લોકની પ્રાપ્તિ મુશ્કેલથી થાય છે. તેથી જ જય વીયરાયમાં તથા '**सम्मदिट्ठी देवा०**'માં ભગવાન પાસે તેમજ દેવતા પાસે માંગણી કરાય છે કે તમારા પ્રભાવથી 'ભવનો નિર્વેદ માર્ગાનુસારીપણું મને મળો' અને 'સમકિત દૃષ્ટિ દેવતાઓ મને બોધિલાભ આપો.'

અત્રે દુર્લભબોધિ થવાનું શાસ્ત્રમાં એક દૃષ્ટાંત છે તે વિચારવા જેવું છેઃ-

બે ચોરો ચોરી કરવા નિકળતા હતા. સામે એક મુનિ મહાત્મા મળ્યા, ત્યારે એમાંથી એકના મનમાં એમ થયું કે ક્યાં આ મુંડિઓ અપમંગળ સામે મળ્યો. હવે આપણું કાર્ય થાય કે નહિ થાય. જ્યારે આવા મંગલભૂત સાધુને દેખી બીજાને એમ થયું જે ભલે આપણું કાર્ય થાય કે ન થાય. પરંતુ આ સાધુ તો ઉત્તમ છે. એમ બન્નેને જુદા જુદા પરિણામો થયાં.

હવે કોઈક ભવમાં બંને ભાઇઓ થયેલા છે તે પણ જે વિચાર એકને આવે તેજ વિચાર બીજાને આવે તેથી લોકોએ એકચિત્તિઆ એવું બન્નેનું નામ પાડયું. એમ કરતાં કરતાં કોઈ વખત તીર્થંકરના સમવસરણમાં બન્ને જણ ધર્મ સાંભળે છે ત્યાં આગળ એકને ભગવાનનું વચન રૂચ્યું. બીજાને ન રૂચ્યું. અહિં વિચાર કરે છે કે- આખી જિંદગીમાં કોઈ દિવસ આપણા બન્નેના વિચારમાં ભેદ પડતો ન હતો આજે કેમ પડયો ? આપણા ચિત્તમાં આજે ભેદ થયો છે તેનું કારણ શું હશે ? ભગવાનને કારણ પૂછ્યું-ત્યારે ભગવંતે પૂર્વ ભવમાં સાધુને દેખી થયેલ અનુમોદના તથા નિંદાના કારણથી ભેદ પડયો હોવાનું જણાવ્યું.

આથી કરીને અનુમોદના કરનાર ચોરના આત્માને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અપમંગળ ચિંતવનાર ચોરના આત્માને સમ્યક્ત્વ નતું નથી; અને ઘણો સંસાર રખડે છે.

આટલી સામાન્ય સાધુની અરૂચિ થવા માત્રથી બોધિદુર્લભતા થાય છે. એવી રીતે શાસનનો વરઘોડો દેખી કોઈ આત્માને અનુમોદનાથી પણ બોધિબીજ થાય છે. તેમ જ કોઈક ભાગ્યશાળીને સત્પુરૂષની પ્રશંસારૂપ ગુણાનુરાગથી જે બોધિબીજ થાય તેનાથી કાળાંતરે કે ભવાંતરે પણ બીજાંકુરની જેમ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪—પાંચ જ્ઞાન, વીશસ્થાનક વિગેરે આરાધનાના કાઉસગ્ગમાં **लोगस्स० सागरवरगंभीरा** સુધી, **चंदेसु निम्मलयरा** સુધી કે સંપૂર્ણ ગણવા?

સમાધાન—આરાધનાના કાઉસગ્ગમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન ન હોવાથી સંપૂર્ણ **लोगस्स०** ગણવા.

પ્રશ્ન ૫—આરાધનાના કાઉસગ્ગોમાં **वंदणवत्तियाए०** કહેવું કે નહિ?

સમાધાન—આરાધનાના કાઉસગ્ગોમાં **वंदणवत्तियाए०** કહેવું.

પ્રશ્ન ૬—પ્રતિક્રમણ કરતાં **विशाललोचन०** સુધીમાં સામાયિક પુરૂં થાય તો બીજું સામાયિક તે વખતે લઈ શકાય?

સમાધાન—લઈ શકાય.

પ્રશ્ન ૭—આરાધનાના કાઉસગ્ગ **कुसुमिण दुसुमिण०** ના કાઉસ્સગ્ગ પછી તરત કરી શકાય કે નહિ?

સમાધાન—જાગવાની સાથે **કુસુમિણ દુસુમિણ૦**નો કાઉસગ્ગ તથા **જગચિંતામણિ૦નું પ્રતિબોધ ચૈત્યવંદન** કરવું સારૂં છે, કારણ કે **પ્રતિબોધ ચૈત્યવંદન** પછી મહાપુરૂષના વર્તનો, જીંદગીઓ ચરિત્રો વિચારે પછી **ભરહેસરની** સજ્ઝાય યાવત્ ૧૪ પૂર્વો સુધી ગણે પછી પ્રતિક્રમણનો વખત થાય ત્યારે પ્રતિક્રમણ શરૂ કરે.

પ્રશ્ન ૮—**સકલતીર્થ** બોલતાં પહેલા કે પછી બીજું વધારાનું બોલાય તે ઠીક છે?

સમાધાન—કેટલીક જગો પર અધિક કરવામાં દેખીતો ગેરફાયદો

નથી પણ વિધિભેદ થાય છે. વિધિની નિયમિતતા જાળવવી ટકાવવી જ જોઇએ, કારણ કે-**સકલતીર્થ**ના કર્ત્તા **જીવવિજયજી** મહારાજથી-એટલે સહેજ ૨૫૦-૩૦૦ વર્ષથી આચરાએલી વિધિ આચરણીય છે. કોટિધ્વજની છોકરી માંડવામાં ચુંદડી પહેરીને બેસે, વરરાજા જામો પહેરે. નાતનો રીવાજ બધાને પાલવે તેવો હોવો જોઈએ. તેમ સામુદાયિક પ્રતિક્રમણમાં સમુદાય વિધિએ થાય તે જ ઠીક છે. જે શાસ્ત્રકારોએ વિધિ કહી તે કર્યા પછી બાકીનું થાય તો શી હરકત ? વિધિની મર્યાદાનું પાલન ચુસ્તપણે થવું જોઇએ.

પ્રશ્ન—**ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીજી** મહારાજ શ્રુતકેવલી હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનથી ભગવાનનો નિર્વાણ સમય કેમ ન જાણી શકયા ?

સમાધાન—શ્રુતજ્ઞાનથી જાણતા હોય તો પણ શ્રુતથી ઉપયોગ મુકે તો ખ્યાલ આવે ? જેમ ચોપડામાં જાતે લખેલ હોય છતાં ઉપયોગ મુકે તો જ તે ખ્યાલમાં આવે છે, તેમ વિનયવાળો વિવેકને આગળ કરે તેથી હુકમ થયો એટલે ખલાસ. એ કારણથી એ વિષય તરફ તેમનું લક્ષ્ય જ નથી. વિવેકના અવસરે વિનયની મુખ્યતા ન થાય.

પ્રશ્ન ૧૦—પ્રભુને **ગૌતસ્વામીને** ત્યાં મોકલવાની શી જરૂર ?

સમાધાન—મુખ્યતાએ બોધિની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે મોકલેલ છે. કારણ કે ભગવાન પોતે કર્મબંધથી બચતા રહે છે ને બીજાને બચાવતા રહે અને તેથી જ **શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભરૂચમાં અશ્વને** પ્રતિબોધ કરવા માટે યજ્ઞમાં ગયા છે, અને એ નિમિત્તે ઘણાને બોધિલાભ પણ થયો છે.

પ્રશ્ન ૧૧—ક્રિયા વગર અવિરતિ માત્રથી કર્મબંધ શી રીતે થાય ?

સમાધાન—કર્મના વિકારથી અવિરતિપણું છે. તે વિકારો આત્મામાં હોવાથી કર્મ બંધાયા જ કરે છે. જેમ શરીરમાં વિકાર સ્વરૂપ રસોળી થઈ હોય તો તે રસોળીને વધારવાની આપણને લગીર પણ ઇચ્છા નથી, છતાં પણ બીજા અવયવો જેમ જેમ વધે છે, તેમ તેમ

તેના પુદ્ગલો વધ્યા જ કરે છે, તેમ જે કર્મો બંધાય છે તેમાં કારણ તરીકે-અવિરતિનો હિસ્સો મુખ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૨—પ્રતિક્રમણાદિક બાહ્ય ક્રિયા ન કરે માત્ર કષાય ત્યાગ ઉપર ધ્યેય રાખે તો તરત તરી શકાય ?

સમાધાન—ધર્મની ક્રિયાઓ આવતા કર્મને રોકનારી છે, અને તેથી જો ધર્મ ક્રિયાઓ નહિ કરે તો સંવર ક્યાંથી આવશે. જો **'હું પાપ નહીં કરૂં'** એ પ્રતિજ્ઞામાં આવશે તો અનુષ્ઠાન ક્રિયામાં આવવું જ પડશે અને તેથી જો કષાયના અવગુણો-ગેરફાયદા કે તેના વિપાક સમજી **'કષાયો ભવાંતરમાં આત્માની ખરાબી કરનાર છે'** આટલું સમજશે તો ક્રિયા આવશે. કષાય ત્યાગને જ તે આત્મા ધર્મ કહે છે, પરંતુ કષાય રોકવા તે અનુષ્ઠાનોનું જ ફળ છે તેમ છતાં અનુષ્ઠાન નથી માનવા તેમ કહેવું એ પણ ગુન્હો છે.

અનુષ્ઠાનની બીનજરૂરીયાત ગણવી તે પણ યોગ્ય નથી, ધર્મક્રિયા અને મંદ કષાય તે જુદી જ ચીજ છે.

યુગલીઆ અને એકેન્દ્રિયપણામાં કષાયો ખૂબજ મંદ હોય છે. છતાં ત્યાં ધર્મ નથી. ધર્મ અનુષ્ઠાન કરનારને કષાયની મંદતા હોય ત્યારે તેનો ધર્મ કષાયની મંદતાથી ઓછા કર્મ બંધાવશે ને ત્યારે જ ધર્મક્રિયાઓ કર્મ તોડશે.

પ્રશ્ન ૧૩—પૂજાના નિયમવાળો પોસહ ઉચ્ચરી પડિકમણું કરે ને પૂજા ન કરે તો પૂજાનો નિયમ ભંગ થાય ?

સમાધાન—સામાચારી જાણનારા પોસહ ઉચ્ચરી પડિકમણું કરે ને તેથી જ **કુસુમિણ દુસુમિણનો** કાઉસગ્ગ પણ પોસહ લીધા પછી જ કરે.

પ્રશ્ન ૧૪—નવકારશી પચ્ચખાણથી ઉપવાસ આંબિલ એકાસણું થઈ શકે ?

સમાધાન—સામાચારી એવી નથી કે પોરસી સિવાય ઉપવાસ આંબિલ એકાસણા કરાય. નવકારશીથી માત્ર બેસણું થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫—શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં દ્વીપ-સમુદ્રને સમુદ્ર દ્વીપને ફરસે છે તે કહેવાનો પરમાર્થ શો ?

સમાધાન—બન્ને આંગળી પરસ્પર સ્પર્શેલી હોય તેમ દ્વીપ-સમુદ્ર પરસ્પર (સ્પર્શેલા જ) છે. અન્યમતવાળા જુદી રીતે માને છે. તેનો નિરાસ કરવા માટે આ વાત જણાવેલી છે.

પ્રશ્ન ૧૬--પૂજાના નિયમવાળો ઘેર સૂતક હોય તો પૂજા કરી શકે?

સમાધાન—નિયમો કહ્યા છે તે શાસ્ત્રકારોએ મર્યાદાથી કહ્યા છે. જો કોઇ શ્રાવિકા નિયમ ગ્રહણ કરે કે આઠમ વિગેરે તિથિએ પૂજા કરવી ને તેજ જો આઠમને દહાડે શ્રાવિકા અંતરાયવાળી થાય તો આઠમે પૂજા કરી શકે ખરી ? અર્થાત્ નિયમ છતાં પણ તે શ્રાવિકા પૂજા ન કરી શકે, તેવી જ રીતે જન્મસૂતક વખતે તેના માટે જુદું મકાન, જુદી રસોઇ રાખે તેમજ અવરજવર ન હોય તો પૂજા કરી શકે અને તેથી સુવાવડની તમામ વસ્તુઓ અલગ રાખે તો વાંધો નથી.

પ્રશ્ન ૧૭—પૂજા માટે પહેલાં સ્નાન કેમ જરૂરી ?

સમાધાન—અપવિત્રતા ટાળવા માટે. તો પછી અપવિત્રતા ટાળવી જ જોઈએ, તેથી જે કારણો જન્મ મરણનું સૂતક અપવિત્રતાનું સ્થાન છે ને તેથી તે ટાળવાનું આવશ્યક છે ને તેથી સામાન્ય મર્યાદા એવી છે કે-મોભ અડકતા હોય તો તે ઘરવાળાથી પૂજા ન કરી શકાય. હોસ્પીટલમાં સુવાવડ હોય પરંતુ ત્યાં જવુંઆવવું હોય તો પૂજા ન કરી શકે ને તેજ નિયમને સાચવવા માટે મુંબઈ જેવા શહેરમાં અડખે પડખેના બે તથા ઉપરના નીચેના ઓરડાઓ વર્જ્ય છે ત્યાં મોભ જેવી ગણતરી નથી, કારણ કે મુંબઈ જેવા ચુનાબંધી મકાન થયા છે તેથી મુંબઈ ને અંગે તે સુવાવડનું વધારે નથી ગણતા.

સૂતકની વાતને જણાવવા મુનિ મહારાજાઓ માટે પણ જન્મ-મરણના સૂતકવાળા ઘરથી (જે કે પ્રતિક્રુષ્ટ કહેવાય છે ત્યાંથી) ગોચરી ન લેવી તેમ **શ્રી દશવૈકાલિકમાં पडिकुट्ठकुलं** (અ૦ ૫ઉ. ૧ ગા૦ ૧૭) શબ્દોથી સ્પષ્ટ કહેલ છે.

કલ્પસૂત્રમાં પણ સાંભળો છો કે-મહાવીર ભગવાનના જન્મ પછી બારમે દિવસે અશુચિ નિવૃત્ત થયું **निव्वत्तिए असुइजम्मकरणे** તેથી કરીને ભગવાનને અંગે પણ સૂતક જણાવેલ છે તો પછી બીજાની શી વાત ?

સૂતકના દિવસ માટે કેટલુંક ધોરણ વ્યવહાર ઉપર રહે છે. પાડોશમાં રહેતા હોઇએ જો વ્યવહાર ઉપર ધોરણ ન રાખીએ તો શું જેટલા એના ઘરમાં પેઠા તે બધા સાથે લડવું ? અને તેથી તેઓ બંધ કરે પછી પકડી ન રાખવું, નહિતર કલેશમાં ઉતરવું પડે માટે કેટલીક વખત તે દેશમાં ચાલતો વ્યવહાર રાખ્યો છે.

જ્યાં આપણું ચાલી ન શકે, જ્યાં આપણો ઉપાય નથી ત્યાં શું કરવું ! ને તેથી જ જ્યારે **કરકંડુએ** ચંડાળોને બ્રાહ્મણ કર્યા ત્યારે તેમ કરવું:જ પડયું, નહિંતર આખા સંઘને બહાર નીકળવું પડત.

પ્રશ્ન ૧૮—હોસ્પીટલમાં આપણો દરદી હોય, જોડે સુવાવડનો ખાટલો હોય તે વખતે તેની ખબર લેવા જાય તો પૂજા કરી શકે ?

સમાધાન—વ્યવહારથી જે સ્થાન ન હોય તેના સંબંધવાળાને સૂતક લાગે, કારણ કે વ્યવહાર પ્રબળ છે, અને વ્યવહાર કેવળીઓને પણ સાચવવો પડે છે.

પ્રશ્ન ૧૯—શાસ્ત્રકારો એમ જણાવે છે કે શ્રાવકના દરેક ઘેર દેરાસર જોઇએ, તો સુવાવડ વખતે શું કરવું ?

સમાધાન—વિવેકી તેના રસ્તા કરી લે, એ માટે એક ઘર અલાયદું રાખી મૂકે.

પ્રશ્ન ૨૦—નવગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવતાઓ કલ્પાતીત હોવાથી ત્યાં રહેલા શાશ્વતા બિંબોની પૂજા કોણ કરે ?

સમાધાન—કોઇક ક્ષેત્રમાં વિચરતાં વિચરતાં સાધુ મહારાજ ગયા, જ્યાં પ્રતિમાઓ અપૂજ છે તો શું ત્યાં સાધુ મહારાજ પૂજા કરશે ?

ના, કારણ કે સાધુ પૂજા કરે તેવો આચાર નથી, તેમ તે દેવતાઓનો જવા આવવાનો સ્વભાવ નથી તેથી પૂજા ન થાય.

પ્રશ્ન ૨૧—જો તેમ છે તો ત્યાં બિંબોનો ઉપયોગ શો ?

સમાધાન—સિદ્ધાચલજીની ગુફામાં છઠ્ઠા આરામાં પણ બિંબો રહે તો શી અડચણ ? કંઇ નહિ, તેવી રીતે ત્યાં રહે તેમાં શું અડચણ ?

પ્રશ્ન ૨૨—નવગ્રૈવેયક તથા અનુત્તર દેવોને કયા કયા ધ્યાન હોય ?

સમાધાન—તેમને આર્તધ્યાનની મંદતા કહેવાય પણ ધર્મધ્યાન ન કહેવાય. કારણ કે પાંચ અનુત્તરમાં સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય અને સમકિત હોવાથી આર્તધ્યાનની મંદતા જરૂર રહે અને ધર્મધ્યાનમાં આજ્ઞાપાયમાં હોઇ શકે કારણ કે તેમને અવધિજ્ઞાન તથા બીજું મતિ શ્રુત નિર્મળ ખરા પણ અવિરતિ હોવાથી ધર્મધ્યાન ક્યાંથી કહેવાય ?

બાહ્યસુખમાં લીન તે આર્તધ્યાન પરંતુ તેઓ વીતરાગ પ્રાયઃ હોવાથી આર્તધ્યાન મંદ રહે. જ્યાં ત્યાગ નથી અને ઈંદ્રિઓના સુખમાં જ રહેવાનું છે છતાં તેમને તે આર્તધ્યાન બંધનકારક નથી, કારણ કે તેમને સંયોગ એવા છે કે ત્યાં પદાર્થોની સ્વરૂપ વિચારણામાં જ લીન રહે છે અને આજ્ઞાવિચય અપાયવિચય એવા છે કે–તેમાં તેમનું આવવું મુશ્કેલ પડે છે તેથી પણ તેમને ધર્મધ્યાન માનીએ તો હરકત નથી કારણ કે ચૂર્ણિકાર મહારાજાએ એક જગો પર ઉલ્લેખ કરેલ છે પણ સ્પષ્ટ શબ્દો નથી.

પ્રશ્ન ૨૩—વિગ્રહ ગતિમાં પર્યાપ્તપણું કે અપર્યાપ્તપણું હોય ?

સમાધાન—વિગ્રહગતિમાં અપર્યાપ્તપણું જ હોય.

પ્રશ્ન ૨૪—મંત્ર કે ઔષધના પ્રયોગથી મનુષ્ય તિર્યંચ થાય તો આયુષ્ય મનુષ્યનું જ ભોગવે કે તિર્યંચનું ?

સમાધાન—એક ભવમાં બે આયુષ્ય ન ભોગવાય જેથી મનુષ્યાયુ જ ભોગવે. જાનવરનો આકાર છતાં સમજણ મનુષ્યની જ છે.

પ્રશ્ન ૨૫—એક મનુષ્ય દેવતાની સહાયથી દેવવિમાનમાં રહે તો આહાર નિહારનું શું થાય ?

સમાધાન—દેવતા જેને સહાયક હોય તેને માટે એ પ્રશ્નને અવકાશ જ નથી. દેવતા એ બાબતનો પ્રબંધ કરી જ લે.

પ્રશ્ન ૨૬—લૌકિક લોકોત્તર મિથ્યાત્વમાં શો તફાવત ?

સમાધાન—કોઈ માતાજી મહાદેવ એવા લૌકિક દેવની માનતા કરે તે લૌકિક મિથ્યાત્વ, કોઈ ભોયણીજીમાં મલ્લીનાથજીની માન્યતા કરે, કોઈ કેસરીઆજી ભગવાનની માનતા માને. સસ્કાર વગરના ભીલ-કોળી જે કેસરીઆજીની ચારે બાજુ રહે છે તેઓ કેસરીઆજીને કાળીઆ બાવા માને. ચોરી કરવા જવા માટે પણ તેની માનતા કરે જેને કલ્યાણની કે ધર્મની ઈચ્છા નથી, માત્ર પૌદ્‌ગલીક ઇચ્છાએ કેસરીયાજી વિગેરે લોકોત્તર દેવને માને છે અગર તેમની માન્યતા કરે છે ત્યારે તે લોકોત્તર મિથ્યાત્વ.

આંબેલ તપસ્યા આત્માના કલ્યાણનું કારણ છે એ માન્યા છતાં કંઈક દુનિયાદારીના કારણસર એવો વિકટ પ્રસંગ આવ્યો, કેસમાં હારવાનો વખત આવ્યો, તે આપત્તિમાંથી નીકળવા માટે આંબેલ કરે તો તે લોકોત્તર મિથ્યાત્વ નથી.

પ્રશ્ન ૨૭—ત્યારે લોકોત્તર મિથ્યાત્વ અને દેવાધિદેવને કલ્યાણકારી માનવા છતાં પણ દુન્યવી આપત્તિ ટાળવા માટે માને, પૂજે અગર આંબેલ કરે તો તે બેમાં ફેર શો ?

સમાધાન—કલ્યાણ માનવા છતાં પણ દુન્યવી આપત્તિ ટાળવા માટે જે દેવાધિદેવને માને અગર આંબેલ કરે. તો તે દ્રવ્યક્રિયા કહેવાય. કેમકે—લક્ષ્ય સ્પષ્ટ છતાં આચરણાની ખામી છે, દૃષ્ટાંત તરીકે સુદર્શન શેઠની સ્ત્રીએ ઉપસર્ગ ટાળવા કાઉસગ્ગ કર્યો તો શ્રદ્ધા હોવાથી દ્રવ્યાનુષ્ઠાન કહેવાય પણ શ્રદ્ધા ન હતે તો લોકોત્તર મિથ્યાત્વમાં જાત. વિઘ્ન ટળશે કે નહીં ટળે તો મારે ઘી ખીચડીમાં ઢળશે, મારે તપસ્યા તો છે જ, કલ્યાણ તો છે જ. લોકોત્તર

મિથ્યાત્વમાં તો લક્ષ્યની જ વિપરીતતા છે, કેમકે જો તે માન્યતાથી કાર્ય ન થાય તો માનેલા દેવને ખાસડા મારવા પણ તૈયાર થાય.

પ્રશ્ન ૨૮—પોતાના કુટુંબના અગર વ્હાલા કોઈ સાધુ થયા હોય ને તેનો આદર સત્કાર સન્માનાદિ કરે તો નિર્જરા થાય ?

સમાધાન—સાધુપણા તરીકે ઉલ્લાસ થાય તો લાભ એની અંદર એક સાધારણ રહેવું જોઇએ. તે કરતાં બીજી રીતિએ કરે તો સ્નેહરાગ જોડે ધર્મરાગ પણ છે. એટલે તે લાભદાયક હોઇ વાંધો નથી.

પ્રશ્ન ૨૯—દેશવિરતિ એટલે શું ?

સમાધાન—વિરતિ=વ્રત, પચ્ચક્ખાણ, નિયમ વિગેરે શબ્દો એક અર્થને જણાવનાર છે. દેશવિરતિમાં દેશ શબ્દ અંશ અર્થને જણાવનાર છે. સર્વથા હિંસા, જૂઠ, ચોરી, સ્રીગમન અને પરિગ્રહ, એ પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ કરવો તે સર્વવિરતિ, તેની અપેક્ષાએ દેશથી–અંશથી એક એક હિસ્સો એટલે હિસ્સે પણ વિરતિ. મારે પાપને વખાણવું નહિ, સારૂં કહેવું કે ગણવું નહિં એટલી માત્ર પણ દેશવિરતિ.

કર્મપ્રકૃતિકારને ત્યાં સુધી લખવું પડયું કે પચ્ચક્ખાણના ૪૯ ભાંગા તેમાં છેલ્લામાં છેલ્લો ભાંગો કાયાથી પાપ અનુમોદવું નહીં તેને પણ દેશવિરતિ કહે.

વ્યવહારની વાતમાં જે કોઈ માણસ જિંદગીમાં એક વખત પણ સામાયિક પૌષધ કરે, અનંતકાય અભક્ષ્ય રાત્રિભોજનના પચ્ચક્ખાણો કરે તો પણ દેશવિરતિ.

મહાવ્રતમાં ૧૮૦૦૦ શીલાંગમાં એક પણ ખંડિત ન ચાલે, એકની દૂષિતતાએ બધું દૂષિત થાય, પણ શ્રાવકોને અંગે ૧૮ અબજ કરતાં વધારે ભાંગા છે માટે દેશવિરતિ,

કોઈ પણ પ્રકારે સામાયિક પૌષધમાં આવેલો હોય, કોઈ પણ પ્રકારના પાપનો અંશે પણ ત્યાગ તે દેશવિરતિ, તેમ જ ઉંચા દરજ્જે રહો તે પણ દેશવિરતિ.

તેવી રીતે શ્રાવકની ૧૧મી પ્રતિમા જેમાં સાધુ જેવા રહેવાનું છે તે પણ દેશવિરતિ અને પાપ અનુમોદન ન કરવું તે પણ દેશવિરતિ.

શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે—"**પ્રથમ સાધુપણાની દેશના દેવી તે માટે તૈયાર ન થાય તો જ શ્રાવકપણાની દેશના દેવી નહિંતર પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.**"

"**સાધુપણું એટલે સર્વ પાપનો ત્યાગ.**"

કોઈ પણ ઉપદેશકાર સાધુ મહારાજ એમ તો નહિ જ કહે કે:–

"**આટલું પાપ તમે કરશો તો ચાલશે**" ઉપદેશક તો સર્વથા પાપ છોડવાનું જ કહેશે. પછી વ્રત લેનાર કહે કે, "**સર્વથા છોડવાની મારી તાકાત નથી**" ત્યારે સાધુ કહે, "**તો પછી ત્રસ જીવની હિંસાનો ત્યાગ કર.**" "**ફલાણું જુઠાણું ભલે રહે એમ સાધુ નહિ કહે**" આથી જ પહેલા સર્વથા પાપ છોડવાનું કહીએ છીએ.

સુદેવ સુગુરૂ સુધર્મની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ પણ ઉંડાણમાં ઉતરીએ તો "**અઢાર પાપસ્થાનકોને પાપસ્થાન સ્વરૂપ માને ત્યાં જ સમકિત**" અનંતાનુબંધી દર્શનમોહનીય ખસ્યું છે તેની આ પ્રથમ નિશાની છે.

પછી એ પાપસ્થાનકોમાંથી આપણા કુટુંબના નિભાવ માટે બારી રાખી ત્યાગ કરીએ તે જ દેશવિરતિ.

તેમ જ જે વખતે એમ થાય કે મારા શરીર, કુટુંબ, ધન કે દુનિયાનું ચાહે તે થાય તોપણ મારે પાપ ન કરવું તે સર્વવિરત.

મારા પરિણામની મલીનતા ન થાય તે **વીતરાગ ચારિત્ર.**

આ ચાર વસ્તુમાં જે બાજો ભાગ પોતાના શારીરિક કૌટુંબિકની છૂટ રાખી બાકીના પાપનો ત્યાગ થાય તે **દેશવિરતિ.**

પ્રશ્ન ૩૦—જો અનુમોદન કરવા માત્રથી વિરતિમાં આવી શકાતું

હોય તો કૃષ્ણજી ચારિત્રનું અનુમોદન કરતા હતા તેથી તે દેશ વિરતિમાં આવી શક્યા કે નહિ ?

સમાધાન—"કાયાથી પાપનું પોષણ કરું," આ વાત પ્રતિજ્ઞાની થાય છે, શ્રી કૃષ્ણ મહારાજાને અવિરતિનો તીવ્ર ઉદય હોવાથી પ્રતિજ્ઞા એટલે નિયમ નથી.

જો નિયમ નથી તો એકાદશી આરાધી એમ કહેવાય છે તે કેમ ? તેનું સમાધાન એવું છે કે—સૂત્ર શૈલીમાં અણુવ્રતને જ દેશ-વિરતિનું સ્થાન છે તેથી અગીઆરશ કરી તોપણ વ્રતમાં ન રહી.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીથી જેટલું જેટલું પાપ ખસેડવા માંગો એટલું એટલું જ પાપ દેશવિરતિમાં ખસે. સૂત્ર શૈલીએ પાંચ અણુવ્રતને (દેશવિરતિમાં) સ્થાન આપ્યું. પાંચ અણુવ્રત કૃષ્ણજીને ન હતા એટલે પચ્ચક્ખાણ ન હતું.

અનુત્તરના દેવોને ૩૩ હજાર વરસ સુધી આહારાભિલાષા ન થાય તો ઉપવાસનો લાભ થાય ? ન થાય, કારણ કે પચ્ચક્ખાણ નથી, તેમ કૃષ્ણ મહારાજ આશ્રવની પ્રવૃત્તિ કરનાર ન હતા તેમ નહિ, પણ તેથી પચ્ચક્ખાણનો લાભ નથી. આથી ૩૩ હજાર વરસે આહાર લેવાનો છતાં પચ્ચક્ખાણનો લાભ તે દેવતાઓને નથી. સૂત્રશૈલીએ પાંચ અણુવ્રત થાય તો જ દેશવિરતિ ગણાય.

પ્રશ્ન ૩૧—વસા શબ્દનો અર્થ કયો ? શ્રાવકને સવા વસાની દયા શી રીતે ઘટી શકે ?

સમાધાન—અત્યારે રૂપિઆના ૧૬ આના તેમ આગળના વખતમાં ૨૦ વસા ગણાતા હતા તેથી તે ઉપમાએ ઘટાવતાં જીવ બે પ્રકારના સ્થાવર અને ત્રસ.

ગૃહસ્થને સ્થાવરનાં પચ્ચક્ખાણ હોતા નથી તેથી ૨૦ના બે ભાગ કરતાં ૧૦ વસા થયાં.

ત્રસ જીવોમાં પણ જાણી જોઈને ન મારવા. ચૂલો સળગાવતાં

કોઇ જીવ આવી ગયો તો તેમાં મારી પ્રતિજ્ઞા નથી, માત્ર સંકલ્પથી હિંસા બંધ કરી એટલે ૧૦ માંથી પાંચ ગયા, બાકી રહ્યા પાંચ વસા.

પાંચની બંધીમાં હું ઘોલ ખાઇને બેસી ન રહું. મારો અપરાધી થાય તો છોડું નહિ એટલે અપરાધીના અર્ધા ગયા એટલે રહ્યા અઢી વસા.

સામે વાઘ-સિંહ ફાળ મારી મને મારી નાખશે; તે માટે હું પચ્ચખાણુ નહી કરૂં. મારા શરીરને નુકશાન કરે તે વખતે હું ગમ ખાઉં તેમ નહિ બને, એટલે અઢીમાંથી અર્ધો ભાગ ગયો એટલે સવા રહ્યો.

આ રીતે શ્રાવકને વીસ વસામાંથી સવા વસો ને સાધુને સંપૂર્ણ (આખો રૂપૈયો) દયા હોવાથી વીસ વસા.

પ્રશ્ન ૩૨—બિલાડી ઉંદરને પકડે તેમાં ઉંદરને બચાવીએ પણુ ઉંદર ન મળવાથી બિલાડી મરી જાય તો આપણુને અંતરાય કે હિંસાનું પાપ ન લાગે ?

સમાધાન—એવી ઉંદર ખાધા વગરની બિલાડી કેટલી મરી ગઈ ? આ તો જેઓને દયા તરફ અરુચી છે તેણે અંતરાય અને હિંસાનો થાંભલો ઉભો કર્યો છે ને પકડી લીધો છે. બિલાડીનું કે બિલાડીના બચ્ચાનું ખરાબ થાય તેથી ઉંદરને બચાવતા નથી, એ તો કુતરો બિલાડીને મારવા આવે તો તેની તે જ બિલાડીને પણુ બચાવીએ જ છીએ. જુઓ આ વાત વિચારમાં લ્યો—

મેઘકુમારનો જીવ જે આગલા ભવમાં હાથી હતો, તે હાથીએ સસલાને બચાવવા માટે એક પગ અઢી દિવસ સુધી અદ્ધર રાખ્યો. પરિણુામે ત્રીજે દિવસે હાથી જ્યારે બધા પ્રાણીઓ ખસી ગયા અને નીચે પગ મુકવા જાય છે એટલે પગ સીધો ન થવાથી ભૂમિપર ગબડી પડ્યો. છેવટે મરી ગયો. આત્મહત્યા થઈ.

અહિં તો જૈન શાસનમાં પોતાની હત્યા પણુ વર્જેલી છે. એ

હાથી અઢી દિવસ ભૂમિપર પડયો તે શું ભૂમિ પુંજી પ્રમાર્જીને પડયો હશે? પુંજણી તેની પાસે હશે કે કેમ? એક સસલાને બચાવવા પોતે મર્યો અને તેને બચાવવારૂપ અહિંસાના ફળરૂપ રાજાનો પુત્ર **મેઘકુમાર** થયો.

જો અહિંસાનું ફળ ન હોય તો તેના પડવાથી જીવો મરી ગયા હશે તેથી તે મરી ગયાના ફળરૂપ તેની દુર્ગતિ થવી જ જોઇને? પણ તે તો થઇ નહિ, માટે હિંસા રોકવાથી બીજા જીવને નુકશાનનો અવસર લેવાનો નથી પણ અહિંસાનો લાભ વિચારવાનો છે.

પ્રશ્ન ૩૩—ત્યારે શું જે જીવોને બચાવીએ તેઓ અવિરત હોવાથી તે જીવો જે પાપ સેવે તેનું નિમિત્ત આપણે બનીએ તો આપણને પાપ ન લાગે?

સમાધાન—ત્યારે સસલાને બચાવ્યો તે પછી બચેલા એ સસલાએ શું વિરતિ લીધી હતી? ના! વિરતિ લીધી ન હતી, તો પછી હાથીનો જીવ મેઘકુમાર કેમ થયો? એટલે બચાવવાથી બચેલો જીવ જે પાપ કરે તે પાપ બચાવનારને લાગતું નથી.

પ્રશ્ન ૩૪—જીવ સિદ્ધિ ગતિએ જાય ત્યારે શરીરમાંથી એકી સાથે એટલે આખા શરીરમાંથી નીકળી જાય એટલે શું?

સમાધાન—જીવ દેવલોક જવાનો હોય તો શરૂઆતમાં પગ જુઠા પડી જાય છે ને છેવટે મોં જુઠું પડે, એટલે મોંમાંથી કે આંખમાંથી જીવ ગયો તેમ કહેવાય છે. તેવી રીતે છેવટે માત્રું કે ઠલ્લો છુટી જાય તો તેમાંથી જીવ ગયો એમ કહેવાય છે. આવી રીતે જીવ જાય ત્યારે એક ભાગમાંથી જીવ ગયો એમ કહેવાય અને જ્યારે મોક્ષે જીવ જાય ત્યારે એકીસામટા બધા આત્મ પ્રદેશો આખા શરીરમાંથી નીકળી પડે છે.

પ્રશ્ન ૩૫—મોક્ષે જાય ત્યારે ત્રીજો ભાગ ઓછો એટલ શું?

સમાધાન—લીંબુ, તુરીયાં, ભીંડા, તુંબડી સુકાય ત્યારે આકાર તો એનો એ જ રહે પણ પાણીનો ભાગ સુકાઇ જાય ને ઘટ થઇ

જાય છે તેમ મોક્ષે જાય ત્યારે શરીરમાં જે પોલાણ હોય તે ઘટ થઈ જાય એટલે પોલાણવાળો ભાગ આત્મ પ્રદેશોથી પુરાઇ જાય. તે પુરાવાથી છેવટે જેટલી શરીરની અવગાહના છે તેનો ત્રીજો ભાગ ન્યૂન એટલી આત્માની અવગાહના રહે છે.

પ્રશ્ન ૩૬—ઇલિકા ગતિ એટલે શું ?

સમાધાન—મરણ સમુદ્ઘાતમાં આત્મ પ્રદેશો પોતાને ઉપજવાના સ્થાને જાય ને પાછાં આવે, એટલે ઇયળ જેમ પોતાના શરીરનો ભાગ ચાલવું હોય ત્યારે આગળ નાખે, વળી પાછી જાય; તેમ આત્મા મરણ વખતે જ્યાં ઉપજવાનું હોય ત્યાં પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશો ફેંકે છે ને તેમાંથી (તે સ્થાને ફેંકેલા પ્રદેશોમાંથી) કેટલાક પ્રદેશો જાય અને વળી પાછા આવે ને વળી જાય તેને શાસ્ત્રમાં ઇલિકાગતિ કહેલી છે.

પ્રશ્ન ૩૭—આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરભવાયુ બંધાય તે નિયમ તુટી જનાર આયુષ્યને લાગુ પાડી શકાય કે નહિ ?

સમાધાન—આયુબંધમાં આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ તે અનુક્રમે ભોગવવાની અપેક્ષાએ છે. ત્રીજા ભાગનો નિયમ તુટી જનાર આયુષ્ય માટે નથી તેવી રીતે ૩ ૯ ૨૭ ઇત્યાદિ ભાગ પણ નિરૂપક્રમ આયુવાળા માટે છે.

પ્રશ્ન ૩૮—ત્યારે શું આપણા આયુષ્યો સોપક્રમી છે કે નિરૂપક્રમી છે ?

સમાધાન—આપણા આયુષ્યો સોપક્રમીજ છે નિરૂપક્રમી નથી એમ નહિં કહી શકાય, આજે પણ ઉપક્રમ લાગે આયુ જલ્દી ભોગવાય ને તે ભોગવાય તો જ સોપક્રમી ગણાય. જેમ ઘડીઆળમાં આઠ દિવસની ચાવી આપી હોય તો નિયમસર ચાલે તો આઠ દિવસ સુધી ચાલે. વચમાં જો કમાન છટકી જાય તો બધી ચાવી બે મિનીટમાં પુરી થાય, તેમ આપણા આયુષ્યના દળીઆ અનુક્રમે ભોગવાય તો નિરૂપક્રમી આયુષ્ય ભોગવાય અને વચમાં કોઇક અકસ્માત આવી

ગયો હોય તો આયુષ્યના બધા પુદ્ગલો અંત મુહૂર્તમાં ભોગવી લેવાય, તેથી આપણા આયુષ્યો સોપક્રમી ને નિરૂપક્રમી છે.

પ્રશ્ન ૩૯—અઢી દ્વીપની બહાર મનુષ્યો જન્મે કે મરે નહિ?

સમાધાન—ના, અઢી દ્વીપની બહાર મનુષ્યો જન્મે કે મરે નહિ.

પ્રશ્ન ૪૦—શાસ્ત્રમાં સિદ્ધશિલા ઉપર દરેક પ્રદેશોએ અનંતા જીવો છે એમ કહ્યું છે તો જો અનંતા જીવો દરેક પ્રદેશે માનીએ તો જ્યાં અકર્મભૂમિ છે ત્યાંથી મોક્ષે જતા નથી. તો અકર્મભૂમિની ઉપર રહેલા પ્રદેશોમાં અનંતા જીવો કેવી રીતે મોક્ષે ગયા હશે?

સમાધાન—અનંતો કાળ હોવાથી જો એક કાળ ચક્રમાં એકજ સંહરણ થયેલ મુનિ અકર્મ ભૂમિમાં કાળ કરી મોક્ષે જાય તો અનંતા કાળે અનંતા થાય.

પ્રશ્ન ૪૧—પંચપરમેષ્ટીના રંગો જુદા જુદા કેમ છે?

સમાધાન—પરમેષ્ટીને રંગ હોતા નથી. પરંતુ નવેને જુદા જુદા રૂપે ધ્યાનમાં લેવા માટે અને વર્તુળમાં જુદા જુદા રંગો લેવા માટે પરમેષ્ઠીના ભિન્ન ભિન્ન વર્ણો રાખેલા છે, અહિં તમને શંકા થશે કે તો પછી અરિહંતનો વર્ણ બીજો કરીએ તો ચાલશે કે કેમ? અહિં તો આખી જમીન ધોળી છે તેથી તેના નવ ભાગ કરવા છે માટે ચાર દિશામાં ચાર કયા રંગ ગોઠવવા કે જેમ તે જુદા તરી આવે, તે વિચારવા જો યુક્તિ પર જઈએ તો સફેદ સિવાય ચાર રંગમાં સારો કયો રંગ ગણાય? શાસ્ત્ર દૃષ્ટિએ "**णीलकसिणं**" લીલો અને કૃષ્ણ અશુભ છે, લાલ અને પીળો એ બે શુભ રંગ છે તેથી એ લાલને પહેલો મુકી એટલે પીળો પછી મેલવો પડે ત્યાર પછી લીલો ને કાળો મેલવા પડે એ રીતે વચલી કર્ણિકામાં સફેદ, દિશામાં લાલ આદિ ને વિદિશામાં સફેદ આવી જશે, તેથી તે રીતે પરમેષ્ટીના રંગો ગોઠવાયા.

પ્રશ્ન ૪૨—મુહપતિના બોલ અમુક વખત શરીરને લાગે, અમુક વખત ન લાગે તેમાં શી વિશેષતા છે?

સમાધાન—જયણા અને પડિલેહણ માટે બોલ બોલવા એ અસલ વાત છે. હવે તે બોલો મનને ઠેકાણે રાખવા ગોઠવવાના છે ને તેથી મોહનીયાદિ ખંખેરવા લાયક છે, સુદેવાદિ આદરવા લાયક છે. આવી બુદ્ધિ રાખીને તે ગોઠવેલ છે, બોલ નવા છે. એમ નથી. બોલની વાતોનો લેખ તો ૪૦૦-૫૦૦ વર્ષનો છે એ બોલો મન માંકડાને ઠેકાણે લાવવા માટે છે. અને આથી મન માંકડાને વશ કરવાનો જે ઉપાય તે ન કર્યો તેથી પ્રાયશ્ચિત.

પ્રશ્ન ૪૩—મુહપતિમાં કેવું વસ્ત્ર વાપરવું? સુતરનું, ઉનનું કે રેશમી વાપરવું?

સમાધાન—સુતરનું કપડું મુહપતિ માટે વાપરવું જોઇએ, કારણ કે શાસ્ત્રકારોએ સૌત્ર કહેલું છે. રેશમી કે ગરમ કપડાંની મુહપત્તી કહેલી નથી.

પ્રશ્ન ૪૪—કોઇક નક્ષત્રમાં સાધુનું મૃત્યુ થાય ત્યારે ઘાસનું અગર અડદનું પુતળું કરવામાં આવે છે તો હવે તે પુતળાનો ઘાત કર્યો ગણાય કે નહિ?

સમાધાન—પુતળું શા માટે મુકવામાં આવે છે તે ખ્યાલમાં રાખવા જેવું છે! કારણ કે શુદ્ધ પંચેન્દ્રિય ન મરે માટે આરોપિત આકારનું દૂષણ નહિ! કુકડાનું પુતળું માર્યું તેનો વિપાક કઠણ પડે છે ત્યારે પણ ત્યાં તો પુતળાનો ભોગ તરીકે ઘાત કર્યો છે પણ અહિં તો બચાવવા માટે ઉદ્દેશ છે. કુકડામાં દેવીને ઉદ્દેશીને છે, બચાવવા માટે નથી.

પ્રશ્ન ૪૫—અડદ કે ઘાસનું પુતળું મુકવાથી બીજો બચી શકે ખરો?

સમાધાન—કેટલીક વખત સામાચારી પરંપરા અને સંયોગી કારણથી બને છે તેમ શાસ્ત્રકારે કહેલું છે, આયુ આવી રહ્યું હોય ત્યારે જ તેમ થાય; પણ તેમ કરવાથી કમોત બચે છે. પુતળું ઘાસનું કહો કે અડદનું કહો તેથી શું? અત્યારે ડાભની પ્રવૃત્તિ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૪૬—દરેક આરામાં જીવો મોક્ષે જાય છે તો કોઇક વખત આ સંસાર ખાલી થશે કે નહિ ?

સમાધાન—જીવોની સંખ્યા એટલી બધી જબરજસ્ત છે કે ચોથા આરાના પ્રવિભાગમાં માત્ર મોક્ષ છે ને ત્રીજાના છેલ્લા ભાગમાં માત્ર મોક્ષ છે તે ફરીને કદાપિ છએ આરામાં મોક્ષે જવાનું ચાલુ જ રહે તોપણ જીવોની સંસારમાંથી સર્વથા ખાલી થવાના નથી, કારણ કે જીવોની સંખ્યા બહુ જ મોટી છે.

પ્રશ્ન ૪૭—પુનમ અમાવાસ્યા તિથિ શાથી ગણાય ?

સમાધાન—પુનમ અમાવાસ્યા ચતુષ્પર્વીમાં લીધી છે તેથી બાર તિથિમાં ગણાય તેમાં પણ વાંધો નથી.

પ્રશ્ન ૪૮—પખ્ખી પ્રતિક્રમણ પછી "**संतिकरं**" બોલવું જોઇએ કે નહિ ?

સમાધાન—પખ્ખી પ્રતિક્રમણના છેડે "**संतिकरं**" બોલવાનો રિવાજ કેઈ વર્ષથી છે અને તેની ટીકામાં પણ પખ્ખી પ્રતિક્રમણ પછી બોલવું તેમ કહેલ છે.

પ્રશ્ન ૪૯—સાથીયો (સ્વતિક) કર્યા પછી ફળ સાથીયા ઉપર કે સિદ્ધશિલા પર મુકવું ?

સમાધાન—વિધાન થાળ મુકવાનું છે, ફળ નૈવેદ્યની જુદી રકાબી મુકાય છે પણ ખરી.

પ્રશ્ન ૫૦—અષ્ટ મંગળીકમાં મત્સ્ય યુગ્મ કેમ લીધું હશે ?

સમાધાન—શુકન શાસ્ત્રવાળાને પુછીએ તો કો'ક માણસ ક્યાંક પ્રયાણ કરે છે. સામે જીવતા બે મચ્છ દેખે તો અપશુકન ગણે છે. જ્યારે હાથમાં મત્સ્યનું ચિહ્ન હોય તે ઉત્તમ ગણે છે, પણ હાથમાં જીવતું માછલું હોય તે ઉત્તમ ગણાય નહિ. અહિં આકારથી ઉત્તમતા છે અને તેથી અષ્ઠ મંગળીકમાં આકાર કરવાના છે, તેથી આલેખતાં ન આવડે તો પાટલી કરેલી હોય તેમાં પૂરે.

પ્રશ્ન ૫૧—અષ્ટ મંગળની પૂજા કરે તથા ફુલ ચઢાવે છે તે કેમ ?

સમાધાન—અષ્ટ મંગળીક પૂજાનું સાધન છે પણ અમુક વિધિઓમાં જે તે સાધનો છે તેની પણ પૂજા કરાય છે. જેમ ક્ષત્રિયો હથીયાર જે જીતના સાધનો છે, તેની પણ પૂજા કરે છે આથી સાધનની કીંમત વખતે તેની પણ પૂજા કરાય અર્થાત્ પૂજાનું સાધન હોવાથી સાધન તરીકે પૂજા કરાય.

પ્રશ્ન ૫૨—સ્ત્રીઓ **नमोऽर्हत्सिद्धाचार्योपाध्या०** બોલી શકે કે નહિ ?

સમાધાન—તે પૂર્વની વાણી હોવાથી સ્ત્રીઓને બોલવાનો અધિકાર નથી.

પ્રશ્ન ૫૩—તે તો **શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે** બનાવેલું છે તેમ કહેવાય છે ?

સમાધાન—અન્યની સભામાં નવકાર બોલતા શરમાયા કહો અગર અપૂર્વતા જણાવવા માટે કહો પણ **શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર** બોલ્યા છતાં તેમણે નવીન બનાવેલું નથી પણ પૂર્વનું જ એ પદ છે. નવકાર બોલવાની જગો પર પ્રાકૃત ભાષાનો સંકોચ થયો તેથી **नमोऽर्हत्०** બોલ્યા છે. તેમને ગણધર મહારાજની કૃતિને શરમાવનાર ગણી તેથી તે જગો પર ગુરૂ મહારાજે "**મિચ્છામિ દુક્કડં**" દેવરાવેલ છે.

પ્રશ્ન ૫૪—"**ઝંકારારાવસારા૦**" એ ગાથા એક સાથે મોટા ઉચ્ચારથી કેમ બોલાય છે ?

સમાધાન—**શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ** ૧૪૪૪ ગ્રંથ બનાવ્યા તેમાં આ "**સંસારદાવા**"ની ૪ ગાથાઓ છેલ્લા ૪ ગ્રંથ રૂપ છે. અંત અવસ્થાએ સંસ્કૃત પ્રાકૃત ઉભય ભાષા સ્વરૂપ અસંયુક્તાક્ષર એવા આ ગ્રંથોની રચના કરતાં કરતાં કાળ ધર્મ પામે છે તે વખતે આ છેલ્લા પદો સંઘ પણ સાથે સાથે પુરે છે.

પ્રશ્ન ૫૫—નાગકેતુ જન્મતાની સાથે અઠ્ઠમ કરે છે તે દેશવિરતિ ગણાય ? જો દેશવિરતિ ગણાય તો, ૮ વરસ પહેલાં દેશવિરતિ સંભવે ?

સમાધાન—કુળ સંસ્કાર ન હોય તો ૮ વરસ પહેલાં દેશવિરતિ ન થાય. આજકાલ તો કુળને અંગે ધર્મ થયો છે પણ પ્રાચીન કાળમાં તો મરજી અંગે ધર્મ હતો. આથી જ શ્રાવકના બાળ બચ્ચાને નિસર્ગ સમકિત મનાય છે અને તેથી કરીને કુળના સંસ્કાર પૂર્વભવના સંસ્કાર, જાતિસ્મરણ અને અવધિજ્ઞાનને અંગે બાળપણમાં પણ વિરતિ આવવામાં હરકત નથી.

પ્રશ્ન ૫૬—દ્વિદળ ન ખવાય તો તે કોનાથી થાય ને તેમાં શું ન ખવાય ?

સમાધાન—અડદ, મગ, મઠ, મેથી, તુવેર, ચોળા, ગવાર, વાલ, ચણા, જેમાંથી મગફળી માફક ચીકાશ ન નીકળે ને જેની બે ફાડો થાય તે. કાચા ગોરસ એટલે ઉનું કર્યા વગરનું દૂધ, દહીં છાશ સાથે એકઠા ન કરાય અને ન ખવાય મેથીની, ચોળીની ભાજી સાથે પણ તે કાચા ગોરસ ન વપરાય કારણ કે દ્વિદળ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૫૭—દહીં કેટલું ઉનું કર્યા પછી કઠોળનો સંયોગ થાય તો પછી હરકત ન ગણાય ?

સમાધાન—દહીંનો શીતસ્પર્શ ઉડી જાય પછી તેમાં વાંધો ન આવે.

પ્રશ્ન ૫૮—આંબેલ આદિકનું પચ્ચક્ખાણ પાર્યું હોય ને પાણી પીધું ન હોય તો ઉપવાસનું પચ્ચક્ખાણ થાય ?

સમાધાન—આંબેલ આદિકનું પચ્ચક્ખાણ પાર્યા પછી પાણી ના વાપર્યું હોય તો પણ આગળ પચ્ચક્ખાણ ન કરાય પણ અભિગ્રહ કરી શકાય.

પ્રશ્ન ૫૯—"નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય" અને "વિશાલ લોચન૦" સ્ત્રીઓ કેમ નથી બોલતી ?

સમાધાન—પૂર્વની વસ્તુ હોવાથી સ્ત્રીઓ નથી બોલતી કારણ કે સ્ત્રીને પૂર્વની વસ્તુ બોલવાનો નિષેધ છે.

પ્રશ્ન ૬૦—રાત્રે ખૂબ ઇલેક્ટ્રીક લાઈટના પ્રકાશમાં બેસી જમે તો રાત્રિભોજનનો દોષ લાગે ખરો ?

સમાધાન—પ્રાચીન કાળમાં ઇલેક્ટ્રીક લાઈટને ઓળંગે તેવા મણી રત્નો હતા, છતાં રાત્રે જમવાનો નિષેધ કર્યો છે. જો રાત્રી ભોજનની છુટ આપશું તો રાત્રે મુનિને વહોરાવવાની પણ છુટ આપવી પડશે તેમ જ ગુરૂએ રાત્રિ ભોજન કરવું પડશે. જો તેમ નહિ કરે તો ગુરૂને વહોરાવ્યા વગર ખાવાનો પ્રસંગ આવશે. પરંતુ શાસ્ત્રકારો તો સંભવ માત્રમાં કાળુ મુકે છે, તેથી જ્યાં જયણાનું વિધાન છે ત્યાં સંભવ હોય તો પણ તે ટાળવું જ જોઈએ, અને તે વિચારશો તો જ મુહપતિ દરરોજ અનેક વખત જીવજંતુ નીકળતા નથી છતાં વિધાન હોવાથી એકાદ પણ જીવાતનો સંભવ હોય તો મરે નહીં એ હેતુથી પડિલેહીએ છીએ. તેમ રાત્રિભોજનમાં પણ આહારના રંગના નાના નાના જંતુઓ જે પ્રકાશમાં પણ માલમ ન પડે તેવો સંભવ તે રાત્રે નીકળે છે અને તે આહારમાં પડે તો પણ આપણે જાણી શકતા નથી માટે જ્ઞાની ભગવંતોની આજ્ઞા મુજબ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

હંસ ને કેશવનો પિતા મિથ્યાત્વી હતો, તેના પુત્રોએ રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરેલો હતો તેથી તેને બસ રાત્રે જ ખવડાવું, દહાડે આપું જ નહિં તેમ કરવાથી તેની શી દશા થઈ તે વિચારજો !

પ્રશ્ન ૬૧—ઉપવાસાદિક તપસ્યા કરવી હોય તો આગલી રાત્રે કયા વખતથી આહાર પાણી બંધ કરવાં જોઈએ ને ચોવિહાર હોવો જોઈએ કે નહિ ?

સમાધાન—પરંપરા મુજબ અને સામાચારીથી રાત્રિના બાર વાગ્યા પછી આહાર પાણી બંધ કરવા જોઇએ. મુખ્યતાએ ઉપવા-સાદિક કરનારે રાત્રિભોજનનો પ્રથમ ત્યાગ કરવો જ જોઇએ. રાત્રી-

ભોજન ત્યાગ તે તો મૂળગુણ જેવો હોવાથી અને ઉપવાસ ઉત્તર ગુણ હોવાથી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ પ્રથમ કરવો જ જોઈએ, નહિતર અનાજ ખાવાની બંધી લેનાર માંસ ખાઈ શકે તેવું થાય.

પ્રશ્ન ૬૨—પડવાના દિવસે સાધુ મહારાજ કેમ ભણતા નથી?

સમાધાન—ઘણે ભાગે પંડિતો રજા પડવાની પાળે છે માટે બધે પડવા પળાય છે, તેમાં શાસ્ત્રીય કંઈ કારણ નથી. શાસ્ત્રીય રીતે તો ચાર મહા પડવામાં અસજ્ઝાય ગણાય છે તેથી તે દિવસે સિદ્ધાંત ન ભણાય.

પ્રશ્ન ૬૩—અસજ્ઝાયમાં દીક્ષા આપી શકાય કે નહિ?

સમાધાન—દીક્ષા આપવામાં વાંધો નથી.

પ્રશ્ન ૬૪—આદુ તથા લીલી હળદળ કંદમૂળ છે છતાં સુકવીને તે વપરાય છે તેમ બીજા કંદમૂળ સુકવીને ખવાય કે નહિ?

સમાધાન—આદુ હળદરના અથાણા કરી કોણે ખાધાં? એ એની સુકવેલીની છુટ છતાં વધારે પ્રમાણમાં તેનો ઉપયોગ નહીં થાય અને જો ગાજર રતાળુ બટાકા વિગેરેની સુકવેલીની છુટ આપે તો છુટથી તેનો ઉપયોગ થાય માટે તેની સુકવણી ન ખવાય.

પ્રશ્ન ૬૫—દુવિહાર પચ્ચક્ખાણમાં બીડી પીવાય?

સમાધાન—ન પીવાય.

સંસારનું મૂળ

१ गुणदर्शी परितृष्यन्, ममेति तत्साधनान्युपादत्ते ।
तेनात्माभिनिवेशो यावत्तावत् स संसारे ॥

ભાવાર્થ-ઇન્દ્રિયોના વિષયોને વશ બની તૃષ્ણાને આધીન અજ્ઞાની પ્રાણી મમત્વ બુદ્ધિથી તે તે પૌદ્ગલિક સાધનોની જંજાળમાં પડે છે, જ્યાં સુધી આવો પુદ્ગલ પ્રેમ રહે છે ત્યાં સુધી તે સંસારમાં ભટકે છે.

પૂ૦ આગમો૦ રચિત "શ્રી અનેકાંતવાદવિચાર" ગા૦ ૧૩

ધર્મ માર્ગે સફળતાપૂર્વક આગળ વધારનારી
મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓની
બહુશ્રુત ગીતાર્થસાર્વભૌમ આગમવાચના દાતા
ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત આગમોદ્ધારક
પૂ૦ આ૦ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજીરચિત

સુંદર-સજઝાયો

૧ મૈત્રીભાવના

દુહા

મૈત્રી મનમાં જે ધરે, બાંધે કરમ ન ઘોર ।
પરહિત બુદ્ધિ ધારતાં, રાગદ્વેષ નહિં થોર ॥૧॥
જે જગહિત મન ચિંતવે, તસ મન રાગ ન રોષ ।
ઇર્ષ્યાવન દાવાનલો, હોવે ગુણ ગણ પોષ ॥૨॥

(ઢાળ)

(પ્રભાતી રાગ)

મૈત્રી મન ભાવતો, વૈરદવ શામતો,
પામતો કરમફલથી અચંબો,
ક્રોધ વશ જે કર્યા, હનન જુઠ ને ભર્યાં,
પારકાં કનક મણિરત્ન લંબો;
પરતણી કામિની, પાપધન સામિણી,
પેખતાં ચિત્તમાં પ્રબલ મોહો,
લોભ વશ ધમધમ્યો, શુદ્ધગુણ નવિ રમ્યો,
વૈરની અગ્નિમાં સમિધ દોહો. ૧
જનક દુહિતા હરી, વંશ નિજ ક્ષય કરી
રાવણે નરકમાં વાસ કીધો,

રામ ભ્રાતા હરી, દેખી ત્યાં થરહરી,
વારતો ઇંદ્ર શમવાસ દીધો;
પૂર્વ ભવ રાણીને, દોષ કોઇ જાણીને,
વીર જીવે શયન વાસ વાર્યો,
વ્યંતરી ભવ લહી, દોષ શત સંગ્રહી,
વેદના તીવ્રતર વીર ધાયો. ૨

વાવીયો વૈરનો, વૃક્ષ ગુરૂ સ્વૈરનો,
છેદ પામે ન જન્મે અનંતે,
એક વૈર હોય, વ્યાપતું સકલ જોય,
બીજ અંકૂર ન્યાયે વધંતે;
હરિ ભવે ફાડિયો, સિંહ દરી કહાડીઓ,
બોળતો વીર ભવ નાવ દેખો,
કંબલા શંબલા, દેવ દો અતિભલા,
વીરને કીધ ગતબાધ પેખો. ૩

પૂર્વ ભવ વૈરથી, મોક્ષગતિસારથી,
હલિક તે પેખીને જાય ભાગી,
ગૌતમે બુઝવ્યો, મોક્ષ પંથે ઠવ્યો,
વારજો વૈરનાં બીજ જાગી;
વીર અવસાનમાં, બોધ દેવશર્મમાં,
થાપવા મોકલ્યા ઇન્દ્રભૂતિ,
સિંહભવ શાન્તિનો, લાભ શુભભાંતિનો,
બોધિને અર્પતા આત્મભૂતિ. ૪

જીવ સમ્યક્ત્વમાં, સત્ત્વ શુભ તત્ત્વમાં,
દેખતો વૈર જ્વાલા નિવારે,
ક્રોધ કંડૂતિએ, ધર્મ નવિ સુખ દીએ,
વારતો વિરહ સૂરિ ગ્રંથ સારે;
પાંચ લક્ષણ વર્યો, જીવ સમકિત ભર્યો,
આદિમાં શમ ભર્યો સમય સારે,

શમ નવિ જો ધરે, વૈર મનમાં ભરે,
સાધુ તપસી ભમે ભવ અસારે. ૫

કુરૂટ ઉત્કુરુટ પણ, સાધુ બે તપ રટણ,
વૈરથી નરકમાં વાસ વેઠે,
શાન્તિ ગુણ સાયરૂ, વીર રયણાગરૂ,
દૃષ્ટિવિષ સાપ પણ હોડ વેઠે;

નયણ અમી સીંચીયો, વૈર દવ મીંચીયો,
કીટિકા સહસનું દુઃખ સ્હેતો,
શાન્તિ ધરી પક્ષમાં, વીરજિન લક્ષમાં,
દેવભવ આઠમે જીવન લહેતો. ૬

ધર્મનું સાર એ સુજન ચિત્ત ધાર એ,
ભાવના મૈત્રીની મોક્ષદાઈ,
જિન કહે કાલ દો, પડિકમે તે પદો,
સર્વ જીવ મૈત્રી નહિ વૈર કાંઈ;

વિશ્વ નથી વાલહો, શત્રુ વા જે લહો,
સર્વ સંસારમાં હોય ત્હેવો,
મિત્ર પતિ પુત્રમાં, પત્નિ સખિ ભ્રાતમાં,
નવનવો રંગ છે તેજ લેવો. ૭

થાય અરિ મિત્ર પણ, જઈ જીવો રાજ્ય પણ,
વૈરથી કર્મ બાંધે નકામા,
વૈર મન ધારતાં, જીવ હિત વારતાં,
ભવભવ અધમતા લે સકામા;

જીવ ! શિખ સાંભળી, વૈર દઈ આંબલી,
આપ ભાવે સદા મગ્ન થાજે,
બોધ સમતા રસી, ચરણ ગુણ ઉલ્લસી,
શાશ્વતાનંદ રસગાન ગાજે. ૮

૨ પ્રમોદભાવના

દુહો

ગુણધ્યાને ગુણ પામીએ, ધ્યાન વિના ગુણ શૂન્ય;
પ્રમોદ ગુણીમાં ધારીયે, તો ગુણગણસહ પુણ્ય. ૧

ફલ વર્તનથી પામીયે, વર્તનમૂલ વિચાર;
વિચાર હોય સંસ્કારથી, ભાવ બને સંસ્કાર. ૨

(આદર જીવ ક્ષમા ગુણ આદર એ રાગ)

ભાવ પ્રમોદ ધરો ભવિ મનમાં,
જિમ ન ભમો ભવ વનમાં રે;

કાલ અનાદિ વાસ નિગોદે,
અક્ષર ભાગ અનંતો રે;
ધરતો ચેતના જિનવર દીઠો,
નવિ તેનો હોય અંતો રે. ભાવ૦ ૧

નિર્જરતો ઘનકર્મ સકામે,
દીસે પગ પગ ચડતો રે;
અધ્યવસાય તથાવિધ સાધી,
કર્મબંધને નવિ પડતો રે. ભાવ૦ ૨

બાદર વિકલેંદ્રિયતા પામી,
પંચેન્દ્રિયપણું પામે રે;
નરભવ આરજ ક્ષેત્ર ઉત્તમકુલ,
શાસ્ત્રશ્રવણ સુખધામે રે. ભાવ૦ ૩

ગુરૂસંયોગે કરણી તરણી,
ભવજલધિ સુખ સરણી રે;
લવે મિથ્યાત્વી પણ સુખવરણી,
માર્ગગામી નિસરણી રે. ભાવ૦ ૪

દાન દયા ક્ષાંતિ તપ સંયમ,
જિનપૂજા ગુરૂનમને રે;
સામાયિક પૌષધ પડિક્કમણે,
શુભ મારગને ગમને રે. ભાવ૦ ૫

પામે ભવિ સમકિત ગુણઠાણો,
તેણે કિરિયારૂચિ નામો રે;
કરીયે અનુમોદન ગુણ કામો,
લહીયે સુખના ધામો રે. ભાવ૦ ૬

કાષ્ટ પત્થર ફલ ફૂલપણામાં,
જિનપડિમા જિનઘરમાં રે;
શુભ ઉપયોગ થયો જે દલનો,
તે આરાધના ઘરમાં રે. ભાવ૦ ૭

દશ દૃષ્ટાંતે નરભવ પામ્યો,
સત્યમારગ નવિ લાધ્યો રે;
પણ ગુણવંત ગુરૂ સંયોગે,
સમકિત અદ્‌ભુત વાધ્યો રે. ભાવ૦ ૮

હોય તે આદ્યચતુષ્ટય ક્ષયથી,
આરાધે ભવ આઠ રે;
શાશ્વત પદવી લાભે તેહને,
નમીયે સહસને આઠ રે. ભાવ૦ ૯

સમવસરણમાં જિનવર બેસે,
નમન કરી ધર્મ કથવા રે;
દેશવિરતિ પણ જિનવર દીધી,
ભવજલ પાર ઉતરવા રે. ભાવ૦ ૧૦

માત પિતા સુત દાર તજીને,
રજત કનક મણિ મોતી રે;

હિંસા–નૃત ચોરી સ્ત્રી–સંગમ,
નમીયે તે જિનજ્યોતિ રે. ભાવ૦ ૧૧

ઘાતીકરમક્ષયે કેવલ વરતા,
કરતા બોધ અકામો રે;
જીવાજીવ નવ તત્ત્વ બતાવી,
ભવિજન તારણ ધામો રે. ભાવ૦ ૧૨

સકલ કર્મક્ષયથી સિદ્ધિએ પહોતા,
સાદિ અનંત નિવાસો રે;
તે સિદ્ધ નિત્ય પ્રભાતે નમીયે,
વરવા શમસુખ ભાસો રે. ભાવ૦ ૧૩

ચારિત્ર પાલી હોય ગ્રૈવેયક,
પણ નવિ જાવે મુક્તિ રે;
જીવ અભવ્ય તે કારણ ગુણનો,
રાગ ન લેશ સદુક્તિ રે. ભાવ૦ ૧૪

જિન ગુરૂ ધર્મતણા ગુણ ભાવે,
અવગુણ સતત ઉવેખે રે;
ક્ષણ ક્ષણ ગુણ ગણ ઉજ્વલ પામી,
આનંદ વાસ તે પેખે રે. ભાવ૦ ૧૫

૩ કારૂણ્ય ભાવના

કરૂણા ધારજો રે કરૂણા સકલ ગુણોની ખાણ

કરૂણા આદ્યમહાવ્રત છાજે, આદ્ય અણુવ્રત થાન;
કરૂણા વિણ હિંસકપણું, પામે દુર્ગતિ દુઃખ નિદાન––કરૂણા૦ ૧

ઇર્યાસમિતિ યોગે ચાલે નહિ, મુનિ પેખી શુભ ઠાણ;
જીવો આવે પગતલ હેઠે, જાયે સઘલા પ્રાણ––કરૂણા૦ ૨

શુભ ઉપયોગી મુનિવરને નહિ, બંધ દુરિત અવસાન;
કરૂણા બુદ્ધિ પ્રતિ રોમે હોય, કર્મ નિર્જરા ખાણ—કરૂણા૦ ૩

શ્રાવક પણ કરૂણા ધરતો જે, વૃક્ષ વધે પચ્ચખાણ;
માટી ખોદે મૂલ વધે પણ, નહિ હિંસાલવવાન—કરૂણા૦ ૪

કરૂણા રહિત પ્રવૃત્તિ કરતાં, કોઇ મરે નહિ જાન;
તો પણ તે હિંસકમાં ગણીઓ, નહિ કરૂણા બલવાન—કરૂણા૦ ૫

અપરાધી જનમાં ધર કરૂણા, જે સમકિત અહિઠાણ;
વીર પ્રભુ સંગમ કરૂણાએ, અશ્રુ નેત્ર મિલાણ—કરૂણા૦ ૬

દીન હીન જનને જે દેખી, નવિ કરૂણા દિલભાન;
તેહના ઘટમાં ધર્મ વસ્યોનથી, ભાખ્યો જિન ભગવાન—કરૂણા૦ ૭

અધમ ઉદ્ધારણ તનમન વર્તે, ધન ખરચે અસમાન;
કુમાર નૃપ જગડુ પરદેશી, સંભવ વૃત્ત સુવાન—કરૂણા૦ ૮

સંપ્રતિરાજ કરે પ્રતિગામે, દીન અનાથ વિહાણ;
દેશ અનારય જિનઘર કરતો, કરૂણા ભાવ સુભાણ—કરૂણા૦ ૯

શ્રુત શિક્ષા ધરી મનમાં સુયણા, કરજો અભયનું દાન;
અનુકંપા ધરજો ભવિ કરજો, ધર્મે દૃઢતા ભાન—કરૂણા૦ ૧૦

મેઘરથે પારેવો રાખ્યો, ગોશાલો જિન ભાણ;
વૈશંપાયન તેજોલેશ્યાથી, ધરી કરૂણા અમિલાણ—કરૂણા૦ ૧૧

બ્રહ્મદત્ત સુભૂમાદિક નરપતિ, કરૂણા વિણ દુઃખખાણ;
પેખી આત્મ-સમા પર જીવો, ધારો કરૂણા શાન—કરૂણા૦ ૧૨

દ્રવ્ય ભાવ અનુકંપા ધરતા, ભવ ભવ સુખનું નિધાન;
સત્ત્વસાર બલરિદ્ધિ પામી, લો **આનન્દ** અમાન—કરૂણા૦ ૧૩

૪ માધ્યસ્થ્ય ભાવના

ગુણવંતા મન ધારજો રે, માધ્યસ્થ્ય ગુણ મણિ ખાણ,
કરૂણા મુદિતા મિત્રતા રે, હોવે તબ સુખઠાણ રે;
ભવિકા ! ધરજો મધ્યસ્થભાવ, જેથી શિવપુર દાવ રે. ભ૦

કાલ અનાદિથી આતમારે, કર્મબલે ગુણ હીન,
પામ્યો ના સમકિત ઠાણને રે, રખડ્યો ચઉગતિ દીન રે-ભવિકા ૨

સંયમી વિણ વીતરાગતારે, નહિ સ્વપ્ને પણ સિદ્ધ,
કર્મપ્રભાવ તે ધારતો રે, ગુણી માધ્યસ્થ લીધરે-ભવિકા ૩

જિનવર સરખો સારથીરે, પામ્યો વાર અનંત,
કર્મ વિવર નવિ પામીઓરે, જીવ ન લહ્યો ગુણવંતરે-ભવિકા ૪

નિજ ગુણ માને નાશતોરે, છોડે ભાવ મધ્યસ્થ,
પરપરિભવકર બોલતો રે, વચન અવાચ્ય અસ્વસ્થરે-ભવિકા ૫

કલ્પ્યો વીર જિનેશ્વરે રે, ભવ મરીચિ નવવેષ,
ઋષભ પ્રભુ નવિ વારીઓ રે, જાણી કર્મની રેષ રે-ભવિકા ૬

વચનપદે ગુણ ધારીને રે, સંતત ભાવ પ્રસન્ન,
દેખી જિન ગુણ શૂન્યતારે, થાય મધ્યસ્થ પ્રપન્નરે-ભવિકા ૭

કેવલીપણું નિજ ભાષતોરે, વીરને કહે છદ્મસ્થ,
ગૌતમ પ્રશ્ન ન છોડવે રે, જમાલી અસ્વસ્થરે-ભવિકા ૮

લબ્ધિધરા દેવદેવીઓરે, વળી જિનવર શુભ દીખ,
મધ્યસ્થ ભાવ વિમલ ધરી રે, ન દે તેહને શીખરે-ભવિકા ૯

ગોશાલે મુનિ યુગ્મનેરે, બાળી જિનપર તેજ,
નાંખ્યું જેહથી વીરજીરે, ખટ માસે લોહી રેજરે-ભવિકા ૧૦

વીર જીનેશ્વર સાહિબોરે, સહી સુર નર ઉપસર્ગ,
કર્મ બંધન થતું દેખીનેરે, અનુપાય રહે મધ્યસ્થરે-ભવિકા ૧૧

જગનાશનરક્ષણુ સમોરે, બલ ધરતો મહાવીર,
ધારે મધ્યસ્થ ભાવનેરે, કોણુ અવર જીવ ધીર રે-ભવિકા ૧૨

સનત્કુમાર નરેશ્વરૂરે, ધરતો ભાવ મધ્યસ્થ,
વિધવિધ વેદના વેદતોરે, નહિં ઔષધ ઉત્કંઠરે-ભવિકા ૧૩

જીવ જુદા કર્મ જુજુઆરે, સજીવ જીવ વૃત્તાંત,
દેખી ભવિ મન ધારજોરે, ભાવ મધ્યસ્થ એકાંતરે-ભવિકા ૧૪

સુખદુઃખકારી સમાગમેરે, નવિ મનમાં રતિ રોષ,
ધરિયે વરિયે સામ્યનેરે; જેહથી આનંદ પોષ રે-ભવિકા ૧૫

ટંકશાલી વાક્ય

"××× પુદ્‌ગલની ખાતર ડૉકટર કહે તેમ ખાવા, પીવા, સૂવા, બેસવા, રહેવા તૈયાર છીએ, પણ આત્માને માટે કહેનાર ભાવડૉકટર તીર્થંકર મહારાજાના કથન પ્રમાણે વર્ત્તવા તૈયારી નથી.

"**बहुवेल संदिसाउं - बहुवेल करशुं**" આ સૂત્ર ડૉકટરમાં અનુસરીએ છીએ, પણ આત્મા માટે તે સૂત્રનું પાલન થતું નથી."

—પૂ. આગમો૦ આચાર્યશ્રીવાણી
૨૦૦૪ ચૈ. વ. ૧૪ પછી પ્રાસંગિક વાતચીત પરથી

પૂજ્ય આગમોદ્ધારકશ્રીની સેવામાંથી મળેલા

卐 તાત્ત્વિક નિર્ણયો 卐

૧. ધર્મ સંવર-નિર્જરારૂપ છે, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી જિનાજ્ઞાનુસારી તે તે શુભ ક્રિયાઓને પણ ધર્મ કહી શકાય, અને ક્રિયાઓની ઉત્પત્તિ ચિત્તમાંથી થાય છે.

આ રીતે ષોડશક ગ્રંથમાં "**धर्मश्चित्तप्रभवः**" વાક્યની સંગતિ થઈ શકે. અન્યથા અરૂપી ધર્મની ઉત્પત્તિ રૂપી મનમાંથી શી રીતે? એ પ્રશ્ન વિચારણીય થઈ પડે.

૨. કર્મને બાંધવામાં ક્યારેક એકલા મનનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે, પણ સંવર-નિર્જરા માટે તો ત્રણે યોગની વિશુદ્ધિ જરૂરી છે.

૩. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સિવાય યથાર્થનિર્જરાનો કોઇ અધિકારી નથી.

૪. સામાન્યથી પ્રવૃત્તિ કરવાને સંકલ્પ જેનાથી થાય તે **મન.**

જેનાથી પ્રવૃત્તિમાં દઢતાનો સંકલ્પ થાય તે **ચિત્ત.**

આત્મિક શુભાશુભ પરિણામો તે **અધ્યવસાય.**

૫. ગુરૂમહારાજ આગળ કરાતી ગહુંલી (સાથીયો)નું નાણું દેવદ્રવ્યમાં નાંખવું.

૬. ગુરૂ સન્મુખ કરાતા સાથીઆમાં રત્નત્રયીની ત્રણ ઢગલીની ઉપર સિદ્ધશિલા બનાવી શકાય.

૭. ચૈત્ર અને આસો સુદ પાંચમના બાર વાગ્યાથી વદ બીજના સૂર્યોદય સુધી અસજ્ઝાય હોય છે.

૮. કાઉસગ્ગમાં બગાસું કે છીંક આદિ પ્રસંગે જયણા બુદ્ધિને જાળવવા મોંઢા આગળ મુહપત્તી કે હાથ આડો રાખવો અનુચિત નથી.

૯. પાક્ષિક પ્રતિ૦ના અંતે સંતિકરં૦ બોલવાની પ્રથા શાસ્ત્રોમાં નહીં સૂચવેલ છતાં આગમથી અવિરોધી ગીતાર્થ પુરૂષોની આચરણાની પ્રામાણિકતાની રીતે ઉથાપવી સારી નથી.

નહીં તો આગમમાં નહીં જણાવાયેલા "નળિયું અને વલય બે આકાર સિવાયના દરેક આકારના મત્સ્યો હોય" "મરૂદેવીમાતા અનાદિનિગોદથી નિકળી કેળ તરીકે થઈ મનુષ્યભવમાં આવ્યા હતા" ઇત્યાદિ ૫૦૦ આદેશો અપ્રામાણિક થઇ જશે!

૧૦. પખ્ખીપ્રતિ૦માં પાક્ષિક અતિચાર પૂર્વે છીંક આવે તો ફરી પ્રતિ૦ કરવું જોઈએ, પણ ત્રણ વખત છીંક આવે ત્યાં સુધી આ મર્યાદા જાણવી.

૧૧. સામાન્યથી દરેક તીર્થંકરોના શાસનમાં જેટલા પ્રત્યેક બુદ્ધો હોય તેટલા પ્રકીર્ણક સૂત્રો હોય, કેમકે ગમે તે બાહ્યનિમિત્તથી જાતિસ્મરણાદિથી બોધિને પ્રાપ્ત કરી સૌ પ્રથમ જે ઉપદેશ તરીકે બોલે તે પ્રકીર્ણકસૂત્ર કહેવાય છે.

—પૂ૦ આગમોદ્ધારકશ્રીના અંતેવાસી પૂજ્ય ગણિવર્યશ્રી
કંચનસાગરજી મ૦ની નોંધમાંથી

ગુણપૂજાનું મહત્ત્વ

पुष्टयै गुणानां गुणितां समाकृतिः
पूजा परस्याह गुणिनां गुणास्पदम् ॥

ગુણોનો આદર-રાગ ગુણોની પુષ્ટિ માટે થાય છે, ગુણવાનની પૂજા ખૂબ લાભ આપનારી થાય છે.

-પૂ૦ આગમો૦ રચિત તીર્થપંચાશિકા શ્લોક ૨૨ પૂર્વાર્ધ.

પ્રકાશક તરફથી કૃતજ્ઞતા જ્ઞાપન

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારકશ્રીના તાત્ત્વિક સાહિત્યને યોગ્ય વ્યક્તિઓના હાથમાં પહોંચતું કરવાના મંગળ સંકલ્પથી તારકવર્ય પૂ૦ ગચ્છાધિપતિ **આ૦ શ્રી માણેકસાગરસૂરીશ્વર**ના મંગળ આશીર્વાદને મેળવી અમારી ગ્રંથમાલાએ ત્રૈમાસિક "**આગમજ્યોત**" નું પ્રકાશન શરૂ કર્યું.

આમાં અપ્રકાશિત વ્યાખ્યાનોની હાથની લખેલી સામગ્રી આપવાની ઉદારતા દાખવનાર **સ્વ૦ બાલમુનિ શ્રી મહેંદ્રસાગરજી મ૦**ના શિષ્યરત્ન **પૂ૦ ગણિવર્ય શ્રી સૌભાગ્યસાગરજી મ૦** તથા સમય-શ્રમનો વિચાર કર્યા વિના આ કાર્ય વ્યવસ્થિતપણે કરી આપવા માટે પૂ૦ ગચ્છાધિપતિની આજ્ઞાથી સંપાદનનો ભાર ઉપાડનાર અમારી ગ્રંથમાળાના મૂળપ્રેરક વિદ્વદ્વર્ય **શ્રી સૂર્યોદય સાગરજી મ૦** (પૂ૦ આગમોદ્ધારકશ્રીના શિષ્યરત્ન), તથા શાસનસુભટ પરમ તપસ્વી પરમ તારક ગુરૂદેવ **શ્રી ધર્મસાગરજી મ૦, ઉપાધ્યાય**ના શિષ્ય **શ્રી અભયસાગરજી મ૦** તથા અપ્રકાશિત વ્યાખ્યાનોના આ કાર્યને વેગવંતું અને વ્યવસ્થિત બનાવવા માટે યોગ્ય સૂચનો આપનાર **ગણિવર્ય શ્રી કંચનસાગરજી મ૦**, પ્રકાશન સંબંધી આમૂલચૂલ વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં ખૂબ જ કિંમતી સૂચનો, અનેક વ્યવહારૂ પરામર્શો આપી પ્રસ્તુત કાર્યને સર્વાંગીણ બનાવવા માટે ખૂબજ મમત્વ દાખવનાર પૂ૦ શ્રી **ક્ષમાસાગરજી મ૦** (પૂ૦ આ૦ શ્રી કૈલાસસાગરસૂરિજી મ૦ના શિષ્ય) તથા પ્રકાશન માટે આર્થિક સહકાર આપનાર સદ્‌ગૃહસ્થોને ઉપદેશ-પ્રેરણા આપનાર તે તે આચાર્ય ભગવંતો, પદસ્થ અને મુનિભગવંતોના (જેઓના નામ આર્થિક સહાયકોની નોંધમાં છે) અને તાત્ત્વિક વિચારોથી ભર-

પૂર આ ત્રૈમાસિકને વાંચી વિચારી યોગ્ય ફેલાવો કરનારા સઘળા સાધુ-સાધ્વીઓના ચરણમાં ભાવભરી વંદના પાઠવીએ છીએ.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં નિઃસ્વાર્થપણે તન-મનથી સેવા આપનાર, વ્રત નિયમવાળા અને તપસ્વી છતાં ધક્કા ફેરા ખાઈને પણ મુદ્રણ સંબંધી સઘળી જવાબદારી ઉઠાવી અનુપમ હાર્દિક શ્રુતભક્તિ દાખવનાર **શેઠશ્રી સારાભાઈ પોપટલાલ ગજરાવાળા** (નીલધારા-એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ. ૬) ના અવર્ણનીય ધર્મપ્રેમનું અમે કયા શબ્દોમાં વર્ણન કરીએ ? ખરેખર તેઓએ આ કાર્યને વ્યવસ્થિત અને દરેક રીતે સુંદર બનાવવામાં ખૂબજ અગત્યનો ફાળો નોંધાવ્યો છે.

સંપાદકમહારાજશ્રીના પ્રયત્નને સવાયો આકાર આપી તાત્ત્વિક સાહિત્યને વ્યવસ્થિત બનાવવા માટે નિષ્કામભાવે સક્રિય ભાગ લેનાર **શેઠશ્રી સારાભાઇની** નિઃસ્વાર્થ સેવા માટે હૈયું ગુણાનુરાગથી ખૂબ જ ઝુકી જાય છે.

શાસનદેવ તેઓને એવી શાસનસેવાની અનુપમ શક્તિ આપે એ અમારી શુભ કામના છે.

તેમ જ ઉદારતાપૂર્વક ધનનો સદ્‌વ્યય કરનારા, ભેટ રકમ આપી આર્થિક લાભ લેનારા સદ્‌ગૃહસ્થો, પ્રકાશનમાં તાત્કાલિક આર્થિક સગવડ કરી આપનાર સદ્‌ગુરૂભક્ત **શેઠશ્રી લાલભાઈ L. પરીખ** C. A. (અમદાવાદ) તથા પ્રસંગે પ્રસંગે નાનીમોટી અનેક કામગીરી બજાવનાર સ્થાનિક પાઠશાળાના શિક્ષક **શ્રી હરગોવનદાસભાઈ** તેમ જ ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવી તાત્ત્વિક સાહિત્યનો ફેલાવો કરવામાં સહાયક થનારા સદ્‌ગૃહસ્થો વગેરે સઘળા મહાનુભાવોના ધર્મ સ્નેહભર્યા સહકારની હાર્દિક કૃતજ્ઞતા પૂર્વક અનુમોદના કરીએ છીએ.

■

શ્રી આગમ જ્યોત અંગે
આવક-જાવક
પરિચય

જ		ઉ	
૫૬૫૩-૦૦	પદસ્થ મુનિઓ અને શ્રમણ ભગવંતોના ઉપદેશ અને પ્રેરણાથી જુદા જુદા ગામ અને વ્યક્તિઓ તરફથી ભેટ આવેલી રકમોના	૧૨૧૩-૬૮	ચાર અંકોના કાગળના
		૨૨૧૯-૬૮	છપાઈના
		૩૨૩-૫૦	બાઈન્ડીંગના
		૩૦૦-૨૮	બ્લોકોના
		૧૭૫-૦૦	ડિઝાઈનોના
૬૦-૦૦	દ્વિવાર્ષિક ૭ ગ્રાહકોના	૬૩-૦૦	સ્ટેશનરીના
૫૨૫-૦૦	એક વાર્ષિક ૧૨૫ ગ્રાહકોના	૧૧૮-૧૦	પરચુરણ ખર્ચના
		૪૪૧૩-૨૪	
૫૨૩૮-૦૦		૨૬૪-૦૦	પ્રાથમિક તૈયારીના
		૪૬૭૬-૨૪	

નમ્ર સૂચના

"આગમજ્યોત" પુસ્તક ૧ (ચારે અંકો બાઈંડિંગ કરેલા) માગ૦ સુ૦ ૧૫ તૈયાર થશે. પાંચ રૂપીયા મોકલી તત્ત્વપ્રેમી જિજ્ઞાસુઓને મંગાવી લેવાની ભલામણ છે.

શ્રી આગમ જ્યોતને
ભેટ આપનાર
પુણ્યશાળી મહાનુભાવો

૫૦૧) મેનાબહેન વાડીલાલ પારેખ, કપડવંજ
શાસનદીપક પૂ. આ૦ શ્રી કૈલાસસાગરસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશ અને ધર્મસ્નેહી પૂ. મુનિશ્રી કલ્યાણસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૫૦૧) શ્રી મહીદપુર (માલવા) જૈન શ્રી સંઘ
પૂ. ગણિવર્ય શ્રી લબ્ધિસાગરજી મ. તથા પૂ. વિદ્વદ્વર્ય શ્રી સૂર્યોદયસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૫૦૧) પિંડવાડા (મારવાડ) જૈન સંઘ
પૂ. પદ્મસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૨૫૧) શેઠશ્રી વસંતભાઈ પૂનમચંદ અમદાવાદ
પૂ. મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મ. (ડેલાવાળા)ના ઉપદેશથી

૨૫૧) શ્રી ગોધરા જૈન શ્રી સંઘ
પૂ. મુનિશ્રી ગુણાનંદવિજયજી મ.ના ઉપદેશથી

૨૫૧) ભાવનગર જૈન સંઘ
પૂ. આ૦ શ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી

૨૦૧) શાન્તાબહેન હિંમતલાલ સુતરીયા એલિસબ્રીજ-અમદાવાદ
પૂ. મુનિશ્રી લાવણ્યસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૧૨૧) ધ્રાંગધ્રા જૈન શ્રી સંઘ

પૂ. મુનિશ્રી લબ્ધિવિજયજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૦૧) શેઠશ્રી સોમાભાઈ પૂનમચંદ વકીલ, કપડવંજ

૧૦૧) ગાંધી હસમુખલાલ કેશવલાલ વેજલપુરવાળા, કપડવંજ

૧૦૧) શેઠશ્રી લાલભાઈ લ. પરીખ, પરીખ બિલ્ડીંગ, એલિસબ્રિજ,
અમદાવાદ-૬

૧૦૧) શેઠશ્રી કાન્તિલાલ પી. શાહ, સાયન, મુંબઈ-૨૨

૧૦૧) શેઠશ્રી બાબુભાઈ સકરચંદ ટોપીવાળા
રિફાઈનરી બિલ્ડીંગ, ધનજી સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૩

૧૦૧) જસુમતીના સ્મરણાર્થે શેઠશ્રી રમણિકભાઈ એમ. ફોઝદાર, અમદાવાદ

૧૦૧) શેઠશ્રી પુખરાજજી સા. ભંડારી રોહીડાવાળા, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૯

૧૦૧) શારદાબહેન ત્રિકમલાલ સુતરીયા, એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ-૬

પૂ. મુનિશ્રી લાવણ્યસાગરજીના ઉપદેશથી

૧૦૧) શેઠશ્રી મોહનરાજજી ભણશાલી, જોધપુર

૧૦૧) શાહ ખાતે

પૂ. મુનિશ્રી કાંતિવિજયજી મ.

(પૂ. આ. શ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજીના સમુદાયના)ના ઉપદેશથી

૧૦૧) શેઠશ્રી મનમોહનદાસ વૃજલાલ કાનપુર (યુ. પી.)
શેઠશ્રી બાબુભાઈ જે. વોરા ઘડિયાલીની પ્રેરણાથી

૧૦૧) શેઠશ્રી રતિલાલ જીવણલાલ, વઢવાણ

૫૧) શેઠશ્રી વેણીચંદ ડોસાભાઈ, વડનગર

પૂ. સાધ્વીશ્રી ગુલાબશ્રીજી મ.ના ઉપદેશથી

૫૧) શેઠશ્રી મગનલાલ લખમીચંદ, ધ્રાંગધ્રા

પૂ. મુનિશ્રી લબ્ધિવિજયજી મ.ના ઉપદેશથી

૫૧) ઝવેરી અમૃતલાલ ગલાલચંદ, જામનગર
પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રીના ઉપદેશથી

૫૧) સંઘવી ચુનીલાલ લખમીચંદ, જામનગર
પૂ. ગુણસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૫૧) જડાવબાઈ પાનાચંદ, જામનગર
પૂ. ગણી શ્રી ચિદાનંદસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૪૧) શેઠશ્રી રતિલાલ પાનાચંદ ગાંધી, વેજલપુર

૨૫) સંઘવી પોપટલાલ ધારશીભાઈ, જામનગર
પૂ. ગણી શ્રી લાભસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૨૫) ડૉ. માણેકલાલ પ્રેમચંદ, કપડવંજ

૨૫) શેઠશ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસ
પૂ. મુનિશ્રી ચંદ્રોદયવિજયજી મ.ના ઉપદેશથી

૨૧) શેઠ ગાંડાલાલ દેવશીભાઈ, ધ્રાંગધ્રા
પૂ. મુનિશ્રી લબ્ધિવિજયજી મ.ના ઉપદેશથી

૨૧) ઝવેરી જમનાદાસ ગલાલચંદ, જામનગર
પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યોદયસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૨૧) શેઠશ્રી ચુનીલાલ મોતીચંદ શાહ, પાલેજ (ભરૂચ)
પૂ. મુનિશ્રી ગુણચંદ્રવિજયજી મ. (ડેલાવાળા)ના ઉપદેશથી

૨૧) શેઠશ્રી કચરાભાઈ નારણજી, જામનગર
પૂ. મુનિશ્રી સુશીલસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૨૧) શેઠશ્રી છગનલાલ હીરજી, જામનગર

૨૧) ભાલક (વીસનગર) જૈન શ્રી સંઘ
પૂ. પં. શ્રી માણેકવિજયજી મ.ના ઉપદેશથી

૨૧) શેઠશ્રી ગૌતમચંદ રાયચંદ
C/o. અશોકકુમાર રતિલાલ, મુ. બારામતી (મહારાષ્ટ્ર)

૨૧) ગાંધી શાંતિલાલ મૂળચંદ શાહ, વેજલપુર

૨૧) શેઠશ્રી જયંતિલાલ મંગળદાસ ગિરધરભાઈ, વેજલપુર

૨૧) જયંતિલાલ છગનલાલ, વેજલપુર

૧૧) શેઠશ્રી મોહનલાલ હરખચંદ, જામનગર
પૂ. ગણી શ્રી ચિદાનંદાનંદસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) શેઠશ્રી મોહનલાલ કલ્યાણજીભાઈ ઝવેરી, જામનગર
પૂ. મુનિરત્નશ્રી ગુણસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) શેઠશ્રી વિઠ્ઠલજી ખીમચંદ જામનગર
પૂ. ગણિવર્ય શ્રી લાભસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) ઝવેરી રાયચંદ તારાચંદ, જામનગર
પૂ. ગણિવર્ય શ્રી લાભસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૧૧) શેઠશ્રી હરખચંદ પરસોતમભાઈ, જામનગર
પૂ. મુનિરત્ન શ્રી ગુણસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) શેઠશ્રી રાયચંદ ધારશીભાઈ, જામનગર
પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યોદયસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૧૧) વકીલ ચુનીલાલ ચત્રભુજ જામનગર
પૂ. મુનિશ્રી સુશીલસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) ઝવેરી છગનલાલ મૂળચંદ, જામનગર
પૂ. ગણિવર્ય શ્રી ચિદાનંદસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) શાહ બાબુભાઈ પુખરાજ મારવાડી, જામનગર
પૂ. મુનિરાજશ્રી ગુણસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૧૧) ઝવેરી કેશવલાલ અમૃતલાલ, જામનગર
પૂ. ગણિવર્ય શ્રી લાભસાગરજી મ.ના ઉપદેશથી

૧૧) જયાબહેન ઝવેરચંદ શાહ, જામનગર

૧૧) ઝવેરી મોહનલાલ પરસોતમભાઈ, જામનગર
પૂ. મુનિશ્રી સુશીલસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૧૧) ઝવેરી હંસરાજ માણેકચંદ, જામનગર
પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યોદયસાગરજી મ.ની પ્રેરણાથી

૧૧) શેઠશ્રી મોહનમલજી સા. દફતરી, જોધપુર

૧૧) કાંતાબહેન રસીકલાલ, મુંબઈ

૧૧) શેઠશ્રી રમણલાલ ભોગીલાલ પરી
ઠે. અલિંગ, મુ. ખંભાત

૧૧) શેઠશ્રી રમણલાલ ધરમચંદ (ઈન્કમટેક્ષ વકીલ)
ઠે. સંઘવીપોળ, મહેસાણા

૧૧) શેઠશ્રી લલ્લુભાઈ ડાહ્યાભાઈ, અમદાવાદ

૧૧) શ્રી પ્રભાવતીબહેન કસ્તુરલાલ પરીખ, કપડવંજ
પૂ. સાધ્વી મનકશ્રીજીના ઉપદેશથી

૪૬૫૩

卐 સંપાદક તરફથી 卐

卐 ક્ષમાપના 卐

પરમારાધ્ય બહુશ્રુત સૂરિપુરંદર ગીતાર્થ સાર્વભૌમ આગમસમ્રાટ્ આગમોદ્ધારક ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત આચાર્યશ્રી **આનંદસાગરસૂરીશ્વર** ભગવંતના તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાનોને વ્યવસ્થિત કરી પ્રકાશન કરવાના પ્રસ્તુત કાર્યમાં શક્ય પ્રયત્ને જાગરૂકતા રાખવા છતાં પૂજ્ય આગમોદ્ધારકશ્રીના આશયથી વિરૂદ્ધ મતિમંદતાથી કે સમજફેરથી થવા પામ્યું હોય તો તે બદલ સકલ સંઘ સમક્ષ ત્રિવિધે ત્રિવિધે હાર્દિક નિખાલસતાથી સુધારવાની તૈયારી સાથે.

मि...च्छा...मि...दु...क्क...डं

"शि..व..म...स्तु स...र्व..ज..ग..तः"

આ પુસ્તક શ્રી આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા, કપડવંજ માટે
શ્રી વસંત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદે છાપ્યું.

નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ

આ પ્રકાશન ચતુર્વિધ શ્રી સંઘના હિતાર્થે તાત્વિક દૃષ્ટિના લક્ષ્યથી કરવામાં આવ્યું છે. જે પુણ્યાત્માને સંજોગવશ આની ઉપયોગિતા ન જણાય તો આગમિક વસ્તુથી ભરપૂર આ પ્રકાશનની આશાતનાથી બચવા માટે યોગ્ય અધિકારી સાધુ-સાધ્વી કે વિવેકી ગૃહસ્થને અથવા યોગ્ય જિનાલય ઉપાશ્રય જ્ઞાનમંદિર કે પુસ્તકાલયને આ પ્રકાશન ભેટ આપી સુરક્ષિતપણે જળવાઈ રહે તેવો પ્રબંધ કરવો.

કોઈ સંજોગોમાં આ પુસ્તક કચરાપટ્ટી કે રદ્દી તરીકે પડી રહી અવહેલના ન પામે તેનું પૂરતું ધ્યાન રાખવા નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે.

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

શ્રી આગમો. ગ્રંથમાળા
રમણલાલ જેચંદભાઇ શાહ
કાપડ બજાર
Po. કપડવંજ (જી. ખેડા)

પં. વસંતલાલ એમ. શાહ
શ્રી હીરસૂરીશ્વર પાઠશાળા
ગોડીજી જૈન દેરાસર,
પાયધુની મુંબઈ ૩.

સારાભાઇ પી. ગજરાવાલા
નીલધારા
એલિસબ્રીજ · અમદાવાદ ૬.

શ્રી જૈન આનંદ પુસ્તકાલય
ગોપીપુરા
સુરત (W. Rly.)

'આગમજ્યોત' કાર્યાલય
કીર્તિકુમાર એફ. શાહ
દિલીપ નોવેલ્ટી સ્ટોર
પોસ્ટ. મહેસાણા. ઉ. ગુ.

શ્રી યશોવિજય જૈન
સંસ્કૃત પાઠશાળા
પોસ્ટ. મહેસાણા

બુક બાઈન્ડર બચુભાઈ
સસ્તુ જૈન નોવેલ્ટી સ્ટોર
કોટાવાળી ધર્મશાળા
પોસ્ટ પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

પં. કપૂરચંદ આર. વારૈયા
જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
પોસ્ટ પાલીતાણા [સૌરાષ્ટ્ર]